

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

С.О. Кубіцький

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ
В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Київ – 2016

УДК 091:37.015.4(100)

ББК 76.4Я7

К88

Рецензенти:

Плахотнік О.В. – завідувач кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор педагогічних наук, професор.

Манько В.М. – професор кафедри педагогічної майстерності Національної академії Служби безпеки України, доктор педагогічних наук, професор.

Сейко Н.А. – проректор з наукової роботи Житомирського державного університету імені Івана Франка, доктор педагогічних наук, професор.

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України

(протокол № 10 від 23 травня 2012 року)

Кубіцький С.О.

Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: Навч. посіб. – 4-те вид. доп. і перероб. – К.: Міленіум, 2016. – 360 с.

У навчальному посібнику розглядаються історія виникнення соціальної роботи як професійної та наукової діяльності в зарубіжних країнах, моделі соціального забезпечення населення країн Європи та США, соціальні служби та послуги, що надаються різним категоріям населення.

Навчальний посібник рекомендовано для студентів Національного університету біоресурсів і природокористування України спеціальностей «соціальна педагогіка», «соціальна робота» та інших вищих навчальних закладів, усім, хто хоче розширити свої знання з соціальної роботи та сприяти покращенню системи соціального захисту населення України.

*Гриф надано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/11-8190 від 14.05.2013 року)*

Кубіцький С.О., 2016

З М І С Т

	ВСТУП	7
Розділ I	СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН...	9
Тема 1	Розвиток соціальної допомоги в давніх суспільствах	9
	1.1. Суспільна допомога у давніх суспільствах.....	9
	1.2. Суспільна допомога у давніх слов'ян.....	15
	1.3. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність.....	17
	<i>Матеріал для самоперевірки</i>	19
	<i>Література</i>	21
Тема 2	Передумови виникнення і становлення соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності за рубежом	22
	2.1. Виникнення соціальної роботи як професії	22
	2.2. Науково-дослідні традиції в соціальній роботі... ..	30
	2.3. Професія соціального працівника: сучасні вимоги.....	39
	<i>Матеріал для самоперевірки</i>	50
	<i>Література</i>	52
Розділ II	ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У АНГЛОМОВНИХ КРАЇНАХ	54
Тема 3	Соціальна робота у США	54
	3.1. Сутність соціальної роботи в США.....	54
	3.2. Соціальна робота з сім'єю.....	56
	3.3. Специфіка діяльності служб захисту дітей від насильства у сім'ї в США.....	62
	3.4. Соціальна робота з неповнолітніми матерями в США.....	65
	3.5. Соціальна робота в школі.....	67
	3.6. Психолого-педагогічна служба «Гайденс».....	71
	3.7. Соціальне обслуговування інвалідів.....	72
	3.8. Соціальне обслуговування мігрантів і біженців.....	75
	3.9. Підготовка соціальних працівників у США.....	83
	<i>Матеріал для самоперевірки</i>	90
	<i>Література</i>	92
Тема 4	Соціальна робота у Канаді	95
	4.1. Становлення соціальної роботи в Канаді.....	95
	4.2. Система соціального захисту населення в Канаді.....	98
	4.3. Система служб соціального забезпечення.....	102

	4.4. Соціальне обслуговування інвалідів.....	103
	4.5. Професійна підготовка соціальних працівників.....	105
	<i>Матеріал для самоперевірки.....</i>	110
	<i>Література.....</i>	111
Тема 5	Соціальна робота у Великобританії	113
	5.1. Становлення та особливості соціальної роботи.....	113
	5.2. Соціальна робота в школі.....	118
	5.3. Британська технологія сімейного проекту «Мостова сім'я»	119
	5.4. Соціальна робота з інвалідами.....	121
	5.5. Соціальна робота з людьми похилого віку.....	124
	5.6. Специфіка та напрями благодійної роботи з вразливими сім'ями.....	131
	5.7. Підготовка кадрів соціальних працівників.....	136
	<i>Матеріал для самоперевірки.....</i>	141
	<i>Література.....</i>	143
Розділ III	ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	146
Тема 6	Соціально-педагогічна робота у Німеччині	146
	6.1. Становлення соціально-педагогічної роботи.....	146
	6.2. Діяльність соціальних служб.....	151
	6.3. Соціальна допомога дітям, підліткам і їхнім родинам.....	154
	6.4. Соціальний захист дітей.....	159
	6.5. Соціальний захист населення.....	162
	6.6. Соціальне обслуговування інвалідів.....	163
	6.7. Підготовка кадрів соціальних працівників і соціальних педагогів.....	168
	<i>Матеріал для самоперевірки.....</i>	171
	<i>Література.....</i>	173
Тема 7	Соціально-педагогічна робота у Франції.....	
	7.1. Організація соціальної роботи.....	175
	7.2. Педагогіка оточуючого середовища.....	178
	7.3. Педагогічна анімація.....	179
	7.4. Соціальна робота з сім'ями.....	183
	7.5. Соціальне обслуговування інвалідів.....	187
	7.6. Технологія взаємних зобов'язань «Соціальний контракт»..	188
	7.7. Соціальне обслуговування мігрантів і біженців.....	190
	7.8. Підготовка кадрів соціальних працівників.....	197
	<i>Матеріал для самоперевірки.....</i>	200

	<i>Література</i>	202
Тема 8	Соціальна робота у Швеції	204
	8.1. Соціальна робота в громаді.....	204
	8.2. Діяльність соціальних служб.....	206
	8.3. Шведський досвід роботи з сім'єю.....	211
	8.4. Соціальна робота з дітьми та молоддю.....	213
	8.5. Підліткові клуби.....	215
	8.6. Участь поштової служби в соціальній допомозі населенню.....	216
	8.7. Підготовка кадрів соціальних працівників.....	218
	<i>Матеріал для самоперевірки</i>	223
	<i>Література</i>	225
Тема 9	Соціально-педагогічна робота у Росії	227
	9.1. Основні етапи розвитку допомоги й взаємодопомоги в Росії.....	229
	9.2. Досягнення Росії в галузі соціальної роботи.....	237
	9.3. Соціальна робота з молоддю.....	241
	9.4. Принципи державної молодіжної політики.....	244
	9.5. Соціальне обслуговування інвалідів.....	250
	9.6. Підвищення рівня життя бідних та малозабезпечених.....	253
	9.7. Технології роботи з вразливими сім'ями.....	260
	9.8. Соціальне обслуговування мігрантів і біженців.....	263
	9.9. Підготовка соціальних працівників у Росії.....	269
	<i>Матеріал для самоперевірки</i>	273
	<i>Література</i>	276
Розділ IV	СОЦІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КРАЇНАХ СХОДУ	278
Тема 10	Соціальна політика КНР та Японії	278
	10.1. Особливості соціальної політики в КНР.....	
	10.2. Педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї.....	288
	10.3. Система освіти та виховання в Китаї.....	293
	10.4. Соціальний захист населення: досвід Японії.....	296
	10.5. Соціальне обслуговування інвалідів у Японії.....	301
	10.6. Підготовка фахівців у Японії.....	303
	<i>Матеріал для самоперевірки</i>	308
	<i>Література</i>	310
Тема 11	Соціально-правова політика в Ізраїлі	312
	11.1. Передумови підвищення рівня соціалізації в Ізраїлі.....	312
	11.2. Захист прав дітей.....	317
	11.3. Підготовка соціальних працівників у Ізраїлі.....	318

<i>Матеріал для самоперевірки</i>	324
<i>Література</i>	326
ГЛОСАРІЙ	327

ВСТУП

На початку розбудови незалежної держави соціально-економічне становище України позначене суттєвими політичними, економічними, соціальними змінами, які вражають своєю масштабністю, драматизмом та глибиною суперечностей. Кризова ситуація в країні, становлення ринкових відносин супроводжується процесами трансформації у системі освіти, культури, охорони здоров'я, соціального забезпечення.

У зв'язку з цим, особливої актуальності та поширення в українському суспільстві набуває професійна діяльність, спрямована на вирішення соціальних проблем людей – соціальна робота, основна мета якої полягає в організації професійної, цілеспрямованої діяльності у суспільстві через уповноважені державні та недержавні соціальні інститути, направленої на створення соціальних умов для повноцінної життєдіяльності та розвитку різних категорій населення. Це вимагає створення ефективної системи підготовки працівників соціальної сфери, здатних виконувати як повсякденні завдання професійної діяльності, так і займатись науково-дослідницькою діяльністю у цій галузі.

На сьогодні висококваліфікованих фахівців соціальної роботи, які могли б професійно здійснювати роботу з діагностики і прогнозування соціальних процесів, надавати профілактичну, соціально-терапевтичну, психологічну, педагогічну і правову допомогу різним категоріям населення, в Україні не вистачає. Це значною мірою пояснюється тим, що професійна підготовка фахівців соціальної роботи розпочалася в нашій країні тільки в середині 90-х років і пов'язана із значними труднощами, які зумовлені, насамперед, відсутністю як практичного досвіду роботи в цій галузі, так і вагомим науково-теоретичних розробок з актуальних питань соціальної роботи і підготовки фахівців для соціальної сфери.

Виходячи з цього, особливого значення набуває вивчення і використання зарубіжного досвіду організації соціальної освіти у світлі ідей її неперервності, інтеграції та демократизації. У цьому контексті значний інтерес для України представляє досвід різних країн світу, особливо США та Європи, де соціальна робота та соціальна освіта мають давню історію і багаті традиції, а соціальна служба добре розвинена і створені оригінальні системи професійної підготовки фахівців соціальної роботи різних рівнів. Тому, на нашу думку, доцільним є вивчення і творче переосмислення зарубіжного досвіду, без чого інтеграція України в європейський освітній простір буде неможливою.

Основним завданням навчального посібника є розширити уявлення студентів, молодих фахівців про соціальну роботу, контури якої в Україні поки

що проглядаються недостатньо виразно. Крім цього, знайомство з історією соціальної роботи в зарубіжних країнах дозволить пізнати не лише щось нове про діяльність своїх зарубіжних колег, але й переосмислити власний досвід і знання, намітити нові перспективи для подальшого розвитку вітчизняної соціальної практики.

РОЗДІЛ І

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

Тема 1: Розвиток соціальної допомоги в давніх суспільствах

План

- 1.1. Суспільна допомога у давніх суспільствах.
- 1.2. Суспільна допомога у давніх слов'ян.
- 1.3. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність.

Ключові поняття та терміни

Альтруїзм, благодійність, гуманність, милосердя, милостиня, соціальна допомога, співчуття, філантропія.

1.1. Суспільна допомога у давніх суспільствах

Результаті археологічних розкопок і антропологічних досліджень вчених стверджують про те, що в давніх суспільствах застосування примітивних засобів праці і побуту змушувало людей жити і діяти як єдине ціле, ділячи порівну засоби існування, проявляючи таким чином турботу про ближнього.

Спроба визначити і описати форми суспільної допомоги у давніх суспільствах є досить складною. Ці суспільства настільки різноманітні за часом існування і географією, що звести прояви соціальної підтримки до єдиного цілого неможливо. Однак короткий огляд способу їх функціонування щодо соціальної допомоги дозволяє продемонструвати, що в питаннях суспільної допомоги, як і в інших сферах, кожне суспільство організовується відповідно до свого способу життя, своєї релігії, етики, соціально-моральних цінностей, демографічних, економічних і політичних реалій.

Наголошуючи на значній долі умовності, в античності можна виділити два типи соціального функціонування та допомоги бідним і слабким. З одного боку, допомога базується на релігійних і моральних приписах, які роблять її обов'язковою. З іншого, історики знаходять в них елементи соціального законодавства і соціальної політики в тій мірі, що релігійні обов'язки передбачали послідовні прогресивні зобов'язання допомоги знедоленим (десятина, податок, гостинність) [4, с. 7].

У Вавилоні цар Хаммурапі ще у II тисячолітті до Різдва Христового вписав принципи допомоги у свій кодекс, який становить найдревніше зібрання відомих нам законів. У них, зокрема, відображена заборона боргового рабства і

заміна його відробітками. Вказано, що в часи випробувань і труднощів люди повинні допомагати один одному [1].

Постійною діяльністю, спрямованою на надання соціальних послуг населенню, у давній державі Вавилон займалися і культові храми. Під їх опіку потрапляли різні категорії населення: військовополонені, подаровані або куплені раби, незаконнонароджені. У голодні часи діти з бідних сімей віддавалися у храми, щоб вижити. Здійснюючи соціальну допомогу, храми отримували підтримку широких верств населення і перетворювалися в значну соціальну і політичну силу [3].

У *Давньому Єгипті* (2700-2200 р. до н. е.) турбота про членів суспільства проявлялася перш за все в інтересах збереження трудових ресурсів. Це була прерогатива держави, зацікавленої в підтримці життєвого рівня людей, зайнятих на суспільних роботах – будівництві каналів, пірамід, гробниць і храмів. Немаловажним фактором була необхідність попередження голодних бунтів, які загрожували стабільності держави. Для реалізації цих завдань держава *Давнього Єгипту* застосовувала методи централізованого планування виробництва і розподілу продуктів харчування серед різних регіонів, а також певну міграційну політику.

Подібну ситуацію прослідковують і в *Давньому Китаї*, де уряд ще в I ст. до н. е. розробив основи своєї соціальної політики. В умовах надзвичайних ситуацій вона включала в себе три основні елементи [4, с. 8]:

- безплатний (або за мінімальну плату) розподіл зерна;
- використання всіх пустуючих площ для засіву безплатним зерном;
- переселення голодуючих у благополучні регіони країни.

Така політика свідчить про відповідальність урядів за своїх людей, хоча і проводилась вона лише в періоди надзвичайних ситуацій.

З іншого боку існують цивілізації, де допомога бідним є скоріше засобом урегулювання проблем політичного характеру. Саме так побудовані одне за одним грецьке, а потім римське античні суспільства.

У *Давній Греції* визначальним фактором формування ідей милосердя служило суспільне виховання гуманності, взаємодопомоги і солідарності. Особлива увага приділялась догляду за хворими, вживались заходи щодо опіки військових інвалідів, яким надавалися земельні ділянки і призначалась частина здобичі. Згодом вони разом із сім'ями перебували на державному утриманні.

У Греції до нужденних проявляли співчуття, давали милостиню, іноді одягу та взуття, запрошували до участі в бенкетах. Виразом гостинності було створення готелів для приїжджих, розміщення в яких здійснювалося безкоштовно, але про харчування треба було дбати самому.

Для фінансування всенародних свят та видовищ багаті люди відправляли літургії – своєрідні повинності, які полягали в покритті витрат. Розмір літургій наперед не визначався і залежав від того, наскільки багаті люди намагалися здобути прихильність і симпатію в народі чи перевершити один одного в багатствах і розкошах.

У давніх Афінах склалася своєрідна система соціальної допомоги, коли частину благочинних функцій брала на себе держава [2]:

1. Покриття витрат на організацію всенародних свят: видача народу грошей на їх відвідування та пригощання.

2. Надання соціальних допомог. Сини воїнів, що загинули на війні, виховувались за державний рахунок. Іноді в неврожайні роки голодуючим надавалась допомога у вигляді роздач або дешевого продажу хліба.

3. Відрядження громадян у подорожі (з метою навчитись корисного у заморських країнах).

З розвитком і ускладненням міст-держав, запровадженням демократичного устрою мінявся інститут благодійної діяльності і об'єкт цієї діяльності. Допомога у давніх Греції і Римі оформляється в інститут підтримки бідних, піклування про військових інвалідів і хворих. Проте із збільшенням майнової нерівності, пауперизації вільних ремісників і землеробів тільки бідні громадяни мали право жити за рахунок казни. Якщо спочатку припаси і гроші отримували лише повноправні громадяни, то згодом така допомога розповсюджувалась на всіх вільних бідняків. Але раби не входили до цього числа, їх право на рівність і допомогу не визнавалося [4, с. 9].

В *античному Римі* в цей період з'являються одні з перших концептуальних підходів до милосердя. Стоїки, представники однієї з античних філософських шкіл, шукали його в природному прагненні до самозбереження, яке повинно розповсюджуватися і на інших людей, на все людство. Про необхідність братського, співчутливого ставлення до рабів і проти гладіаторських боїв висловлювались Сенека, Епіктет, Марк Аврелій [6].

Спроби забезпечити порядок у державі філантропічним шляхом проявлялися в діяльності римських імператорів не тільки через влаштування «видовищ». Так, Август запровадив спеціальні посади чиновників, які відповідали за організацію суспільних робіт та за розподіл хліба серед народу; при Клавдії з'явилися чиновники, які відповідали за опіку сиріт.

У суспільній свідомості також виникли ідеї необхідності організації системи державної допомоги нужденним. Так, наприклад, римський письменник і вчений Пліній Старший вважав за необхідне підтримувати

нужденних. Політичний діяч і письменник Цицерон вбачав смисл служіння державі в збагаченні бідних та у викупі полонених співвітчизників.

Підтримка осиротілих і покинутих дітей та дітей бідних родичів у Римі здійснювалась на державному рівні. На виховання таких дітей використовувались, зокрема, кошти, отримані від здачі в оренду попередньо скуплених маєтків. Одночасно з державною благодійністю існували муніципальна та приватна, створювались благодійні заклади. Імператор Пліній Молодший на річні доходи з маєтку створив у 97 р. особливий благодійний фонд для бідних дітей. При імператорі Августі (30 р. до н. е. – 14 р. н. е.) було засновано найпершу благодійну установу [4].

У східній Римській імперії Василій Великий заснував у 370 р. у Цезарії простору будову, що використовувалася як притулок. У ньому в різних відділеннях перебували діти, вдови, люди похилого віку, подорожуючі, хворі та інваліди. Спорудження цього будинку можна вважати першою відомою нам формою закладу соціальної допомоги, який є полівалентним у своїй діяльності і використовує специфічний підхід до проблем окремих категорій населення.

Поряд з цим дані з історії Давнього Світу дозволяють дослідникам зробити висновок, що в основному соціальна допомога цього періоду носила прагматичний характер. Рівний розподіл благ служив елементом виживання суспільства і його солідарності. «Вона була відображенням потреби суспільства у забезпеченні його трудовими ресурсами, пом'якшенні наслідків соціальних заворушень, які приносять суспільству розруху і людські жертви та заважають стабільному розвитку економіки, а також потреби в об'єднанні суспільства навколо держави і уряду для її зміцнення і для захисту національних інтересів» [3].

В окремих випадках, особливо у виборчий період, допомога у Давньому Римі використовувалась як засіб заручитися підтримкою клієнтури. Римські консули, а пізніше й імператори ухвалювали певні акти соціальної політики – ліквідацію боргів, розподіл землі або забезпечення «хліба і розваг», яких вимагав народ, щоб зробити його залежним і покірним, щоб гарантувати собі виборчу і комерційну клієнтуру.

Ідеї милосердя і допомоги не мали однозначної підтримки. Наприклад, Горацій висміював бідність, Плавт висловлювався проти подання милостині, оскільки вона не вирішує основної проблеми – не знищує джерело бідності, а лише продовжує злиденне існування бідняка [6].

З виникненням класового суспільства і появою древніх цивілізацій поняття гуманності, людяності, милосердя наповнюються новим змістом, входять до моральних кодексів всіх релігій. Саме із виникненням спочатку національних, а

потім світових релігій турбота про бідних і хворих, опіка сиріт та інші прояви гуманності стали розглядатися як обов'язкові релігійні вчинки.

Важливе місце у розвитку соціальної допомоги історики відводять *іудейському суспільству*. Воно створило цілу систему підтримки, засновану на альтруїзмі, любові до ближнього. Послідовники іудаїзму створювали спеціальні благодійні каси. Джерелами їх поповнення служили: податки на членів общин, пожертвування, спадщини, заповіти на благодійність, штрафи, орендна плата за користування майном общини. Зібрані кошти йшли на підтримку бідних, які стояли на обліку в таких касах, а також на викуп полонених, створення спеціальних столових для бідних [4, с. 10].

Соціальна допомога в іудейській культурі визначала також обов'язок кожної людини трудитися, щоб не бути ні для кого тягарем. Ці християнські цінності відрізнялися від настанов давніх греків і давніх римлян. Давні греки вважали, що трудитися повинні тільки раби, а для римлян це було нижче гідності благородного жителя міста.

Однією з форм благодійності у давніх євреїв була практика прощення боргів, розривання боргових зобов'язань. Це повторювалось в кожен Великий ювілейний рік (раз в 50 р.). Важливою частиною синагогального богослужіння був збір пожертвувань для бідних.

У Давньому Єрусалимі вдови та інші малоімущі категорії населення безкоштовно отримували їжу. Не тільки філософією, а й конкретною практикою християнства була гостинність, турбота про чужинців. Законодавчо встановлені податки не дозволяли зосередити велике багатство небагатьом людям, вели до перерозподілу прибутків серед нужденних [4].

Ідеологія перших християнських общин на зміну вимогам закону і громадянських традицій приносить духовність. Перші християни вкладали в поняття «милосердя» зміст прощення і діяльної любові. Кожна община виступала як окремий орган піклування, який через своїх членів організовував відвідування і допомогу вдома для убогих і хворих. «Перші християни роздавали хліб потребуючим, приймали вигнанців, які рятувалися втечею, не запитуючи, звідки вони з'явилися, не цікавлячись їх національністю, соціальним станом і поведінкою. Відносини дружби і братської любові, які лежали в основі відносин перших християн, сприяли зміцненню общин, які переслідувалися адміністрацією цезарів» [6].

Апологети християнства писали про існування у християн спеціальних кас, в які кожен віруючий у визначений день місяця робив добровільно свій внесок. Ці кошти витрачались на підтримку і поховання бідних, надання допомоги

сиротам, людям похилого віку, потерпілим від кораблекрушіння, засланим на рудники, ув'язненим.

Переслідувані римською владою, перші християнські общини збирали гроші на допомогу хворим і ув'язненим. Служіння людині сприймалось як служіння Богу. Адже згідно з біблійським вченням аутсайтери суспільства (прокажені, представники іншої віри, проститутки та інші маргінальні групи) розглядались як такі, що потребують особливої любові і турботи. Благодійність, самовіддача служили і способом очищення від гріхів. Уже до середини II ст. н. е. благодійність набуває організованих форм у вигляді пожертвувань.

З часом кількість прихильників християнства, в тому числі серед імущих верств населення, зростала. Мінялося і ставлення з боку правителів Римської імперії, в межах якої християнство переважно розвивалося у перші чотири століття свого існування. У 311 р., коли в Римі правив імператор Костянтин, християнство стало офіційно дозволеною, а до кінця IV ст. – пануючою релігією. До цього часу общини об'єдналися у єдину організацію – церкву, яка управлялася єпископами. Зібрання єпископів, які отримали назву вселенських соборів, досить часто вирішували не тільки внутріцерковні справи, а й питання допомоги потребуючим. Так, вселенський собор 437 р. в Халкідоні зобов'язав єпископів приділяти увагу вдовам і сиротам [4].

У 1100 р. Римська церква видала *Decretum* – збір канонічних законів з теорії і практики благодійництва. Його вважають однією з перших теоретичних настанов у галузі суспільної допомоги. Становлення релігій впливало на соціальні відносини, в тому числі й ті, що регулюють, наприклад, стосунки між багатими і бідними в конкретному суспільстві. Проголошуючи гідність людської особи – без дискримінації раси, віри, соціального статусу, визначаючи позицію щодо пригноблених, нужденних і страждаючих, християнство принесло ґрунтовну революцію у соціальні відносини, надавши допомозі ближньому нового змісту. Активне проповідання християнських ідей згодом втілювалося в благодійність, яку поряд з державною допомогою потребуючим відносять до історичних передумов соціальної роботи [4, с. 12].

Отже, в давньому суспільстві допомога ініціювалася владою і здійснювалася через державні або релігійні інститути, які виходили з почуття відповідальності за своїх громадян і за свою паству. При цьому для формування політики і практики соціальної допомоги не був обов'язковим високий рівень економічного розвитку. Фінансовою основою служили різні форми податків або церковних зборів. Для багатьох країн Давнього Світу серед інших суспільних цінностей характерною була доброчинність, готовність надати допомогу ближньому ще до того, як за нею звернуться.

Людство пройшло довгий шлях, перш ніж визначило не тільки філософію підтримки різних категорій клієнтів, а й принципи та техніку захисту особистості в різних ситуаціях. Перше виділення такого явища, як допомога, М.В. Фірсов відносить до зародження у давній Греції поняття «філантропія». «Це було пов'язано з тим, що людство, накопичивши певний духовний досвід, серед інших сфер свого існування починає виділяти особливу сферу, де проявляються його дружні почуття, афекти, моральні зв'язки й відносини» [9].

1.2. Суспільна допомога у давніх слов'ян

Передумови суспільної допомоги у давніх слов'ян сягають своїм корінням в первіснообщинний лад, в первісний колективізм. Це підтверджується даними багатьох наук: історії, археології, антропології, філософії. Взаємодопомога, підтримка, прояв гуманності були притаманні людям, які жили в родоплемінному суспільстві. Визначальним фактором такого процесу були, перш за все, умови життя і побуту [4, с. 13].

У цьому зв'язку дослідники соціальної історії слов'ян окрім родового способу життя відмічають і заняття землеробством, скотарством, ремісництвом. Саме родові відносини, як зауважує М. В. Фірсов, до виникнення «класового суспільства були найважливішим охоронним механізмом, фактором етнічної ідентифікації і соціалізації індивіда» [8]. Рід зберігав верховну владу на землю, виступав регулятором сімейно-шлюбних відносин, виконував функції взаємодопомоги, взаємовідповідальності і захисту. Візантійський історик і релігійний діяч Прокопій Кесарійський у VI ст. писав, що слов'яни «...з давніх часів живуть так, що порядкує громада, і для того всі справи, щасливі чи лихі, йдуть до громади...» [9]. Філософію холізму (цілісності), яка базувалась на общинних принципах життєдіяльності, доповнював язичницький світогляд. Таким чином, архаїчна форма допомоги у слов'ян формувалась як відчуття «належності до цілого» – людської спільноти, природи, космосу. Побудована на цих принципах допомога і взаємодопомога у давніх слов'ян мала такі основні форми [4, с. 13]:

- культові;
- общинно-родові;
- господарські.

У *першій* із них модель допомоги тісно пов'язана із міфологічним світом давніх слов'ян – оберегами, волхвами, язичницькими богами. У ситуаціях економічної, соціальної чи особистісної кризи саме вони виконували охоронну роль. Політеїстичне вірування давніх слов'ян не передбачало культових споруд,

священиків. Посередниками між людиною і надприродними силами були знахарі, волхви, кудесники, відуни, ворожбити, зілійники та ін. Якщо обереги і волхви надавали ірреальну підтримку, то до жреців, чародіїв, віщунів звертались, щоб вирішити конкретні життєві проблеми.

З оформленням інституту релігійних свят виникають братчини (мирщини, зсипки), під час яких жителі одного або кількох поселень виділяли певну долю продуктів на суспільні потреби. Це служило своєрідним механізмом перерозподілу матеріальних благ. Подібну роль відігравали і родові обряди – похорони, дні пам'яті, погребальні змагання, коли родичі померлого організовували тризну, милостиню натуральними продуктами.

Наступний, *общинно-родовий рівень* допомоги і захисту пов'язаний із родом, сім'єю, поселенням. Саме вони підтримували найменш захищених членів спільноти, до яких відносилися люди похилого віку, жінки, діти, що не могли бути активними учасниками трудового і колективного життя. До варіантів їх підтримки відносять: виділення землі, приймацтво, почергове утримання, дарообмін, призначення «громадських» родичів, піклування про «вихованців», «годованців», вдів.

Господарські форми допомоги існували переважно для взаємодопомоги у вирішенні господарських проблем при екстремальних ситуаціях – пожарах, повенях, падежах худоби, захворюваннях працездатних членів родини. До різновидностей цієї форми належали толоки, складчини, супряга. Їх розглядають як своєрідний розвиток колективної допомоги, коли вона надавалась не окремим індивідам, а сім'ї, общині, цілому роду.

Співставляючи внутріродові відносини слов'ян і давніх германських та литовських народів, які в той час вели переважно войовничий спосіб життя і, сповідуючи культ фізичної сили, позбавлялися від слабких і хворих, дослідники історії соціальної допомоги В. П. Мельников та О. І. Холостова посилаються на С.М. Соловйова, який відзначав: «Ці звичаї мали місце у племен войовничих, які не терпіли поміж себе людей зайвих, слабких, скалічених, що не могли надати допомогу у війні, захистити родичів, помстити за їх кривди; у племен, які жили в країні убогій, намагання уберегти від голодної смерті дорослих заставляло жертвувати немовлятами» [5].

Отже, спосіб життя формував характер взаємовідносин і моральні норми поведінки кожного народу. Зокрема, у слов'ян окрім мирних видів занять, географічних і природно-кліматичних умов проживання значний вплив на формування соціальної допомоги справило триваліше існування (у порівнянні з народами Західної Європи) родового устрою суспільних відносин.

Таким чином, народжена в давні віки архаїчна модель допомоги формує свою ідеологію, свої суб'єкти і об'єкти та ціннісні стереотипи поведінки, які в наступних історичних епохах будуть відтворюватися і розвиватися в залежності від соціально-економічної і соціокультурної ситуації окремих держав.

1.3. Релігійні вірування про виховання моральних якостей та благодійність

Уявлення про милосердя, допомогу нужденним і любов до ближнього знайшли своє втілення у найдавніших релігійних книгах.

Традиції милосердя, гуманного ставлення до ближнього, співчуття були притаманні духовній культурі стародавньої Індії. В гімнах «Рігведи» є такі слова: «Багатства подаючого не зменшуються ... Тому, хто маючи їжу, пошкодує се для слабкого, прохача милостині, хто не дослухається стражденному, прийшов до нього (за допомогою), і хто займається (тільки своїми власними задоволеннями) перед особою стражденного, – тій людині не буде втіхи». Чеснота – це покора закону божого, що включає в себе любов до людини. У релігійних книгах древніх індійців можна зустріти висловлювання: «Будь прихильним до всіх живих істот, радуйся при вигляді чесноти, співчувати і співчуй страждаючим, будь терпимо до несерйозним і провідним себе погано». Пізніше стали з'являтися правові документи, що регулюють соціальну взаємодію – найвідоміший з цих документів «Закони Ману». У них описувалися форми шлюбу, механізми усиновлення, особливості успадкування майна (виключалися з числа спадкоємців діти, недоумкуваті, бідні і хворі) [2].

Релігійні книги висвітлюють образ ідеальної людини, яка дотримується ряду правил, що витікають із основного принципу служіння ближньому. Серед них – жертвна любов, що має на меті полегшити біль та переживання інших. Ця висока любов приносить страждання, оскільки втягує людину у складні проблеми, закликає, незважаючи ні на що, допомогти іншим. Яскравими прикладами такої любові можуть служити Ісус Христос, який віддав життя за відкуп людських гріхів; Будда, котрий дав клятву присвятити себе порятунку всіх живих і відчуті їх страждання як власні.

Другим правилом служіння ближньому є віддача і роздавання – віддаючи іншому щось вільно, без будь-яких умов, допомагаючи іншому нести його тягар, людина отримує значно більше, ніж дала: «Кожному, хто в тебе просить – подай, а від того, хто забирає, – назад не жадай ... Давайте – і дадуть вам; мірою доброю, натоптаною, струснутою й переповненою вам у подолок дадуть. Бо якою мірою міряєте, такою відміряють вам» (Євангеліє від Св. Луки).

Наступним правилом є милосердя і гостинність. Давати милостиню бідним і проявляти гостинність – це якості, які схвалюють усі релігії. В індійських джайністів у «Кундакунді» стверджується: «Милосердя – не залишитися байдужим до голодного, нещасного і постаратися полегшити їх страждання» [2].

У той же час допомога біднякам у священним книгам (текстах) уособлюється із принесенням жертви Богу або вищим святим. «Коли Господь полюбить людину, він посилає їм дар у вигляді бідняка, щоб той міг здійснити благодіяння для бідного» (Іудаїзм). «Якщо хто полегшить долю потребуючого, Аллах полегшить того в цьому світі і в майбутньому» (Іслам).

Найбільш широка картина милосердя і любові до ближнього розгорнута у Новому заповіті. Ісус Христос закликає людей складати собі скарби на небі. «Не складайте скарбів собі на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються та викрадають. Складайте ж собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа їх не нищить, і де злодії до них не підкопуються та не крадуть. Бо де скарб твій – там буде й серце твоє» («Євангеліє від Матвія»).

Зрозуміло, що складання скарбів на небі передбачає любов до ближнього, праведні вчинки – виявлення допомоги тим, хто її потребує.

Доля самого Ісуса, що постраждав за гріхи інших і загинув заради спасіння людей, дає ще одне правило служіння ближньому – прощення і примирення: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує...» («Євангеліє від Матвія») [2].

Крім Біблії, ідеї благодійності, допомоги потребуючим знайшли своє відображення і в Корані. Так, в його другій главі говориться: «Благочестиві ті, хто вірить в Бога, в останній день, в ангелів, в Писання, в пророків; з любові до нього дають з майна свого ближнім, сиротам, бідним, злидарям, на викуп рабів».

Таким чином, у релігійних текстах знайшов втілення ідеал людини, що прагне до досконалості. Серед рис такого ідеалу – благодійність, яка полягала в роздачі милостині, харчуванні убогих, допомозі сиротам, вдовам.

Поширення християнства сприяло виникненню принципово нової форми виховання – християнського виховання. Для нього були характерні особлива увага до особистості людини, її душі, пріоритет віри над знаннями, наукою; нерозривний зв'язок освіти з моральним вихованням; усвідомлення виховної праці і важливості здійснення з ранніх років трудового виховання.

Важливо відзначити вироблене християнством нове ставлення до праці, тісно пов'язане з ученням про моральність. Добре відомі слова апостола Павла:

«Хто не хоче працювати, той не їсть». Дітям слід прививати повагу до праці, почуття радості від неї. Така оцінка ролі праці в житті людини була цілком новою для початку першого тисячоліття н.е.

Сильний вплив на культурний і духовний розвиток усіх християнських народів виявив Новий заповіт, в основі якого лежить Євангеліє. В перекладі з грецької – «блага вість». Четверте Євангеліє є зібранням повістей про життя і вчення Ісуса Христа. У ньому не тільки викладена нова мета виховання, але і шляхи її досягнення. Новий заповіт включає 27 книг, написаних різними авторами (найбільш відомі Матвій, Марк, Лука, Іоан, Петро і Павло). В основі їх педагогічних ідей лежить вчення про любов до всіх людей як шлях до порятунку: щоб досягти спасіння і йти по шляху самовдосконалення в напрямку християнського ідеалу [2].

У перші століття н.е. зберігалася практика виховання і книжного навчання мандрівними учителями, тепер уже християнами. Сам Ісус Христос також був мандрівним учителем, чиє завдання полягало в проповіді нового вчення про людину та Бога.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте основи соціальної політики в Давньому Китаї.
2. Розкрийте особливості соціальної допомоги у давніх Греції та Римі.
3. Розкрийте специфіку системи соціальної допомоги у давніх Афінах.
4. Зробіть порівняльний аналіз архаїчних форм допомоги в античних державах.
5. Охарактеризуйте основні форми допомоги у давніх слов'ян.
6. Перерахуйте фактори, що мали визначальний вплив на формування соціальної допомоги в давніх слов'ян.
7. Розкрийте суть християнської ідеології милосердя.
8. Охарактеризуйте особливості розвитку соціальної допомоги в іудейській культурі.
9. Розкрийте уявлення про милосердя, допомогу нужденним у найдавніших релігійних книгах.
10. Назвіть, що саме було характерним для християнського виховання?

Тестові завдання для самоперевірки

1. Що служило визначальним фактором формування ідей милосердя у Давній Греції?

2. Основними елементами соціальної політики в Давньому Китаї, було:

- а) безплатний розподіл зерна;
- б) використання всіх пустуючих площ під засів безплатним зерном;
- в) переселення голодуючих у благополучні райони країни;
- г) заборона боргового рабства і заміна його відробітками;
- д) ваш власний варіант.

3. Підтримка осиротілих і покинутих дітей та дітей бідних родичів у Римі здійснювалась ...

4. У давніх Афінах система соціальної допомоги складала:

- а) покриття витрат на організацію всенародних свят;
- б) відправлення літургії;
- в) надання соціальних допомог;
- г) відрядження громадян у подорожі з метою переймання кращого досвіду.

5. Першу відому форму закладу соціальної допомоги заснував ... у ... році.

6. Чим відрізнялося іудейське суспільство у розвитку соціальної допомоги:

- а) створило систему підтримки, засновану на альтруїзмі, любові до ближнього;
- б) створенням спеціальних благодійних кас;
- в) фінансуванням всенародних свят та видовищ;
- г) організацією системи державної допомоги нужденним.

7. Соціальна допомога в іудейській культурі визначала ...

8. Архаїчна форма допомоги у слов'ян мала наступні форми:

- а) культові;
- б) сімейно-шлюбні;
- в) общинно-родові;
- г) господарські;
- д) ваш варіант відповіді.

9. Поширення християнства сприяло виникненню принципово нової форми виховання – це ...

10. Назвіть основні відмінності у внутріродових відносинах слов'ян і давніх германських та литовських народів.

Теми рефератів

1. Основи соціальної політики в Давньому Китаї.
2. Соціальна допомога у давніх Греції та Римі.
3. Аналіз архаїчних форм допомоги в античних державах.
4. Розвиток соціальної допомоги в іудейській культурі.
5. Особливості суспільної допомоги у давніх слов'ян.

6. Уявлення про милосердя, допомогу нужденним і любов до ближнього у найдавніших релігійних книгах.

Література

1. Гаврюшенко О.А., Шийко В.М., Кравченко О.В. Історія світової культури: навч. посібник / Наук. ред. В.М. Шейко. – К.: Кондор, 2006. – 404 с.

2. Поліщук В.А., Янкович О.І. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: курс лекцій / В.А. Поліщук, О.І. Янкович. – Тернопіль, ТДПУ, 2009. – 256с.

3. Козлов А.А. Сущностно-функциональная характеристика социальной работы. Опыт структурно-антропологического анализа / А.А. Козлов // Социальная работа: теория, технология, образование. – 1998. – № 1. – С. 27-52.

4. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород: МПП «Гражда», 2000. – С. 134.

5. Мельников В.П., Холостова Е.И. История социальной работы в России: учебное пособие / В.П. Мельников, Е.И. Холостова. – М.: Социально-технологический институт, 1998. – С. 6-12.

6. Милосердие: учебное пособие / Под ред. М.П. Мчедлова. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1998. – 212 с.

7. Севрюков Д.Г. Социальная защита: история, теория, право (монография) / Д.Г. Севрюков. – К.: Университет «Украина», 2011. – 430 с.

8. Фирсов М.В. История социальной работы в России: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М.В. Фирсов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – С. 13-28.

9. Фирсов М.В. Введение в теоретические основы социальной работы (историко-понятийный аспект). – М.: Изд-во «Институт практической психологии», 1997. – С. 57-60.

10. Фирсов М.В. История социальной работы : учебное пособие для высшей школы / М.В. Фирсов. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект ; Константа, 2007. – 608 с.

Тема 2: Передумови виникнення і становлення соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності за рубежом

План

- 2.1. Виникнення соціальної роботи як професії.
- 2.2. Науково-дослідні традиції в соціальній роботі.
- 2.3. Професія соціального працівника: сучасні вимоги.

Ключові поняття та терміни

Соціальна робота як вид діяльності, соціальна робота як наука, соціальна робота як навчальна дисципліна, мета соціальної роботи, об'єкти соціально-педагогічної діяльності, соціальний працівник, соціальний педагог.

2.1. Виникнення соціальної роботи як професії

Соціально-економічні та політичні передумови

Професії, як відомо, утворюють собою такі види занять, які орієнтовані на потреби певних прошарків населення і призначені для вирішення важливих соціальних проблем, спираючись при цьому на комплекс набутих спеціалізованих знань.

У літературі виникнення соціальної роботи як професії, зазвичай фіксують кінцем XIX – початком XX століть. Саме в цей період в низці індустріально розвинених країн з'являються групи спеціалістів, які починають професійно займатися соціальною роботою, створюють навчальні заклади, готують соціальних працівників. Великобританія та США були тими країнами, в яких соціальна робота найраніше оформилася у вигляді особливого виду діяльності, і де вона потім була поставлена на професійну основу [4, с. 9].

Що-ж обумовило необхідність в підготовці соціальних працівників-професіоналів і розвиток соціальної роботи як наукової та навчальної дисципліни? Основними причинами, на думку дослідників, були такі: розпад єдиного співтовариства, пов'язаного загальними принципами і нормами співіснування; урбанізація та індустріалізація; збільшення соціальних зв'язків і взаємовідносин між людьми.

Стрімкість індустріального розвитку в країнах Європи та США, урбанізація, яка збільшила в суспільстві долю маргінальних прошарків населення, недостатньо адаптованих до життя в місті, розрив традиційних соціальних зв'язків у стосунках між людьми, між людиною і суспільством призвели до появи таких соціальних проблем, котрі неможливо було вирішувати методами, які використовували в традиційному суспільстві [4, 5].

За умов різкого загострення суспільних стосунків серед найбільш освічених людей формувалося переконання, що суспільство «хворіє» і його доцільно лікувати, спираючись на методику благодійності і милосердя.

Але, значна частина людей, яку турбував гранично низький стан переважної кількості населення, були переконані в тому, що зміни в суспільстві – це природній процес. Ці люди вважали, що хвору людину доцільно лікувати, щоб вона сприймала як належне існуючу дійсність, змирилася з проблемами «зростаючого» суспільства [4, с. 9].

Іншими словами, в межах соціальної роботи стали паралельно розвиватися два напрямки, протилежні один до одного в розумінні соціальних проблем. Цей процес, як зазначають науковці, був характерним як для США, так і для низки країн Європи, особливо Великобританії, Нідерландів, Німеччини. Характерним було й те, що розвиток соціальної роботи на обох континентах стимулював одне-одного.

Особливо бурхливо процес становлення соціальної роботи як професійної діяльності відбувався в США. Перетворення міських поселень на міста і зростання кількості приїжджих, безпритульних і волоцюг викликали значне збільшення кількості притулків і в'язниць, в яких умови утримання були просто жахливими. Гостро постало питання щодо піклування над незаможними, розумово відсталими і засудженими. Ці категорії потрапили під захист органів штатів, а потім Рад благодійності і вдосконалення штатів. У суспільному секторі з'являються добровольчі організації і агентства щодо догляду за дітьми.

Ради благодійності і вдосконалення штатів виникли в 60-ті рр. ХІХ ст. Вони мали різну структуру і обов'язки, але їх основним завданням було надання консультаційної допомоги законотворцям в сфері управління різноманітними закладами. До Рад входили відомі філантропи, добровольці, освічені люди того часу, і їхня діяльність не оплачувалася.

У 1865 р. члени Ради з різних штатів об'єдналися в Американську Асоціацію соціальних наук. Але незабаром стало зрозуміло, що різні групи людей, які займалися однією справою – наданням допомоги людям, мають різні погляди і прагнуть досягти різної мети [4, 5].

Деякі з них вважали, що вирішувати практичні соціальні проблеми необхідно на ґрунті наукових знань про людину. Практичні працівники, які опікувалися доглядом за немічними людьми і здійснювали контроль допомоги незаможним, були зацікавлені, в першу чергу, в розробці простих методик, які можливо було б застосовувати на практиці. Зіткнення інтересів набуло різкої форми. В 1874 р. практичні працівники вийшли з Асоціації і організували своє власне об'єднання – Національну конференцію благодійності і вдосконалення

(в деяких джерелах вона згадується як Національна конференцію благодійності й виправних дій).

Створення Національної конференції благодійності й вдосконалення, на думку відомого американського соціолога Зімбаліста, є початком професійної соціальної роботи. Саме з цього часу, зазначає вчений, почала розвиватися організована соціальна робота.

Початковий етап процесу її розвитку в американській літературі характеризується як етап переходу від перших невпевнених кроків до формалізованих методів.

Організована благодійність і сетльменти

У восьмидесятих роках XIX ст. в США виникли дві професійні організації, які поклали початок двом напрямкам в соціальній роботі. Одна з них благодійна, створена по типу Лондонської спілки організованої благодійності, з'явилася у Буффало в 1887 р. Друга – Гільдія сусідів (поселенців) була заснована в 1886 р. в Нью-Йорку. Обидві організації здобували свої підходи в традиціях вікторіанської Англії і швидко розвивалися. До 1892 р. в великих містах США і Канади були роздані 92 благодійні організації. Що стосується поселень емігрантів, переселенців, так званих сетльментів, то до 1896 р. їх було вже 44 і це число постійно зростало. Доцільно зазначити, що такі поселення виникли не лише в США, але й в Англії, Німеччині, Фінляндії і низці інших країн [4, с.10].

Обидві організації або рухи виникли для практичної діяльності стосовно незаможних і безталанних людей. Вони залучали до своїх лав освічених людей з вищих і середніх прошарків населення. Їх діяльність була особливо цікавою для молодих жінок, які вбачали в соціальній роботі можливість підвищити особистий соціальний статус і отримати економічну незалежність. Обидва рухи були близькими до церкви.

Рух благодійності очолила Мері Річмонд, і воно безпосередньо не домагалася соціальних реформ. Ідейним підґрунтям цього руху було визнання того, що причина незаможності і соціальних проблем людини виявляється в ній особисто. Робота добровольців з метою встановлення контакту була найбільш доцільною формою спілкування з незаможними. Члени благодійної організації вважали, що відвідування повинні замінити притулки, які до останнього часу були провідними джерелами допомоги [5].

Під час відвідування дружньо налаштовані візитери, як на той час називали добровольців у США, здійснювали вивчення, реєстрацію, співробітництво і координаційну роботу з метою визначення того, що повинна включати в себе необхідна підтримка. Для членів організацій, які проводили візити до

незаможних сімей, проводилися конференції, на яких вони зустрічалися з іншими працівниками, обмінювалися досвідом і ідеями. Для них уже на той час існували, на жаль, нечисленні посібники з викладенням основних правил поведінки. Ці організації, на думку американських вчених, були фундаторами сучасної системи вивчення життя незабезпечених сімей і надання їм допомоги.

Душевна порада, яка повинна була викликати реальну надію, стала домінуючим методом роботи. Матеріальна допомога надавалася лише в крайніх випадках і в такій формі, щоб не образити, – грошей незаможним не надавали. Зазвичай видавалися лише засоби першої необхідності і в невеликих обсягах, лише для задоволення найнеобхідніших потреб. Видача допомоги незаможним людям, які живуть самотійно, а не в притулках, вважалася марною тратою часу, і заподіяння збитків моральності людей. Добровольці, які здійснювали візити, зазвичай молоді і заможні жінки, як було зазначено вище, вбачали в своїх клієнтах об'єкт виховної роботи, чий безталанний і обмежений стан є наслідком невігластва або відсутністю притаманних середньому класу цінностей і стиля поведінки, перш за все помірності, працелюбства, бережливого ставлення до речей, моральних передумов стриманого життя.

Рух «поселенців» (сетльментів) прагнув соціальних реформ. Провідна ідея цього руху виявлялася в тому, що оточуюче соціальне середовище «хворе», і його треба змінювати, щоб припинити незаможність і нещастя людей. Робота здійснювалася в американських кварталах. Волонтери, які симпатизували ідеям Джейн Адамс і Елен Стар – фундаторам цього руху – переселялися в помешкання незаможних і жили по сусідству з тими людьми, хто вимагав допомоги. Але, якщо благодійні організації займалися вивченням умов життя людей, переважно тих, хто до них звертався по допомогу, то представники руху поселенців займалися, переважно, освітньою діяльністю, залучали людей до професії, організували дозвілля. Найбільш відомим був, створений в 1889 році, будинок емігрантів Халл-Хауз в Чикаго. Там надавали допомогу людям 19 національностей, надавалося житло для жінок-робітниць, були наявні денні ясла, музей, клуб для хлопчиків, невеличкий театр. На думку американських вчених, рух поселенців започаткував групову соціальну роботу [4, с. 11].

Отже, займаючись однією справою – наданням допомоги бідним і безталанним людям – благодійні організації та поселенці дотримувались різних методів роботи. Але, незважаючи на різницю в діяльності, члени організацій благодійності і руху поселенців певною мірою співробітничали. Наприклад, працівники поселенців могли виконувати роль дружніх візитерів в програмах благодійницьких організацій.

Початок соціальної роботи як професій, на думку англійського фахівця Теодора Шаніна, був покладений трохи більше століття тому, коли благодійницькі організації почали пошук моделей систематичної роботи з своїми опікуваними.

Новостворені благодійницькі організації, будинки для емігрантів, пансіони – стали школою для підготовки соціальних реформаторів, лідерів, які протягом подальших десятиліть були в першій хвилі соціальних реформ і перетворень в сфері соціальної роботи.

Представники благодійницьких організацій, незважаючи на свою назву, вважали, що надання допомоги в значних обсягах заподіює більше лиха, ніж користі. Тому вони прагнули знайти засоби для викорінення причин бідності. Вони були переконані, що науковими методами можна «вилікувати» таку «хворобу» суспільства як бідність. Надаючи значної уваги знанням фактів і теорії, члени спілок організованої благодійності відрізнялися домінуючим прагненням досягти справедливості, щоб зробити життя робітників не таким «темним» і важким. Більш того, вони визнавали їхні права на людське існування і гідність, право на відпочинок і соціальне забезпечення в похилому віці. Це були ідеї, так званої, наукової благочинності або наукової філантропії – так називали лідери благодійності свою концепцію.

Наукова благодійність виходила з лібералізму – політичної філософії США, яку було сформульовано в Декларації незалежності. На думку вчених, термін «наукова» в той час був, певною мірою, неправомірним, якщо аналізувати більш пізні стандарти. Лідери благодійності вважали, що ті, хто надають допомогу повинні пристосовувати свої дії до наявної ситуації, і допомога повинна бути раціональною, з чітко визначеними метою і бажаними результатами.

Професія соціального працівника – вважають вчені – була започаткована рухом пропагандистів наукової благочинності або наукової філантропії в кінці XIX ст. Лідери благочинності критично проаналізували політику різних організацій і їхніх програм, а також систему управління ними, іншими словами, діяльність місцевих громадських і приватних агентств і закладів штатів. Численні захисники концепції наукової філантропії були освіченими і відповідальними фахівцями, які вважали, зазначаємо, що «наукова» – означає раціональна і практична – таке було розуміння сутності і наслідків благочинності [4, с. 11].

У кінці XIX ст. реформатори і лідери благодійності починають організовувати систему професійної освіти, подібно до підготовки лікарів, вчителів, священослужбовців та ін. Отже ідея благодійності, як добровольчої

активності трансформується на ідею соціальної роботи в якості систематичної, організованої професійної допомоги тим, хто цього потребує.

Як висновок наведемо висловлювання одного з провідних американських фахівців у сфері соціальної роботи Р. Ремзея: «Виникнення соціальної роботи відбулося за часів, коли конкурентна експлуатація була на піку, і численні уявлення суспільства про благодійність і філантропію були пов'язані з добродійностями «моральних переконань». Особлива необхідність у роботі щодо «соціалізації» виникла відповідно до явної потреби ґрунтовних докорінних соціальних реформ. На початок століття соціалізуючи сутність цієї нової роботи трансформувалася з добровольчої благодійності на наукову філантропію, почалася боротьба за те, щоб загал добровільних працівників отримувала гарантований заробіток і відповідну підготовку. В Європі діяльність в новій професійній сфері, яка розвивалася, була визначена як «соціальна медицина». У Північній Америці загальноновизнаним терміном ще з початку століття був визначений термін «соціальна робота» [4, с. 12].

Виникнення і розвиток шкіл підготовки соціальних працівників

Новий етап розвитку соціальної роботи у США розпочався на початку 90-х рр. XIX ст., коли були засновані перші програми підготовки соціальних працівників. Обмін досвідом «дружніх візитерів», які працювали в різноманітних агентствах, поступово набував форми підготовчих курсів. У 1898 р. за ініціативою М. Річмонд була заснована перша шеститижнева літня програма навчання, яка мала назву Нью-Йоркська школа прикладної філантропії (в даний час факультет соціальної роботи в Колумбійському університеті). На навчання приймалися випускники вищих навчальних закладів за рекомендацією їх викладачів, а також тих, хто мав досвід роботи у сфері благодійної діяльності.

У 1904 р. школа філантропії запропонувала однорічний курс з підготовки соціальних працівників, які могли після її закінчення працювати [7]:

- фінансовими секретарями для приватних власників;
- виконавчими секретарями освітніх та благодійних товариств;
- керівниками та асистентами поселень, соціальних установ, церков, відділень соціального забезпечення на промислових та торгових підприємствах;
- працівниками відділень та благодійних організацій;
- «доброчинними відвідувачами» та волонтерами.

Рух поселенців відразу після свого виникнення пов'язав свою діяльність з освітніми центрами. Існували постійні контакти між Джейн Адамс і її колегами з численними вченими в сфері соціальних наук. Ці контакти і устремління започаткувати наукову основу під практичну діяльність, спочатку мали вигляд

курсів щодо обміну досвідом, а з часом, трансформувалися в створенні Чикагської школи громадянства та філантропії, яка в 1920 р. була перетворена на Школу соціального адміністрування при Чикагському університеті [4, с. 12].

Соціальна робота швидкими темпами розвивалася в Європі. Спілка організованої благодійності в Лондоні відкриває в 1903 р. перший спеціальний навчальний заклад для підготовки соціальних працівників, який отримує назву «Школа соціології». У 1912 р. ця школа перетворюється на факультет соціальної роботи Лондонської школи економіки.

У 1908 р. під керівництвом фундаторки жіночого руху в Європі Аліси Саломон відкривається жіноча школа для соціальних працівників у Німеччині. До 1910 р. у розвинених європейських країнах і США нараховується уже 14 шкіл соціальної роботи. Перші школи соціальних працівників давали, зазвичай, однорічну підготовку.

Честь відкриття першого спеціалізованого навчального закладу для соціальних працівників науковці надають Голландії. У 1899 р. в Амстердамі було відкрито інститут для підготовки соціальних працівників. Навчання в ньому було розраховане на термін 2 роки, форма навчання була очною. Навчатися могли як жінки, так і чоловіки, і вони набували теоретичної та практичної підготовки [4].

Перша світова війна не зняла, а лише загострила внутрішні проблеми її учасників. Загострення цих проблем супроводжувалося збільшенням кількості країн, які розпочали підготовку соціальних працівників. Якщо перед війною підготовка здійснювалася в 7 країнах, то після її закінчення число шкіл почало збільшуватися.

У 20-ті рр. ХХ століття відкриваються перші школи соціальної роботи в Бельгії, Норвегії, Швеції, Італії. Школа для підготовки соціальних працівників відкривається навіть у Чілі, фундатором якої став відомий громадський діяч Рене Сандра.

У 30-ті рр. минулого століття кількість країн, які започаткували підготовку соціальних працівників, продовжує збільшуватися: Іспанія, Ізраїль, Ірландія, Люксембург, Греція, Португалія, Данія, Індія, Єгипет. Як видно, соціальна робота як професія стає відомою вже в країнах третього світу.

Підготовка соціальних працівників включала в себе не лише організаційний, але й методичний аспекти. Навчальні заклади, які здійснювали відповідну роботу, ще не мали кваліфікованих викладачів. Навчальних посібників практично бракувало. У США першими посібниками були праці Амоса Уорена «Американська благодійність» і Мері Річмонд «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благодійних організаціях». Підготовка

кадрів для соціальної роботи в Америці знаходилася ще в більшій залежності від зусиль благодійницьких організацій. Першими викладачами були члени суспільства благочинності зі значним досвідом роботи, але без педагогічної освіти. Студенти займалися без відриву від роботи, а навчальна програма включала спеціальні теми для практичної соціальної роботи в різних сферах діяльності. Сферами (напрямами) практичної соціальної роботи того часу були: вивчення умов життя незабезпечених сімей; соціальна робота в медицині; соціальна робота в школі; соціальна психіатрія [4, с. 13].

Зазначені сфери практичної соціальної роботи мали самостійні навчальні програми, що створювало ускладнення для переходу з однієї сфери практичної роботи до іншої. Доцільно зазначити, що всі програми були спрямовані на вивчення індивідуальної роботи з клієнтом. Групова робота, як самостійний і теоретично обґрунтований метод соціальної роботи, була включена до навчальних програм соціальних працівників лише в 40-і рр.

У чому специфіка соціальної роботи? Чим вона відрізняється від роботи медичних сестер, лікарів, вчителів? Це питання хвилювало як майбутніх фахівців-початківців, так і викладачів шкіл. У школах багато міркували стосовно базової освіти та її зв'язку з практикою, щодо необхідності певного рівня професійної освіти, стосовно загальної підготовки і спеціалізації підвищеної складності. Деякі спеціалісти висловлювалися проти практики університетської освіти для соціальних працівників. Зокрема, М. Річмонд, вважала, що університетська підготовка, пов'язана з необхідністю вивчення значної кількості наукових дисциплін і наукових шкіл, може нівелювати притаманну соціальній роботі ціннісну основу включеності в благочинність, знищити віру студентів в безкорисливість. Вона виступала за створення незалежної від системи вищої освіти школи соціальної роботи [4, 5].

Є цікавий факт, на якому акцентував увагу Дж. Лейбі в американській Енциклопедії соціальної роботи. Національна конференція благочинності запросила Абрахама Флекснера, провідного фахівця в сфері професійної освіти в США, висловити свою думку про те, чи є соціальна робота професією. Він відповів, що за його критеріями, соціальна робота – не професія. Але його думка ніяк не вплинула на бажаючих займатися соціальною роботою професійно і не зменшила потоку заяв до шкіл соціальної роботи. Більш того, це стало стимулом для створення більш раціональної і формалізованої програми підготовки фахівців.

Асоціація шкіл соціальної роботи в Америці, яка була створена в 1919 р. провідним чином для підтримки зв'язків між школами, перетворилася на форум для створення нормативів навчальної роботи. У 1924 р. Асоціація розробила

нормативи (навчальні плани) для регулярних курсів навчання, для курсів підготовки відповідальних фахівців в сфері соціальної роботи і для курсів, які були створені при університетах [4].

Мінімальна, розрахована на один рік програма, яка передбачала набір навчальних курсів, які викладалися як в навчальній аудиторії, так і на практиці («в полі»). Ці навчальні курси отримали визнання в якості нормативних курсів для підготовки до соціальної роботи. Включення програм соціальної роботи до системи університетської освіти відбулося в кінці 30-х рр., коли до Асоціації почали прийматися виключно школи, які діяли в межах вищих навчальних закладів. В цих школах навчання здійснювалося за програмами, які були розраховані на два роки і надавали право отримати ступінь магістра. До Асоціації приймалися тільки школи, які керувалися такими програмами. До 1974 р. навчання, за дворічною аспірантською програмою залишалося єдиною формою, визнаною в якості умови атестації професійного соціального працівника. Таким чином, критерієм професіоналізму стали вважати наявність магістерського ступеня.

2.2. Науково-дослідні традиції в соціальній роботі

Перші наукові школи в соціальній роботі США

Перші практичні кроки в сфері теоретичного усвідомлення соціальної роботи були здійснені феміністками в багатьох країнах західного світу – Алісою Соломон у Німеччині, Марією Галері у Франції, Єлизаветою Фрай у Англії, Джейн Адамс у США.

Але, найбільшого успіху в сфері теоретичних досліджень досягла М. Річмонд. Вона розробила метод індивідуальної роботи з незаможними людьми.

Першою працею М. Річмонд в сфері теорії соціальної роботи є фундаментальна книга «Дружній візит до бідняків: керівництво для працюючих у благочинних організаціях». Допомога і підтримка усвідомлювалися нею як дружня акція одного суб'єкта стосовно до іншого. При цьому, вплив, на думку автора, повинен бути спрямований не лише на людину бідну, але й на зміну ставлення соціального оточення, зазвичай, негативного до людей, які живуть в бідності та злиднях. Ця праця була видана в 1899 р. і стала, як було вище зауважено, першим посібником для соціальних працівників. У 1917 р. виходить друга праця під назвою «Соціальні діагнози», в якій М. Річмонд описує теоретичні і методологічні основи індивідуальної соціальної роботи [4, с. 14].

Практика соціальної роботи з клієнтами складає і в наш час значну частину професійної соціальної роботи, поряд з іншими методами, про які мова

йтиметься пізніше. Але на початку століття, коли виникла соціальна робота, метод індивідуальної роботи з клієнтами (case-work), обмежений рамками медичної моделі, тривалий час був домінуючим.

Адаптуючи до практики індивідуальної роботи медичні підходи діагностики і лікування, М. Річмонд розробила метод, який дозволяв аналізувати соціальні і психологічні проблеми клієнтів. До теорії соціальної роботи вводиться термінологія з медичної практики, така, як «діагноз», «лікування», «клієнт», але з новими семантичними значеннями.

Мері Річмонд зазначає, що в соціальній роботі важливим моментом в кожному конкретному випадку є оцінка, постановка діагнозу і вибір методу допомоги на основі цього діагнозу. Оцінки повинні бути науково обґрунтовані на різницю від тих моральних критеріїв, якими користувалися благодійні організації. «Вивчення, діагноз, лікування» – такий зразок, методика роботи з клієнтом [4, с. 14].

Соціальний діагноз, на думку М. Річмонд, передбачає оцінку особистості клієнта і його соціальний стан. Соціальна допомога – це комплекс заходів, внаслідок дії яких повинен змінитися клієнт і його соціальне оточення.

Згідно концепції автора, входження («інтервенція» в її термінології) з боку соціального працівника може здійснюватися директивними і не директивними лікувальними методами. В літературі їх, зазвичай, називають безпосереднім і опосередкованим методами.

«Директивне лікування» виявляється в безпосередній взаємодії – «розум на розум». Під цим терміном дослідниця розуміла складну процедуру взаємодій, які включають в себе: довірливі взаємини, певні позитивні почуття, які повинні виникати між соціальним працівником і клієнтом, активізація клієнта на вирішення його особистих проблем. Домінуючими техніками тут повинні бути переконання, навіювання, дискусія, а також вплив особистих якостей соціального працівника, таких як відвертість, чесність, співчуття тощо [5].

«Недирективне лікування» як опосередкований метод лікування зводиться до того, що процес надання допомоги ґрунтується на оточенні клієнта, на зміні середовища його існування.

Мета взаємодії клієнта з соціальним працівником виявляється в тому, щоб клієнт усвідомив об'єктивну інформацію щодо власної ситуації, особистісних і соціальних залежностей, стосунків в соціальних інститутах і суспільстві в цілому, що ускладнює його соціальне функціонування.

В індивідуальній роботі з клієнтом, зазначено в «Соціальних діагнозах», відслідковується відхід М. Річмонд від метода морального переконання і етичних альтернатив і визначається перехід до методів соціально-

психологічного впливу і взаємодії. Вперше тут поданий процес взаємодії соціального працівника і клієнта. Процес відбувається як певна послідовність дій, як процедура, що підпорядкована визначеній логіці. В подальшому ця процедура була оформлена в метод індивідуальної роботи, що стало основоположним в технології соціальної роботи.

Принципи індивідуального підходу, які були розроблені М. Річмонд, рекомендувалися до використання в роботі з різними категоріями населення, а також почали застосовуватися в роботі з групами і загалами.

Теоретичні розробки М. Річмонд мали провідне значення не лише для практики, вони також знайшли своє відображення в розвитку теоретичних шкіл і концепцій соціальної роботи. В історичному плані до найбільш відомих шкіл в теорії соціальної роботи належать діагностична і функціональна [4, с. 14].

Діагностична школа (напрямок) була пов'язана з коледжем Сміта в Нью-Йорку, в якому готували соціальних працівників для роботи в психіатричних службах. Потреба в таких фахівцях була значно велика, оскільки була значна кількість клієнтів – ветеранів війни, які мали різного чину психологічні проблеми.

В якості теоретичної основи навчання була запозичена модель Мері Річмонд. Але вона трактувалася не таким чином, як її висвітлювала М. Річмонд, тому що мова йшла не про клієнтів, які мали психологічні проблеми. Соціальна ситуація клієнта відходила на другий план. Акцент ставився на діагноз хвороби клієнта.

У практичній взаємодії соціального працівника і клієнта, як зазначали теоретики цього напрямку, доцільно приділяти особливої уваги набутому досвіду клієнта, його дитячим переживанням, схильностям. Оцінці особистості. То був час, коли була утворена теорія психоаналізу З. Фрейда, і представники діагностичної школи, порівняно з представниками інших напрямків, відчували на собі її найзначніший вплив. Взаємини між клієнтом і соціальним працівником визначалися як авторитарні. Завдання соціального працівника – лікування клієнта, розумілося як зміна його особистості, допомога в адаптації до навколишнього середовища.

Функціональна школа. Цей напрямок починає розвиватися в 30-х рр. в Пенсільванії. Клієнт знаходиться в центрі уваги соціальних працівників, але методика індивідуальної психотерапії представники цієї школи створюють на процесі допомоги, на тому, як цей процес доцільно організувати. В цей час у США зростає зацікавленість до соціального середовища і процесу надання допомоги, але не як до лікувального процесу, а, скоріш, як до послуг, які надаються в межах соціальної служби [4, 5].

На погляди функціональної школи також значний вплив здійснив психоаналіз, але більш пізній. Зокрема, були сприйняті ідеї О. Ранка, австрійського психоаналітика, який зазначав на те, що клієнт сам бажає змінити свою власну ситуацію, і він здатен сприймати допомогу. З теорії Дж. Дьюї було запозичене поняття «самовизначення», так би мовити, право клієнта вирішувати за себе особисто.

Тому функціональна школа менше уваги приділяла раннім дитячим враженням і визначенню діагнозу. Для них став більш важливим початок процесу зміни клієнта. В межах цієї школи була запропонована методика щодо організації допомоги: її подання і сприйняття. Акцент визначався на створенні правильних взаємин клієнта та соціального працівника.

Функціональна школа ґрунтувалася на принципі «тут і зараз», коли під час процесу взаємодії соціального працівника і клієнта актуалізується наявний досвід клієнта, його почуття та емоційні переживання. Звідси провідне завдання визначалося в тому, щоб допомога була усвідомлена і прийнята клієнтом. Для цього між соціальним працівником і клієнтом встановлювалися партнерські взаємини. Вони обидва несуть рівноцінну відповідальність за зміну ситуації. Провідне, як зазначав теоретик функціональної школи Дж. Тафт, усвідомлення і розвиток технік і методик надання допомоги клієнту.

Таким чином, відбувається, так би мовити, перехід до сучасного розуміння сутності соціальної роботи і відмова від формальних і авторитарних стосунків між соціальним працівником і клієнтом. Представники функціональної школи вважали також, що на розвиток людини здійснює вплив і соціальне оточення, котре перешкоджає або сприяє цьому процесу. Окрім соціального оточення, значну роль мають і економічні, культурні фактори. Разом з тим, індивід має особисто прагнути власної самореалізації. Йому доцільно досягти балансу між особистим індивідуальним розвитком і тим, що він одночасно є членом певного суспільства або групи. При взаємодії з оточенням індивід створює певні моделі поведінки, які мають тенденцію зберігатися протягом життя. Вивчення цих моделей необхідно для розуміння того, як може зростати і розвиватися індивід. Соціальний працівник, вибираючи ті, або інші форми роботи, повинен забезпечити рух в тому напрямку, в якому клієнт прагне змінитися [4, с. 15].

У 30-40 рр. теоретики діагностичної та функціональної шкіл продовжують розвивати метод індивідуальної роботи, відбуваються дискусії щодо пріоритетів і методів підтримки незаможних, формуються підходи до групової роботи і роботи в общині (коммьюніте).

Розвиток наукових досліджень в 1945-1970 рр.

Розвиток теорії соціальної роботи в повоєнні роки здійснювався в контексті подальшої полеміки між представниками діагностичної та функціональної шкіл. Х. Перлман здійснила спробу синтезувати ці підходи, запропонувала в якості нової моделі індивідуальної роботи «Метод вирішення проблем». Підхід Х. Перлман ґрунтувався на тому, що допомога клієнту складається з двох провідних компонентів: процесу допомоги і особистісних ресурсів індивіда. Розглядаючи рішення проблеми клієнта у вузькому сенсі, на рівні його запиту, дослідник пропонує розвивати мотивацію клієнта, його здібності до діяльності, збільшувати його особистісні ресурси. Таким чином, істотним поняттям її теоретичного підходу є такі, як проблема, процес, ресурси [5].

Під проблемою розуміється ситуація, за якої індивід не здатний реалізувати особисті потреби і це ускладнює його функціонування. Під процесом – повторювана послідовність діяльності, котра приводить до змін в доцільному напрямі проблем клієнта. Процес здійснюється в суб'єкт-суб'єктній взаємодії соціального працівника та клієнта. На рівні технології цей процес взаємодії зводиться до таких основних процедур:

1. ідентифікації проблеми клієнта і тих подій, які її викликали;
2. взаємне переконання клієнта і соціального працівника в правильності попереднього розуміння проблеми;
3. огляд і аналіз інформації;
4. складання плану взаємодії, його реалізація і еволюція [4, с. 16].

У 60-ті рр. розгорнулася дискусія щодо реального внеску соціальної роботи в суспільну ситуацію. Критика стосувалася як індивідуалізованого підходу до допомоги в окремих випадках, так і напрямків у роботі в цілому. Йшлося про так звану «нову предметність», мету, інституціональних і політичних меж соціальної роботи та її внеску в гармонізацію суспільства.

Класичні теорії були частково відсунуті в бік психологічними теоріями і прийомами. Набір технологій було доповнено діагностичними і лікувальними методами і збагачений за допомогою залучення терапевтичної роботи. Поряд з методами короткострокового лікування кризового втручання при наданні одноразової допомоги дискутувався і метод підтримуючого довготривалого контакту, який ґрунтується на концепції системної роботи з сім'єю. Таким чином, соціальна робота набула все більш структурованого характеру.

Наприклад, розвиток теорії соціальної роботи в США відбувався за трьома напрямками: теоретичний розвиток традиційних методів; розвиток комплексного підходу, що поєднує теорію і практику в єдину систему; розробка спеціальних підходів до специфічних груп клієнтів.

Дж. Конопка, Х. Нортон, Р. Перлман починають пошук загальних основ, що б дозволило усвідомити практичні установки всіх видів соціальної роботи. Дискусії, які відбувалися в цей час, ввели до понятійного ряду теорії процесу допомоги поряд з такими поняттями, як «лікування», «діагноз», поняття «оцінка» та «інтервенція».

У той же час активізується розробка теорії соціальної роботи, котра безпосередньо виходить на практику; були висвітлені різноманітні аспекти підготовки спеціалістів, формуються базові підходи до бажаних умінь і навичок, розглядається зв'язок теорії та практики. Набувають подальшого розвитку такі проблеми соціальної роботи, як соціальне функціонування, професійна оцінка, акції інтервенції, процеси індивідуалізації та інші.

Саме в цей час починають складатися інтегровані підходи до теорії і практики соціальної роботи, в тому числі адаптуються підходи, які були розроблені в трансактному аналізі, раціональній терапії, в підходах модифікації поведінки. Саме тоді підводяться підсумки розвитку теорії і практики соціальної роботи, які були досягнуті до цього часу, здійснюється відповідний аналіз основних концепцій і методів. З 70-х рр. у світовій літературі з проблем соціальної роботи загальноновизнаним вважаються такі методи: метод індивідуальної роботи; метод групової роботи; суспільна робота (з загалом); соціальне адміністрування і планування [5].

У подальші десятиріччя дослідниками різних країн, як було уже зазначено, здійснювалися численні спроби інтегрувати ці різноманітні методи роботи, підвести під них єдину практичну базу. Складна дійсність, в якій доводиться здійснювати роботу соціальному працівнику, вимагала такої науково-обґрунтованої методики, яка б дозволяла комбінувати різноманітні методи роботи. Не вузька спеціалізація в одному методі, а універсальність, уміння погоджувати різноманітні методи, наприклад, в періоди спаду економіки, коли соціальні проблеми торкалися значної кількості людей. Саме комплексний підхід до практики дозволяв соціальним працівникам впоратися з багатьма проблемами членів суспільства. Навпаки, в періоди стабілізації, як зазначається в літературі, потреба в соціальних службах зменшується, соціальні працівники обмежувалися приватною практикою і вузькою спеціалізацією [4].

Нам необхідна теорія, зазначали шведські вчені Г. Берндлер і Л. Юнссон, здатна інтерпретувати як аналіз, так і зміни зовнішніх і внутрішніх факторів у життєвих ситуаціях клієнта і завдяки якій можливо було б поєднати індивідуальну точку зору з сімейною і суспільною.

Сучасні теоретичні моделі соціальної роботи

У соціальній роботі в наш час не існує єдиної теорії, її теоретичне знання висвітлено різноманіттям суспільно-соціальних наукових шкіл, в межах яких розвиваються домінуючі дослідницькі традиції, які пропонують практичній соціальній роботі різноманітні наукові та науково-практичні парадигми.

У різних країнах фахівці-практики віддають перевагу тим або іншим теоретичним моделям соціальної роботи в залежності від сталих традицій і суспільних потреб. У США, наприклад, соціальна робота, зазвичай, орієнтується на психоаналіз, оскільки, за традицією основний акцент визначався на індивідуально-особистісному рівні. Хоча в останні десятиріччя в цій країні було створено значну кількість технологій, які використовують в якості свого підґрунтя теоретичні напрямки соціальних наук [4, 5].

Відсутність єдиного теоретичного обґрунтування практики соціальної роботи, на думку вчених, не означає, що в ній панує анархія. Набуті знання, напрацьовані уміння та навички дозволяють практикам відібрати з багатьох соціальних ресурсів найнеобхідніші і найефективніші для вирішення конкретної соціальної проблеми.

Існує навіть думка, що соціальні працівники мають значні переваги перед працівниками схожих професій, оскільки спираються на плюралістичну наукову концептуальну основу, яка постійно розвивається, поширюється і вдосконалюється по мірі накопичення наукових знань щодо суспільства і людини.

Загальний міжнародний досвід соціальної роботи свідчить про використання декількох груп теоретичних моделей: психодинамічних, моделей кризового втручання, біхевіористських, системних і екологічних, соціально-психологічних, комунікаційних, гуманістичних, когнітивних, моделей правозахисної діяльності. З переліку видно, що соціальні працівники, використовують як психолого-орієнтовані моделі, так і соціологічні моделі [4].

Психодинамічні системи, які ґрунтуються на психоаналізі З.Фрейда. Як було зазначено вище, психоаналіз тривалий час був провідною роботою з певним випадком. На різницю від класичного психоаналізу, психодинамічні моделі переважно фокусуються на сучасному, а не минулому людини, при цьому аналізується сприйняття ним реальної ситуації.

Гуманістичні моделі, наведені в працях Дж. Маслоу, К. Роджерса. Вони розроблені, найшвидше, з філософської позиції, а не з практико-психологічних. Методи психотерапії К. Роджерса не передбачають проведення експериментів з метою доведення істинності того або іншого положення або практичного правила. Доцільно пам'ятати, що його ідеї з моменту свого зародження протиставлялися психоаналітичній і біхевіористській системам у вигляді

третьої сили. Тим не менше, принципи гуманістичної моделі є універсальними, світоглядними і сприймаються як очевидні в сучасній теорії і практиці соціальної роботи навіть тими, хто заперечує цю модель, або є прибічником вузькоспеціальної теорії.

Такі постулати, як необхідність забезпечити клієнту сприятливий психологічний клімат, використовувати принципи довіри, емпатії, повсюди згадуються в науковій літературі різних напрямків, навіть без посилання на джерело. Таким чином, соціальна робота в межах гуманістичної орієнтації необхідна для ефективної роботи з клієнтом. Але гуманістична модель не передбачає необхідного набору технологій для роботи, наприклад, з особами з ухильною поведінкою. Тому більш широко використовуються біхевіористські моделі.

Біхевіористські методи акцентують увагу на поведінці клієнта, яку можна спостерігати, що розглядається як реакція на зовнішні подразники. Особливий внесок біхевіоризму виявляється в тому, що в соціальній роботі почали здійснювати емпіричні дослідження як необхідний і початковий етап цієї роботи.

Біхевіоризм, зазвичай, піддається критиці за механічну орієнтацію у вивченні особистості, яка розглядається як об'єкт впливу зовнішніх факторів. Але це не характерно для теорії в межах необіхевіоризму, зокрема, теорії соціального навчання американського психолога Альберта Бандури [4].

Провідна ідея його праць виявляється в тому, що люди, набуваючи стереотипів соціальної поведінки, схильні до імітації таких моделей, які позитивно підкріплюються, моделі соціальної поведінки, які набуваються внаслідок імітації, відрізняються стійкістю, складно змінюються. Практичне значення ідей Бандури набуває особливого сенсу, коли соціальний працівник повинен сформувати у клієнта певні навички при його реабілітації.

На думку зарубіжних вчених, методи біхевіорально-орієнтованої соціальної роботи більш ефективні, ніж інші психолого-орієнтовані методи.

Системні моделі є найпопулярнішими соціологічними моделями. Їх дуже багато. Одну з них теоретично обґрунтували американські фахівці А. Пінкус і А. Мінахан. Вони визначили в житті індивіда найбільш значущі системи: неформальні (сім'я, сусіди, друзі та ін.); формальні (політичні партії, профспілки та ін.), соціетальні (основні соціальні інститути – школа, правоохоронні органи та ін.).

Проблемні ситуації в житті людини виникають у випадку порушення або викривлення зв'язків між нею та її оточенням [4, с. 18]:

- відсутній той або інший вид системи;

- людина не знає стосовно існування системи, яка може їй допомогти (або не бажає скористатися її допомогою);

- включення людини до тієї або іншої системи створює для нього проблеми (наприклад, залежність);

- конфлікт різних систем.

Завдання соціального працівника, який використовує дану модель, – виявити ті ознаки стосунків між клієнтом і системами, які є джерелами проблем, і надати йому допомогу в подоланні цих проблем.

У практиці соціальної роботи використовуються також інші варіанти системних моделей. Одна з них – *системно-екологічна модель*. Вона здобула широку популярність і стала провідною «модною» в наш час концепції «життєвої моделі». Згідно з цією моделлю люди постійно адаптуються до оточуючого середовища шляхом взаємозмін: індивіди змінюють середовище і, в свою чергу змінюються під її впливом. Поняття «взаємна адаптація» є тут центральним при аналізі стосунків «особистість-середовище». Наявні у суспільстві соціальні проблеми, «забруднюють» соціальне середовище, зменшуючи, при цьому, взаємну адаптацію. Порушення адаптивного балансу виявляється в невідповідності між потребами людини і можливостями середовища.

Провідними причинами стресів є життєві трансформації (зміна статусу, ролі, вікові зміни та ін.), вплив середовища (соціальна нерівність), міжособистісні процеси (наприклад, експлуатація). Протягом власного життя людина, зазвичай, одночасно стикається з ускладненнями різноманітного чину, які необхідно долати за допомогою адаптаційно корекційних технік.

Загальним для всіх *системних моделей* є фокусування уваги на змінах навколишнього середовища; аналіз переважно безпосереднього впливу однієї особистості на іншу, а не прихованих думок і почуттів, визнання можливості досягнення бажаних результатів різноманітними шляхами. З методологічної точки зору системна модель є інтегрованою, оскільки передбачає одночасну роботу і з окремими індивідами, і соціальними групами, і загалом, до яких вони залучені. В зв'язку з цим системна модель виявилася складною для застосування в конкретній практичній діяльності, але вона є одним з провідних методологічних принципів і виводить теорію соціальної роботи на принципово новий рівень аналізу [5].

Системна, і в тому числі системно-екологічна, моделі ще раз стверджують висновок про те, що теоретичні протиріччя різноманітних систем наукового знання, яке існує розумово-зоровому рівні, достатньо успішно вирішуються на рівні практики, яка орієнтується на виконання конкретних завдань.

Отже, теоретичний «портфель» професійного соціального працівника значний за обсягом і різноманітністю. Оволодіння різними методиками впливу забезпечує ефективне вирішення визначених завдань. Але для цього вимагається ще й особлива майстерність, здатність синтезувати, що напрацьовується лише на ґрунті значного досвіду роботи.

2.3. Професія соціального працівника: сучасні вимоги

Системи підготовки соціальних працівників за кордоном

У світі нараховується декілька десятків сотень вищих шкіл соціальної роботи і спеціалізованих факультетів університетів, які займаються підготовкою професійних соціальних працівників. Лише в Європі нараховується більше 500 навчальних закладів, які надають освіту в сфері соціальної роботи. У більшості країн цю освіту фінансує держава, але існує значна кількість і приватних навчальних закладів, наприклад в Італії, Франції. В деяких країнах приватний характер шкіл обумовлений їх приналежністю до певних релігійних конфесій. Наприклад, у Португалії, Іспанії та країнах Латинської Америки кількість шкіл, які належать Римській католицькій церкві, помітно перевищує число світських закладів [4, с. 19].

Найбільшу кількість навчальних закладів було відкрито в 60-ті рр., коли соціальна робота розвивалася особливо бурхливо. В цей час була створена значна кількість національних і міжнародних асоціацій соціальних працівників, почали видаватися професійно-орієнтовані журнали, спеціалізовані видання, було розроблено міжнародний етичний кодекс соціального працівника. Більшість вчених підтримує думку, що соціальна робота як самостійна професія і академічна дисципліна утвердилася саме в 60-70-ті рр. ХХ ст.

Підготовка соціальних працівників відображає специфіку національних систем освіти. Доцільно зазначити, що різноманітні моделі мирно співіснували одна з одною.

Так, в Японії існує достатньо широкий вибір програм: два роки навчання в місцевому коледжі або університеті (найбільш розповсюджений варіант) і два роки аспірантури в університеті з отриманням ступеня магістра. Два університети пропонують докторантуру. Хоча школи соціальної роботи існують тут в межах вищої освіти і, зазвичай, ставлять ті ж вимоги до прийому, що і університети, їх недоцільно порівнювати. Навчання тривалістю 3-4 роки розглядається як вузько технічне, спеціалізоване за напрямком підготовки. Університети пропонують широку гуманітарну освіту. Випускник школи отримує диплом або ступінь соціального працівника [5].

Немає єдиного зразку і в Об'єднаному Королівстві. Навчання соціальних працівників здійснювалося в університетах, політехнічних інститутах, коледжах. Програми різноманітні: чотири роки навчання на рівень бакалавра; один рік навчання в аспірантурі; два роки навчання для випускників, які закінчили інші факультети; два або три роки для тих студентів, які не закінчили повного курсу університету. Природно, що випускники отримують кваліфікаційні рівні, дипломи і сертифікати.

У США професійна атестація здійснюється на трьох рівнях. Ступінь бакалавра – перший професійний рівень. Вона надається по закінченні чотирьох років навчання. Ступінь магістра надається ще через два роки навчання в спеціалізованій школі соціальної роботи, але досяжна і після більш короткотривалого навчання для студентів, які вже мають ступінь бакалавра в сфері соціальної роботи. На докторський ступінь вимагається ще два роки підготовки після магістратури. До того ж за різними спеціалізаціями існують «вдосконалені» курси і просто для продовження навчання за програмами для тих, хто уже має ступінь магістра. Студенти, які успішно закінчили курс, отримують свідоцтво. Крім того, в місцевих коледжах діють 2-х річні програми підготовки працівників технічного (допоміжного) персоналу в сфері соціальної роботи [3, 4].

Теоретично кожному рівню відповідають певні визначені обов'язки. Але в житті, на практиці ці межі, зазвичай, нівелюються. Відомі випадки, зазначають американці, коли соціальні працівники і без фахової підготовки робили прекрасну кар'єру і навіть керували великими агентствами. Тим не менш, більшість контролюючих і адміністративних посад вимагають ступеня магістра. Він потрібний і для більшості посад з психіатрії. Лікарський фах вимагається для викладання, адміністративної та науково-дослідницької роботи. Отже, ступінь бакалавра є першим професійним рівнем у соціальній роботі, до 1974 р. таким вважався ступінь магістра. Потім було вирішено, що бакалавр може стати повноцінним членом Національної Асоціації Соціальних працівників США (НАСР). Але спори стосовно цілевідповідності присудження професійного статусу бакалаврам в США точаться і понині.

Система професійної підготовки в США включає п'ять навчальних програм: поведінка людини в соціальному середовищі; політика соціального забезпечення і служби соціальної допомоги; практика соціальної роботи; науково-дослідницька робота і польова практика.

Важливу роль у сфері освіти соціальних працівників різних країн відіграє Міжнародна асоціація шкіл соціальних працівників (IASSW), яка була створена в 20-х рр. минулого століття. Однією з її функцій є здійснення експертного

оцінювання національної програми підготовки до соціальної роботи. Створений при ній Міжнародний комітет шкіл соціальної роботи (ICSSW) здійснює плідну співпрацю з ООН і Міжнародною організацією праці (МОП), яка має в Женеві довідково-інформаційний центр, в якому зберігається вся інформація, що стосується освіти соціальних працівників [4].

До середини 60-х рр. моду в сфері освіти соціальних працівників безпосередньо або опосередковано (через ООН) визначали США і Великобританія. Керівництво двох країн, бажаючи отримати все провідне, не лише прихильно сприймали, але й наполягали на використанні західних фахівців і радників. На їхню думку, кращі фахівці приїжджали з Заходу, особливо з США. Для того, щоб відкрити школи соціальної роботи в світі в процесі розвитку, запрошувалися десятки американських, британських і канадських фахівців. Поширювався і зворотній рух. Стипендії та стажування залучали до США, Англії та Канади людей з усього світу. Це, відповідно, сприяло інтернаціоналізації професії і розповсюдженню єдиних стандартів у викладанні. Одночасно стверджувався вплив Заходу в світі.

У наш час, як зазначає Дж. Биллапс (Матеріали конференції з проблем соціальної роботи, Каїр, 1992) численні соціальні працівники країн, що розвиваються, відчують потребу вийти за межі так званого «професійного імперіалізму» і створити власні підходи, які б вписувалися в культуру їхніх країн і відповідали б потребам їх розвитку.

Сфери діяльності і зайнятість соціальних працівників

У літературі, яка присвячена зарубіжному досвіду, практичну соціальну роботу поділяють на роботу загального профілю і спеціалізовану.

Соціальна робота загального профілю передбачає три сфери [4, с. 20]:

1. соціальна терапія на індивідуально-особистісному і сімейному рівнях з метою соціальної адаптації і реабілітації індивіда в контексті оточуючого середовища;

2. соціальна робота з групами, котрі можуть бути класифіковані за віком (дитячі, молодіжні, літні), за статтю, за захопленнями або схожими проблемами (групи колишніх військовослужбовців, медичних працівників тощо);

3. соціальна робота в общині, за місцем проживання, орієнтована на поширення мережі послуг, стабілізацію общинних зв'язків, створення сприятливого психологічного клімату в місцях проживання людей, а також сприяння різноманітним локальним ініціативам, організацію взаємодопомоги.

В усіх країнах розвинена і спеціалізована соціальна робота, якою опікуються фахівці у сфері праці і зайнятості, охорони здоров'я, медично-

реабілітаційних служб, закладах освіти, будинках для осіб похилого віку, пенітенціарних закладах, збройних силах.

Соціальна політика визначає пріоритетні сфери діяльності соціальних служб. Ці пріоритети змінюються в залежності від конкретних умов соціально-економічного розвитку тієї або іншої країни. В 1957 р. у США Рада з Освіти в сфері соціальної роботи визначила такі сфери діяльності фахівців: державні соціальні служби; робота з сім'єю; соціальний захист дитинства; корекційна робота; психіатрична соціальна допомога; соціально-медична робота, з залученням системи охорони здоров'я; соціальна робота в школі; в закладах, які опікуються проблемами груп; робота в сфері соціального планування. У 80-ті рр., після пережитої економічної кризи пріоритетними були визначені: добробут в сім'ї, робота в общині, охорона здоров'я, система правоохоронних органів (суд, пенітенціарні заклади). Зміна пріоритетів не ліквідувала інші сфери, а змінила їхню концептуальну структуру. Наприклад, сфера праці і зайнятості була включена в систему роботи в общині, таким же чином, як і робота з людьми з девіантною поведінкою. Медико-соціальна робота включає в себе роботу з фізично і психічно хворими, інвалідами, а також роботу в системі освіти найчастіше з проблемними дітьми [5].

У 1982 р. в США було проведено дослідження стосовно розподілу соціальних працівників за сферами практичної діяльності. Це дослідження виявило зростання або зниження кількості соціальних працівників, які працюють в тій або іншій сфері. Наприклад, в одній з провідних сфер практики соціальної роботи – охороні здоров'я – кількість соціальних працівників незначно збільшилася порівняно з попередніми роками (1972-1982). В іншій сфері соціальної роботи – психіатрії – відбулося значне збільшення кількості соціальних працівників за той же період. Але найбільше зростання було визначене в сфері догляду за людьми з затримкою розумового розвитку. Зареєстроване зростання кількості соціальних працівників в сфері послуг для дітей та молоді, а також послуг, які надаються сім'ям. В інших сферах відбулося скорочення кількості соціальних працівників, наприклад, в сфері суспільної допомоги, а також юридичної допомоги правопорушникам. Зміни зайнятості, на думку вчених, відображають зміни суспільної психології американців. Скоротилося надання соціальних послуг тим групам населення, які на сьогодні викликають менше співчуття, ніж до того, а саме незаможним і правопорушникам.

На сьогодні в США серед соціальних працівників часто використовується такий термін, як «клініцист». Він застосовується в декількох значеннях. Клініцистами називають практичних працівників, які здійснюють

безпосередню роботу з індивідом, сім'єю, групою. Тому їх доцільно відрізнити від тих, хто займається аналітичними пошуками, адміністративною діяльністю або дослідженнями. У більш вузькому сенсі клініцистами називають ще тих, хто займається психотерапією. Врешті-решт його використовують стосовно тих, хто займається приватною практикою [4, с. 21].

Як зазначають американські науковці, значна кількість соціальних працівників перейшли до приватної практики. Це швидко зростаючий сектор соціальної роботи (23%). Робота в ньому, на думку практиків, викликає професійне задоволення і надає можливість для покращення фінансового стану. В той же час, соціальні працівники ставляться до приватної практики негативно, вважаючи її зрадою стосовно незабезпечених і принижених, яким немає чим сплачувати за послуги. На їхню думку, ті, хто займається приватною практикою, визначають особисте забезпечення вище за соціальну справедливість.

Що стосується заробітної платні соціальних працівників (США), то про неї даних в літературі небагато, але вони свідчать про значну різноманітність розміру оплати. Причому, це різноманіття значно залежить від відомчої приналежності закладу, в якому працює фахівець: приватний або громадський заклад, федеральне управління, керівництво штату або місцеві органи влади. На розмір заробітної плати впливає також географічний фактор: в місті вона вище, ніж в селищі. На початку 80-х середня стартова заробітна плата для бакалавра соціальної роботи, який займається вивченням умов життя незаможних сімей і наданням їм допомоги, складала 14,3 тис. доларів на рік. Для контролерів в агенціях щодо послуг – 18 тис. Середньорічна стартова зарплата для посад в лікарнях і медичних центрах, де вимагався рівень магістра плюс один рік стажування, дорівнювала 18 тис. доларів. Стартова зарплата вище у працівників федерального керівництва – 20 тис. дол. Люди, які обрали приватну практику, адміністративну, викладацьку або науково-дослідну діяльність відповідно мають більше за своїх колег.

Супервізорство в соціальній роботі

Супервізорство є одним з атрибутів професіоналізму в зарубіжній соціальній роботі [4, с. 22].

В українській мові бракує такого поняття. В перекладі це слово означає «нагляд». Але українське слово «нагляд» в сучасному сенсовому варіанті не відповідає сутності англійського слова «supervision». Вітчизняні вчені вважають, що до теорії та практики соціальної роботи доцільно включити поняття «супервізорство», а також «супервізор» як фаховий неологізм. Найбільш близьким за змістом в українській мові до поняття «супервізор» є

поняття «вихователь», яке, зазвичай, використовувалося в минулому стосовно процесу формування особистості. В переважній більшості випадків ця робота сприймалася як громадська. Хоча раніше існували, і навіть зараз є вихователі-фахівці для визначених видів професійної діяльності, що пов'язане з підвищеним ризиком для життя та здоров'я. Наприклад, у збройних силах – офіцер-вихователь.

Необхідність супервізорства в соціальній роботі обумовлена низкою об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Як відомо, соціальна робота визнана одним із специфічних видів діяльності з підвищеним рівнем психічного навантаження. Соціальний працівник постійно відчуває значну кількість професійних ризиків, що, зазвичай, призводить до стресових ситуацій. Факторами стресу в соціальній роботі є: емоційне навантаження, необхідність діяти за не передбачуваних ситуацій, невпевненість в досягненні бажаних наслідків власних дій, почуття марності власних спроб щодо неможливості вирішення проблем клієнта. До цих об'єктивних факторів можуть приєднатися суб'єктивні, такі як, загострення відчуття відповідальності за себе та інших, дуже значне співпереживання, нонконформізм [5].

Стан стресу може бути тривалим і призвести до зривів, негативно впливаючи на поведінку фахівця і його стан здоров'я. Ці випадки поширені і достатньо ґрунтовно описані в зарубіжній літературі. Фахівець, який перебуває в такому стані, через силу йде на роботу, швидко втомлюється, ухиляється від звичайної роботи, демонструє байдуже ставлення до потреб клієнта. Його ставлення до клієнта може стати жорстоким, бюрократичним, педантичним і формальним.

Як зазначають науковці зарубіжних країн, з метою вирішення такого стану проблем необхідні послуги особливого фахівця – супервізора. В зарубіжній практиці супервізорство стало незамінним елементом колективної або «командної» професії соціального працівника, засобом професіоналізму та ефективної роботи.

За кордоном провідні посадові обов'язки супервізора мають чітко визначені функції [4, с. 22].

1. *Освітня функція.* Вона спрямована на підвищення кваліфікації соціального працівника. Супервізор у цьому випадку спрямовує на засвоєння нових знань, ділиться власним досвідом, проводить інформування, пояснює, спрямовує, допомагає у пошуках доцільного рішення, дає пораду, проводить консультування, пропонує нові методики і технології.

2. *Підтримуюча функція*. Вона включає особистісну підтримку соціального працівника, спробу зняти або пом'якшити напруження від роботи, пошук додаткових джерел підтримки життєвого тону фахівця.

3. *Контрольна функція*. Переважно вона має адміністративний характер, і необхідна не лише на початковому етапі становлення фахівця. Необхідність в ній не втрачається і в подальшому, на наступних стадіях роботи, як необхідна умова гарантії якості соціального обслуговування. Зазвичай, коло адміністративних обов'язків супервізора обмежено такими видами діяльності: а) підбір і розстановка кадрів; б) планування роботи; в) формування «команд»; г) розподіл обов'язків між членами команди; д) контроль і оцінка якості роботи; е) координація роботи між командами; ж) організація зовнішнього зв'язку «команд»; з) вирішення конфліктів між соціальними працівниками і клієнтом; і) захист професійних інтересів соціальних працівників, так би мовити, посередництво між працівниками і керівництвом органів соціальних служб.

У зарубіжних виданнях зазначається, що адміністративна функція супервізора викликає переважну більшість проблем, пов'язаних з етичними проблемами професійної діяльності соціального працівника. Як видно з наведеного вище переліку, у супервізора в цій частині роботи виявляються специфічні завдання, які інколи вступають у протиріччя з цінностями і моральними орієнтирами професії.

За кордоном інститут супервізорів розвинутий в системі вищої і середньої професійної освіти в сфері соціальної роботи. Як відомо домінуюча частина підготовки фахівця припадає на роботу «в полі», тобто на практичне напрацювання умінь і навичок. Викладачі-практики діють переважно як супервізори, виконуючи функції наставника-професіонала. Звичайно, їхня провідна функція – педагогічна, але, перш за все, вони – фахівці в практичній соціальній роботі. Їхня діяльність з самого початку орієнтована на співробітництво з студентами, на те, щоб прищепити їм любов до професії, потреби працювати в «команді».

На думку вітчизняних вчених, супервізорство в зарубіжних системах підготовки фахівців з соціальної роботи заслуговує надзвичайної уваги організаторів освіти соціальних працівників в Україні.

Етичні принципи і дилеми в соціальній роботі

Ефективність соціальної роботи багато в чому залежить від соціального працівника, його знань, досвіду, особистих якостей. Але професійна відповідальність фахівця визначається не ним особисто, а цінностями й етичними принципами, прийнятими професійними організаціями – Асоціаціями соціальних працівників. Цінності й етичні принципи соціальної роботи

відображені в етичному кодексі професії, котрий слугує орієнтиром (взірцем) в практичній діяльності [4, с. 23].

Кодекс вимагає певних правил поведінки, з якими представники професії зобов'язані погоджувати свої дії, щоб бути гідними членами професійної організації. Етичні кодекси багатьох професій мають універсальні принципи та положення, але будь-якій конкретній професії притаманні і специфічні правила.

Які вимоги узагальнює етичний кодекс соціального працівника? Розглянемо на прикладі кодексу соціального працівника США.

Етичний кодекс соціального працівника США був ухвалений на Асамблеї делегатів Національної асоціації соціальних працівників США (НАСР) в 1979 р. Це останній кодекс з декількох, які були прийняті фахівцями за останні роки. Принципи, викладені в кодексі, є загально визнаними керівними і заборонними вказівками. Вони викладені в шести провідних частинах кодексу, визначаючи відповідальність і обов'язки соціальних працівників.

У першій частині кодексу розглянуті загальні питання поведінки соціального працівника та його професійні обов'язки, зокрема, такі питання як професійна чесність, компетентність, участь в дослідницькій роботі.

Друга частина присвячена етичній відповідальності соціальних працівників перед клієнтами, вона більш деталізована. В ній обговорюються проблеми пріоритету інтересів клієнта, використання клієнта для отримання особистого зиску, дискримінації, сексуальних стосунків з клієнтами, розголошення інформації про клієнтів третім особам, права клієнтів на самовизначення.

Третя частина кодексу присвячена відповідальності соціальних працівників перед колегами. В ній висвітлюються питання, які виникають при контактах з іншими фахівцями. Ця частина принципово визначає проблеми співробітництва, ввічливого ставлення до колег, використання колег для отримання особистого зиску, вирішення конфліктів, спостереження і оцінки колег, тимчасове надання послуг клієнтам колег.

Четверта частина присвячена проблемам етичної відповідальності соціальних працівників перед роботодавцями і організаціями, як надають робочі місця. В ній висвітлено питання, які стосуються необхідності суворо виконувати свої обов'язки перед відповідним агентством соціальної роботи, іншими словами, діяти відповідно з визначеними в ній процедурами, дотримуватися інтересів політики закладу, підвищувати її ефективність, раціонально використовувати ресурси.

П'ята частина кодексу стосується питань етичної відповідальності соціальних працівників стосовно своєї професійної діяльності. В ній висвітлюються питання, пов'язані зі збереженням цінностей і призначенням

професії, використання і накопичення знань в галузі соціальної роботи. В ній визначаються межі відповідальності працівника, при захисті честі і гідності своєї професії, щодо неетичної поведінки колег, включаючи незаконну або некваліфіковану практику в роботі.

Шоста частина кодексу визначає обов'язки соціальних працівників стосовно суспільства. В ній зазначається, що соціальний працівник зобов'язаний: запобігати і ліквідувати дискримінацію будь-яких осіб або груп, гарантувати всім людям досяжність до необхідних ресурсів, надавати послуги в надзвичайних ситуаціях суспільного масштабу, захищати зміни в політиці і законодавстві, сприяти кваліфікованій участі громадськості в формуванні соціальної політики і закладів.

Навіть з цього незначного переліку принципів, викладених в кодексі, видно, що одні з них більш абстрактні, ідеалістичні, стосуються соціальних справедливостей і суспільного добробуту. Вони зазначають соціальному працівнику до чого доцільно прагнути. Інші принципи встановлюють специфічні правила, за допомогою яких соціальні працівники, як очікується, будуть виконувати свої завдання, за умови порушення яких виникають підстави для визначення формального стягнення. Крім того, кодекс надає соціальним працівникам такі етичні принципи, які допомагають вирішувати етичні дилеми, які зустрічаються на практиці. Цій проблемі останнім часом соціальні працівники приділяють значної уваги [4].

Слово дилема з грецької мови перекладається як судження або умовивід, що має два положення, які виключають одне-одне, з яких доцільно обрати одне. В нашому випадку йдеться про опосередковане використання цього терміну, що означає необхідність вибору одного з двох можливих.

Соціальним працівникам доводиться стикатися з різноманітними етичними дилемами, які перешкоджають їх роботі. Більшість ускладнень обумовлена необхідністю вибору між двома або більше обов'язками, які вступають в протиріччя між обов'язками і зобов'язаннями. Наприклад, етичний кодекс НАСР проголошує, що «соціальний працівник не повинен брати участі в будь-яких діях, які порушують або обмежують громадянські або юридичні права клієнтів». Але, кодекс також зазначає, що «соціальний працівник повинен виконувати свої зобов'язання перед організацією-роботодавцем». Нескладно уявити собі стан, коли ці два принципи вступають у протиріччя, якщо політика закладу, якому надані права, призводить до порушення громадських прав клієнтів.

Інші етичні протиріччя, які, зазвичай, викликають занепокоєння, пов'язані з конфіденційністю і приватним характером повідомлень; необхідністю казати

лише правду; патерналізмом і самовизначенням; обов'язком дотримуватися законів і правил, які діють у закладі, обов'язку негайно доповідати керівництву; розподілом обмежених ресурсів, співвідношенням між особистими і професійними цінностями. Розглянемо деякі з них [4, с. 24].

Конфіденційність та інтереси суспільства. Соціальним працівникам доцільно дотримуватися положення щодо того, що інформація, яка була отримана від клієнта, повинна зберігатися як конфіденційна. Але в окремих випадках працівники вимушені розголошувати інформацію, наприклад, коли існує загроза, що клієнт може завдати шкоду третій особі. Це враховано в кодексі, де зазначено, що фахівці можуть розкрити інформацію за «непереборними обставинами». На жаль, серед працівників не існує погодженості, за яких обставин, можливе таке розголошення, незважаючи на загальну думку про те, що недотримання конфіденційності виправдане за надзвичайних обставин.

Необхідність казати правду і захищати інтереси клієнта. В соціальній роботі є принцип, пов'язаний з правом клієнта на отримання правдивої інформації про справи, пов'язані з його станом і добробутом. Але, деякі соціальні працівники стверджують, що в певних випадках, доцільно приховати правду і надати неправдиву інформацію. Наприклад, необхідно захистити клієнта від збитків. Тим не менше, соціальні працівники дотримуються думки, що неможливо відмовити клієнту в наданні правдивої інформації або її викривленні.

Патерналізм і самовизначення. Проблема патерналізму є значною етичною дилемою соціальної роботи. Патерналізм – це втручання в бажання клієнта і обмеження його свободи; обмеження його діяльності, вимога прийняти послуги без його бажання. Це приклади патерналізму для захисту клієнтів від них самих. Серед соціальних працівників точаться спори стосовно умов, які дозволяють патерналізм. Деякі науковці підтримують думку стосовно того, що клієнтам доцільно мати право на певний рівень ризику. Інші, дотримуються іншої точки зору, стверджують, що фахівці несуть відповідальність за захист клієнта від нього самого. Розходження в думках стосується концепції самовизначення і питання про те, хто з клієнтів здатен усвідомлювати свій стан і приймати раціональні рішення.

Колегіальність і розголошення інформації. У випадках, коли будь-хто з соціальних працівників порушує правила або закони закладу, утворюється надто складна ситуація для тих колег, яким про це відомо. Знаючи про порушення своїх колег, соціальний працівник стикається з етичною дилемою і повинен докорінно оцінити власні вчинки. Дружні почуття, професійна

відповідальність і можливість втратити репутацію можуть різним чином впливати на його рішення.

Принцип рівності та нерівний розподіл обмежених ресурсів. Ця проблема стала актуальною в наш час. До дефіцитних, або обмежених за обсягом ресурсів належать продукти, житло, грошові фонди для реалізації програм. Розподіл цих ресурсів відбувається з врахуванням принципу рівності або надання клієнтам рівних можливостей при зверненні по допомогу. Під час розподілу враховується потреба в тій або іншій допомозі, але, перевага надається людям, які більшою мірою постраждали від несправедливості або дискримінації.

Особисті та професійні цінності. В практичній діяльності соціальні працівники часто стикаються з внутрішнім конфліктом особистих і професійних цінностей. Наприклад, будучи супротивником проведення абортів, соціальний працівник може відчувати ускладнення при розмові з молодою вагітною жінкою. Інший приклад. Пацієнт відмовляється приймати ліки з релігійних причин. Соціальний працівник, впевнений в покращенні стану здоров'я під дією ліків, замислюється, чи доцільно його переконувати в тому, що пам'ятає про захист прав клієнта на самовизначення.

Наведені приклади висвітлюють складність і неоднозначність стану соціального працівника. Фахівці знають, що вичерпні і конкретні відповіді на складні етичні запитання нелегко знайти в професійному кодексі, оскільки ті складені в загальних термінах і з відносно значним рівнем абстракції. Крім того, вони, як зазначалося вище, підтримують принципи, які за певних обставин можуть бути суперечливими [4].

Дискусій з приводу етичних суперечностей в соціальній роботі було достатньо багато, але лише в 70-х рр. їм стали приділяти достатньо уваги.

Професія соціального працівника розвивається в змінах, які в ній відбуваються без сумніву призведуть до виникнення нових етичних проблем і запитань. Наприклад, розвиток комп'ютерних технологій продовжує утворювати складні запитання стосовно приватного характеру конфіденційної інформації. З розвитком медицини виникає питання стосовно права особистості на вибір жити або померти.

Крім того, відіграють певну роль зміни зайнятості соціальних працівників. Як було зазначено вище, в останні десятиріччя все більша кількість соціальних працівників за кордоном присвячують свою діяльність психологічній сфері, причому, переважна більшість у вигляді приватної практики. Кількість соціальних працівників в центрах громадської допомоги скорочується. Це висуває складні питання щодо призначення соціальної роботи і її цінностях,

про те, яка частина ресурсів повинна надаватися клінічним проблемам, а яка – проблемам організації і захисту незаможних, яку увагу доцільно приділяти людям з недостатнім фінансовим забезпеченням і людям, з обмеженими ресурсами або забезпеченими страховками для сплати за послуги?

Крім того, утворюються нові сфери діяльності і в зв'язку з цим виникають нові етичні питання і проблеми цінностей. Наприклад, внаслідок суттєвого збільшення спеціалізованої приватної практики, очевидно, виникають питання стосовно етики рекламування, некоректної практики, невідповідності гонорарів і компетенції [5].

Майбутнє соціальної роботи неможливо передбачити з певною точністю, через те, що ціннісні та етичні проблеми будуть і в подальшому грати важливу роль в цій професії, як і в інших допоміжних професіях.

Матеріал для самоперевірки ***Завдання для самостійної роботи***

1. Розкрийте соціально-економічні та політичні передумови виникнення соціальної роботи як професії.
2. Назвіть дві професійні організації, які поклали початок основним напрямкам в соціальній роботі.
3. Охарактеризуйте перші праці з соціальної роботи.
4. Які методи лікування визначені М. Річмонд?
5. У чому специфіка соціальної роботи? Чим вона відрізняється від роботи медичних сестер, лікарів, вчителів?
6. Які вимоги узагальнює етичний кодекс соціального працівника.
7. Назвіть найбільш відомі теоретичні школи в теорії соціальної роботи.
8. Назвіть основні сучасні теоретичні моделі соціальної роботи.
9. Назвіть чим обумовлена необхідність супервізорства в соціальній роботі.
10. Завдання соціалізації на порозі третього тисячоліття.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Соціальна робота, як вид діяльності, виникла:
  - а) у кінці XVIII ст.;
  - б) на початку XIX ст.;
  - в) у кінці XIX ст.;
  - г) на початку XXI ст.;
  - д) Ваш варіант відповіді ...
2. Початок соціальної роботи був покладений:
  - а) Мері Річмонд;

- б) Самуель Барнет;
- в) Джеймс Адамс;
- г) Стівен Шардлоу.

3. Соціальні заходи М. Річмонд розподілила на дві взаємодоповнюючі категорії:

- а) опосередковану і безпосередню;
- б) опосередковану і не пряму;
- в) матеріальну і моральну;
- г) фізичну і психологічну.

4. У більшій мірі сетльмент-центрів у своїй діяльності цікавило:

- а) доброчинність;
- б) організація дозвілля;
- в) освітня діяльність;
- г) усі варіанти вірні.

5. Соціальна спільність – це ...

- а) спільна форма існування кількох спільностей;
- б) групи людей, які існують поруч та мають однаковий соціальний статус;
- в) можливість існування вищого класу разом з нижчим із рівними правами;
- г) сукупність людей, що мають спільні соціальні ознаки: соціальні зв'язки, ціннісні орієнтації, традиції, погляди.

6. Сучасна соціальна робота має на меті:

- а) матеріальна допомога громадянам;
- б) забезпечення безтурботного життя громадянам;
- в) організація зайнятості і відпочинку населення;
- г) конкретна персональна допомога людині.

7. Об'єктом соціальної роботи є:

- а) проблеми людей, розв'язання яких потребує сторонньої допомоги;
- б) ситуації, що склалися у громадян;
- в) держава, державні, благодійні, громадські організації;
- г) працівники соціальної сфери.

8. ... – передбачає регулювання правових, економічних відносин людини із суспільством, надання їй допомоги та підтримки в подоланні проблеми.

- а) предмет соціальної роботи;
- б) завдання соціальної роботи;
- в) мета соціальної роботи;
- г) характеристика соціальної роботи.

9. Конкретна практика соціальної роботи пов'язана з:

- а) самосвідомістю;

- б) національною свідомістю та ментальністю;
- в) соціальними стереотипами;
- г) рівнем життя та культури.

10. Соціальна робота у:

- а) Великій Британії / 1) займаються працівники служби апробації;
- б) Франції / 2) не належить робота з молоддю і робота в громаді;
- в) Німеччині / 3) тісно пов'язана із соціальним захистом і соціальною педагогікою;
- г) США / 4) зосереджена на проблемних сферах соціуму;
- д) Україні / 5) має у своїй основі «медичну модель».

Темати рефератів

1. Виникнення і розвиток шкіл підготовки соціальних працівників.
2. Перші наукові школи в соціальній роботі США.
3. Сучасні теоретичні моделі соціальної роботи.
4. Системи підготовки соціальних працівників за кордоном.
5. Супервізорство в соціальній роботі.
6. Етичні принципи і дилеми в соціальній роботі.

Література

1. Вульфсон Б.Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б.Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
3. Козлов Д.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы / Д.А. Козлов. – М.: Флинта, 1998.
4. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.
5. Кубицький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубицький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
6. Пащенко Д.І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Д.І. Пащенко. – К., 1999. – 208 с.
7. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород, Гражда, 2000. – 134 с.
8. Принципы активизации в социальной работе / Под ред. Ф. Парслоу. – М., 1997.
9. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєнко. –

Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.

10. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. – К.: Видавничий дім «КМ академія», 2000. – 236 с.

11. Социальная работа: теория и практика / Под ред. А. Сорвина. – М.: МГСУ, 1994.

12. Фирсов М.В. История социальной работы: учебное пособие для высшей школы / М.В. Фирсов. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект; Константа, 2007. – 608 с.

РОЗДІЛ II

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У АНГЛОМОВНИХ КРАЇНАХ

Тема 3: Соціальна робота у США

План

- 3.1. Сутність соціальної роботи в США.
- 3.2. Соціальна робота з сім'єю.
- 3.3. Специфіка діяльності служб захисту дітей від насильства в сім'ї у США.
- 3.4. Соціальна робота з неповнолітніми матерями в США.
- 3.5. Соціальна робота в школі.
- 3.6. Психолого-педагогічна служба «Гайденс».
- 3.7. Соціальне обслуговування інвалідів.
- 3.8. Соціальне обслуговування мігрантів та біженців.
- 3.9. Підготовка соціальних працівників у США.

Ключові поняття та терміни

Сімейна терапія, сімейне консультування, соціальний захист, притулок, усиновлення.

3.1. Сутність соціальної роботи в США

У розвинених країнах світу і, в особливості, в США фах «соціальний працівник» дуже поширений, користується великою повагою з боку держави й громадськості, а система різнорівневої підготовки соціальних працівників є динамічною й ефективною.

Становлення системи соціального захисту та соціальних служб у США починається з діяльності перших пансіонів допомоги бідним, організатори яких виступали проти беззаконного використання дитячої праці, міської антисанітарії, за покращання умов праці, здоров'я жінок і дітей, за судовиробництво у справах неповнолітніх, за розвиток народної освіти [10].

Термін «соціальний працівник» як юридичне визнання професії існує в США з 1956 р., коли були створені спеціальні вищі школи. Цей термін замінив попередній – «працівник сфери соціального забезпечення», «народний опікун» тощо. Критеріями компетентності соціального працівника в США більшість фахівців (Л. Баер (L. Baer), Р. Федеріко (R. Federico), Д. Хардкасл (D. Hardcastle), Х. Джонс (H. Johns), В. Річан (W. Richan), А. Мендельсон (A. Mendelsohn)

вважають його вміння оцінювати ситуацію, розробляти план вивчення соціальної проблеми, розвивати здібності людини у вирішенні проблем, подоланні стресів, пов'язувати людей із соціальними системами, кваліфіковано захищати тих, хто зазнає будь-якої дискримінації, сприяти ефективній і гуманній дії систем, що забезпечують людей послугами, ресурсами, можливостями, удосконалювати ці системи, оцінювати ефективність виконаної роботи.

У США, як і в будь-якій іншій сучасній державі, основні концептуальні засади соціальної роботи визначаються соціальною політикою держави. Провідні зарубіжні науковці визначають соціальну політику як діяльність (в ідеальних та матеріальних формах), спрямовану на забезпечення повноцінного економічного та духовного життя суспільства, всіх його груп та особистості, на самореалізацію людини. Тобто, соціальна політика визначає цілі соціальної роботи, механізми їх реалізації, процедуру фінансування цієї сфери та підготовку професійних кадрів.

У сучасних умовах основними сферами практики соціальної роботи у США є допомога сім'ї і дітям, соціальна робота в освітніх та виховних закладах, закладах охорони здоров'я, з душевнохворими та розумово відсталими, людьми літнього віку, соціальна робота на виробництві, у сільській місцевості, у пенітенціарній системі [10].

Сфера соціальної роботи в країні постійно розширюється. Діяльність соціальних працівників поширюється на різного роду урядові і неурядові установи та організації, підприємства, офіси, школи, центри охорони здоров'я, агентства із захисту сім'ї і дитини, центри фізичного і психічного здоров'я, шпиталі, психіатричні лікарні, військові підрозділи, церкви тощо.

Так, соціальні працівники церкви надають допомогу прихожанам різного віку: турбуються про те, щоб безпритульні могли переночувати у церкві, а зранку поснідати в церковному дворі; для тих, хто любить музику, організують концерти та ін. В армії, соціальні працівники проявляють турботу про сім'ї солдат, офіцерів, допомагають вирішувати конфліктні ситуації між військовослужбовцями. Медичні соціальні працівники надають психологічну допомогу хворим, допомагають лікарю підтримати дух хворого, родині – зрозуміти, як краще поводитися з близькою людиною після виписки з лікарні, дають пораду, до якого спеціаліста звернутися, для зняття стресу; працюють з безнадійно хворими людьми.

Однією із найбільш перспективних сфер соціальної роботи у США є сільський соціум. Враховуючи характер соціального середовища з його унікальними рисами, такими як консерватизм, ізоляція, відсутність кваліфікованих фахівців, у США існує загальна точка зору, що сільські соціальні працівники повинні бути практиками загального профілю. Вони

працюють з різними категоріями населення – дітьми, сім'ями, людьми літнього віку, інвалідами і т. ін., – у відносно ізольованих невеликих місцевих та окружних закладах і мають вирішувати безліч складних проблем. Спеціалізовані служби, поширені у міських районах, тут, звичайно, відсутні.

Тому для максимального задоволення потреб клієнтів сільський соціальний працівник повинен володіти вміннями і навичками роботи із соціальними системами різних рівнів, різними групами та верствами населення, оцінювання потреб клієнтів, використання наявних у громаді ресурсів для задоволення цих потреб.

Важливою для суспільства сферою практики соціальних працівників є робота у пенітенціарній системі. Сьогодні соціальних працівників можна зустріти у судах, кризових центрах насилля, поліцейських відділках, виправних установах. Їх основними завданнями є спостереження за ув'язненими, розробка і впровадження виправних заходів, допомога у налагодженні соціально-корисних зв'язків із соціумом, ресоціалізація, нагляд за дотриманням прав ув'язнених, робота з їх сім'ями. Соціальні працівники забезпечують можливості для лікування злочинців від алкогольної та наркотичної залежності, формують у них вміння і навички самообслуговування, проводять терапію з метою відновлення здатності до соціального функціонування. Вони допомагають колишнім в'язням після звільнення знайти житло, організовують відвідання ними корекційних груп, надають консультації та ін. Соціальних працівників також залучають до програм надання допомоги жертвам злочинів.

Перспективною сферою діяльності соціальних працівників у США є соціальна робота у виробничій сфері. Американські промисловці зрозуміли, що функціонування на підприємстві соціальної служби є фактором, який значно підвищує продуктивність та результативність праці. Соціальні працівники на підприємствах займаються проблемами, які впливають на ефективність праці, перш за все емоційно-психологічним здоров'ям працівників, профілактикою захворювань, проводять консультації та лікування від алкоголізму, наркоманії; у випадку звільнення надають допомогу в працевлаштуванні. Співробітники підприємства можуть отримати у них консультації щодо звільнення з роботи, призначення пенсії, переїзду працівника у зв'язку із передислокацією компанії, національних, етнічних та інших питань.

3.2. Соціальна робота із сім'єю

Основними завданнями територіальних соціальних служб по роботі з сім'ями та дітьми, що існують в багатьох країнах, є наступні: забезпечення з боку держави досягнення сім'єю певного ступеня економічної самостійності;

профілактика насильства над дітьми та їх експлуатації; створення і підтримка різних інституційних форм опіки, а також підтримка неінституційних форм, зокрема, в рамках місцевої громади.

Організаційна структура такої соціальної служби виглядає так: на рівні певної територіально-адміністративної одиниці існує відповідна спеціальна соціальна установа, що має дочірні організації типу центрів соціальної допомоги, розташованих в районах, де проживають більшість клієнтів цих центрів. Ця установа співробітничает з «громадськими» центрами допомоги, що знаходяться на даній території і є добровольчими організаціями жителів цього району. Наприклад, спеціальна установа соціальної допомоги сім'ї і дітям в США пропонує їм наступні види підтримки [1]:

1. Організація спеціальних груп професійного навчання для батьків, допомога по працевлаштуванню.

2. Забезпечення нагляду за дітьми, чії батьки працюють в денний або вечірній час.

3. Створення при міських центрах здоров'я служб для одиноких матерів.

4. Створення і підтримка служб захисту дітей від насильства в сім'ї.

5. Створення і інспекція дитячих будинків, а також робота з приймальними сім'ями, спостереження за адаптацією дитини.

6. Розвиток служб допомоги дітям в отриманні освіти, допомога батькам у веденні домашнього господарства й ін.

Діяльність спеціальної установи соціальної допомоги сім'ї і дітям визначається, в основному, загальнодержавною програмою соціального обслуговування, а також регіональними планами. Зокрема, в США існує програма допомоги сім'ям з дітьми на утриманні. Окрім грошових виплат сім'ям надаються перераховані вище послуги, причому, безкоштовно. Сім'ї, що не належать до числа користувачів вказаної програми, також можуть звертатися за вище переліченими послугами, але вже за деяку плату. Певні послуги, наприклад, захист дітей від домашнього насильства надаються безкоштовно всім категоріям населення. Крім того, в екстремальних ситуаціях соціальна служба бере на себе турботу про дітей, незалежно від рівня доходів сім'ї [24].

Структурно така *соціальна служба* включає: відділ інформації, який здійснює збір і обробку інформації про роботу служби і потреби клієнтів; відділ апеляцій, куди можна подати скаргу. Слід звернути увагу на технології надання допомоги сім'ї у вихованні і догляді за дітьми. В даний час в країнах Заходу і США набуває великого значення догляд за дітьми в денний час. Послуги з догляду за дітьми в денний час можуть здійснюватися як вдома, так і в різних центрах, що знаходяться під державним або приватним контролем або в сім'ях,

які беруть на себе турботу про декілька дітей. Останні отримали в США назву сімейні дитячі центри.

Такі дитячі установи сімейного типу набувають в даний час дедалі більшого поширення в країнах Західної Європи і США. Найчастіше в ролі організаторів таких установ виступають сусіди. Дитяча установа сімейного типу організовується непрацюючими жінками, що мають під опікою власних дітей (як правило, це багатодітні сім'ї) і беруться наглядати за дітьми сусідів в денний час. Найчастіше група складається з 3-4 дітей, що менше чисельності, офіційно встановленої для державних дитячих установ. У суспільстві існували побоювання, що люди, які залучаються доглядати чужих дітей і не пов'язані з офіційними службами і не пройшли відповідної підготовки. Проте, ця форма виявилася дуже життєстійкою, і в даний час до такої сусідської взаємодопомоги вдається декілька мільйонів американських сімей.

Збільшення попиту на послуги з догляду за дітьми відбувається в значній мірі у результаті зростання рівня зайнятості матерів і зміни складу сімей. Число розлучень спричиняє збільшення кількості працюючих жінок. Проте, як відзначають американці, найрізкіше зростання зайнятості спостерігається серед матерів з маленькими дітьми. У багатьох розвинутих країнах в даний час – це актуальна проблема.

У США спостерігається зростання дитячих установ, створених комерційними компаніями. Найбільша з таких мереж – «Кіндер кері» – має більше 950 центрів в США і Канаді. Друга по значенню «Пті академі» має 400 центрів в 24 штатах. Набувають значення послуги з догляду за хворою дитиною для працюючих батьків. Ці послуги можуть надаватися вдома, наприклад, доглядальниця приходить додому («Мати в оренду» у Портленді) [24].

Широко розвинені в зарубіжних країнах Центри сімейного виховання і сімейної консультації. Робота в цих центрах має переважно психолого-педагогічний характер і її основна мета – допомогти сім'ям або подружжю, у якого проблеми взаємин привели до порушень в поведінці і комунікабельності у дітей і самих батьків. Основна форма роботи – бесіда, причому, вона здійснюється тільки на добровільній основі. Практикуються і відносно нові форми соціально-педагогічної допомоги сім'ї: безпосередня участь соціального працівника в житті сім'ї, коли за добровільною угодою з клієнтом соціальні працівники спостерігають життя сім'ї в буденній обстановці. Свої спостереження фахівці обговорюють разом з членами сім'ї і разом шукають вихід з ситуації, що створилася. Ця робота досить складна, вона вимагає тривалої співпраці з сім'єю і можлива лише за згодою всіх членів сім'ї. Вона

використовується в тих випадках, коли інші форми консультації і соціального обслуговування виявилися не дуже результативними.

У багатьох країнах організовані спеціальні послуги з інформування батьків з питань, пов'язаних з доглядом за дітьми. Наприклад, в США існують спеціальні інформаційні служби, які фінансуються місцевою владою, організацією «Спільний шлях Америки» і корпораціями. Велика програма по інформуванню батьків про послуги з догляду за дітьми діє в даний час в Каліфорнії.

Сьогодні для США актуальними є проблеми сім'ї: її нестабільність, подружні конфлікти, алкоголізм, наркоманія, нездатність або небажання турбуватись про власну дитину, злочинність неповнолітніх та ін. Фактори, які поглиблюють ці проблеми, пов'язані з послабленням ролі сім'ї у процесах соціалізації та виховання дітей, зміни ставлення сім'ї до її старших членів, зростаюча орієнтація дітей на ровесників, активна участь жінок у трудовій діяльності тощо. Тому допомога сім'ї є об'єктом першочергової уваги соціальних працівників.

Основною формою соціальної роботи із сім'єю є консультування. *Сімейне консультування* – це робота із сім'єю, зосереджена на проблемах внутрішньо сімейних відносин. Вона здійснюється соціальним працівником, який має ступінь магістра, що отримав спеціалізацію в цій галузі. Головна мета спеціаліста з сімейного консультування полягає в тому, щоб допомогти встановити конструктивні взаємовідносини між членами сім'ї, що вимагає від спеціаліста нейтральної та об'єктивної позиції по відношенню до всіх членів сім'ї.

Робота із сім'ями та дітьми здійснюється в двох основних напрямках [6]:

I. Робота в домашніх умовах.

II. Робота за межами дому.

Робота в домашніх умовах включає в себе такі види послуг [6]:

- фінансова допомога;
- соціальний захист;
- сімейна терапія;
- денний догляд;
- ведення домашнього господарства.

Фінансова допомога забезпечується федеральними програмами соціального захисту. Наприклад, забезпечує матеріальними засобами сім'ї, в яких годувальник, що заплатив необхідні для соціального забезпечення податки, помер або ж став непрацездатним чи втратив роботу. Інша програма,

яка забезпечує фінансову допомогу в домашніх умовах, – допомога сім'ям, в яких перебувають на утриманні діти.

Послуги із *соціального захисту* призначені для захисту дітей, з якими погано поводяться, або про яких не піклуються. Погане ставлення до дитини означає нанесення тілесних пошкоджень, опіків, зґвалтування або непосильна праця. Відсутність піклування передбачає байдуже ставлення по догляду за дитиною, що включає безпосередньо догляд, харчування, медичну допомогу. Якщо дома дитині не забезпечують необхідний рівень догляду, соціальний працівник може рекомендувати передачу його на виховання поза домом. Щоб допомогти дітям залишитися у своїй сім'ї, працівник служб соціального захисту спочатку спостерігає за тим, що відбувається вдома. Вони консультують дітей та батьків, інформують батьків про правові вимоги, надають сім'ї інформацію про інші корисні для них служби і переконують членів сім'ї використати їх можливості.

Сімейна терапія – це надання допомоги в домашніх умовах сім'ям, які відчувають різні види дистреса. Сімейний терапевт-професіонал намагається допомогти членам родини спілкуватися більш конструктивно та пом'якшити гостроту міжособистісних проблем.

Денний догляд – це послуга, яка дозволяє працюючим батькам забезпечити необхідні умови для виховання дітей. Денний догляд може здійснюватися вдома, у невеликих приватних будинках, і в центрах, що мають ліцензії. Багато штатів прийняли програми, в яких денний догляд субсидується державою, таким чином, що розмір виплат зі сторони батьків залежить від розміру їх прибутків.

Послуги, пов'язані з *веденням домашнього господарства*, надаються сім'ям, в яких хтось із членів сім'ї дуже хворий, старий або ж емоційно нестабільний для ведення домашнього господарства; дітям, у яких один із батьків тимчасово відсутній по причині фізичної чи психічної хвороби. Інколи, така послуга надається в якості тимчасового корекційного заходу для сім'ї, в якій батьки не піклуються про дітей. Послуги по веденню домашнього господарства можуть включати: прибирання, прання, закупки, приготування їжі. Їх вартість невисока, тому вони доступні багатьом сім'ям [6].

У домашніх умовах надається така соціальна освітня послуга як навчання сімейному життю. Найчастіше темами таких занять є: вікові етапи розвитку дитини, психологічні особливості дітей, формування самоповаги, комунікативні здібності дітей, конструктивні методи виховання дітей у сім'ї.

Робота за межами дому включає такі види послуг [6]:

- передача дитини на виховання;

- усиновлення;
- притулки домашнього типу;
- інституційна опіка;
- судова система.

Перед тим, як *віддати дитину на виховання*, соціальні працівники проводять обстеження майбутньої сім'ї і висловлюють свої рекомендації. Після прийняття рішення про передачу дитини на виховання, соціальні працівники спостерігають за сім'єю: регулярно відвідують, спілкуються з дітьми і дорослими, щоб переконатися в тому, що формуються конструктивні взаємовідносини. Якщо з'являється певна проблема, соціальні працівники включаються у її вирішення. Основне завдання соціальних працівників полягає в тому, щоб зробити все необхідне для забезпечення повноцінного догляду за дитиною.

Деякі сім'ї, що приймають на виховання дітей, мають ліцензії на догляд за дітьми зі специфічними проблемами, такими як фізичні чи психічні порушення, поведінкові чи емоційні розлади.

Коли дитина передана на виховання, соціальний працівник, як правило, взаємодіє з батьками і з людьми, які прийняли дитину. Він надає батькам можливість підготуватися до повернення їх дитини у сім'ю. Крім цього, мета соціальної роботи з дітьми і сім'ями полягає в тому, щоб допомогти членам біологічної сім'ї залишатися разом в період росту і розвитку дитини.

Усиновлення забезпечує постійний догляд за дітьми. Воно надає батькам дітей, які їх усиновили, такі ж самі законні права і обов'язки по відношенню один до одного, що і біологічним батькам та їх дітям. Діти можуть бути усиновлені тільки тоді, коли обох батьків позбавлено батьківських прав. У ряді випадків, прав залишають у судовому порядку. Часто батьки самі приходять до висновку, що не можуть забезпечити дитині необхідного виховання та догляду.

Соціальні працівники консультують людей, які вирішують важливі питання - чи віддати дитину на виховання, чи зберегти вагітність. В недалекому минулому мати-одиначка могла самостійно приймати рішення про припинення батьківських прав і передачу незаконнонародженої дитини для усиновлення, а у сьогоденні біологічний батько дитини, якщо він відомий, повинен дати письмову згоду. Інколи біологічний батько порушує справу про опіку і усиновляє дитину всупереч волі матері.

Притулки домашнього типу можуть бути створені державними агентствами або приватними організаціями, які є неприбутковими. Є різні типи таких закладів, у тому числі, ті, що обслуговують людей із затримкою розвитку, з фізичними порушеннями, психічнохворих. Притулки домашнього типу, які

мають ліцензію, розраховані на 8 чоловік. У таких притулках, постійний штат молодих соціальних працівників, часто зі ступенем бакалавра, а також робітників, які ведуть господарство, помічників і спеціалістів зі ступенем магістра, які консультують дітей та їх сім'ї.

Метою притулків домашнього типу є створення обстановки, максимально наближеної до сімейної. Цей тип служби корисний з таких міркувань [6]:

1) притулки є певним виходом із становища в тих випадках, коли немає можливості передавати дітей на виховання в сім'ї;

2) притулки домашнього типу в більшій мірі, ніж передача на виховання, можуть забезпечити потреби дітей, молодих людей у спілкуванні із ровесниками;

3) у випадках, коли ще не підтверджені права сім'ї, яка бере дитину на виховання, такий приют може бути тимчасовим притулком для дитини.

Інституційна опіка (типу притулків для сиріт – в останні роки більшість із них закрито, як такі, що не створюють нормальне середовище для виховання) – забезпечують спеціалізоване лікування або короткочасний притулок для дітей, які очікують передачі на виховання або відправки у невеликі притулки домашнього типу. Деякі діти залишаються на рік чи більше у закладах – місцевих лікувальних центрах. Ці діти зазвичай мають серйозні емоційні порушення і направляються до них судами для консультування і терапії. Центри надають широкий спектр послуг, які включають програми корекції протиправної поведінки, програми індивідуального консультування, сімейної терапії та ін.

3.3. Специфіка діяльності служб захисту дітей від насильства в сім'ї в США

Починаючи з 70-х років, в міжнародній практиці соціальної роботи міцно закріпився такий напрям діяльності, як захист прав дитини. Виникненню цього напрямку соціальної роботи передували такі факти як: безпритульність дітей при живих батьках, жорстоке поводження з дітьми, які знаходяться в стаціонарних дитячих установах і приймальних сім'ях, невинуваті скорочення освітніх і виховних програм в інтернатах для дітей-сиріт.

Захист прав дітей соціальними працівниками ведеться в різних країнах на різних рівнях і закріплений різними законодавчими актами. Розглянемо докладніше діяльність соціальних працівників по захисту дітей від поганого і зневажливого відношення до них в США.

Велике значення для розвитку служб захисту дітей в США мала робота педіатра Генрі Кемпа, стривоженого кількістю постраждалих дітей через так

званий «синдром битої дитини». З його участю був проведений спеціальний симпозіум. Опублікований Дитячим Бюро США проект закону послужив зразком для керівництва штатів, які почали приймати відповідні закони для соціальних працівників.

У 1974 р. в США прийнято загально національний Закон про запобігання поганому поведженню з дітьми і ліквідації його наслідків. Відповідно до нього був створений Національний Центр з проблем жорстокого поведження з дітьми і проблем запущених дітей. В даний час цей Центр несе відповідальність за координацію служб захисту дітей, забезпечує практичну допомогу штатам і фінансує деякі дослідницькі проекти.

Сучасна система служб захисту дітей в США включає **чотири аспекти** діяльності: повідомлення, розслідування, втручання і завершення справи [24].

Повідомлення. У деяких штатах зобов'язують усіх громадян повідомляти про випадки поганого поведження з дітьми. У інших – це потрібно тільки від медиків, психіатрів, вчителів. Проте, будь-яка людина може зробити повідомлення. Повідомлення повинне бути послане в певний проміжок часу (звичайно 24 години) в агентство соціальної служби захисту дітей або в поліцію. У законах штатів забезпечується недоторканність осіб, що роблять повідомлення, передбачається покарання за порушення конфіденційності.

Розслідування справи. Після отримання повідомлення необхідно ретельно його розслідувати.

У екстрених випадках потрібно відразу ж вступити в контакт з сім'єю, в менш загрозливих випадках, це можна зробити протягом 48 годин. У США службам захисту дітей наказано працювати 24 години на добу і щодня. Звичайне розслідування починається з відвідин сім'ї, де соціальний працівник обговорює повідомлення з батьками, спостерігає дитину і оцінює умови життя. Під час розслідування соціальний працівник повинен проводити регулярні медичні і психологічні огляди потерпілого. Медичні служби мають право госпіталізувати дитину як тимчасовий захист, навіть якщо в цьому немає необхідності, без звернення до батьків. Соціальний працівник може звернутися до суду, якщо батьки чинять опір. Він може контактувати з різними фахівцями і людьми, що мають відношення до даної сім'ї. При цьому необхідно бути гранично делікатним, обговорюючи різні деталі того, що відбувається. Фахівець має, по суті, відповісти на два питання: чи правдиві звинувачення і який ступінь небезпеки для жертви? У разі підтвердження заводиться справа про захист дитини і ведеться до тих пір, поки це необхідно. Якщо звинувачення підтверджуються не повністю, справа не заводиться, але соціальний працівник періодично цікавиться положенням дитини в сім'ї. У випадку якщо дитині

загрожує серйозна небезпека, соціальний працівник, використовуючи штатне законодавство, повинен негайно ізолювати дитину від сім'ї. Період знаходження дитини зовні удома і особливості її утримання визначаються фахівцями і місцевою владою. Вони повинні вирішити продовжити соціальний працівник справу або її слід передати працівникові стаціонарної установи, куди поміщена дитина.

Втручання. Воно включає конкретну послугу, підтримку і терапію. Конкретна послуга пов'язана з поліпшенням матеріального положення в сім'ї. Багато авторів вважають, що причина поганого поведіння з дітьми, як правило, криється в недостатньому сімейному доході. Конкретна послуга може виражатися в грошовій допомозі, у вигляді продуктів, одягу, оплати житла і транспорту. Підтримка направлена на зміну якості сімейного життя та індивіда. Сюди входить ведення домашнього господарства, денний догляд, медичне обслуговування, класи для батьків і ін. Терапія як вид втручання здійснюється різними агентствами в общині і припускає терапію індивідів, сімейних пар, в цілому сімей. На думку учених, добре працюють в цьому випадку нетрадиційні методи: групи взаємодопомоги жорстоких батьків («Анонімні батьки»). Групи таких батьків існують зараз по всій країні.

Завершення справи. Передбачається, що воно може бути завершено протягом 3-12 місяців. Проте, як показує досвід, на практиці це триває довше. Справа може бути припинена по трьом причинах. В кращому разі – ситуація в сім'ї покращала і дитині ніщо не загрожує, в гіршому – ніяких поліпшень, в цьому випадку діти ізолюються і поміщаються до приймальних установ. У такому разі справа про захист дитини закривається і відкривається нова справа про перебування дитини в приймальній установі. І, нарешті, справа може бути припинена, якщо ж мінімальні поліпшення є або ж їх немає, але агентство витратило запаси ресурсів або часу, а також, якщо сім'я відмовляється співробітничати, а соціальний працівник не має достатніх підстав для звернення до суду.

Необхідно підкреслити, що в даний час головна увага фахівців за кордоном направлена від каральних заходів до соціальної терапевтичної дії. Втручання на ранніх етапах ґрунтувалося на покаранні батьків і відлученні від них дитини. Сьогодні головна увага спрямована на виправлення лінії поведінки батьків і збереження сім'ї, а не на каральні заходи, як було раніше [24].

У зарубіжній літературі наголошується, що в даний час зросло число повідомлень про випадки сексуального насильства над дітьми. Охорона дітей, терапевтичні заходи і правові процеси – це необхідні форми втручання і контролю, які позначають різну відповідальність.

Обнадійливим чинником, як зазначають американські автори, стало визнання, особливо на місцевому рівні, що сфера захисту дітей – це не тільки діяльність агентств, але і міждисциплінарна проблема, що вимагає зусиль різних фахівців. Багато общин прагнуть створювати відповідні міждисциплінарні команди для поглиблення співпраці між різними агентствами. Такі команди, наприклад, створюються на базі місцевої лікарні і включають медперсонал, що природно полегшує роботу соціальному працівникові, якщо йому необхідно визначити медичний діагноз, систему лікування і скласти програму реабілітації сім'ї. Міждисциплінарні команди, створені на місцевому рівні, беруть участь в процесі підготовки соціальних працівників, консультують тих, хто веде справи по захисту дітей. І, нарешті, такі команди мають особливе фінансування, забезпечують діагностику і здійснюють терапію в особливо складних ситуаціях.

3.4. Соціальна робота з неповнолітніми матерями в США

Однією з характерних ознак розвитку світового співтовариства в останні десятиліття є посилення уваги до жіночих проблем. Про це, зокрема, свідчать визнання прав жінок як винятково важливої складової частини прав людини, розробка та прийняття Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації жінок (1979), проголошення ООН Міжнародного року жінки (1975), Десятиліття жінки (1976-1985), проведення міжнародних та всесвітніх конференцій, присвячених розгляду питань становища жінок у суспільстві [27, с. 186].

Основною причиною виділення жінок в особливу соціально-демографічну групу і специфічну категорію клієнтів соціальної роботи є виконання ними генеративної функції, тобто наявність у них здатності до дітонародження, що є біологічною передумовою цілого переліку культурних і соціальних наслідків.

Ця здатність, з однієї сторони, з перших етапів існування людства забезпечувала продовжуваність роду, а з іншої сторони, була великою небезпекою для нестійкої, крихкої системи життєзабезпечення традиційних суспільств (громад) минулого, в яких добування засобів прожиття завжди було пов'язане з великими труднощами, а наявність «зайвого рота» могла призвести до недоїдання і голоду.

Тому в патріархальних суспільствах склалась (і дожила практично до нашого часу) своєрідна фемінофобія – страх перед жінками і недобррозичливе до них ставлення.

Крім того, підпорядкована роль жінок у статевому поділі праці, неможливість для переважної більшості жінок самотійно забезпечувати себе і дітей засобами до існування сприяли укоріненню уявлень про їхню неповноцінність, необхідність керівної ролі чоловіка, обмеження життєдіяльності жінок виключно сімейним колом, «природним біологічним призначенням» жінки [27].

Не дивлячись на масштабні демократичні зміни, що відбулися в ХХ ст. і суттєво змінили як становище жінки, так і ставлення до неї зі сторони суспільства, головна проблема жінок – поєднання сімейних і поза сімейних, материнських і трудових обов'язків – продовжує зберігати актуальність.

Сьогодні в США гостро постала проблема необхідності соціальної роботи з неповнолітніми матерями. На усунення негативних наслідків раннього материнства і вагітності підлітків ідуть значні ресурси. Загальні витрати суспільства на утримання дітей і неповнолітніх матерів, що виховуються в родині, наприкінці 80-90-х років ХХ ст. становили 20 млрд. доларів. Окрім того, у США впроваджені соціальні виплати для неповнолітніх матерів. Серед жінок до 30 років, які одержують матеріальну допомогу, 80% народили першу дитину в підлітковому віці. У практиці соціальної роботи з неповнолітніми матерями застосовуються різні технології. Неповнолітнім матерям та їхнім дітям надають допомогу як державні соціальні агентства, так і неурядові організації. Різні освітні програми діють при школах, сімейних службах, церквах, медичних установах. Неповнолітні матері можуть одержати інформацію про можливу допомогу, включаючи соціальні виплати, освітні програми, консультативні послуги. Мами-підлітки можуть продовжити освіту, брати участь в альтернативних навчальних програмах, де поряд з необхідними знаннями оволодівають навичками по догляду за дитиною і плануванням родини; для них створюються можливості для одержання професійної підготовки. Вони можуть брати участь у психологічному тренінгу, який спрямований на особистісний саморозвиток, підвищення самооцінки [6, с. 52].

У США, як і в інших розвинутих країнах, практикується створення груп самопомоги. Така технологія, на думку фахівців, дає ефективні результати, оскільки матері-підлітки залучаються до вирішення власних проблем. Завдяки участі в групах самопомоги неповнолітні матері здобувають комунікативні навички, нові знання шляхом обміну досвідом, зав'язують контакти, допомагають одна одній проводити вихідні дні і відпустки. Як правило, до такої групи входять 12-15 учасниць. Вони збираються кілька разів на місяць і обговорюють на зустрічах різні проблеми: виховання дітей, можливості

працевлаштування чи продовження навчання, відносини з батьками, залучення батька дитини до виховання дитини та інше.

У США програми для неповнолітніх матерів розвиваються паралельно з превентивними програмами з профілактики ранньої вагітності, оскільки на державному рівні обрана стратегія попередження проблеми. Технології соціальної роботи з неповнолітніми матерями, поширені у США, включають організацію груп самодопомоги, тренінг розвитку батьківських навичок, притулки для неповнолітніх мам та їх дітей. США вирішують проблему раннього материнства на рівні соціальної політики, розробляючи національні стратегії, здійснюючи дослідження наслідків даного явища. Спеціалісти соціальної роботи США намагаються вирішити проблему раннього материнства, застосовуючи дві стратегії. Одна із них спрямована на превенцію проблеми, інша на усунення негативних наслідків раннього материнства [6, 16].

Особливістю вирішення проблем неповнолітніх матерів у США є залучення партнерів неповнолітніх матерів до вирішення проблем їхніх дітей та матері дитини, а також розробка спеціальних програм, розрахованих на молодих людей.

У США, крім груп самодопомоги, які включають тренінговий компонент, поширені притулки для неповнолітніх матерів. Соціальні працівники США широко використовують інформаційні технології в роботі з неповнолітніми матерями та підлітками, створюючи спеціальні сайти, освітні програми для даної категорії в мережі Інтернет.

Соціальний розвиток може забезпечуватися через інформування жінок, навчання їх прогресивним особистісним вмінням і соціальним технологіям, включаючи технології самозайнятості і самозабезпечення, малого бізнесу. Важливе значення має підтримка груп самодопомоги і взаємодопомоги, асоціацій захисту громадянських, соціальних і інших прав жіночого населення.

3.5. Соціальна робота в школі

Соціальна робота в американських державних школах спочатку здійснювалася добровольцями. На початку ХХ ст. виникло поняття «провідуючий вдома вчитель». Спочатку ця категорія педагогів фінансувалася приютами для біженців або іншими приватними асоціаціями та агентствами. В 1913-1921 рр. «провідуючих удома вчителів» почали запрошувати для роботи в школи. Їх завдання полягало в тому, щоб надати допомогу в попередженні відставання і правопорушень, сприяти покращенню відвідування.

Прийняття законів про обов'язкову освіту відображало усвідомлення суспільством значення освіти, визнання того, що кожна дитина не тільки має право, але й зобов'язана вчитися. У відповідності зі законом про обов'язкову освіту, було збільшено кількість «провідуючих удома вчителів».

У 20-х рр. основна увага шкільної соціальної роботи стала приділятися питанням адаптації дитини. Основним завданням було зменшення числа правопорушень і поліпшення психічного здоров'я не тільки через удосконалення шкільних і соціальних умов, а й завдяки допомозі дитині в плані її особистісного розвитку. В ці ж роки зросла популярність вчення З. Фрейда. Шкільні соціальні працівники стали більше займатися питаннями психічного здоров'я, ніж соціальними.

Депресія 30-х рр. призвела до скорочення числа соціальних працівників у школах. А ті, що залишилися, займалися розподілом продуктів, житла, одягу. Коли ці питання перейшли до відання федерального уряду, соціальні працівники почали виконувати функції надання психологічної допомоги та емоційної підтримки дітям, у яких виникали певні труднощі. Ця тенденція спостерігалася в 40-ті та 50-ті рр.

У 60-ті рр., в шкільній соціальній роботі, виник інтерес до соціальних питань. У ці роки, збільшилась кількість соціальних працівників, зросло значення групової форми роботи в школах. Поняття «провідуючий вдома вчитель» змінилося поняттям «шкільний соціальний працівник».

70-ті рр. ознаменувалися поширенням соціальної роботи в умовах школи. Загострилися такі соціальні проблеми, як правопорушення, бідність, расові заворушення, погане ставлення до дітей. Законодавчі акти, прийняті в 60-70-х роках, передбачали розширення сфери діяльності соціальних працівників у школах. У 1978 р. були розроблені стандарти професійної діяльності шкільного соціального працівника. У відповідності з ними, основними об'єктами соціальної роботи в школі стали учні, батьки, вчителі.

У сучасній американській школі, соціальні працівники виконують різні функції. Перш за все, вони займаються *питаннями прогулів*. Робота з дітьми, які пропускають заняття, є прикладом індивідуальної роботи з клієнтом-учнем. Соціальні працівники консультують учнів, які мають ті чи інші проблеми: підлітки можуть надмірно дистанціюватися, вести себе агресивно, знизити свою успішність; зустрічаються випадки вагітності дівчат-підлітків. У таких випадках, соціальний працівник проводить індивідуальну роботу з підлітком.

Іншим видом соціальної роботи в школі є *робота з батьками*. Соціальний працівник часто спілкується з батьками, щоб отримати додаткову інформацію про дитину, допомогти батькам ближче ознайомитися зі школою і зрозуміти

дитину, та щоб дізнатися про установки батьків по відношенню до школи. Соціальний працівник може дати батькам поради з приводу їх поведінки, найбільш ефективної у відносинах з дитиною. У випадках необхідності він направляє батьків у різні агентства, наприклад, агентства сімейної служби.

Шкільні соціальні працівники ведуть групи, в яких обговорюють з дітьми різні проблеми. Предметом обговорення можуть бути теми, які не викликають заперечень з боку батьків (наприклад, як спілкуватися із ровесниками), але часто піднімаються і такі проблеми, як зловживання алкоголем, попередження вагітності, сексуальні порушення. З приводу таких тем, інколи виникають дебати, оскільки деякі батьки вважають, що їх (наприклад, такі теми, як секс) необхідно обговорювати тільки вдома. Тому соціальні працівники, зайняті розробкою нових програм для дискусійних груп, попередньо обговорюють їх з педагогічним колективом, отримують дозвіл шкільної адміністрації, заручаються підтримкою батьків [6].

Шкільні соціальні працівники *взаємодіють з вчителями школи:* консультують їх про індивідуальні особливості тієї чи іншої дитини, про відносини в класі, діляться з ними своїми психолого-педагогічними знаннями.

Соціальні працівники беруть участь у виявленні учнів, які потребують матеріальної допомоги, для отримання ними безкоштовних або частково оплачуваних обідів, безкоштовного гарячого молока. В деяких школах, серед незабезпечених дітей розподіляються книги, одяг, письмові приналежності.

У багатьох школах соціальні працівники з'явилися тільки після прийнятого федеральним урядом закону про спеціальну освіту для деяких категорій дітей (1975). У відповідності з цим законом, соціальні працівники входять в бригаду спеціалістів, які обстежують дітей, направлених на навчання за спеціальними програмами з причин: порушення мови, певних фізичних недоліків, зниження здатності до навчання, розумової відсталості або інших порушень розвитку, емоційних порушень, вагітності.

Соціальний працівник, який входить до складу спеціальної бригади, повинен визначити чи проявляються порушення у домашній обстановці, чи в більш широкому соціальному оточенні. У відповідності із законом про спеціальну освіту, прояви аномальної поведінки тільки в умовах школи не є ознакою емоційних порушень. Погана поведінка в школі (в той час як вдома, чи в більш широкому оточенні дитина «добре себе поводить») свідчить про те, що проблема є в школі, а не в дитині. В даному випадку соціальний працівник, повинен проконсультуватися з вчителями школи, щоб визначити, що потрібно змінити в шкільній програмі для задоволення потреб дитини.

Шкільний соціальний працівник приймає участь у підготовці дитини до обстеження. У відповідності із законом про спеціальну освіту, батьки повинні дати письмову згоду на обстеження. Дане обстеження, яке проводиться бригадою спеціалістів є прикладом прикладного дослідження. Кожен член бригади зацікавлений в отриманні інформації про дитину в рамках своєї спеціальності. На протязі 90 днів з дня направлення на обстеження мультидисциплінарна бригада повинна визначити, чи потребує дитина спеціальних послуг і, якщо потребує, то який вид послуг рекомендується. Такий висновок має серйозні наслідки для дитини [6].

Соціальний працівник вивчає історію розвитку дитини, особливості її поведінки вдома і в суспільстві. Він збирає інформацію, яка допомагає йому визначити чи нормально розвивається дитина. Що відчували батьки у зв'язку з народженням дитини? Чи почала дитина ходити і говорити в тому ж віці, що й більшість дітей? Які проблеми (якщо були), пов'язані з дитиною були в минулому, що турбувало батьків? Як дитина відноситься до батьків? Як вона веде себе дома? Які виховні впливи найкраще впливають на дитину? Чи є брати і сестри? Якщо так, то в якій послідовності народжувалися діти в сім'ї? Як дитина відноситься до них? Чи має дитина труднощі в спілкуванні із однолітками? Якщо так, то які? Що турбує батьків зараз у дитині? Як справи у дитини зі школою? Це тільки деякі питання, на які повинен мати відповіді соціальний працівник.

Інколи батьки відчувають тривогу у зв'язку з обстеженням своєї дитини. Це пов'язано з тим, що надання ними деякої інформації, необхідної для оцінювання дитини, піднімає хвилюючі питання і оживляє хворобливі спогади. За таких обставин соціальний працівник повинен використати свої комунікативні навички і переконати батьків у тому, що з будь-якої виходячої від них інформації будуть ознайомлені лише ті спеціалісти, які проводять обстеження. Гарантія конфіденційності допомагає батькам подолати свій страх. Інколи соціальний працівник декілька разів зустрічається з батьками дитини для того, щоб добитися від них довіри і співпраці, на що потрібен час. Соціальний працівник при необхідності бере у батьків дозвіл на збір медичної та іншої діагностичної інформації.

У той час, як соціальний працівник приймає участь в обстеженні, інші члени бригади теж виконують свої функції. Психолог використовує психологічні тести, призначені для виявлення емоційних порушень, оцінки рівня інтелектуального розвитку. Педагог спостерігає за поведінкою дитини в класі, робить відмітки в документі відносно кількості часу, який затрачає

дитина на навчальну роботу, у співставленні з кількістю часу, який витрачається безцільно.

Зібравши всі дані, члени мультидисциплінарної бригади зустрічаються з батьками. На цій зустрічі, бригада виносить свої рішення з приводу того, чи потрібна дитині спеціальна освіта. Батьки повинні дати письмову згоду на те, щоб їх дитина отримала спеціальну освіту. Вони можуть відмовитися від цього, а також можуть добиватися рішення, у відповідності з яким їх дитина не потребує спеціальної освіти.

Шкільна соціальна робота – це значна сфера діяльності, яка ще розвивається.

3.6. Психолого-педагогічна служба «Гайденс»

Служба була організована Френком Парсонсом у 1908 р. «Гайденс» (від дієслова «гайд», що означає «вести», «направляти») – це допомога в складній для людини ситуації, надання допомоги особистості в пізнанні себе і оточуючого світу, в осмисленому застосуванні своїх знань для успішного навчання, розвитку особистості, вибору професії і життєвого шляху [6].

До сфери діяльності служби залучено багато людей: каунслер (радник, вихователь), соціальний працівник психолог, співробітник, який відповідає за відвідування учнів (в школі), вчителі-консультанти, вчителі «домашньої кімнати», аташе по зв'язках з органами юстиції, лікар, медсестри, керівники гуртків і клубів, асистенти-секретарі.

Діяльність каунслера може включати ряд аспектів. Інколи практикується розподіл обов'язків між каунслерами: один займається навчальними проблемами, інший – професійною орієнтацією, третій – соціальними проблемами. В середньому на одного каунслера припадає 400 дітей, а в окремих школах – менше 200.

Серед помічників каунслера – вчитель «домашньої кімнати». «Домашня кімната» – це клас, закріплений за групою учнів, де вони збираються разом кожен день. Під час таких зустрічей оголошується інформація, організовуються дискусії, бесіди, консультації.

Шкільний соціальний працівник зазвичай працює по сумісництву в декількох навчальних закладах. На відміну від каунслера він займається тільки з невеликою групою учнів, яка потребує спеціальної допомоги. Особливістю таких учнів є відхилення у поведінці (вживання алкоголю, наркотиків, правопорушення). Соціальний працівник проводить обстеження сім'ї, збирає детальні відомості про поведінку учня в школі і поза нею. На основі цих даних ведеться робота всіх підрозділів служби «Гайденс» з дітьми і підлітками.

Аташе по контактах з органами правосуддя є посередником між органами юстиції, сім'єю і школою.

«Гайденс» – це цілий комплекс підрозділів, який включає в себе різні служби. Головним завданням служби виміру є збір, систематизація, оцінка і аналіз всієї інформації про дитину. При поступленні дитини в школу на неї заводиться дос'є, оскільки спеціалісти служби вважають важливим знати домашні умови, матеріальний добробут сім'ї, район проживання, мову. Все це допомагає педагогам краще зрозуміти поведінку дитини [6].

Служба інформації займається поширенням інформації з усіх питань діяльності «Гайденс». Служба консультування одна із найважливіших частин системи, оскільки здійснює індивідуальний вплив на особистість. Служба направлення займається влаштуванням школярів на роботу або навчання в інший навчальний заклад. Служба контролю за результатами програми «Гайденс» виконує функції зворотного зв'язку.

Робота з дітьми із неповних сімей, жертвами розлучення батьків – один із спеціальних розділів служби «Гайденс». Гострою проблемою є підлітки-біженці. Служба «Гайденс» об'єднує всі виховні сили суспільства – сім'ю, школу, общину, церкву. Вражає багатоманітність напрямів і програм у діяльності служби. Крім традиційних, є розділи з проблем правопорушень, гомосексуалізму і багатьом іншим.

3.7. Соціальне обслуговування інвалідів

У США перший закон про пенсійне забезпечення працівників залізниць було прийнято в 1934 р. У 1935 р. було прийнято закон про соціальний захист (Social Security Act), що формував постійну державну пенсійну підтримку через внески роботодавців і працівників. Пізніше цю систему було поширено на утриманців, інвалідів. Глибока економічна криза 30-х років у країнах Заходу засвідчила недосконалість тогочасних соціальних програм, прискорила процес усвідомлення суспільством відповідальності за своїх громадян. Держава відповідними законодавчими актами створила гарантії соціального захисту як працездатного, так і непрацездатного населення. Крім того, вона взяла на себе не лише управління охороною здоров'я та освітою, контроль за соціальним страхуванням і соціальним забезпеченням, а й певні фінансові зобов'язання щодо соціального забезпечення інвалідів, безробітних і людей похилого віку. На сьогодні в основі технологій соціального обслуговування інвалідів у розвинених країнах світу лежить принцип адаптації і реабілітації інвалідів як повноцінних членів суспільства [24].

Тривалий час в США змінювалось юридичне тлумачення поняття «інвалід», яке трактувалось як недолік, що не дозволяє людині повноцінно жити. Відношення до інвалідів змінювалось від бажання допомогти до обмеження його прав і свобод. У 70-х рр. минулого століття інвалідів стали розглядати як соціальну меншість – групу людей, що володіють цивільними правами, яку треба захищати так само, як і інші меншини, що вимагали рівності прав. Правова модель створила нову систему оцінки інвалідності – систему, засновану на активнішому залученні інвалідів до життя суспільства, розширенні їх прав і їх економічної самостійності.

Технології соціального обслуговування інвалідів США запроваджуються відповідно до Закону про інвалідів. Розділ I Закону про інвалідів забороняє приватним роботодавцям дискримінацію інвалідів в будь-якому аспекті найму або зайнятості. Розділ II охоплює дискримінацію в суспільних місцях – готелях, ресторанах, торгівельних комплексах і так далі. Розділ IV зобов'язав постачальників телекомунікацій надавати доступ до своїх послуг людям з обмеженими можливостями. У США почали з'являтися суспільні організації і клуби для інвалідів, а також різноманітні фонди підтримки інвалідів. Хотілося б відзначити, що в США саме спеціалізовані фонди і організації здійснюють значну частину соціальних послуг для людей зі специфічними потребами, відповідно до законодавства, за кошти, надані муніципалітетом [24].

Розглядаючи соціальне забезпечення в Сполучених Штатах, необхідно відзначити, що інваліди мають право на медичне обслуговування, отримання соціальних видатків і компенсацій, забезпечення належного рівня житлово-побутових умов, мають право на перевезення до навчальних закладів, центрів соціального розвитку і відпочинку (спортивних, культурних і ін.) Соціальне обслуговування інвалідів у США – пріоритет соціальних служб. Використовується і такий вигляд соціального обслуговування, послуги вдома. У США функціонує налагоджена система надання допомоги інвалідам у всіх сферах життєдіяльності, що сприяє максимально можливій інтеграції людини з особливими потребами в суспільство. Важливу роль при здійсненні соціальної роботи відіграє впровадження комплексного підходу і участі широкого кола спеціалістів у різних галузях у розробці програм соціального обслуговування. Діяльність соціального працівника, в основному, направлена на підтримку необхідного матеріально-побутового рівня сім'ї, допомоги в оформленні документів на отримання грошових виплат, страхування.

Оцінкою роботи соціального працівника в США є звіт або пакет документів (листи, результати обстеження житлових умов, заяви, відповіді

офіційних органів і ін.), отриманих в ході ведення роботи по соціальній адаптації інваліда і його родини.

В США діє ряд законодавчих актів, що регулюють питання соціального захисту і обслуговування інвалідів. До таких відносять Акт про інвалідів, Акт про усунення архітектурних бар'єрів, Акт про реабілітацію. Акт про інвалідів проголошує, що підприємці не можуть вдаватися до дискримінації кваліфікованих працівників лише унаслідок їх інвалідності. У США існує Національна рада з питань інвалідності, яка є урядовим органом. Члени Ради призначаються Президентом. До обов'язків Ради відносять моніторинг федеральної політики, законів і програм щодо соціального обслуговування і захисту прав інвалідів. Рада представляє рекомендації Президентові, Конгресу, Адміністрації реабілітаційних служб з проблем інвалідів. Рада взаємодіє з Національним науково-дослідним інститутом з проблем інвалідності. Серед 45 спеціальних законодавчих рекомендацій, розроблених Радою, майже всі пов'язані із забезпеченням рівних можливостей для інвалідів. Мета ради полягає в забезпеченні становлення інвалідів повноцінними членами суспільства.

Крім того у США особлива увага прикута до реабілітації дітей-інвалідів. Прийнятий Акт про дітей-інвалідів закріпив положення про те, що жодній дитині-інваліду не може бути відмовлено в прийомі до державної школи в наслідок інвалідності. Акт про дітей-інвалідів значно розширив повноваження федеральної влади в організації спеціальних програм навчання інвалідів, розширив права батьків дітей-інвалідів.

Акт про професійну підготовку, прийнятий в США, зобов'язав уряди штатів резервувати 10 % федеральних грантів саме для інвалідів. Відповідно до законодавства США, компанії, що відмовляються надати роботу інвалідові, обкладаються значним штрафом. Компанії, що приймають інвалідів, мають пільги на оподаткування. Проте, в США немає закону про обов'язок підприємців надавати певний відсоток робочих місць інвалідам, тобто відсутнє законодавство про квотування робочих місць для інвалідів. Кожне підприємство має можливість визначити власну позицію в цьому питанні. Діяльність по соціальному обслуговуванню і професійній реабілітації інвалідів контролюється Президентським комітетом з працевлаштування інвалідів. Президент щорічно звітує про навчання і працевлаштування інвалідів [24].

У США активно впроваджуються цільові програми співпраці центрів спеціальної підготовки інвалідів з університетами і різними підприємствами. Фінансування програм здійснюється з держбюджету. Технологія соціального обслуговування інвалідів США передбачає медичну реабілітацію інвалідів у

рамках програм «Medicare» й «Medicaid», які фінансуються федеральним урядом.

Акт про усунення архітектурних бар'єрів визнає фізичні обмеження природним елементом людського існування, які не мають стати обмеженням на шляху самовизначення, саморозвитку і участь у політичному, економічному, культурному житті американського суспільства. Закон про освіту осіб з інвалідністю додатково передбачає право кожної дитини-інваліда на допоміжні засоби, необхідні для отримання освіти. Національний інститут дослідження в області інвалідності і реабілітації при Міністерстві освіти США видає штатам гранти і заохочує дослідницьку роботу, спрямовану на вдосконалення подібних пристроїв. Департамент США у справах ветеранів також активно підтримує науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи в галузі допоміжних і реабілітаційних технологій. У 1990 р. в США був прийнятий спеціальний нормативний акт «Правила транспортного обслуговування інвалідів», яким передбачено забезпечення доступного використання інвалідами транспортних засобів, устаткування і комунікацій, у тому числі зупинок і під'їзних шляхів. Крім того, в ньому визначений порядок організації обслуговування інвалідів на транспорті.

Спеціальними актами передбачено також забезпечення інвалідам можливості реалізації своїх потреб (покупок в магазині, відвідини бібліотеки) з допомогою адаптаційних технічних засобів, які гарантуються нормативно.

Нагляд за дотриманням федерального законодавства у справах інвалідів і ліквідацію дискримінації покладений в США на Міністерство юстиції. Контрольні функції по забезпеченню прав інвалідів в різних галузях мають і інші федеральні відомства: Міністерство освіти (відділ спеціальних навчальних програм), Міністерство охорони здоров'я і соціальних служб (управління громадських прав), Міністерство житлобудування і міського розвитку (відділ прав інвалідів і забезпечення рівних можливостей при будівництві житла), Міністерство праці (заключення трудових договорів), Міністерство транспорту, Міністерство сільського господарства (відділ розподілу талонів безкоштовної продовольчої допомоги).

3.8. Соціальне обслуговування мігрантів і біженців

У сучасному світі міграційні процеси – багатогранне явище, яке впливає на всі сторони розвитку суспільства: економіку, політику, демографію, національні відносини, ідеологію, релігію, національну ідентичність. Значна кількість розвинених країн, які зіштовхнулися з даним явищем значно раніше, наразі вголос заявляють про те, що легальна і нелегальна міграції та біженці у

великих масштабах становить загрозу не лише національній безпеці держави, але й її елементу – соціальній безпеці. Відповідно цьому, потребує вивчення світового досвіду застосування сучасних соціальних технологій та методів роботи з даними категоріями людей для запобігання негативних явищ у соціальній сфері нашої держави. В сьогоденні дослідження світового досвіду щодо запровадження сучасних соціальних технологій та методів роботи з мігрантами та біженцями є вкрай актуальною проблемою. Адже, в будь-якому випадку це люди, які в силу різних причин опинилися чи можуть опинитися в Україні і з якими відповідним відомствам потрібно працювати з метою запобігання негативним наслідкам в соціальній, економічній, демографічній та інших сферах нашої держави.

Розвиток глобалізації неминує спричиняє інтенсифікацію процесів міграції та біженців, що ставить практично всі розвинені країни перед необхідністю регулювання міграційних потоків та соціальної роботи з ними. Ці завдання активно обговорюються політиками, ученими, рядовими громадянами. Увага до проблеми постійно зростає, і на її вирішення виділяється усе більше засобів та коштів, попри відсутності чіткої законодавчої бази та ефективно працюючих, регулюючих механізмів, які б задовольняли усе суспільство.

Досвід Сполучених Штатів Америки (США), країни створеної переселенцями свідчить, що держава не може існувати без чітких правил, що регулюють процес в'їзду в країну й отримання громадянства та відсутності соціальної роботи з ними. Законодавство і система інститутів міграційної політики почали складатися практично відразу після прийняття Декларації про незалежність. Цілі і завдання цієї політики мінялися відповідно до динаміки економічного і суспільного розвитку. Слід зазначити, що американське законодавство завжди було досить жорстким, країна прагнула відгородити себе від елементів, небажаних з расової, етнічної, політичної точок зору. Перший закон про громадянство був прийнятий у 1790 р. (The Naturalization Act of 1790), коли чисельність населення країни ще не досягла 4 млн. чоловік. Громадянином країни відповідно до цього закону могла стати «вільна біла людина». Раби і вільні чорношкірі громадяни таким правом не наділялися. У 1875 р. Верховний суд США ухвалив, що всі питання, пов'язані з роботою із мігрантами, відносяться до компетенції федеральної влади [24].

Однією із *перших* соціальних технологій щодо роботи з мігрантами було *адміністративне регулювання етнічної структури* міграції, яка була запроваджена та здійснювалася протягом майже сто років. У 1882 р. спеціальним законом було заборонено на десять років в'їзд на територію країни

китайським працівникам. Це було обґрунтовано тим, що китайці досить слабо асимілюються, не знають і не вивчають англійську мову. Період 1920-х рр. був відзначений подальшою жорсткістю міграційних правил. У 1921 р. були встановлені межі чисельності для тих, хто вперше в'їхали на територію США (вони існують понині, хоча цифри кілька разів мінялися). Законом 1924 р. до кількісних обмежень були додані обмеження за етнічним принципом – чисельність нових переселенців з будь-якої країни не повинна була перевищувати 2% від числа їхніх співвітчизників, що вже проживають у США. Закон був спрямований на збереження сформованої етнічної структури й обмеження чисельності переселенців з Китаю, Японії, Індії, а також із країн Південної і Східної Європи, приплив яких різко збільшився з початку ХХ століття. Вважалося, що ці люди, що не мали в основній своїй масі уявлень про державу, не знали англійської мови, відрізнялися за своїми культурними і релігійними традиціями від основного населення США тих часів, можуть дезорганізувати громадське життя і погіршити ситуацію на ринку праці. Система етнічних квот була збережена й у законі 1952 р. (The Immigration & Nationality Act of 1952), що містив також положення про те, що влада має право заборонити в'їзд мігрантам, погляди і діяльність яких були визнані комуністичними, і депортувати таких осіб.

У 60-ті рр. минулого століття існуюча до того моменту система соціальної роботи з мігрантами була визнана застарілою. В основі такого рішення були дві головні причини: по-перше, могутня американська економіка усе гостріше мала потребу в трудових ресурсах, а відповідно і соціальні технології роботи з мігрантами потребували нових підходів; по-друге, було визнано, що розвинене і стабільне американське суспільство здатне асимілювати представників будь-яких рас і етносів. Відповідно наступною соціальною технологією була так звана технологія *«американського плавильного казана»* – «melting pot», (термін Ізраєля Зангвілла). У 1965 р. був прийнятий новий закон (The Immigration & Nationality Act of 1965), яким скасовувалася існуюча протягом десятиліть система встановлення квот для мігрантів різних національностей. Після скасування названої системи став стрімко збільшуватися приплив мігрантів із країн Азії і Латинської Америки. В результаті частка європейців у загальній масі мігрантів знизилася з 74,5% у 1960 р. до 15,7% у 2005 р., а відсоток вихідців із країн Азії виріс з 5 до 35,6%. Особливо наочним став приплив латиноамериканців, насамперед мексиканців. За останнє десятиліття минулого століття в США в'їхало 2,2 млн. мексиканців, що дорівнювало чверті загального міграційного потоку зазначеного періоду [24].

У зв'язку із зміною національного складу мігрантів та його впливу на соціальний розвиток суспільства, США вимушені переглянути соціальні технології роботи з ними. Вважалося, що люди які приїхали з різних регіонів, мають різний освітній і культурний рівень, різні традиції трудової етики, які закладені в національній культурі, неоднаковий рівень поваги до закону і толерантності стосовно представників інших етнічних груп і конфесій. США вважають, що держава яка відмовляється від регулювання національної структури міграції методами соціальних технологій, повинна бути готова до зрушень в етнічній структурі та вирішенню проблем, які звідси випливають, до яких відносяться асиміляція носіїв іншої мови й іншої культури, взаємодія корінного населення й осіб, що прибувають з інших країн. Відповідно цьому в США була запроваджена соціальна технологія *«цільеспрямованої соціальної дії»*, яка мала за мету впливу на різні національні, конфесійні та етнічні групи мігрантів в залежності від їх менталітету. При цьому варто підкреслити, що масштабний в'їзд в країну представників якогось одного іншомовного й іншокультурного етносу та утворення зон їхнього компактного проживання породжує складності, відмінні від тих з якими приходиться зіштовхуватися в процесі роботи з різноплеменними мігрантами. Досвід США й інших розвинених країн (у Європі найбільш яскравий приклад – Франція) свідчить, що асиміляція людей, які проживають великими компактними моноетнічними поселеннями відбувається досить важко і повільно. При цьому практично неминучі конфлікти з місцевим населенням, аж до «видавлювання» корінних жителів з цих місць, що спостерігається в ряді південних штатів США, у яких з міст, де латиноамериканці вже становлять більшість, поступово від'їжджає як біле, так і чорношкіре населення. Конфлікти мексиканців з афроамериканцями носять найбільш гострий характер, тому що і ті й інші претендують на робочі місця, які вимагають невисокої кваліфікації. Саме тому наступна соціальна технологія та методи роботи з мігрантами носить назву *«упередженого впливу на компактні поселення мігрантів»*. При цьому основними методами соціальної роботи в даній технології є: робота з різними верствами та етнічними групами мігрантів; обмеження щодо можливості закупівлі систем захисту; залучення релігійних діячів різних конфесій тощо. В сьогоденні, ряд американських дослідників висловлюють тривогу з приводу прагнення латиноамериканської громади, щодо збереження своєї мови, культури, традицій. Якщо колишні мігранти намагалися якомога швидше стати американцями, то зараз спостерігається протилежна тенденція. На думку С. Хантінгтона, автора теорії «зіткнення цивілізацій», постійне зростання частки

латиноамериканців у структурі населення країни загрожує основам суспільства, яке склалося в США.

Наступною соціальною технологією роботи з мігрантами виступає так звана *«технологія відносної спільності»*. Дана технологія спрямована на пошук та застосування на соціальній практиці відносної спільності між мігрантами з метою їх об'єднання та зниження ризику соціальних конфліктів. За приклад береться те, що спільність мови поєднує вихідців з Мексики, Аргентини, Домініканської Республіки, Куби. Потрапляючи в такий район, як Маямі, вони можуть цілком успішно працювати, володіючи тільки іспанською мовою. Це район, де розташовані фірми, банки, лікарні, школи, супермаркети, у яких використовується винятково іспанська мова. Така ж картина спостерігається в пригородах Чикаго, де ще в 70-х роках минулого століття латинос склали всього 1% населення [24].

До сучасної соціальної технології роботи з мігрантами в США слід віднести *«технологію соціального плюралізму»*. Значна кількість американських учених і суспільних діячів розділяють точку зору С. Хантінгтона і вважають, що стати повноправними членами американського суспільства мігранти зможуть тільки в тому випадку, якщо вони або хоча б їхні діти перейдуть на англійську мову, не будуть уникати змішаних шлюбів, засвоять американські цінності і культуру. Однак існує й інша думка: прагнути до повної асиміляції мігрантів зовсім не обов'язково, вона в наші дні може поступитися місцем соціальному плюралізму (або співіснувати з ним). Прихильники плюралізму вважають, що немає рації стирати расові й етнічні кордони, підтримуючи ситуацію *«плавильного казана»*, яким раніше так пишалися американці. Збереження расовими й етнічними групами своїх традицій, релігії, мови піде на користь США, зміцнить імідж світового лідера демократії, толерантності і віротерпимості, латиноамериканців, китайців, арабів-мусульман, вихідців із Середньої Азії. Але, якщо гостроту питання культурної адаптації мігрантів в США можна оцінювати по-різному, то необхідність соціальної адаптації заперечувати неможливо. Саме тому, наступна соціальна технологія має назву *«технології соціальної адаптації при роботі з мігрантами»*. Цією проблемою в США стурбовані як федеральна, так і в ще більшій ступені місцева влада. Штати, де концентруються великі маси мігрантів, несуть значні витрати на створення шкіл, лікарень, доріг, поліції, і витрати ці часто значно перевищують суму податків, що надходять від мігрантів у бюджети штатів і в місцеві бюджети.

Незважаючи на те, що після початку соціальної реформи (1996 р.) соціальна допомога легальним мігрантам (особливо в перші роки їхнього

перебування в країні) була різко скорочена, а нелегальні мігранти ні на що, крім екстреної медичної допомоги, розраховувати не можуть. Щорічно на місцевому, штатному і федеральному рівнях мігранти одержують у виді пільг і допомоги близько 25 млрд. дол. Діти усіх мігрантів – легальних і нелегальних – мають право безкоштовно відвідувати школу й одержувати допомогу у виді продуктових талонів. У деяких штатах виплачуються і невеликі грошові допомоги багатодітним родинам і матерям-одиначкам. Тому нелегальні мігранти, що в основній своїй масі мають низьку кваліфікацію і бідні, є досить серйозним навантаженням на бюджети місцевої влади. Слід також зазначити, що місця компактного проживання представників будь-якої етнічної групи стають і базою для проживання земляків-нелегалів, яким громада допомагає знайти житло, роботу, нерідко забезпечує фальшивими документами (соціальними картами, правами водія).

В даний час для США основними проблемами у сфері регулювання соціальної роботи та застосування соціальних технологій при роботі з міграцією є забезпечення національної безпеки і скорочення масштабів нелегального їх перебування на території країни. Дані проблеми різко загострилися на початку ХХІ століття, а після подій 11 вересня 2001 р. питання міграції стали розглядатися у тісному зв'язку з проблемами національної безпеки. Той факт, що серед мігрантів можуть виявитися особи, які є загрозою для країни і її громадян, змусив керівництво США посилити соціальну роботу серед нелегалів та провести реформу органів, які займаються питаннями міграції. У листопаді 2002 р. президент Дж. Буш підписав Закон про внутрішню безпеку (Homeland Security Act), на підставі якого було створено нове Міністерство – Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security). Після цього існуюча раніше в рамках Міністерства юстиції (Department of Justice) Служба міграції і натуралізації (US Immigration and Naturalization Services) була скасована, а в складі нового Міністерства вперше в історії США була утворена єдина державна служба, яка контролює прибуття в країну фізичних осіб і товарів та складається із декількох самостійних підрозділів. Одним із них – Служба громадянства й міграції (US Citizenship and Immigration Services) – займається перевіркою всіх хто в'їжджає, стежить за законністю їхнього перебування на території США, розглядає заяви про зміну статусу або терміну перебування та проводить з ними відповідними методами соціальну роботу [24].

Нелегальна міграція в США в сьогоденні – це досить великий сегмент ринку праці, сегмент гнучкий, не обтяжений ніякими бюрократичними процедурами і тому досить легко реагує на зміни кон'юнктури. Відповідно до

існуючих оцінок, серед сільськогосподарських робітників нелегали складають майже три чверті, у будівельній індустрії – 14%, у ресторанному бізнесі – 10%. Американські фермери стверджують, що вони будуть не в змозі зібрати врожай без залучення іноземної робочої сили, і країні прийдеться імпортувати продовольство. Про те, що бізнес зацікавлений у збереженні подібних працівників, говорить і той факт, що роботодавці фактично допомагають їм обійти закон, закриваючи очі на пропоновані нелегалами при прийнятті на роботу фальшиві карти індивідуального соціального страхування (підроблені, належать іншим особам). Але завдяки цьому нелегали стають платниками податків. За період з 1986 по 2000 р. сума податків із працівників, яка надійшла по фальшивим карткам Social Security contributions, виросла з 7 млрд. до 49 млрд. доларів. При цьому самі нелегали ніяких виплат з фонду соціального страхування не отримують. Варто сказати, що всі спроби змусити роботодавців відмовитися від наймання працівників, які не мають відповідних документів, торпедуються в США дуже успішно. В результаті страждають не тільки мігранти (доход яких усе рівно набагато вище того, що вони могли б одержати у своїх країнах), але знижується також рівень доходу, соціальної захищеності, охорони праці у корінних жителів. З усіх завдань реформування міграційної політики саме проблема нелегальної наразі останнім часом у США стоїть особливо гостро. Одним із методів соціальної роботи було запропоновано провести «амністію» нелегалів, тобто надати право проживання в країні тим, хто вже має місце роботи і не зробив ніяких злочинів. У підсумку комплексний проект реформи так і не був прийнятий законодавцями. Згоди удалося досягти лише в частині стосовно заходів посилення прикордонного контролю. У травні 2007 р. обговорення комплексної міграційної реформи в сенаті було припинено. Очевидно, прийняття нового закону можливо не раніше 2012 р. Таким чином, надзвичайно важлива і складна проблема може стати предметом політичних інтересів і політичних ігор, що не тільки не сприяють пошукам її вирішення, але і гальмують їх.

Багаторічний досвід міграційної політики США та застосування сучасних соціальних технологій при роботі з мігрантами, свідчить про те, що їх розробка і проведення повинні базуватися на обліку цілого ряду факторів і на аналізі всіх можливих (короткострокових і довгострокових) наслідків прийнятих рішень. Міграційна політика буде ефективною, якщо вона сполучається із завданнями економічного і соціального розвитку країни. Питання соціальної і правової захищеності мігрантів повинні розглядатися як частина єдиного комплексу проблем поряд з визначенням масштабів і професійно-кваліфікаційною структурою міграції [24].

Важливою стороною соціальної політики США є застосування сучасних соціальних технологій та методів роботи з *біженцями*. Юридично біженці визначаються як люди, які знаходяться за межами власної країни внаслідок добре обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань через їхню расу, релігію, національність, політичні погляди чи приналежність до певної соціальної групи, і не можуть чи не бажають повертатися додому.

Проблема полягає в тому, щоб визначити, які види захисту потрібні, які методи соціальної роботи застосувати і як найкраще їх надавати. Управління Верховного комісара ООН по справах біженців визначило в 2008 р. захист як тему Міжнародного всесвітнього дня біженців, що відзначається 20 червня, з метою привернути увагу до важкої долі переміщених осіб в усьому світі. Відповідно оцінок ООН, за 2007 р., у світі нараховується майже 21 мільйон біженців. У їхнє число входять люди, які були змушені залишити свої країни, і ті, хто живе в межах своїх держав, але переселилися з рідних місць і районів. Більшість таких людей живуть в Азії, де переміщено майже 8 млн. чоловік. Друге місце за цим показником займає Африка, у якій проживає приблизно 5 мільйонів переміщених осіб. У 2008 р. Сполучені Штати, які із усіх країн світу виділяють найбільші кошти на допомогу біженцям, відзначили цей день особливими заходами у Вашингтоні і Чикаго.

Перебіг подій пов'язаних з діяльністю щодо біженців в США вимагає нових, сучасних підходів щодо їхнього захисту. Про це веде мову Сэмюель Уіттен, виконуючий обов'язки помічника державного секретаря США в Бюро із справ населення, біженців і міграції. До основних форм соціальної роботи, які складають основу сучасних соціальних технологій при роботі з біженцями в США відносяться: захист від непогоди, від захворювань, від людей та держав, які змусили їх залишити рідні місця, від вербування в партизанські загони, міжособистісний захист серед біженців, розгляд проблем тендерного насилля в таборах для біженців. Велике значення надається формуванню активістів серед біженців та цілеспрямована робота з ними задля покращення соціальної стабільності серед даної категорії. Наступною соціальною технологією вважається *правовий* захист біженців. У багатьох країнах біженцям немає можливості працювати або володіти землею, на якій вони могли б займатися сільським господарством. У деяких країнах біженцям забороняють віддавати дітей у місцеві школи і тим самим прирікають наступне покоління на ізоляцію. Наступна проблема, що вимагає вирішення – захист гуманітарних працівників, які допомагають біженцям. Є ряд випадків, коли мало місце загибель представників продовольчої програми при виконанні своїх професійних обов'язків. Терористичні групи і воюючі фракції тепер уже не завжди вважають

співробітників гуманітарних організацій нейтральними сторонами. Оскільки у світі, в тому числі в США, виникають ситуації, коли біженці збираються не у віддалених таборах, а у містах країни. Відповідно цьому виникає необхідність створення та застосування нових соціальних технологій і методів роботи з ними. Біженці активно вступають у контакти з місцевим населенням, яке досить часто незадоволено тим, що вони, на їхню думку, заповнюють їхні робочі місця. Саме тому, соціальні технології в даній ситуації спрямовані насамперед на роботу з місцевим населенням з метою запобігання соціальних конфліктів [24].

Таким чином, досвід США свідчить про досить широке застосування сучасних соціальних технологій при роботі з мігрантами і біженцями. Це пов'язано, насамперед, із історичним минулим США, як держави, яка в основному була створення за рахунок прибульців. Не усі вище перелічені технології знайшли своє місце в соціальній політиці, деякі з них (плавильний котел) не витримав випробовувань на практиці соціального життя. Але, що стосується розв'язання протиріч, пов'язаних із міжрасовими проблемами та проблемами соціальної адаптації в сьогоденні заслуговують на увагу, адже в найближчий час їх можливо буде потрібно вирішувати і в Україні.

3.9. Підготовка соціальних працівників у США

Аналіз процесу започаткування фахової підготовки соціальних працівників у США дає підставу визначити, що цей період припадає на 1897 р., коли Нью-Йоркським благодійним товариством було започатковано шеститижневу літню програму навчання соціальних працівників, яка стала стимулом до появи значної кількості навчальних центрів з практичної філантропії. Вважається, що ідея вищої освіти виникла й оформилась у період між 1904-1907 рр. і була апробована у Чиказькій школі для служб і філантропій 1907 р. (згодом школа стала частиною Чиказького університету).

Значне зростання кількості альтернативних програм із підготовки соціальних працівників призвело до оформлення 1927 р. Асоціації шкіл соціальної роботи, у межах якої вперше було розроблено професійні стандарти для підготовки соціальних працівників. Визначально, що ще з 1908 р., окрім власне бажання людини набути професії «соціальний працівник», вагомою умовою виступає наявність певних особистісних і психологічних характеристик претендента, а саме: наявність високих оцінок з профільних предметів у школі, фізична й емоційна стабільність, соціальна зрілість, інтелектуальність, висновок ради школи про моральні та особистісні якості абітурієнта.

Підготовка соціальних працівників у США – це активне поєднання теорії з

практикою, навчання з дослідницькою діяльністю, в центрі якої є гуманістичний підхід. Серед основних пріоритетів навчання соціальних працівників можна визначити поєднання особистісного та діяльнісного підходів до навчання, розширену польову практику в соціальних агентствах, які є специфічними установами, що надають соціальну допомогу, або приватних добродійних організаціях, які досить розповсюджені в США [3].

Порівняльний аналіз теоретичних уявлень про соціальну роботу та її статус, стандартів професії соціального працівника дає змогу зауважити, що підготовка майбутніх фахівців соціальної галузі в Україні характеризується фундаментальністю й передбачає, перш за все, засвоєння теоретичних знань, а в США головний акцент робиться на організації практичної діяльності студентів.

Відбір конкурсантів у вищі навчальні заклади проходить з урахуванням специфіки системи соціальної роботи та сучасної соціальної ситуації в американському суспільстві. Сьогодні, у США соціальна робота, перш за все, спрямована на вирішення проблем самотності, психологічного та емоційного перевантаження, агресії і насилля, у тому числі сексуального, СНІДу. Серед основних проблем молоді, в сучасному американському суспільстві є вживання наркотиків, підлітковий суїцид, насилля тощо. Придатність до вирішення цих складних завдань – головний критерій до відбору майбутніх соціальних працівників.

Існують загальні вимоги для вступу до будь-якого американського університету та конкретні вимоги, які включені до специфічного опису кожної програми. Конкурсанти повинні зробити вибір майбутньої спеціалізації (наприклад, в найбільшому університеті в Мічигані, де навчаються 35000 студентів, це охорона здоров'я, розумове здоров'я, надання послуг людям тощо) і успішно скласти вступний іспит з профільюючої дисципліни або написати есе. У США існує також можливість зарахування до навчання без отримання ступеня, виходячи з попередніх академічних успіхів студента, що дозволяє людині вивчати один або два курси на семестр для того, щоб сфокусувати власні інтереси, перевірити здібності під час навчання, підвищити знання з певної галузі соціальної роботи.

Система підготовки у вищих навчальних закладах США має багаторівневий характер: бакалавр, магістр, доктор соціальної роботи.

Початковий рівень практики соціальної роботи в США – це ступінь бакалавра, який отримують після чотирьох років навчання, і основна вимога до надання якого – відповідність програмі підготовки фахівців із соціальної роботи даного рівня, а також відповідність вимогам до освіти, що акредитовані Радою з соціальної освіти.

Програми підготовки бакалаврів у провідних американських університетах (Мічиган, Кентуккі, Індіана, Пенсільванія, Техас), на додаток до професійно сфокусованих курсів, мають блок предметів, що включають вивчення соціальної поведінки, біологічних процесів, розвиток практичних навичок соціальних працівників. Так, в університеті штату Мічиган, студентам надають знання про системний підхід до практичної діяльності й допомагають виробити навички до оцінювання та вирішення проблеми.

Усі програми підготовки бакалаврів соціальної роботи повинні [3]:

- забезпечувати вивчення курсів із практики соціальної роботи з різноманітними категоріями клієнтів на усіх рівнях (мікро-, мезо- та макропрактика), а також курсів, які містять знання про соціальний контекст практики соціальної роботи, його зміни, динаміку цих змін;
- прививати студентам цінності та етику соціальної роботи;
- формувати у випускників усвідомлення необхідності подальшого професійного розвитку та удосконалення.

Навчання на факультетах соціальної роботи поділяється на допрофесійне і власне професійне. Термін «допрофесійне навчання» або «допрофесійна підготовка» використовується у вищій школі США для позначення циклу предметів, які дають загальноосвітню підготовку, необхідну для вивчення спеціальних курсів з даної професії. Як правило, протягом перших двох років навчання студенти вивчають один-два вступні курси із соціальної роботи, що допомагає їм переконатись у правильності вибору майбутньої професії.

Після виконання програми допрофесійної підготовки, бажаючі отримати спеціальність «соціальна робота» подають заяву з проханням зарахувати їх на факультет соціальної роботи. Студенти можуть отримати відмову, якщо вони [3]:

- не пройшли підготовку за програмою «вільних мистецтв» у визначеному об'ємі (38 кредитів);
- вчинили злочин, який карається за законами штату або країни;
- мають емоційні проблеми або страждають психічним захворюванням, що заважатимуть їм у навчанні і виконанні професійних обов'язків;
- мають алкогольну, наркотичну або хімічну залежність;
- були помічені у ситуаціях дискримінації людей на основі їх національної, етнічної або расової приналежності, статі, віросповідання або сексуальної орієнтації.

Якщо студент відповідає всім вимогам, його зараховують на навчання. Тільки після цього він може приступити до виконання навчального плану професійної підготовки.

У системі підготовки соціальних працівників у США надзвичайно велике значення приділяється практичному навчанню. За вимогою Ради з освіти у соціальній роботі всі програми підготовки соціальних працівників включають практичний компонент, який складається з ознайомлення студентів з прийомами і методами роботи та їх безпосереднього включення у діяльність під керівництвом досвідчених педагогів-наставників і викладачів-консультантів.

Аналіз програм практичного навчання бакалаврів у школах та коледжах соціальної роботи США засвідчив, що в їх основі лежать такі педагогічні концепції, як гуманістична освіта та експериментальне навчання. Вони виражаються у тому, що:

- основна увага у навчально-виховному процесі приділяється окремому студентові;
- навчання ґрунтується на здатності студента об'єднувати знання і цінності з метою розвитку самосвідомості;
- навчання проходить через розвиток пізнавальних інтересів, здобуття знань, формування початкових вмінь до інтеграції професійних ролей, цінностей і вмінь;
- зв'язок навчання з особистим досвідом [3].

Весь навчальний процес у закладах освіти, які здійснюють підготовку соціальних працівників, базується на співробітництві і партнерських стосунках із соціальними агентствами. Порівняно з Україною, де практика на рівні бакалавра складає 216 годин, у США вона нараховує 480 годин.

Рівень знань студентів та випускників програм підготовки бакалаврів соціальної роботи у США визначається за допомогою залікових одиниць, що відображає рівень знань і навичок студентів з конкретних навчальних дисциплін. Загальна кількість залікових одиниць за весь період навчання у вищому навчальному закладі є одним із основних показників якості та обсягу набутих студентом знань і свідчить про успішне (або неуспішне) завершення ним навчання.

Кожен навчальний заклад, що здійснює підготовку кадрів для соціальної сфери, визначає кількість залікових одиниць для підведення підсумків навчання та присудження ступеня. Як правило, для того щоб отримати ступінь бакалавра необхідно за 4 роки набрати 120-128 залікових одиниць. Типове семестрове навчальне навантаження студентів бакалаврату із соціальної роботи становить 12-18 кредитів.

Офіційні підсумки навчальної успішності кожного студента підводяться наприкінці кожного семестру. Для цього, як правило, використовується така система балів [3]:

- А – «відмінно» (4,00 бали);

- A/B – середнє між «відмінно» і «добре» (3,50 бала);
- B – «добре» (3,00 бали);
- B/C – середнє між «добре» і «задовільно» (2,50 бала);
- C – «задовільно» (2,00 бали);
- C/D – середнє між «задовільно» і «незадовільно» (1,50 бала);
- D – «незадовільно» (1,00 бал);
- D/F – середнє між «незадовільно» і «дуже погано» (0,50);
- F – «дуже погано» (0,00 бала).

Академічне становище студента вважається добрим, якщо набраний ним середній бал є не нижчим 3,00. Якщо цей бал становить не нижче 2,00, становище студента вважається цілком задовільним. Якщо ж він є нижчим 2,00, академічне становище студента вважається під загрозою: у цьому випадку студенту надається академічний випробувальний термін. Наприкінці наступного семестру стан академічної успішності цього студента підлягає перевірці [3].

У більшості коледжів та шкіл соціальної роботи США студенти для того, щоб отримати диплом, повинні мати середній бал за весь період навчання не нижчий 2,00 – це свідчить про задовільне академічне становище студента. Проте, найпрестижніші навчальні заклади, вимагають, щоб цей бал був не нижчим 2,50.

Наявність ступеня бакалавра відкриває великі можливості та надає більшу мобільність на різних посадах, служить підґрунтям для отримання подальших ступенів у цій галузі знань.

Програми підготовки магістрів більш спеціалізовані, порівняно з програмами підготовки бакалаврів. У найбільших вищих навчальних закладах США існують два види денної програми підготовки магістрів соціальної роботи й надання соціальних послуг: послідовне 16-місячне й 20-місячне навчання протягом двох академічних років. Наявна також розширена програма (Extended Degree Program) для тих, хто спочатку не може навчатися за денною формою. Якщо студент має визначні успіхи у навчанні, він може отримати ступінь за програмою інтенсивного навчання (Advanced Standing).

Громадяни та мешканці США, зараховані до програми підготовки магістрів соціальної роботи, мають два основні джерела фінансової підтримки з боку університету: стипендії і гранти школи соціальної роботи, й федеральну позичку з відділу фінансової допомоги університету.

Під час навчання у магістратурі студенти повинні отримати 60 кредитів, близько половини з яких відводиться на дисципліни спеціалізації і вдосконалення рівня фахової підготовки у відповідних до обраного профілю соціальних закладах та установах. Вибір можливих місць проходження практики досить широкий: державні та приватні агентства з вирішення проблем родин та дітей, центри

розвитку соціальних служб громад, соціальні служби із захисту дітей та підтримки сім'ї, психіатричні лікарні, притулки для жінок, які зазнали побутового насилля, соціальні служби, які реалізують програми лікування від алкогольної чи наркотичної залежності тощо.

Особлива увага у процесі навчання надається практичній підготовці, на яку відводиться три дні в тиждень, або 300 годин в семестр. Студенти проходять польову практику у відповідних до обраного профілю соціальних закладах та установах.

Навчання в магістратурі завершується складанням іспиту з обраного методу концентрації та захистом магістерської дисертації. Проте, написання магістерської роботи не є обов'язковою вимогою для отримання ступеня магістра. Як альтернативний варіант магістрантам можуть бути зараховані дві письмові наукові роботи з курсів, які вони вивчали.

Здобуття ступеня доктора у США здійснюється за програмами підготовки докторів соціальної роботи й соціальних наук. Це – суміжні програми різних факультетів, основою яких є самостійні наукові дослідження. Як правило, рівень докторантури у соціальній роботі включає інтенсивні курси з різних сфер соціальної роботи, інтернатуру з дослідження під наглядом керівника (супервізора), написання дисертації, задовільну оцінку з попереднього навчання, наявність досвіду роботи, демонстрацію знань та навичок у визначеній галузі спеціалізації із соціальної роботи. Випускники докторантури отримують ступінь доктора філософії соціальної роботи (Ph.D) або доктора соціальної роботи (DSW). Ступінь Ph.D надають переважно за проведені науково-теоретичні дослідження, а DSW, як правило, з практичної діяльності. І, хоча вони обидва високо цінуються, більшість університетів схильні до того, щоб частіше надавати ступінь Ph.D, ніж DSW. Ступінь доктора філософії соціальної роботи (Ph.D) надають із соціальної роботи та одної з п'яти інших соціальних дисциплін: антропології, економіки, політології, психології і соціології. Відповідно до цього, студенти обирають напрямок спеціалізації. Програма підготовки за кожним напрямом спеціалізації переважно сфокусована на дослідженні, але обов'язково містить хоча б один аспект соціального забезпечення [3].

Навчальний план підготовки соціальних працівників у школах соціальної роботи складають вступні й основні курси, які стосуються п'яти сфер навчання: методи роботи, поведінка людини в соціальному середовищі, політика соціального забезпечення та надання послуг, дослідження та оцінювання, польова практика. Вступні курси, які вивчають протягом першого семестру, надають студентам знання із загальної соціальної практики й служать своєрідною

платформою для вивчення основних курсів. Наповнення навчального плану індивідуальне для кожного студента, виходячи з його рівня знань. Усі студенти, які навчаються в школах соціальної роботи США, повинні обрати для себе так звану «подвійну концентрацію» (dual concentration): визначити практичний метод навчання й галузь практики. Вибір цих двох елементів впливає на те, які курси відвідуватимуть студенти, а також вибір місця для проходження польової практики. Практичний метод навчання визначає знання з теорії, що пов'язані з практичною роботою з людьми, сім'ями, групами, організаціями, спільнотами. Галузь практики включає обраний напрямок діяльності, тобто його специфіку, процедури, практику (наприклад, діти та молодь в сім'ях і суспільстві; люди похилого віку в сім'ях та суспільстві; охорона здоров'я; охорона розумового здоров'я; спільноти й соціальні системи).

Досить різноманітними є форми навчання у вищих навчальних закладах США. Крім лекцій, семінарів, практики в агентстві або системах надання послуг (подібні форми існують в Україні), назвемо роботу в команді, індивідуальне додаткове консультування, індивідуальне консультування з особистих проблем, консультування в групах, тестування, ведення робочого зошити студента, консультування в спеціальних службах (центрах охорони здоров'я, центрах превентивної роботи, центрах медичної допомоги й медичного страхування, центрах програм допомоги тощо).

Підготовка студентів шкіл соціальної роботи неможлива без проходження польової практики, основні завдання якої включають: отримання технічних навичок відповідно до галузі практики та методу практики; застосування й втілення отриманих знань з теорії на практиці; щоденне застосування знань і вмінь, необхідних для розуміння етики, цінностей і цілей соціальної роботи; розуміння розмаїття ролей у соціальній роботі на мікро- та макрорівнях; практику роботи з різними за культурним, расовим, етнічним складом людьми [3].

Ураховуючи велику кількість випадків насильства по відношенню до соціальних працівників, студенти отримують підготовку з особистої безпеки в школах соціальної роботи на початку першого семестру, а потім вивчають настанови до запобігання або зниження ризику в агентствах. Їх зміст полягає в обізнаності, попередженні, керуванні небезпечними ситуаціями вдома, на вулиці, під час мандрівок, у громадських місцях, на підприємстві.

Таким чином, проведений аналіз становлення та розвитку соціальної роботи в США дозволяє зробити висновок, що характерною рисою соціальної роботи в США є її спрямованість на надання допомоги окремим людям, групам людей, спільнотам у підвищенні або відновленні їх здібностей до

функціонування в суспільстві й створення з цією метою сприятливої соціальної ситуації. Статусу й призначенню соціальної роботи відповідає система підготовки фахівців соціальної галузі в американських вищих навчальних закладах, яка передбачає новий підхід до мети й оцінювання процесу навчання соціального працівника.

На сучасному етапі розвитку американського суспільства загострюються проблеми самотності, психологічного та емоційного перевантаження, агресії і насилля, у тому числі сексуального, з'являється проблема СНІДу. Перераховані соціальні проблеми визначають вимоги до відбору конкурсантів в університетах і школах соціальної роботи, а також зміст і напрямки підготовки соціальних працівників у США.

Американську систему професійної соціальної освіти в нашій країні скопіювати неможливо. Проте, деякі творчі підходи й нові форми організації підготовки фахівців соціальної сфери, які практикуються у США, можна застосувати й в Україні з урахуванням її соціально-економічної, культурної та ментальної специфіки. По-перше, є потреба у створенні системи відбору майбутніх соціальних працівників з урахуванням американського досвіду. По-друге, заслуговує на увагу високий рівень спеціалізації професійно-орієнтованих навчальних курсів, наявність альтернативних і інноваційних програм підготовки, інтегрування наукових та навчально-методичних ресурсів, можливостей кадрового потенціалу різних факультетів. По-третє, необхідно підвищити значення практичної підготовки в системі навчання соціальних працівників, потребує корекції програма практики, підходи до її організації. По-четверте, слід більш продуктивно використовувати можливості волонтерського руху студентів як чинника професійної підготовки. По-п'яте, бажаною є підготовка студентів з особистої безпеки до початку практики. По-шосте, необхідно врахувати те, що в США під час практики студенти працюють безпосередньо з клієнтами, точно знають усі види робіт, які зазначені у відповідних документах, отримують заробітну плату в соціальних центрах за виконану роботу.

У цілому врахування американського досвіду, який становить цінне джерело для аналізу, осмислення й створення сучасної ефективної системи підготовки соціальних працівників в Україні, є доцільним в умовах переходу до демократичного суспільства.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте процес становлення системи соціального захисту та соціальних служб у США.

2. Назвіть основні критерії компетентності соціального працівника в США.
3. Проблема соціалізації особистості в освіті США.
4. Назвіть особливості обцинного навчання та обцинного виховання.
5. Сім'я у США як об'єкт соціальної роботи та соціально-педагогічної діяльності.
6. У чому специфіка соціальної роботи у школі.
7. Соціалізація дітей та підлітків у США через систему таборів.
8. Яких особливих соціально-педагогічних підходів вимагає в США робота з «важкими» підлітками і неповнолітніми з групи ризику?
9. Розкрийте особливості психолого-педагогічної служби «Гайденс».
10. У чому суть психолого-педагогічних досліджень у США?

Тестові завдання для самоперевірки

1. Соціальна робота в США здійснюється у:
  - а) школах;
  - б) соціальних центрах;
  - в) ...;
  - г) ...;
  - д) ... .
2. Соціальна робота в США спрямована на ... .
3. Основною формою соціальної роботи є:
  - а) сімейна терапія;
  - б) сімейне консультування;
  - в) соціальний захист;
  - г) фінансова допомога.
4. Робота із сім'ями та дітьми здійснюється в основних напрямках:
  - а) у соціальному забезпеченні;
  - б) у домашніх умовах;
  - в) у фінансовому забезпеченні;
  - г) за межами дому.
5. Денний догляд за дітьми – це:
  - а) допомога в домашніх умовах;
  - б) послуга для працюючих батьків;
  - в) догляд за дітьми в школі;
  - г) робота за межами дому.
6. Сімейне консультування – це:
  - а) робота з сім'єю зосереджена на внутрішні відносини;
  - б) робота з сім'єю зосереджена на зовнішні відносини.

7. Основними об'єктами роботи шкільного соціального працівника є:

- а) учні;
- б) вчителі;
- в) батьки;
- г) всі перераховані.

8. Охарактеризуйте побудову системи соціальної роботи в школах у США.

9. Назвіть основні рівні системи підготовки соціальних працівників у ВНЗ США.

10. «Гайденс» – це:

- а) система таборів у США, яка спрямована на соціалізацію молоді;
- б) молодіжна скаутська організація у США;
- в) психолого-педагогічна служба у США, яка здійснює різноманітні види соціальної діяльності, спрямовані на допомогу дітям та молоді;
- г) різновид внутрішкільної соціально-педагогічної служби, що надає допомогу особистості в пізнанні самої себе і оточуючого світу.

Теми рефератів

1. Національна асоціація соціальних працівників у США.
2. Медичне страхування в США.
3. Програма допомоги сім'ям з дітьми в США.
4. Приватне страхування в США.
5. Національні добровольчі організації в США.
6. Хоспісне обслуговування в США.

Література

1. Безлюдна В.В. Система соціальної роботи з сім'єю в США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / В.В. Безлюдна. – К.: Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. – 20 с.

2. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І.В. Братусь. – Луганськ: Луганський нац-й пед-й ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. – 21 с.

3. Віннікова Л.В. Система підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Л.В. Віннікова. – Луганськ, 2003. – 22 с.

4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
5. Євтух М.Б., Грищенко С.В., Михайлишин Г.Й. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник. – Івано-Франківськ: «Місто НВ», 2011.
6. Капська А.Й. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / А.Й. Капська, Л.М. Завацька, С.В. Грищенко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. – 248 с.
7. Козлов Д.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы / Д.А. Козлов. – М.: Флинта, 1998.
8. Ковчина І.М. Особливості організації таборів для дітей в США / І.М. Ковчина, О.В. Клепікова // Наука і сучасність: Зб. наук. праць Нац. педагог. універ. імені М.П. Драгоманова. – К.: Логос, 1999. – Ч.2. – С. 76-85.
9. Ковчина І.М. Сучасні тенденції соціальної роботи за рубежом. Навч.-метод. посібник / За заг. ред. А.Й. Капської. – К.: Логос, 2001. – 96 с.
10. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.
11. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
12. Ольхович О.В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.В. Ольхович. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
13. Пащенко Д.І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Д.І. Пащенко. – К., 1999. – 208 с.
14. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник / В.А. Поліщук. – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
15. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – 424 с.
16. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за кордоном: навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
17. Принципы активизации в социальной работе / Под ред. Ф. Парслоу. – М., 1997.
18. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : [монографія] / [За ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна]. – Черкаси: Вибір, 2000. –

368 с.

19. Собчак Н.М. Зміст і форми професійної підготовки соціальних працівників у системі неперервної освіти США: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н.М. Собчак. – Тернопіль, 2004. – 20 с.

20. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За заг. ред. А.Й.Капської. – К., 2000. – С. 54-84.

21. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.

22. Соціальна робота: підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкара, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.

23. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під ред. В. Полтавця. – К.: Видавничий дім «КМ академія», 2000. – 236 с.

24. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.

25. Тименко В.М. Професійна підготовка соціальних працівників у вищих навчальних закладах США і України: спільність і відмінності / За заг. ред. Пуховської Л.П., Наукове видання. – К.: Автореферат, 2003. – 64 с.

26. Фирсов М.В. История социальной работы: учебное пособие для высшей школы / М.В. Фирсов. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект; Константа, 2007. – 608 с.

27. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник / В.М. Шахрай. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

Тема 4: Соціальна робота у Канаді

План

- 4.1. Становлення соціальної роботи в Канаді.
- 4.2. Система соціального захисту населення в Канаді.
- 4.3. Система служб соціального забезпечення.
- 4.4. Соціальне обслуговування інвалідів.
- 4.5. Професійна підготовка соціальних працівників.

Ключові поняття та терміни

Самоосвіта, соціальна політика, соціальне забезпечення, соціальний захист, страхування по безробіттю.

4.1. Становлення соціальної роботи в Канаді

Практика соціальної роботи в Канаді, як і в США та розвинених європейських країнах, виникла і почала розвиватись у 80-90-х рр. XIX ст. Російська науковець А.М. Чочтаєва вважає, що система соціальної роботи Канади зародилася, розвивалася і продовжує залишатися під сильним впливом положень ідеї милосердя, яка поширилася у XVI–XVII ст. у Франції і дещо на території Великобританії («Закон про бідних»). У сучасній практиці соціальної роботи Канади вплив французьких релігійних та соціальних традицій особливо відчувається у Квебеку [6].

Праці М. Річмонд упродовж майже століття відіграють провідну роль у визначенні основних теорій соціальної роботи. На наступних етапах розвитку соціальної роботи велике значення мали праці, що відображали системний підхід у соціальній роботі, зокрема, таких авторів: Д. Латроуп (класифікував основні моделі застосування системного підходу у практичній соціальній роботі), К. Шафер (дослідив окремі історичні аспекти застосування системного підходу в процесі викладання практичної соціальної роботи), Р. Міддлеман, Г. Голдберг, М. Моро (звернулися до прогресивного напрямку теорії та практики 70-х рр. – структурної соціальної роботи). А. Московіч, Б. Муллалі та ін. продовжили наукові традиції структурної соціальної роботи. На сучасному етапі вагомими є праці традиційної теорії соціальної роботи Ф. Тернера, М. Ротері (обґрунтували теорії соціальної роботи) [5].

Маючи спільні з США риси економіки та особливості формування соціально-економічної моделі майбутнього, тим не менше Канада виділяється своєю соціальною системою, яка багато у чому є унікальною не тільки на континенті, а й в усьому світі.

Соціальні реформи в Канаді розпочалися у період 60-70-х рр. ХХ ст. і мали на меті суттєве посилення участі держави перш за все у таких секторах цієї сфери як соціальне забезпечення, охорона здоров'я, освіта. З 1961 р. почала діяти система загального медичного страхування, а вже з 1971 р. вона трансформується у загальне медичне страхування, яке зробило для широких верств населення отримання лікувальних та діагностичних послуг більш доступним. З 1965 року в країні почала діяти нова загальнонаціональна програма – Канадський план допомоги бідним, за яким федеральний уряд взяв на себе покриття половини витрат регіонів на допомогу малозабезпеченим громадянам.

Упродовж 1965-1974 рр. – обсяг ВВП та реальні доходи населення зростали досить швидкими темпами, а відтак збільшувалися і надходження до державного бюджету. До цього слід додати також масований наступ профспілок, які традиційно були значно сильнішими ніж у США. Названі чинники створили належні умови для реалізації оновленої соціальної політики в Канаді, яка у цей період опиралася на фундамент фіскального федералізму, що зумовлювало не тільки декларування подальшого соціального розвитку, а й реальне фінансування відповідних програм [4].

З середини 70-х рр. розпочалося поступове погіршення економічного стану: уповільнилися темпи зростання ВВП, щорічний дефіцит бюджету у середині 80-х років перевищив 200 млрд. кан. дол. Стало зрозумілим, що підтримка у таких масштабах соціальних гарантій виступатиме дестабілізуючим фактором подальшого розвитку. Крім цього мало місце подальше нарощування суперечностей між федеральним та регіональними урядами Канади. Найбільш рельєфно це проявилось у ситуації з франкомовною провінцією Квебек, яка вважала себе обділеного при розподілі федеральних коштів. Суттєвий вплив мав також фактор приходу до влади консерваторів (1984-1993). На початку 90-х рр. уряд відмовився від «універсальних» програм соціального забезпечення, виплати за якими здійснювалися не за показником злиденності, а за соціально-віковими критеріями, а вже у 1993 р. соціальну модель Канади було трансформовано через введення принципу «селективності» щодо виплати допомоги, за яким масштаби та пріоритети її надання було змінено [2].

Основні реформи 90-х рр. зводилися до наступного. Була змінена федеральна система страхування по безробіттю. Федеральний уряд країни повністю усунувся від фінансування допомоги – фонд виплат став формуватися тільки за рахунок внесків робітників та роботодавців. Внаслідок цього число

отримувачів допомоги скоротилося майже удвічі, хоча за даними Л. Немової (2003) чисельність безробітних зменшилася при цьому тільки на 20%.

У 1996 р. замість відокремленого переведення коштів на різні соціальні програми вводився єдиний блоковий трансферт на соціальні потреби. Суми, що поступали через нього були приблизно на 4 млрд. дол. нижчими за ті суми, що надходили раніше.

Відбувся перерозподіл повноважень у сфері соціальної політики за рахунок чого «центр відповідальності» змістився в провінції. Це не зменшило труднощі розподілу і перерозподілу бюджету, а відповідні переговори закінчилися на початку 1999 р. підписанням Загальної угоди про соціальний Союз (Social Union Framework Agreement), яка чітко розподілила права і обов'язки кожного з урядів.

Відбулися значні зміни у системі охорони здоров'я, яка тоді представляла сукупність федеральної і десяти провінційних систем. Так, за даними Канадського інституту інформації, сукупні державні та приватні витрати на медичне обслуговування становили наприкінці періоду що розглядається 102,5 млрд. кан. дол. чи 10% ВВП. При цьому державні витрати усіх рівнів склали близько 68%, що у розрахунку на одного жителя сягало 3300 дол. Проте якісні та кількісні позиції 80-х рр. щодо співвідношення між чисельністю медичного персоналу та чисельністю населення було втрачено. Виник дефіцит лікарів та медичних сестер, який був зумовлений перш за все їх відтоком до США, де заробітна плата цього персоналу була значно вищою.

Суттєві зміни відбулися також у системі соціального забезпечення. Так, сучасна пенсійна система складається з трьох позицій: пенсії за віком, пенсії за працю та приватні пенсійні виплати.

Федеральна програма страхування зайнятості була введена у 1996 р. Її головний принцип полягав у тому, що зайнятість є більш вигідною справою ніж отримання допомоги. Правила 2000-го р. доволі чітко декларували можливості отримання виплат: претендент має відпрацювати не менше 910 годин (22 тижні у перерахунку на повний робочий день) перед тим, як після звільнення претендувати на отримання допомоги. Цим заходом було ліквідовано штат «літунів», які трималися на роботі не більше місяця.

У цілому в Канаді та в США на поч. XXI ст. розрив між рівнем грошових доходів збільшився до 30-33% проти 25%, що існував у 80-ті рр. Разом з тим, питома вага витрат на соціальні потреби в Канаді зростала швидше ніж в США [4].

4.2. Система соціального захисту населення в Канаді

В Канаді існує комплекс соціальних служб, що фінансуються і керуються державою, та програм, які складають систему соціального забезпечення: social security system, social safety net, welfare state. Коріння цієї системи сягають індустріального розвитку країни середини ХІХ ст. Але справжня «державна добробуту» була створена в Канаді лише після соціальних потрясінь, викликаних двома світовими війнами і депресією 1930-х рр. У період з кінця 20-х до 60-х рр. ХХ ст. були введені в дію державні програми служби допомоги громадянам і їх сім'ям, що опинилися в складних життєвих ситуаціях: в разі хвороби, каліцтва, інвалідності, старості, бідності і безробіття.

У 60-х і 70-х рр. вони продовжували розвиватися в окремих областях, але потім в 80-х і 90-х настав період скорочення державних витрат. У зв'язку із зростанням державного боргу і бюджетного дефіциту система соціального забезпечення була реорганізована [3].

До створення державної системи соціального забезпечення громадяни і їх сім'ї отримували підтримку від родичів, сусідів, церкви, добродійних організацій і місцевих общин. Конституційний акт 1867 р. визначив сфери компетенції федерального уряду і урядів провінцій. У той час проблемам соціального забезпечення в центрі приділялася мало уваги і вважалося, що вони мають бути в компетенції провінцій. Зростання соціальних витрат спустошувало бюджети провінцій, і поступово федеральний уряд було залучено до фінансування допомоги безробітним, а потім і охорони здоров'я. Були внесені відповідні поправки в конституцію, що дозволяють федеральному уряду діяти в сферах юрисдикції провінцій, що відносяться до цих важливих компонентів системи соціального забезпечення. Розподіл обов'язків між федеральним урядом і провінціями в області соціального забезпечення ніколи не був остаточно встановлений і канадська система соціального забезпечення зберігає сліди постійної боротьби довкола цього [5].

Події двох світових воєн і депресії 1930-х рр. стали важким випробуванням для канадців. Проте вони привели до поступового розвитку системи соціального забезпечення, що гарантувала канадцям мінімальний рівень життя. До середини 1960-х рр. в Канаді були створені основні елементи системи соціального забезпечення, оформлені законодавчо. Були ухвалені наступні закони: Акт про страхування зайнятості (1935 р.), Акт про страхування по безробіттю (1940 р.), Акт про сімейну допомогу (1944 р.), Акт про забезпечення старості (1951 р.), Акт про страхування медичної допомоги і діагностичних послуг (1957 р.), Канадський і Квебекський пенсійні плани (1965 р.), Канадський план допомоги (1966 р.) і Акт про медичну допомогу (1966 р.) [2].

Проте увага до соціальних проблем не зводилася до прийняття цих законодавчих актів. У 60-х рр. «друга хвиля фемінізму» призвела до створення Королівської комісії по становищу жінок. Жіночі проблеми продовжували привертати увагу громадськості і в подальші роки. Були встановлені відпуски по вагітності і пологах, прийняті рішення для забезпечення справедливості у сфері зайнятості і оплати праці, в області страхування зайнятості, пенсійної системи.

Прийнята в 1982 р. Хартія прав і свобод проголошувала рівність жінок з чоловіками як фундаментальну основу канадського суспільства. У 1995 р. уряд Канади зобов'язався розробити і впровадити інструменти і методологію для проведення гендерного аналізу. Щоб забезпечити гендерну рівність всі дії уряду повинні були по можливості розглядатися з точки зору потенційних гендерних відмінностей.

Взаємини між федеральним і провінційними урядами відігравали важливу роль у формуванні системи соціального захисту в Канаді. Федеральні трансферти були ефективним засобом залучення федерального уряду у сфері, що підлягають юрисдикції провінцій (такі, як охорона здоров'я, професійна освіта, соціальне забезпечення). Проте збільшення вартості цих програм призвело у результаті до скорочення трансфертів і відповідних національних стандартів. На початку 1990-х рр. федеральний уряд Канади, заклопотаний борговою і кредитною кризами почав скорочувати соціальні витрати. Провінції наслідували даний приклад. Намітилася тенденція переміщення соціальних витрат з федерального рівня на провінційний, а з провінційного на муніципальний [7].

У додаток до передачі відповідальності на нижчі рівні влади, з'явилася, також тенденція передачі деяких соціальних послуг у ведення добродійних організацій і приватних фірм (наприклад, догляд на дому, приватні клініки, приватні дитячі сади).

Канада, як і більшість західних країн, адаптується до умов глобальної економіки шляхом зменшення спільних податків, обмеження втручання уряду в ринкові механізми, приватизацію соціальних послуг і підприємств комунального господарства, зниження екологічних стандартів. Ці обставини допомагають зрозуміти сучасне становище системи соціального захисту в Канаді. Значення всебічної державної стратегії соціального захисту неможливо переоцінити. Важкі економічні умови і незначність соціального забезпечення позначаються на взаєминах людей.

Загалом бюджет сучасної Канади розподіляється так, що максимальну користь від цих грошей отримують самі мешканці. Витрати на утримання

державного апарату та інші потреби держави тут, в перерахунку на душу населення, в декілька раз менші ніж в інших країнах, зокрема в Україні [4].

Канада має невелику армію, не витрачає кошти платників податків на підтримку збиткових підприємств, а чисельність державного апарату є настільки малою, що його утримання обходиться канадцам набагато дешевше, ніж росіянам або українцям. Ці й інші переваги добре продуманої канадської системи управління економікою, суспільством і державою дозволили Канаді створити одну з найбільш гуманних соціальних систем. Суть цієї системи полягає в тому, що держава гарантує певний рівень життя будь-якій людині, незалежно від того є він громадянином Канади, що постійно проживає на території країни або біженцем.

Збираючи прибутковий податок за прогресивною шкалою зі всього працюючого населення, держава надає фінансову допомогу (WELFARE) всім, хто з якої-небудь причини непрацездатний або не може знайти собі роботу. У такий спосіб Канада виключає у своїй державі появу класу людей, які знаходяться за межею бідності. За рахунок цього держава дістала можливість контролювати рівень злочинності і запобігати соціальній напруженості, що неминуче виникає в суспільстві, в якому живуть бідні люди, що зневірилися. Така соціальна політика у поєднанні з високим рівнем моральної стійкості і чіткою роботою правоохоронних органів, дозволяє Канаді залишатися однією з найбезпечніших держав в світі, в якій рівень злочинності неймовірно низький, а соціальні конфлікти практично відсутні. Тут людина отримуючи допомогу по безробіттю, усвідомлює, що ця допомога йде до неї з кишені багатого і працюючого сусіда, оскільки саме його податки йдуть на забезпечення безробітним відносно нормального існування [7].

Податки йдуть в основному на соціальні програми. Канадці часто називають свою систему соціального забезпечення «системою соціальної безпеки». Програми допомоги розраховані на всі прошарки суспільства, особливо на неповнолітніх дітей, безробітних та людей похилого віку [8].

Канада – це країна, яка систематично турбується про добробут своїх громадян. Основними видами соціальної допомоги є:

1. *Допомога на дітей*, яка введена з січня 1993 р. Така допомога виплачується сім'ям з низьким та середнім рівнем доходів, в яких є діти, що не досягнули 18-ти років. Розмір допомоги залежить від сукупного річного доходу сім'ї. Максимальний розмір допомоги на дитину становить – 489 канадських доларів.

2. *Допомога по безробіттю* виплачується тим, хто працює менше 15 годин на тиждень або заробляє менше 113 канадських доларів на тиждень.

Розмір допомоги та час протягом якого вона буде виплачуватись, залежить від низки факторів: від заробітної плати, яку отримує особа, від тривалості роботи та темпів зростання безробіття. Максимальний розмір допомоги по безробіттю – 339 канадських доларів на тиждень. Якщо в особи немає роботи, але вона її наполегливо шукає, то така особа може отримувати допомогу протягом 50-ти тижнів. Допомога по безробіттю обкладається прибутковим податком. Підприємці або пенсіонери (пенсійний вік у Канаді наступає з 65 років) не отримують таку допомогу. Допомога не поширюється також на працівників, які звільнилися з роботи за власним бажанням або які були звільнені за порушення трудової дисципліни.

3. *Допомога по тимчасовій непрацездатності* виплачується людям, які отримали травму на робочому місці або страждають на професійне захворювання. Допомога виплачується на протязі всього курсу лікування. Після отримання допомоги таким особам належить виплачувати пенсію або велику одноразову виплату. У випадку смерті годувальника утриманцям належить отримати кошти на похорон, місячний розмір пенсії та одноразову виплату. Дія цього виду допомоги розповсюджується і на іммігрантів з того дня, коли вони починають офіційно працювати, оскільки гроші на цю програму відраховує роботодавець.

4. *Люди похилого віку* можуть отримувати різноманітні допомоги, що призначаються для підтримання забезпеченої старості мешканцям Канади [8].

У Канаді функціонують різні фонди, серед яких є і такі, що надають соціальну допомогу:

- *Канадський Пенсійний Фонд (КПФ)* призначений для виплати пенсій мільйонам жителів Канади, які досягнули пенсійного віку. Відрахування до даного Фонду обов'язкові для всіх працюючих, причому розмір відрахувань збільшується пропорційно збільшенню доходів. У пенсійний фонд надходять кошти як найманих робітників, так і приватних підприємців. Пенсію отримують жителі старші 65 років не залежно від того, продовжують вони працювати чи ні. Якщо особа вирішила піти на пенсію у віці 60-ти років, то їй буде виплачуватися неповна пенсія. Але, після досягнення такою особою 65 років їй буде виплачуватися повна пенсія. Пенсія виплачується щомісячно; її розмір постійно збільшується для захисту від інфляції. Пенсійний фонд виплачує також пенсії у зв'язку з непрацездатністю, проте їх можуть отримати лише ті особи, яких КПФ офіційно визнав непрацездатними. З пенсій, як і з допомоги по безробіттю знімається прибутковий податок.

- *Фонд «Спокійна старість»*. Пенсії цього фонду виплачуються канадським громадянам і жителям Канади, яким виповнилося 65 років.

Можливість отримання пенсії та її розмір залежать від терміну проживання в Канаді. Для отримання повної пенсії необхідно прожити в Канаді не менше сорока років після досягнення повноліття. Неповну пенсію можна отримати, проживши в країні як мінімум 10 років після досягнення 18-ти років. Пенсії цього фонду виплачуються тільки в межах Канади.

- *Фонд додаткової пенсії* виплачує допомоги тим, хто вже отримує пенсію з Фонду «Спокійна старість». Ця допомога покладена на людей з невеликим доходом або взагалі без нього. Розмір допомоги залежить від доходу в попередні роки або від сукупного доходу сім'ї. Допомога не обкладається прибутковим податком.

- *Фонд допомоги на одного з подружжя*. Ця незначна допомога виплачується тим, кому від 60 до 64 рр., а її/його чоловік/дружина отримують пенсію фонду «Спокійна старість» та додаткову пенсію. Розмір та право отримання цієї допомоги залежать від сумарного доходу подружжя і строку проживання в Канаді. Вдови та вдівці також можуть отримувати цю допомогу, з якої не знімається прибутковий податок [3].

4.3. Система служб соціального забезпечення

У Канаді широко практикується надання допомоги дітям, які потребують захисту. Вони перебувають під захистом держави. «Знаходиться під захистом» включає такий юридичний статус дитини, коли батьки позбавляються прав опіки або їх права обмежуються на певний час. Турботу про дитину бере на себе держава. При цьому соціальний працівник керується принципом: рівень втручання ґрунтується на інтересах дитини і мінімальному втручання в її життя.

Програми «послуги вдома» направлені на надання допомоги батькам у розвитку навичок необхідного догляду за дітьми. Дитина, яка потребує догляду, живе удома, а соціальний працівник визначає, що саме потрібно зробити для покращення умов життя дитини. Проводиться аналіз, оцінка ситуації і взаємин у сім'ї, виробляється план дій. Агентства, громадські няні, вчителі – всі беруть участь у наданні допомоги дитині і сім'ї.

Головною метою такого виду послуг є збереження сім'ї і дитини в ній. Якщо ж це неможливо (у разі відмови батьків), про дитину піклується агентство з соціального захисту дітей. Для багатьох дітей у такій ситуації кращими умовами життя буде проживання в прийомній родині. Цим сім'ям платять за те, що вони забезпечують догляд за дитиною в сімейній атмосфері. Прийомні батьки наймаються агентством і проходять спеціальне навчання.

Догляд дітей в стаціонарі. Органи соціального забезпечення представляють широку мережу державних або приватних установ. Це можуть бути маленькі котеджі (приблизно 4 або 6 дітей у кожному будинку), інтернати для дітей з нервовими, розумовими вадами (близько 20% дітей, що перебувають на державному забезпеченні, живуть у таких закладах). Обслуговуючий персонал проживає разом з дітьми, здійснюючи за ними 24-годинний догляд. Великі установи такого типу вважаються менш ефективними, оскільки в маленьких будинках діти ближче до сімей і громад.

Усиновлення дітей. Останнім часом роль агентств у проведенні таких програм зменшилася. Раніше усиновлювалися немовлята і маленькі діти. Зараз же, у зв'язку з дозволом абортів, можливістю багатьох молодих матерів самим виховувати своїх дітей (при матеріальній підтримці), кількість маленьких дітей для усиновлення скоротилася. Проте зросло число дітей (старшого віку) з фізичними недоліками.

І хоча всі програми (з соціального забезпечення дітей) чимось відрізняються одна від одної, головне в них – відповідальність уряду Канади за те, щоб діти були одягнені, нагодовані, мали житло. Метою всіх програм є: підтримка і збереження сім'ї; зменшення вірогідності того, що дитина потребуватиме державного піклування.

4.4. Соціальне обслуговування інвалідів

Канада – одна з перших країн, яка включила до Конституції положення про рівність інвалідів: «Кожен індивідуум рівний перед законом без всякої дискримінації, у тому числі за ознакою раси, національності, релігії, статі, віку, розумових або фізичних недоліків». Технології соціального обслуговування інвалідів у Канаді базуються на законодавчих актах, спрямованих на захист прав і інтересів цієї категорії громадян. Зокрема, це Акт про сліпих, Акт про інвалідів, Акт про професійну реабілітацію інвалідів, Закон про права людини в Канаді, Закон про працю, Закон про компенсацію найнятим робітникам і ін. Закони забороняють дискримінацію інвалідів і заохочують розвиток захисту від дискримінації при наданні інвалідам товарів і послуг, житла, роботи тощо. В законах відбиті питання створення інформаційної служби реабілітації інвалідів, служби по професійній підготовці, корективно-медичної допомоги, забезпечення інвалідів протезно-ортопедичним матеріалом. У Канаді функціонує спеціальний закон «Про житлові стандарти для інвалідів». Відповідно до нього центральна іпотека і корпорація житлового будівництва виробили стандарти житла для інвалідів з порушенням пересувної функції [14].

Питаннями організації соціального захисту і реабілітації інвалідів в Канаді займається Міністерство охорони здоров'я і соціального розвитку. У країні діють служби експертизи працездатності, консультації, профорієнтації, реабілітації, інформації, профпідготовки і працевлаштування інвалідів. На сьогодні розроблено кілька федеральних, провінційних і локальних цільових програм, які характеризують різні аспекти впровадження технологій соціального обслуговування інвалідів. До них відносять вдосконалення системи пілг і компенсацій, розробку програм реабілітації і адаптації інвалідів, програми соціальної і профорієнтаційної спрямованості, медичного обслуговування інвалідів тощо). У Канаді проведена величезна робота у створенні умов реальної рівності інвалідів по відношенню до інших категорій населення. До потреб інвалідів адаптована інфраструктура міст, забезпечено доступ до всіх видів громадського транспорту. Система освіти в Канаді законодавчо передбачає можливість навчання інвалідів на всіх освітніх рівнях (від школи до університету). При цьому, перевага надається формам інтеграційної освіти, застосуванню спеціальних сучасних технічних засобів навчання в рамках індивідуальних програм для інвалідів. Серед студентів канадських університетів не менше 1% – інваліди [14].

Впровадження технологій медико-психологічного соціального обслуговування і реабілітації інвалідів Канади передбачає підготовку фахівців у цій галузі, зокрема терапевтів і сестер-менеджерів, діяльність яких направлена на визначення індивідуальних потреб інвалідів і компенсацію обмежень життєдіяльності.

Соціальне обслуговування інвалідів Канади здійснюється на основі програм, спрямованих на вирішення проблем інвалідів, які розроблені більш ніж в 30 міністерствах, агентствах і інших державних органах. Загальну координацію соціальної адаптації інвалідів здійснює Міністерство розвитку людських ресурсів (Бюро у справах інвалідів). Міністерство канадської спадщини залучене до роботи з інвалідами через управління у справах спорту, що координує параолімпійський спорт, а також будівництво спеціально обладнаних спортивно-оздоровчих центрів по всій країні та через національне управління, що розробило програму удосконалення доступу інвалідів до парків і рекреаційних зон. Міністерство транспорту Канади займається питаннями доступності і безпеки транспортної системи для інвалідів країни. Міністерство закордонних справ і міжнародної торгівлі Канади надає безкоштовну і доступну інформацію різним категоріям інвалідів про подорожі, прийнятні для людей з обмеженими можливостями і надає їх консульські послуги.

4.5. Професійна підготовка соціальних працівників

Практика соціальної роботи Канади розвивається у двох основних напрямках: клінічна соціальна робота та розвиток соціальної політики. Відповідно до цього, діє поділ соціальних працівників на таких, що надають безпосередні («прямі») послуги клієнтам, і таких, що функціонують як супервізори-менеджери, здійснюючи керівництво процесом надання послуг і практичною соціальною роботою з конкретними клієнтами, центрами надання послуг, а також контроль за виконанням соціальних програм («непрямі» соціальні послуги).

Основні рівні практики в усіх названих сферах соціальної роботи Канади – соціальна робота з індивідами та сім'ями, соціальна робота з групами, соціальна робота з громадами, соціальна політика. На відповідному рівні соціальної роботи передбачено володіння певними групами навичок. Для роботи з індивідами, наприклад, такими навичками є: 1) проведення екосистемного дослідження; 2) здійснення первинного аналізу емпіричних даних; 3) дослідження і визначення ресурсів, здійснення оцінювання і планування процесу надання допомоги; 4) визначення методів і напрямків професійного втручання; 5) застосування моделі вирішення проблем; 6) залучення; 7) проведення інтерв'ювання; 8) навички відкритого спілкування; 9) підтримання зворотного зв'язку; 10) дорадництва; 11) проведення мотиваційного консультування; 12) забезпечення впровадження змін. Натомість, у соціальній політиці, це – 1) розпізнавання підходів до формування соціальної політики; 2) здійснення аналізу соціальних проблем; 3) здійснення аналізу та визначення ефективних шляхів впровадження соціальної політики; 4) проведення аналізу соціальних проектів; 5) проведення аналізу у сфері феміністичної діяльності [6].

У Канаді існує мережа державних, громадських і приватних організацій, що надають соціальні послуги. Вона включає: 1) клініки, агенції та центри надання соціальних послуг; 2) медичні заклади: стаціонарні та амбулаторні клініки, заклади лікування та реабілітації алко- та наркозалежних, заклади охорони та підтримки здоров'я; 3) заклади опіки дорослих, притулки, клініки геріатричного діагностування; 4) дитячі притулки, прийомні сім'ї; 5) групи підтримки та опіки, групи самопомоги; 6) центри організації дозвілля [2].

Процес розвитку соціальної роботи в Канаді відбувався у кількох напрямках, одним з яких було створення професійних асоціацій соціальних працівників. Метою їх діяльності є вирішення суспільних проблем, задоволення потреб громадськості та членів організації. За понад столітню історію розвитку соціальної роботи у країні було створено десять професійних асоціацій у

провінціях, зусилля яких акумулює Канадська асоціація соціальних працівників – федеративна організація, що відіграє ключову роль в організації загальної практики соціальної роботи і розробці нормативних документів («Етичний Кодекс», норми практики, директиви і т. ін.).

Професійна підготовка соціальних працівників в університетах Канади здійснюється відповідно до основних завдань ступеневої системи освіти, яка включає переддипломне, дипломне та післядипломне навчання фахівців і здобуття ними рівня бакалавра, ступеня магістра чи доктора філософії, одержання відповідних дипломів і сертифікатів. Така система сприяє реалізації принципів послідовності та наступності в професійній підготовці фахівців на різних її етапах. Станом на початок травня 2004 р. професійну підготовку фахівців за спеціальністю «соціальна робота» здійснювали структурні підрозділи 24-х університетів Канади. Більшість із них пропонує підготовку бакалаврів-«генералістичних фахівців» за спеціальністю «соціальна робота», магістрів за спеціальністю «соціальна робота» і спеціалізацією «клінічна соціальна робота» чи «управління сферою соціальних послуг» [4].

Перші школи соціальної роботи організовано в Канаді у 1940-х рр. Навчальні плани цих освітніх закладів інтегрували два різні підходи до розв'язання соціальних проблем. Так, теорія З. Фройда та медична модель соціальної роботи були провідною науково-теоретичною базою тих часів. Відповідно, основним способом соціальної роботи став підхід «зміна особистості», який досі домінує в Канаді. Це підтверджує нерівномірний розподіл ресурсів факультетів і шкіл, що зосереджуються на курсах дисциплін, які вивчають пряму соціальну роботу.

Характерною ознакою професійної підготовки соціальних працівників є рання спеціалізація та інтегративний підхід, який поєднує науковий пошук і практичні аспекти соціальної роботи. Навчальні плани факультетів і шкіл соціальної роботи на сучасному етапі містять теоретичний і практичний компоненти (другому відводиться особлива увага).

Метою програм підготовки *магістрів* за спеціалізацією «клінічна соціальна робота» є розвиток у студентів аналітичних навичок прямої практики соціальної роботи. Так, у соціальній роботі з індивідами такими навичками є: 1) *оцінювання* ситуації клієнта; 2) *допомога клієнтові* у виявленні та оцінці відповідних внутрішніх і зовнішніх ресурсів; 3) *застосування різноманітних методів* професійного втручання в роботі з окремими особами; 4) *використання фактологічного матеріалу* під час проведення оцінювання та відбору методів професійного втручання; 5) *застосування знань щодо кількох моделей* менеджменту в конкретному випадку; 6) *моніторинг і емпірична*

оцінка процесу професійного втручання; 7) виявлення факторів ризику; 8) виявлення різних типів кризи; 9) виявлення рівня схильності клієнта до суїциду; 10) оцінювання потреби в супервізії та ефективних підходів у конкретному контексті [6].

Метою магістерських програм спеціалізації «управління сферою соціальних послуг» є професійна підготовка аналітиків, готових до прийняття рішень щодо змін у сфері надання соціальних послуг і впровадження нових програм. Студенти повинні здобути, у середньому, 21-27 кредитів, з яких 15-22 кредити відводяться вивченню фахово-орієнтованих дисциплін обов'язкового та вибіркового компонентів.

Програми підготовки докторів філософії з соціальної роботи характеризуються міждисциплінарним підходом. Окрема увага приділяється проблемам зв'язку соціальної роботи з іншими дисциплінами: філософією, історією, медициною, психологією, політикою, правом тощо. Навчальний процес побудований на аналітичному та критичному підходах до змісту навчальних курсів. Наголос – на дослідженні та розвитку інноваційних методів соціальної роботи на усіх її рівнях. До кола першочергових питань, які аналізуються у процесі підготовки докторантів, належить аналіз соціальної політики з позицій її впливу на життя індивіда.

Дистанційна освіта – перспективна форма професійної підготовки соціальних працівників у Канаді. Її розвитку особливо сприяє значна кількість віддалених від великих міст територій. Очевидними перевагами моделей дистанційного навчання є можливість забезпечення індивідуального підходу до студентів, а також налагодження тісних особистісних контактів між студентами, які навчаються в малочисельній групі, паралельність навчання з професійною діяльністю студентів, модульність навчання, забезпечення дотримання принципу соціальної рівності. Ці моделі, водночас, мають і певні недоліки: відсутність можливості виконання лабораторних і практичних занять під керівництвом викладачів у студентській групі, відсутність безпосередніх контактів у системах «викладач-студент» і «студент-студент» (інтерактивне навчання), проблеми підбору педагогічних кадрів, забезпечення студентів навчальними матеріалами.

Практичний компонент займає вагомe місце у змісті професійної підготовки соціальних працівників в університетах Канади і характеризується наявністю двох моделей організації навчальної практики, а саме: «університетської моделі» та «агенційної моделі» (рис. 1). Сьогодні університети Канади віддають перевагу другій моделі, оскільки тоді студент

перебуває у полі зору більшої кількості фахівців і має ширші можливості набуття професійних знань, умінь і навичок [7].

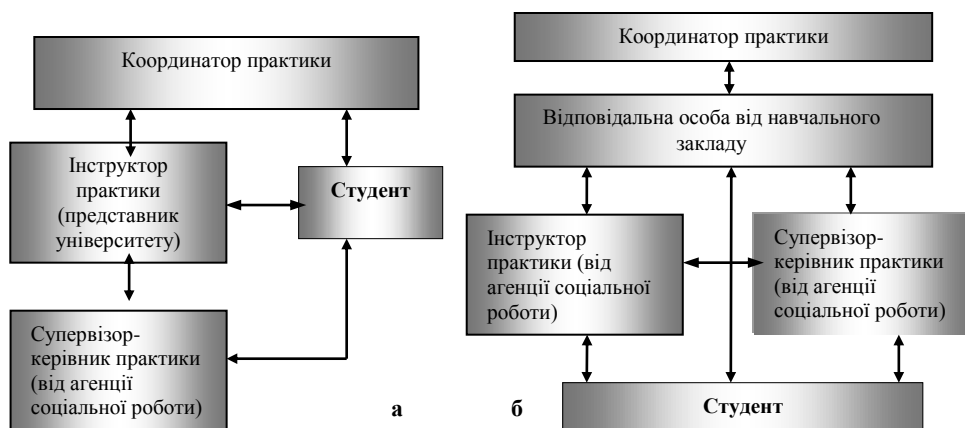

Рис. 1. Університетська (а) та „агенційна“ (б) моделі організації практики студентів в університетах Канади (на прикладі Манітобського університету)

У процесі навчання за програмами бакалаврату та магістратури студенти проходять кілька типів практики. Табл. 1 ілюструє розвиток знань та вмінь майбутніх бакалаврів соціальної роботи під час проходження практики I та практики II. На кожному з етапів студенти виконують відповідні завдання, проводять презентації, ведуть документацію, беруть участь у обговоренні результативності процесу набуття умінь і навичок, здійснюють оцінювання ефективності цього процесу [7].

Діяльність навчальних закладів у напрямі підготовки фахівців для сфери соціальних послуг регулюється державними освітніми стандартами вищої професійної освіти, розробленими відповідно до світових кваліфікаційних стандартів підготовки фахівців у галузі соціальної роботи (Аделаїда, 2004 р.). Документ представляє 9 груп стандартів, які уніфікують концептуальні засади школи, цілі та результати програми підготовки фахівців, вимоги до змісту навчальної програми, до штату спеціалістів, категорій студентів, до структури, управління та ресурсів навчальних закладів, регламентують цінності та етичні питання соціальної роботи. Проте їх положення акцентують увагу на організаційних аспектах діяльності навчальних закладів і не висвітлюють змісту навчальних планів і програм.

Таблиця 1

Формування знань та вмінь студентів під час проходження практики

Тип практики та характеристика змісту діяльності студентів	Методи соціальної роботи, сфери застосування знань, умінь та навичок
<p>Практика I початковий етап навчання за програмою бакалаврату) - засвоєння обмеженого обсягу специфічних знань, умінь і навичок;</p>	<p>- застосування генералістичного підходу до ситуативного оцінювання та планування втручання; - навички укладання контрактів, проведення інтерв'ювання та бесід на початковому етапі,</p>

<ul style="list-style-type: none"> - діяльність, яку повністю контролює супервізор-керівник практики; - виконання лише певних типів завдань; - отримання інформації ззовні 	визначення потреб клієнта, підбору та аналізу даних
<p style="text-align: center;">Практика II</p> наступні етапи навчання за програмою бакалаврату) <ul style="list-style-type: none"> - засвоєння досить широкого обсягу професійних знань, умінь і навичок; - орієнтація на власні знання, уміння і навички; - інтеграція теоретичних знань у практичну діяльність; - самостійне виконання певних видів завдань і доручень; - виконання багатьох професійних ролей та функцій 	<ul style="list-style-type: none"> - оцінювання, наголос на різноманітних підходах до втручання; стратегії втручання; - подальший розвиток професійних умінь і навичок оцінювання, втручання, особливо його заключного етапу, укладання контрактів

Важливою проблемою у процесі роботи над укладенням вітчизняних стандартів підготовки соціальних працівників є узгодженість змісту ступеневої підготовки фахівців для сфери соціальних послуг на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях. До основних проблем професійної підготовки соціальних працівників в Україні належать також малий відсоток годин, що відводяться навчальними планами для практичної підготовки студентів; недосконалість вимог до змісту звітної документації студентів за наслідками проходження різних видів практики; недостатня розробленість критеріїв оцінювання результатів практики; відсутність підготовки супервізорів-керівників практики студентів; недостатній рівень забезпеченості підручниками та посібниками окремих фахово-орієнтованих дисциплін.

Підтримуємо позицію дослідниці Микитенко Н.О. щодо шляхів адаптації ідей досвіду Канади до вітчизняних умов, а саме [7]: 1) активізувати випуск перекладених підручників з дисциплін, для яких ще немає вітчизняного навчально-методичного забезпечення; 2) суттєво збільшити кількість навчальних годин для практичної підготовки студентів; 3) організувати на базі вищих навчальних закладів нашої країни підготовку супервізорів-керівників практики студентів; 4) розширити мережу баз проходження студентами практики, які б забезпечували належні умови для різних видів практики; 5) диференціювати зміст і завдання підготовки бакалаврів і магістрів соціальної роботи; 6) розробити концепцію окремих спеціалізацій і максимально розширити систему вибіркового курсів фахово-орієнтованих дисциплін, запрошувати для викладання цих курсів досвідчених викладачів провідних закордонних університетів; 7) створити належні дидактичні та технічні умови для інтенсивного розвитку дистанційної освіти; 8) підвищити ефективність системи післядипломної підготовки фахівців, у тому числі викладачів кафедр соціальної роботи та соціальної педагогіки; 9) активізувати обмін викладачами та студентами між провідними закладами вищої освіти в Україні та за кордоном.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. У чому унікальність соціальної системи Канади?
2. Охарактеризуйте сутність основних реформ Канади в кінці ХХ ст.
3. Назвіть основні переваги добре продуманої канадської системи управління економікою, суспільством і державою.
4. На яку категорію осіб розраховані програми допомоги у Канаді?
5. Назвіть основні види соціальної допомоги Канаді.
6. В яких напрямках розвивається практика соціальної роботи в Канаді?
7. Назвіть основні рівні практики у соціальній роботі.
8. Яке положення щодо інвалідів включено до Конституції Канади?
9. Що є характерною ознакою професійної підготовки соціальних працівників?
10. Розкрийте основні шляхи адаптації ідей досвіду Канади до вітчизняних умов.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Основними законами Канади, що регламентують основні елементи системи соціального забезпечення, є ...
2. Сучасна пенсійна система Канади складається з:
  - а) пенсії за віком;
  - б) пенсії за працю;
  - в) пенсії за інвалідність;
  - г) приватні пенсійні виплати.
3. Охарактеризуйте основні переваги канадської системи управління економікою, суспільством і державою.
4. Програми допомоги у Канаді розраховані на:
  - а) всі прошарки населення;
  - б) неповнолітніх дітей;
  - в) безробітних;
  - г) людей похилого віку;
  - д) усі перераховані.
5. Розкрийте основну мету усіх програм з соціального забезпечення дітей.
6. Основними видами соціальної допомоги є:
  - а) допомога на дітей;
  - б) допомога по безробіттю;
  - в) допомога по тимчасовій непрацездатності;

г) для підтримання забезпеченої старості;

д) усі названі види.

7. Питаннями організації соціального захисту і реабілітації інвалідів в Канаді займається ...

8. Практика соціальної роботи Канади розвивається в таких напрямках:

а) клінічна соціальна робота;

б) розвиток соціальної політики;

в) соціальний захист населення;

г) Ваш власний варіант.

9. Основними канадськими фондами, що надають соціальну допомогу, є ...

10. Назвіть основні шляхи адаптації ідей досвіду Канади до вітчизняних умов.

Темі рефератів

1. Основні технології соціальної роботи в Канаді.

2. Медичне страхування в Канаді.

3. Програма допомоги сім'ям з дітьми в Канаді.

4. Приватне страхування в Канаді.

5. Особливість соціальної роботи з інвалідами в Канаді.

6. Хоспісне обслуговування в Канаді.

Література

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

2. Капська А.Й., Завацька Л.М., Грищенко С.В. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. – 248 с.

3. Клос Л.Є., Микитенко Н.О. Вступ до практичної соціальної роботи (на прикладі вивчення досвіду України та Канади). – Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2005. – 136 с.

4. Макух І.І. Зміст та основні напрямки соціальної політики Канади на межі 60-70-х рр. // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. – Чернівці: Рута, 2001. – Т. 8. – С. 253-261.

5. Микитенко Н.О. Теоретичні засади соціальної роботи у Канаді / Н.О. Микитенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2003. – №5. – С.195-205.

6. Микитенко Н.О. Особливості практичної підготовки соціальних працівників в університетах Канади / Н.О. Микитенко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2005. – № 2. – С. 182-194.
7. Микитенко Н.О. Професійна підготовка соціальних працівників в університетах Канади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н.О. Микитенко. – Тернопіль: ТНПУ, 2006. – 20 с.
8. Немова Л.А. Канада: реформи в соціальній сфері США-Канада: економіка, політика, культура / Л.А. Немова. – 2003. – № 4. – С.3-21.
9. Ольхович О.В. Підготовка соціальних працівників до роботи з біженцями у вищих навчальних закладах США і Канади: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.В. Ольхович. – Тернопіль: ТНПУ, 2008. – 20 с.
10. Підготовка волонтерів та їх роль у реалізації соціальних проектів / Під заг. ред.: І. Зверевої, Г. Лактіонової. – К.: Наук. Світ, 2001. – 49 с.
11. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
12. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
13. Социальное обеспечение в странах Запада: США, Канада и Великобритания / Под ред. О.Б. Осколковой. – М., 2010.
14. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.

Тема 5: Соціальна робота у Великобританії

План:

- 5.1. Становлення та особливості соціальної роботи.
- 5.2. Соціальна робота в школі.
- 5.3. Британська технологія сімейного проекту «Мостова сім'я».
- 5.4. Соціальна робота з інвалідами.
- 5.5. Соціальна робота з людьми похилого віку.
- 5.6. Специфіка та напрями благодійної роботи з вразливими сім'ями.
- 5.7. Підготовка кадрів соціальних працівників.

Ключові поняття та терміни

Інвалід, інвалідність, клієнт, соціальні служби, центр соціальних служб для молоді.

5.1. Становлення та особливості соціальної роботи

У кінці XIX століття на Заході робляться перші спроби науково-теоретичного осмислення форм соціальної допомоги, яке з самого початку набуло конкретної спрямованості стосовно різних рівнів практики соціальної роботи: на рівні індивіда, групи, сім'ї, суспільства. Загальноновизнаними основоположниками теорії і методики соціальної роботи стали Мері Річмонд (M. Richmond) і Джейн Адамс (J. Adams) – класичні представники поширеного в соціальній роботі напрямку «від практики до теорії». Їх ідеї знайшли подальший розвиток у працях багатьох зарубіжних учених, у тому числі і британських: М. Баркер (M. Barker), Б. Мундей (B. Munday), С. Бенкс (Sarah Banks) та ін. Сформувалися основні теоретичні підходи до розв'язання фундаментальних питань соціальної роботи: діагностичний, функціональний, психосоціальний, системно-теоретичний та ін.

Професійна підготовка спеціалістів в галузі соціальної роботи розпочалася у Великій Британії у 1845 р. У жіночому університеті на громадських засадах були відкриті лекційні курси для членів національної спілки працюючих жінок. Увага, в основному, зосереджувалася на вивченні принципів милосердя. Пізніше тематика була розширена. З'явилися нові курси: «Сім'я і особистість», «Соціальна робота з дітьми», «Індивідуальна діяльність» [8].

У 1898 р. у Великій Британії вже досить активно функціонував Комітет Товариства благодійних організацій, який займався питаннями підготовки курсів для соціальної сфери.

На початку першого десятиліття ХХ ст. кілька навчальних закладів готували професійних соціальних працівників. Це, зокрема, Ліверпульська школа Суспільних наук, соціологічна школа в Лондоні з дворічним стаціонарним курсом навчання. Програма підготовки передбачала вивчення теоретичних курсів з соціології, управління, в тому числі історію соціальних теорій, а також принципи, які лежать в основі соціальної роботи. Була запланована також практика в різних громадських організаціях, соціальних закладах.

У 1929 р. в Лондонській соціологічній школі був започаткований курс психічного здоров'я, читання якого забезпечували провідні психологи, психіатри, а також досвідчені практичні соціальні працівники.

У 50-ті роки до важливих знань у галузі соціальної роботи вчені стали відносити і знання основ управління соціальною роботою. Виникла потреба використовувати у підготовці соціальних працівників досягнення також таких наук, як демографія, педагогіка, психологія, природничі науки. Для цього періоду характерним є намагання вирішити проблему зв'язку теоретичних знань і практичних умінь, вимога спрямовувати теоретичну підготовку на максимальний зв'язок з практичною діяльністю, що мало важливе значення для подальшого вдосконалення практичної підготовки фахівців в системі соціальної освіти.

Було визнано, що соціальні працівники повинні володіти деякими обов'язковими професійними навичками, але існуюча система підготовки не забезпечувала їх формування належним чином. Одні вважали цю систему занадто академічною і висловлювали вимогу про те, щоб вона більш відповідала реальним умовам життя, практиці соціальної роботи. Інші, навпаки, вимагали посилити саме теоретичну підготовку.

У 1954 р. був відкритий прикладний курс занять з соціальної роботи в Лондонській школі економіки. Студенти мали можливість отримати тут спеціальність соціальних працівників медичних, дитячих закладів, чиновників служби нагляду за особами, які повернулися із місць ув'язнення, працівників соціального захисту загального профілю. Лекційні курси були єдиними для всіх, але кожний методист мав свою групу студентів і проводив заняття за індивідуальною програмою.

Поступово увага у підготовці фахівців соціальної роботи почала більше зосереджуватися на роботі з клієнтами, ніж на ознайомленні студентів із соціальними закладами. В університетах стали відкриватися спеціальні відділення для підготовки саме практичних соціальних працівників. Постала проблема підготовки викладачів, тому випускники університетів, які ще

додатково закінчували магістерські курси, отримували дипломи магістрів і могли займатися як викладацькою, так і науковою роботою [8].

Набула поширення внутрішньовідомча підготовка через спеціальні курси, читання яких забезпечувалося професійними асоціаціями. Були організовані курси підвищення кваліфікації для різних категорій соціальних працівників. Роботодавці стали матеріально заохочувати тих працівників, які прагнули до вдосконалення професійної майстерності.

Суттєвий розвиток соціальна робота у Великобританії отримала після другої Світової війни, в основному за рахунок фінансової підтримки держави.

Слід зазначити, що сам термін «соціальна робота» у Великобританії може вживатися у двох значеннях: вузькому та широкому.

У першому випадку під соціальною роботою розуміють вузькопрофесійну діяльність спеціально підготовлених фахівців – спеціалістів соціальної роботи. Наприклад, саме соціальні працівники в тісній співпраці з правоохоронними органами забезпечують профілактичну роботу з неповнолітніми, схильними до правопорушень.

Другий підхід може стосуватися значно ширшого кола фахівців, наприклад, працівників освіти, поліції, які розглядають свою повсякденну діяльність як складову частину соціальної роботи.

Соціальною роботою займаються перед усім соціальні служби, які є підзвітні місцевим органам влади. Керівник місцевої влади зобов'язаний забезпечувати ряд соціальних послуг визначеному колу громадян через відділ соцзабезпечення. Мережа соціальних служб у Великобританії є добре організованою, має давні традиції і добре підготовлених спеціалістів. Функції соціальних служб полягають у соціальному захисті і допомозі різним категоріям громадян, які в силу вікових, етнічних, демографічних умов, а також в силу порушення фізичного або психічного здоров'я, потребують підтримки держави. Таким чином, в сфері діяльності соціальних служб опиняються діти, підлітки і молодь, а також їх сім'ї, які потребують соціального, психологічного захисту чи матеріальної підтримки [23].

Соціальні служби є виключно бюджетними організаціями і надають населенню безкоштовну допомогу.

Суттєвою обставиною є незалежність соціальних служб від навчальних, медичних та інших закладів, які відповідають за освіту, виховання і здоров'я підростаючого покоління. Соціальний працівник може поставити перед місцевою владою питання про безпеку для психічного або фізичного розвитку дитини зі сторони певного закладу, спеціаліста, батьків або приватної особи. За заявою соціального працівника, при наявності необхідного матеріалу,

місцеві судові органи притягують до відповідальності відповідну юридичну чи фізичну особу; органи влади визначають розмір фінансової допомоги сім'ї, сприяють працевлаштуванню молодшої людини, покращують умови проживання та ін.

Основним завданням соціального працівника є безпосередній контакт з підопічним і його сім'єю з метою надання необхідної психологічної або педагогічної допомоги. Існують різні категорії соціальних працівників, які займаються проблемами дітей. Вони відрізняються за характером професійної підготовки і за назвою спеціалізацій.

Державне законодавство Великобританії сьогодні акцентує увагу на інтеграцію служб сфери охорони здоров'я та соціальних служб, тому соціальні працівники часто працюють у мультидисциплінарних командах. Їх функціональні обов'язки, як правило, включають:

- здійснення оцінювання стану клієнта і написання у визначені терміни звіту про проведену діагностику (часто спільно з медичним персоналом);
- проведення інтерв'ю з користувачами послуг та їх сім'ями щодо аналізу проблемної ситуації;
- надання інформації та консультативної підтримки користувачам соціальних послуг та їх сім'ям;
- організацію та забезпечення клієнтів пакетами підтримки;
- надання рекомендацій, а іноді й прийняття рішень стосовно найкращих пропозицій щодо надання конкретної послуги користувачам;
- спрямування клієнта до інших установ;
- участь у міждисциплінарних групах і нарадах, наприклад, з питань захисту дітей, психічного здоров'я;
- ведення документації та підготовка доповідей для подальших юридичних дій;
- надання свідчень у суді;
- подальша професійна перепідготовка, участь у супервізії тощо [8].

Ряд соціальних працівників діють безпосередньо в освітніх і медичних закладах, здійснюючи індивідуальну і групову роботу з неповнолітніми в тісній співпраці зі штатними психологами цих організацій, але адміністративно підпорядковуючись місцевим соціальним службам. Ця категорія соціальних працівників займається проблемами конкретного освітнього, медичного, сирітського, іншого закладу і добре знайома зі специфікою підшефної організації, працює тільки з її контингентом.

Також існує багато різнопрофільних центрів, які знаходяться на балансі соціальних служб. Ці центри обслуговують визначені категорії населення, які

проживають на конкретній території. Матеріально-технічна забезпеченість центрів достатньо висока. Як правило, це 2-3-поверхові особняки з великою кількістю приміщень функціонального призначення, при необхідності забезпечені комп'ютерною та копіювальною технікою.

Такі центри спеціалізуються на конкретних напрямках діяльності і є «лінійними» структурами соціальних служб. Так, є центри орієнтовні тільки на допомогу сім'ям, на допомогу підліткам – алкоголікам чи наркоманам ... «Лінійні» структури мають соціальних працівників з достатньо вузькою спеціалізацією.

Крім цього, існують структури в системі соціальних служб, які нагадують за механізмом діяльності дільничих лікарів наших вітчизняних районних поліклінік: сюди приходять жителі певної території, що мають певні соціальні, психологічні, педагогічні проблеми; працівники районних соціальних служб, в залежності від характеру проблеми, направляють клієнтів до спеціалістів – у вузько профільні центри.

Між структурами соціальних служб налагоджений тісний зв'язок, в результаті чого різні спеціалісти «ведуть» дитину від народження до вступу у самостійне життя, забезпечуючи соціальний захист, дотримання юридичних норм, організацію психологічної і педагогічної допомоги. Соціальні працівники координують свої дії також із службами департаменту освіти, із службами відповідальними за організацію дозвілля, медичними закладами.

Організують дозвілля в Англії спеціально підготовлені працівники освітнього департаменту в молодіжних центрах і клубах.

На сьогодні соціальна робота і підготовка фахівців для цієї сфери є одним із пріоритетних напрямків в соціальній політиці Великої Британії, яка має досить чітко виражений гуманістичний характер і утверджує загальнолюдські цінності, опираючись на цінності, традиції, звичаї своєї країни.

Соціальна робота здійснюється на трьох рівнях: державному, регіональному і місцевому. Послуги надаються дорослим і дітям за місцем проживання, або в спеціальних установах, денних чи стаціонарних закладах опіки. Існують чотири сектори в системі соціальної опіки: 1) неформальний (сім'я, друзі, сусіди); 2) волонтерський або незалежний; 3) державний; 4) комерційний.

Останнім часом спостерігаються чіткі тенденції до надання соціальних послуг переважно за місцем проживання, а також до розширення волонтерського і неформального секторів опіки.

5.2. Соціальна робота в школі

Відповідно до законодавства Великобританії термін «неповнолітній» вживається стосовно особи, яка не досягла 17-річного віку. Неповнолітні поділяються на такі категорії [17, с. 126]:

- діти – особи, які не досягли 14 років;
- підлітки – особи, яким виповнилось 14 років, але вони ще не досягли повноліття.

У Великобританії соціальні працівники у процесі роботи з дітьми та їх сім'ями керуються як загальноприйнятими принципами соціальної роботи (дотримання прав людини, доступність, клієнтоцентризм, конфіденційність, адресність, профілактична спрямованість, діяльнісний підхід тощо), так і особливими.

Такими особливими принципами у роботі з дітьми та їх сім'ями є [14]:

- недопустимість тиску у соціальній роботі з дітьми та сім'єю;
- партнерські відносини з усіма членами сім'ї;
- орієнтація на здібності та потенціал людини;
- врахування думки дітей;
- співпраця з іншими агентствами;
- згладжування суперечностей між опікою і контролем.

У Великобританії саме вчителі та інші працівники навчальних закладів відіграють ключову роль у виявленні випадків кривди дитини і вживання необхідних заходів [15]. У Великобританії соціальні працівники є співробітниками не школи, а соціальної служби забезпечення освіти. Співробітники даної служби прикріплюються до окремих шкіл. Вони регулярно відвідують школи, за які відповідають, допомагають вчителям вирішувати проблеми пов'язані з поведінкою, відвідуванням, успішністю, матеріальним становищем учнів; беруть участь в розробці політики і стратегії подолання цих проблем і встановлення зв'язків між сім'єю і школою. Обов'язком соціальних працівників є допомога батькам і школярам.

Соціальні служби забезпечення освіти відповідають за організацію регулярних перевірок відвідування уроків, з'ясовують причини невідвідування навчальних занять. Часта відсутність на заняттях може свідчити про те, що у дитини є труднощі дома або у школі. Після з'ясування проблем соціальний працівник надає допомогу як батькам, так і учням. Якщо дослідження показує, що проблема виходить за рамки школи і служби соціального забезпечення освіти, тоді соціальний працівник звертається у відділ соціальних служб та інші агентства.

Особливою турботою співробітників соціальних служб забезпечення освіти є виявлення дітей, які піддаються жорстокому поводженню, які потерпають від насилля у сім'ї, а також тих, чий фізичний, емоційний чи інтелектуальний розвиток відстає. Всім їм надається допомога із залученням психологів, юристів, медичних працівників, поліції та ін.

Співробітники служби підтримують зв'язки із медичними працівниками шкіл і через них дізнаються про тривалість захворювання дитини. Щоб попередити відставання у навчанні, служба, організовує навчання дітей в домашніх умовах або в лікарні.

Велику роль відіграють працівники служби соціального забезпечення освіти в об'єднанні дітей, які мають відхилення в розвитку, в звичайних школах.

Іншими функціями цих служб є:

- турбота про дітей, які через погану поведінку тимчасово або остаточно виключені із школи, надання допомоги батькам у влаштуванні дитини в інший навчальний заклад;

- допомога дітям із числа національних меншин в адаптації серед інших школярів, створення і збереження нормальних відносин між ними;

- виявлення дітей, які незаконно заняті на роботі в позаурочний час, вирішення питань про їх нормальне навчання;

- загальне спостереження за виконанням правових норм у відношенні дитячої праці.

- спостереження за відвідуванням дітьми груп і дитячих центрів, з'ясування причин довгої відсутності і допомога у випадках, якщо це пов'язано із серйозним захворюванням чи жорстоким поводженням;

- підтримка дітей, які отримали освіту поза школою;

- допомога дітям та батькам у користуванні соціальними пільгами.

5.3. Британська технологія сімейного проекту «Мостова сім'я»

Сімейний проект «Мостова сім'я» був розроблений у Великобританії в 1979 р. (Колчестер). Причиною створення нового проекту стали невдалі випадки розміщення дітей після дитячого будинку в прийомні сім'ї. З'ясувалося багато загальних і приватних чинників, які послужили причиною відмови сімей від приймальних дітей. Разом з тим фахівці виявили і обнадійливі обставини. Виявилось, що діти, які пережили невдале розміщення, все-таки отримали від нього користь. Вони почали набувати практичних навичок і навіть стали краще себе вести. Випробувавши прихильність, вони

самі стали виражати свою прихильність. У них зародився смак до життя в сім'ї, і майже кожна дитина хотіла зробити ще одну спробу влаштуватися в сім'ю.

Таким чином, народилася ідея нового способу влаштування «важких для розміщення» дітей – Мостова сім'я. Проект був розроблений для вирішення наступних завдань.

1. Дати відчути дитині, яка знаходиться в дитячому будинку, смак сімейного життя і допомогти фахівцям оцінити його здатність жити в звичайній сім'ї.

2. Допомогти виявити поведінкові проблеми у дитини, до того як вона увійде до «нової» сім'ї.

3. Стати мостовою сім'єю дітям, які пережили невдале розміщення, підбадьорити і допомогти подолати поведінкові проблеми, перед наступною спробою розміщення.

4. Надати короткий передих приймальним сім'ям, чиї діти мають серйозні фізичні або розумові недоліки.

5. Надати короткостроковий досвід «звичайного сімейного життя» дітям від 16 років і доросліше (надто дорослі для усиновлення). Таким дітям терміново необхідний досвід життя в домашній обстановці, перш ніж вони почнуть жити самотійно [8, с. 63].

Всі розміщення в мостовій сім'ї здійснюються на контрактній основі. Контракт узгоджується і підписується мостовою сім'єю, що займається дитиною, працівником місцевого органу влади і співробітником сімейного проекту. У контракті відображені обов'язки сім'ї відносно дитини, містяться інструкції по медичних аспектах, контактам з рідними родичами і розписані обов'язки соціальних працівників. Всі діти розміщуються на обмежений термін (звичайно 6 місяців) з можливістю його продовження за угодою сторін. Мостовій сім'ї надається можливість вибору дитини, до уваги приймаються також вік, запиту інших дітей, що виховується в цій сім'ї.

Обов'язки мостової сім'ї відносно дитини: 1) хороший догляд; 2) навчання основним нормам соціальної поведінки; 3) коректування шкідливих звичок; 4) ведення щоденника і написання звітів; 5) тісний контакт зі школою; 6) зустрічі з соціальним працівником; 7) регулярні медичні огляди; 8) допомога дитині в осмисленні його минулого і майбутнього; 9) демонстрація без окрас сімейного життя; 10) підготовка до переміщення в постійну сім'ю; 11) турбота і супровід після розміщення [8, с. 64].

Мостові сім'ї відбираються і навчаються так само, як усиновлювачі і приймальні сім'ї, що беруть участь в проекті. Крім того, вже приступивши до

роботи, мостові сім'ї можуть брати участь в тренінгах для співробітників проекту, а якщо це необхідно, то для них організуються спеціальні тренінги.

Діяльність мостової сім'ї оплачується, якщо тільки дитина проживає в ній. Кожній сім'ї виплачується винагорода у розмірі 60 фунтів стерлінгів в тиждень і допомога на утримання дитини. При цьому сім'я сама платить всі податки і страхові внески. Гроші сім'ям виплачує соціальна служба, і виплачені суми в узгоджений час повертаються їй відповідними місцевими органами влади. Не передбачено ніяких виплат за спеціальні послуги і ніяких інших виплат, окрім проїзних витрат [8].

Кожна сім'я пов'язана з координатором проекту «Мостова сім'я». Він несе відповідальність за особисті потреби сім'ї, стежить за дотриманням умов контракту, своєчасністю виплат, наданням необхідної допомоги. Крім того, поки дитина проживає в мостовій сім'ї працівник місцевих органів влади, який займається дитиною, або працівник проекту зобов'язані її відвідувати.

Отже, вже більше тридцяти років у Великобританії діє Мостова сім'я як форма турботи про дітей, позбавлених батьківського піклування. Вже накопичений значний досвід, який показав, що мостова сім'я – це корисна і гнучка служба, що допомагає знайти усиновлювачів і приймальних батьків дітям, які виховуються в дитячому будинку. Крім того, як вважають англійські фахівці, в мостовій сім'ї можна розміщувати дітей, які ще не потрапили в систему опіки. Довгостроковою метою такого розміщення було б усиновлення дитини або возз'єднання його з рідною сім'єю.

5.4. Соціальна робота з інвалідами

Соціальна допомога інвалідам, в тому числі дітям-інвалідам Великобританії, здійснюється трьома організаціями: приватними власниками будинків, що забезпечують догляд за певну плату; суспільно-громадським сектором; місцевою владою, яка забезпечує виконання більшості соціальних послуг.

Соціальні служби надають допомогу вдома, в спеціалізованих центрах, інтернатах або денних школах. У перерахованих установах при роботі з дітьми з порушеним інтелектом особлива увага приділяється вченню навикам спілкування, правилам поведінки на вулиці, в громадських місцях. Соціальним обслуговуванням займаються соціальні працівники Департаменту соціальних служб Великобританії. До їх компетенції відносять допомогу у вигляді поради, підтримки і консультивання у особистих справах інваліда і його сім'ї; допомогу в розробці індивідуальних програм реабілітації, які узгоджуються з клієнтом і його сім'єю; організацію заходів, що сприяють забезпеченню нормального,

цікавого культурного життя інваліда. Департамент соціальних служб Великобританії може надати необхідне устаткування у позику, виділити дотацію, надавати допомогу по телефону чи за допомогою інших засобів комунікацій. На сьогодні у Великобританії функціонують приватні реабілітаційні фірми, які за замовленням інваліда можуть надати будь-яку допомогу, устаткування тощо [24].

Законодавство про інвалідів існує у Великобританії ще з 1944 р. Акт про дискримінацію інвалідів покладає на суспільство серйозні обов'язки по відношенню до інвалідів. Так, обов'язки роботодавця полягають в створенні сприятливих умов прийому на роботу, адаптації робочого місця інваліда, навчанню і підвищенню рівня професійної кваліфікації, кар'єрного росту працівника. При укладенні трудового договору роботодавець має враховувати той факт, що інвалід має перебувати в однакових умовах праці порівняно з особами, що не мають інвалідності.

Значна роль у налагодженні технології соціального обслуговування інвалідів належить державі. Державні служби, як і комерційні структури, зобов'язані забезпечити доступ інвалідів до товарів, засобів і послуг, що надаються всьому населенню. У Великобританії заборонено відмовляти інвалідам в обслуговуванні або пропонувати послуги нижчої якості.

Уряду надані повноваження встановлювати правила, відповідно до яких всі суспільні транспортні засоби, як міські, так і міжміські, мають бути доступними для інвалідів. Інвалідам надається грошова компенсація на пересування. В Англії законодавчо закріплено впровадження заходів реабілітації в діяльність всіх лікарень, обов'язковим є існування спеціалізованих і комплексних центрів реабілітації. Результатом цього є економічна доцільність об'єднання лікарень, будинків по догляду і інших реабілітаційних закладів у великі комплекси. Крім того, законом передбачені форми проведення реабілітації інвалідів вдома.

В Англії визначена нормативна база для широкого розвитку недержавного сектору у сфері надання інвалідам послуг з медичної і соціальної реабілітації. Реабілітаційні служби добре забезпечені технічними засобами і устаткуванням. Контроль за наданням соціальних послуг здійснює Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення. Передбачено створення національної ради і місцевих комітетів для надання допомоги уряду в питаннях реабілітації інвалідів. Службою професійної реабілітації інвалідів безпосередньо керує Агентство працевлаштування.

Велике значення надається організації професійної реабілітації інвалідів в спеціалізованих центрах. Ефективність професійної реабілітації і відсоток повернення інвалідів до професійної діяльності у Великобританії досить

високий. Закон передбачає зайнятість інвалідів, квотування і резервування робочих місць для інвалідів, встановлення спеціального режиму праці з дотриманням пільг. Для інвалідів з особливо важкими вадами створюються умови праці на дому.

У Великобританії інваліди мають право на житло і обслуговування, якщо стаціонарна опіка для них не є обов'язковою. Прилаштування житла з обслуговуванням пов'язане з прагненням створити для такої особи можливість нормального побуту і незалежного побуту самообслуговування. Завдяки перебудові квартири і придбанню спеціальних пристосувань вдається налагодити життя фізично неповносправної особи вдома, а не в стаціонарі. Усунути чи зменшити незручності – головне у перебудові помешкання [17, с. 136].

Для людей із серйозними руховими ушкодженнями є спеціалізоване житло. З цією метою у Великобританії здійснюється будівництво житла, призначеного для повного задоволення їх потреб. Спеціалізоване житло адаптоване до таких загальнолюдських функцій, як: сон, відпочинок, особиста гігієна, готування і приймання їжі, пересування по будинку.

Проживання інваліда вдома забезпечується також платними витратами на перебудову житла, його оснащення спеціальними пристосуваннями та апаратурою. До пристосувань, що підвищують дієздатність інваліда, відносять: спеціально обладнаний автомобіль чи моторолер, інформаційно-текстова апаратура до телевізора, телефон з підключеним дисплеєм, пристрої, що дозволяють займатися посильними видами фізкультури та спорту тощо. З метою їх придбання інваліду виплачують спеціальну допомогу або ж проплачується половина їх вартості.

Соціальні служби також забезпечують таку форму обслуговування, як транспортні послуги, доставляючи інвалідів на роботу, у навчальні заклади, на культурні заходи, у басейн, на лікувальні процедури тощо. Для того, щоб задовольнити потреби інвалідів, існує муніципальна транспортна служба для людей похилого віку й інвалідів, яка пропонує їм безплатний проїзд, але ця послуга обмежується чітко визначеною кількістю поїздок чи кілометражем [17].

Інваліди мають право на персональну допомогу. Місцеві органи влади призначають асистентів чи забезпечують фінансову підтримку інвалідам, які самі наймають собі помічників. Помічник повинен вміти надавати крім побутових послуг і професійну допомогу тим, хто має намір навчатися чи працювати. Якщо допомога потрібна не більше як 20 годин на тиждень, вона оплачується муніципалітетом. Якщо ж допомога вимагає більше часу, то

інвалід може отримати спеціальну фінансову допомогу від служб соціального забезпечення. Це право, проте, є обмеженим, воно поширюється на осіб старших за 65 років [17, с.137].

Ще одним різновидом соціальної роботи з інвалідами виступає адаптаційна підготовка, що допомагає інваліду пристосуватися до стану, який виник у результаті каліцтва чи хвороби. До адаптаційної підготовки активно залучаються члени родини і близькі інвалідів. Її головною метою є забезпечити соціальну і психологічну самостійність, зміцнити дієздатність людини при фізичній хворобі.

Інваліди, які потребують додаткової підтримки у денний час, можуть відвідувати денний центр, який знаходиться в районі їх проживання. В денних центрах працюють різнопланові професійні команди спеціалістів.

Центри підготовки дорослих та центри освіти продовжують навчання молодих людей, які мають труднощі в навчанні, після закінчення школи. Увага звертається на самостійний догляд і розвиток умінь робити покупки, готувати їжу, розпоряджатися грошми і т. ін., що дає можливість клієнту жити у суспільстві і розраховувати на свої сили.

Деякі центри підготовки дорослих мають платні вакансії для інвалідів (робота від простого збирання деталей і рукоділля до більш складних процесів). Успіхи клієнтів регулярно оцінюються в процесі навчання, в деяких випадках вони можуть перейти на самостійну роботу під наглядом інструктора.

В центрах освіти основна увага звертається на формування навичок спілкування і соціалізації. У випадках коли за людьми із серйозними порушеннями немає кому доглядати, тоді догляд за ними рекомендують здійснювати в інтернатах чи пансіонатах. Останнім часом створюються малі сімейні групи із 3-4 інвалідів, які проживають спільноту поряд з магазинами, громадським транспортом і дозвіллевими закладами.

Навчання дітей-інвалідів може здійснюватися у спеціальних школах або у спецкласах звичайної школи. У деяких випадках навчання проходить вдома. Головна мета – навчити основам письма і рахування, сформувати рухові уміння і навички соціалізації (одягання, уміння користуватися столовими приборами, вмивання, поведження з грошми, покупки, приготування їжі, користування банками, телефоном, транспортом). Також учні мають змогу вивчати академічні дисципліни і отримувати основи професії.

5.5. Соціальна робота з людьми похилого віку

Основними напрямками соціальної роботи з людьми похилого віку є виявлення осіб, які потребують соціального спілкування вдома і у спеціальних

установах, створення умов для виявлення їх активності у мікросоціумі, адаптації до старості й задоволення інтересів, роз'яснювальна робота з близькими людей похилого віку.

У **Великій Британії** з року в рік зростає кількість людей похилого віку, особливо старших за 75 років. З процесом старіння вони стають більш залежними та потребують соціальних послуг. Близько 40 % місцевого бюджету відводиться на послуги для цієї категорії клієнтів. Сьогодні суть політики стосовно людей похилого віку полягає у розвитку опіки у громаді для того, щоб допомогти цим людям залишитися у власних домівках, а не переїжджати до будинків для перестарілих [23, с. 133].

Значна частина витрат органів місцевої влади у сфері соціальної роботи припадає на «польову» роботу – надання опіки для людей старшого та похилого віку у громаді, для людей розумово та фізично уражених.

Більшість людей похилого віку живуть в домашніх умовах. Тим не менш, багато з них живуть у непристосованому для них житлі, яке є занадто великим для їх потреб, не адаптоване з урахуванням їх фізичних можливостей.

Близько третини людей старших за 65 років, серед яких більшу частку складають жінки, та людей старших за 75 років є самотніми. Така ситуація може призвести до проблем ізоляції, самотності та додаткових труднощів, коли люди будуть не в змозі доглядати за собою самотійно через хворобу чи старечу слабкість. Соціальна ізоляція посилюється в більш депресивних регіонах Великої Британії, або там, де немає згуртованої громади.

Більшість людей похилого віку, які проживають вдома, не потребують і не отримують будь-яких спеціальних послуг, що надаються в залежності від регіону. За опікування ними відповідають соціальні служби на місцевому рівні. Відповідно до Закону про національні служби з питань охорони здоров'я та Закону про громадську опіку послуги для цієї категорії населення можуть надаватися і незалежним сектором – приватними і добровільними організаціями, а не тільки державними соціальними службами. Тим не менше, соціальні служби відповідають за контроль та моніторинг наданих послуг.

У Великій Британії поширені такі види обслуговування для людей похилого віку [11]:

1) *будинки готельного типу* (забезпечення місцями проживання, де людям надає підтримку доглядальник, який мешкає у тому ж будинку. Кімнати забезпечені системою аварійного виклику. Завдання доглядальника у разі звернення забезпечити послуги іншої служби, а не безпосереднє надання догляду. Такі заклади не вирішують проблеми самотності: люди мешкають у своїх квартирах і не надто активні в спілкуванні);

2) *догляд у будинках постійного проживання* (такі заклади утримує або місцева влада, або приватні чи добровільні організації; будинки відповідають потребам людини похилого віку, надаючи захищене проживання. Як правило люди в таких будинках не повинні потребувати постійної медичної допомоги. Але є й будинки з висококваліфікованим персоналом, у них можуть проживати соматично ослаблені люди і люди з психічними розладами);

3) *будинки сестринського типу* (такі заклади утримують приватні або добровільні організації; будинки призначені для догляду за людьми, які не можуть жити вдома. Люди, що там перебувають, мають сплачувати послуги повністю чи частково, а решту сплачуватиме місцева влада. Раз на півроку менеджер будинку, що займається питаннями надання допомоги, здійснює перегляд потреб клієнтів. У таких будинках часто мешкають люди із проблемами психічного здоров'я);

4) *денні стаціонари / центри* (люди залишаються жити вдома, але відвідують спеціально створені центри, будинки постійного проживання чи сестринського типу. Для перевезення цих людей місцева влада часто використовує таксі чи спеціальні транспортні засоби. У таких закладах поєднують роботу професіоналів та волонтерів, створені мультидисциплінарні команди / багатопрофільні бригади для допомоги. Зазвичай клієнти перебувають у таких закладах з ранку й до середини дня, але останнім часом це стало можливо й ввечері та на вихідні. У багатьох центрах створено спеціальні відділення для підтримки тих, хто здійснює догляд за психічно хворими родичами, де можуть надати послуги вночі, щоб підтримати доглядальників);

5) *денні центри / обідні клуби* (якщо у денному стаціонарі здійснюють персональний догляд, то в клубах годують в обід і забезпечують спілкування. Такі заклади створюють громадські організації переважно в приміщеннях церкви, комунальних центрах. Послуги призначені для тих, хто живе один, вони полегшують переживання стану самотності та пов'язану з нею депресію);

6) *доставка харчування за місцем проживання / «їжа на колесах»* (доставка продуктів додому до клієнта, зазвичай, у вже приготовленому вигляді з тим, щоб їх можна було просто розігріти, така їжа може доставлятися з місцевих шкіл чи з будинків постійного проживання, у сільських районах це може бути застосування заморожених продуктів харчування. Ця послуга може також передбачати використання штатних працівників для приготування їжі вдома);

7) *догляд за місцем проживання* (надання довготривалої і спланованої соціально-побутової допомоги згідно з визначеними потребами клієнта);

8) *чергові бригади невідкладної допомоги* (охоплюють послуги соціального працівника, які взаємодіють з лікарем-практиком і організують короткотерміновий догляд);

9) *служба прання білизни* (зазвичай для людей, що страждають нетриманням сечі та калу, в багатьох випадках це запобігає передачі людей до резидентних закладів, оскільки суттєво полегшує роботу доглядальників);

10) *допомога і адаптація* (якщо людина втрачає частину своїх функцій і потребує реабілітаційних пристроїв для користування власним помешканням – сидіння в ванні, поручні, візочки на коліщатках тощо);

11) *консультування* (надання можливості клієнтам і доглядачам вирішити, якої саме допомоги вони потребують і що вони хотіли б запланувати на майбутнє. Іноді соціальним працівникам потрібно витратити багато часу, щоб переконати людину похилого віку чи подружжя дати згоду відвідувати денний центр або будинок постійного проживання).

До установ соціального обслуговування, що діють у Великобританії на муніципальному рівні, можемо відмітити, в першу чергу, будинки-інтернати і денні стаціонари тимчасового перебування для літніх людей та інвалідів. Ці установи розраховані на 30-50 місць з мінімальною кількістю персоналу (5-6 чоловік) і приблизно таким же числом добровольців-волонтерів, іноді також пенсіонерів.

У 60-х роках ХХ ст. у Великобританії з'явилися перші центри денного догляду за людьми похилого віку. В основу їх організації була покладена гнучка концепція, а очікувані результати не зв'язувалися з матеріальною стороною справи. Вони були створені для розширення обсягу послуг у рамках громади. До 1980 року було відкрито вже 617 центрів денного догляду, що дозволило полегшити ізольованість людей похилого віку і самотніх. Зазвичай у таких центрах є кафе, перукарня, майстерні, працюють у них і співробітники, які допомагають клієнтам продовжити освіту.

У Великій Британії тимчасове або постійне мешкання пропонують пансіонати, більшість із яких призначена для немолодих, таких, що не мають сімей і за якими родичі не мають можливості доглядати. Форма догляду за літніми людьми – це «Пом'якшені умови мешкання». Призначені такі умови для ще активних немолодих осіб. Це група невеликих будинків, квартир або котеджів, де мешканці можуть жити незалежно. У випадках необхідності приходить опікун. Такими опікунами можуть бути патронажні працівники, які виступають як помічники, посередники між сім'єю і старою людиною.

У сфері психіатрії основний вид діяльності соціальних працівників *профілактика психічних захворювань*, яка має три явні [6, с. 110-111]:

1. По можливості виключення або зниження ризику психічних захворювань. Незважаючи на те, що повної одностайності у психіатрів щодо причин психічних захворювань до цих пір не досягнуто, соціальні працівники переконані, що багато причин мають соціальний характер: бідність, хвороби, неповноцінне харчування. Емоційні проблеми найчастіше є результатом стресів, обумовлених економічними проблемами, а частота і ступінь серйозності психічних захворювань обумовлені зростанням безробіття, таким чином, профілактика психічних захворювань безпосередньо пов'язана з профілактикою соціальних проблем.

2. Підвищення міри спротиву людини до психогенних чинників. Соціальний працівник виділяє групи підвищеного ризику серед населення і надає профілактичну допомогу, яка є результатом розробки і реалізації програм, що допомагають людям усвідомити міру ризику, отримати інформацію про доступну для них допомогу або навіть змінити сприйняття своєї психічної недуги. Надзвичайно важливо допомогти людині до того, як симптоми захворювання стануть дуже явними.

3. Участь у самому курсі лікування чи реабілітації психічно хворих людей.

У більшості зарубіжних центрів психічного здоров'я розвинених країн соціальні працівники є учасниками «команди», яка об'єднує лікарів-психіатрів, психологів та інших професіоналів. На відміну від інших фахівців, тільки соціальний працівник здатний знайти необхідні соціальні ресурси, щоб підтримати пацієнта і повернути його до нормального життя. Ефективність діяльності соціальних працівників, залежить від знань у галузі психіатрії, знань законодавства з охорони психічного здоров'я, впливу навколишнього середовища на психічне здоров'я, його уміння працювати разом з іншими фахівцями.

У Великій Британії функціонують *Кемпхільські громади*, які передбачають сумісне мешкання і діяльність розумово відсталих осіб зі здоровими людьми. Засновником цих громад є доктор психіатр Карл Кеніг (1902-1966), який у 1939 році організував свій перший лікувально-педагогічний центр у Шотландії в містечку Кемпхіл [6, с. 111].

Існують різні форми Кемпхільських співтовариств: школи для дітей, що потребують особливого догляду; коледжі для освіти і навчання молоді; учнівські майстерні; товариства взаємодопомоги для дорослих різного віку з розумовими і фізичними захворюваннями різного ступеня; села для дорослих. У найпершому Кемпхільському селі «Боттон», розташованому в Шотландії, в даний час живуть і працюють спільно близько 400 чоловік, з них 200 селян з психічними порушеннями. У селі є шість ферм, різні ремісничі майстерні,

включаючи друкарню. У багатьох селах майстерні вже переросли у виробничі цехи з випуску конкурентоздатної продукції, яка продається у спеціально організованій магазинній мережі. В даний час налічується близько 100 Кемпхільських центрів і сіл у 20 країнах світу. Найбільше їх число в Англії, Шотландії, Німеччині [6].

Серед інноваційних форм соціальної роботи з людьми похилого віку слід зазначити організацію центрів ремінісценції (спогадів). Фахівці цих служб спонукають немолодих англійців до спогадів, які активізують пам'ять, піднімають настрій, що сприятливо позначається на їх загальному стані.

Таким чином, основною формою підтримки людей похилого віку є робота з ними вдома: благоустрій помешкання, доставка харчів, догляд за гігієною, прання, транспортні послуги, доставка до лікаря чи на лікувальні процедури, організація розваг, функціонування системи сигналізації та ін. Телефон з постійним підключенням до сигнально-чергової системи являє собою новинку, яка здобуває величезну популярність у тих, хто через почуття незахищеності на самоті були б змушені перебувати під постійною опікою в центрах постійного перебування [23, с. 134].

Крім цього, у Великобританії значна увага приділяється організації соціальної роботи з помираючими та людьми, які понесли втрату. Незважаючи на те, що робота з цією категорією клієнтів вимагає співробітництва соціальних працівників з іншими спеціалістами (найчастіше медиками, психологами), все ж їх важлива роль у цьому плані є загальноновизнаною [23, с. 139].

Що стосується соціальної роботи з помираючими, то її специфіка залежить від того, на якій стадії перебуває клієнт (більшість вчених визначає 5 стадій, які проходять приречені пацієнти до моменту смерті). Проте основне завдання соціальних працівників на будь-якій стадії – допомогти помираючій людині зберегти почуття самоповаги, зробити неминучу у таких випадках фізичну і емоційну регресію більш-менш контрольованою, полегшити душевні страждання людини, яка відходить в інший світ.

У роботі з людьми, які понесли втрату, соціальні працівники допомагають їм усвідомити реалії та змиритися з ними, відновити втрачені соціальні контакти, зав'язати нові стосунки, визначити нові цілі в житті.

Таким чином, соціальний працівник має діяти як «міст» або тимчасова «опора», поки та особа, яка понесла втрату, зможе набратися сил та впевненості, щоб розпочати нову взаємодію з іншими людьми, відновити старі взаємозв'язки.

Втрата близької людини може супроводжуватися різними практичними

проблемами: фінансовими, житловими, опікуванням дітьми тощо. Соціальний працівник повинен співпрацювати з представниками різних агентств, щоб вирішити ці проблеми. Але з метою підтримки впевненості клієнта, його відчуття контролю соціального світу, соціальним працівникам в роботі з цим типом клієнтів доцільно більше допомагати їм безпосередніми порадами, ніж залучати велику кількість інших спеціалістів.

Соціальна робота з помираючими потребує наявності ряду знань та практичних навичок. Соціальний працівник має бути спроможним втручатися у випадки зі складними ситуаціями, уточнювати та пояснювати, ефективно спілкуватися і бути доступним. По відношенню до пацієнта соціальний працівник повинен [23, с. 139]:

- володіти знаннями з питань особистого ставлення до помираючих та тих, хто поніс втрату;
- дотримуватися конфіденційності;
- бути надійним;
- вміти розпізнавати натяки, заохочувати вираження почуттів у клієнта, уникати заперечень, сприймати злість, усвідомлювати почуття втрати у пацієнта, дозволяти пацієнту контролювати та заохочувати відчуття самоповаги.

Оскільки соціальні працівники відіграють життєво важливу роль у допомозі людям, які помирають, а також тим, які переживають втрату рідних і близьких, актуальним є питанням про необхідність оволодіння соціальними працівниками для виконання своїх функцій особливих знань і вмінь.

Соціальні працівники, які працюють із вищезазначеними категоріями клієнтів, мають володіти знаннями про [23, с. 140]:

- емпіричні дослідження стосовно реакції помираючих та тих, хто зазнав втрати, відносну уразливість певних груп клієнтів;
- інтерпретацію даних, яка робить інформацію доступною;
- контекст втручання та рівень відповідальності за прийняття рішень, організаційні вимоги, політику агентства;
- особистий та професійний досвід втрат та ставлення до втрат, духовне значення помирання та стану понесення втрати.

По-друге, соціальні працівники мають брати до уваги усіх суб'єктів і об'єктів втручання: помираючого, людину, яка понесла втрату, сім'ю, соціальне оточення, громадські ресурси, інших професійних працівників (медичний персонал у лікарні чи в громаді, соціальні працівники).

Соціальні працівники мають бути такими, щоб їх сприймали: заслуговували на довіру; не уникали страждань або мінімізували біль клієнта;

дотримувалися конфіденційності; були надійними; розсудливими; не збентеженими, сором'язливими чи непевненими; уважними; доступними; здогадливими; розуміючими; розуміти значення ситуації, у якій опинився індивід.

Соціальні працівники повинні вміти [23, с. 140]:

- спілкуватися: вербально та не вербально з клієнтами та колегами по професії;
- аналізувати проблему;
- звільнитися від зайвих емоцій та страху втрати контролю;
- визнати: злість, біль, відчай без уникнення, заперечення, осудження;
- пояснити: відчуття клієнта, потреби та почуття по відношенню до інших;
- роз'яснити: процеси взаємодії між клієнтами та іншими учасниками процесу надання допомоги;
- заохочувати: визнання втрати, створення нових відносин, розвиток контролю та самоповаги;
- просуватися вперед: ставити цілі, визнавати альтернативні джерела допомоги та незалежність.

Слід зазначити, що робота з помираючими та тими, хто поніс втрату, не вимагає унікальних методів. Така робота, насамперед, потребує готовності від соціального працівника зіштовхнутися з деякими фундаментальними питаннями про смерть та втрату.

5.6. Специфіка та напрями благодійної роботи з вразливими сім'ями

Благодійні організації приймають на себе частини турбот уряду, пов'язаних з поліпшенням матеріального становища одержувачів благодійної допомоги, сприяння соціальній реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів. Спочатку така діяльність означала в основному розподіл грошей чи речей серед бідних. Нині, особливо коли держава бере на себе певні зобов'язання щодо цього, благодійність стала більше означати надання послуг (створення адвокатського центру, надання допомоги в працевлаштуванні, будівництво житла для малозабезпечених, транспортні послуги, створення та експлуатація лікарень, клінік, будинків престарілих, профілактичних установ, наркологічних центрів, притулків).

Унікальним є досвід благодійної роботи фондів соціальних інвестицій, які працюють у багатьох країнах світу. Діяльність їх спрямована переважно на

відновлення об'єктів соціальної інфраструктури і подолання бідності. Проте фонд кожної країни має свої відмінності. Особливістю благодійної роботи міжнародних фондів соціальних інвестицій є впровадження інноваційних економічно обґрунтованих соціальних технологій надання соціальних послуг, які базуються на принципах інтеграції вразливих груп у суспільство, децентралізації і деінституціалізації надання соціальних послуг. У рамках інноваційних соціальних технологій відпрацьовуються механізми соціального замовлення та соціального контракту, нові стандарти соціальних послуг [24].

Інноваційні соціальні технології надання соціальних послуг – це технології створення або вдосконалення соціальних послуг, які суттєво підвищують якість життя вразливих груп населення і спрямовані на їхню соціальну інтеграцію.

Проекти фондів з інноваційних соціальних технологій надання соціальних послуг спрямовані на розробку і запровадження таких моделей соціальних послуг, які: максимально наближені до одержувачів – надаються там, де людина мешкає, у громаді; враховують індивідуальні потреби та особливості людини; завдяки принципам адресності та справедливості надаються саме тим, хто їх потребує; спрямовані на деінституціалізацію, інтеграцію; передбачають партнерство.

В рамках інноваційних моделей соціальних послуг створюються: центри раннього втручання, денних послуг, тимчасового догляду, підтримки сімей та опікунів, кризові центри; притулки відкритого типу; моделі самостійного проживання у громаді – будинки групового проживання, міні-гуртожитки, соціальний супровід проживання у власній квартирі тощо; профілактичні програми попередження насильства в сім'ї, дитячої бездоглядності, соціального сирітства тощо; фостерні програми перебування, догляду, виховання в прийомних сім'ях; програми розвитку волонтерського руху у наданні соціальних послуг; інноваційні послуги на базі інтернатних установ.

У міжнародній практиці базовою складовою інтегрованої моделі соціальних послуг благодійних організацій, є *служба підтримки вразливих сімей* – спеціалізоване формування, мета діяльності якого: здійснення соціальної підтримки сімей із дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, надання їм адресних комплексних соціальних послуг.

Технологія благодійної роботи із сім'єю, що опинилася у життєвій скруті, відбувається у логічній послідовності, що може бути представлена у таких етапах:

Етап 1. Виявлення сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Етап 2. Здійснення діагностування ситуації у сім'ї, її потреб та проблем (у т. ч. обстеження умов проживання сім'ї).

Етап 3. Ухвалення рішення про необхідність надання комплексних соціальних послуг, планування спільних дій (соціальний супровід).

Етап 4. Надання соціальних послуг сім'ї, що опинилася в складних життєвих обставинах.

Етап 5. Оцінка проведеної роботи, припинення соціального супроводу [22].

Однією з країн, де благодійна робота з вразливими сім'ями досягнула високого рівня розвитку, а благодійництво має більш ніж столітню історію, є Велика Британія. Законодавство країни й сьогодні відводить благодійному сектору постійну роль у системі соціального обслуговування.

Благодійний (волонтерський) – це один з чотирьох секторів у системі соціальної опіки країни, де свій посильний вклад вносять неоплачувані волонтери, групи самопомоги, часто також великі некомерційні агентства з питань соціальної опіки, вони можуть отримувати державне фінансування, але вони не є державними агентствами.

Відсутність громіздкого бюрократичного апарату, численний штат професійно підготованих волонтерів у багатьох регіонах, можливість наймати відповідних фахівців і формувати спеціалізовані команди на термін виконання якогось конкретного завдання, широкі зв'язки з іншими організаціями, громадська підтримка, альтернативні джерела фінансування, нарешті, відданість своїй справі – все це надає діяльності волонтерських організацій виняткову гнучкість, динамічність, швидкість реагування, послідовність, комплексність, відповідність індивідуальним потребам користувачів і робить її ефективним доповненням до тих послуг, які забезпечуються місцевою владою. Більше того, деякі елементи системи соціального обслуговування населення, особливо по відношенню до людей похилого віку та людей з обмеженими фізичними можливостями, до вразливих сімей, і по цей час належать виключно волонтерам. Для прикладу, така послуга як «їжа на колесах» (*meals-on-wheels*) – доставка сім'ям з дітьми-інвалідами, які не в змозі виходити з дому, готових обідів – майже повністю здійснюється за рахунок незалежного сектору. Паралельно з цим, благодійні організації проводять дослідницьку роботу у формі бесід, заповнення анкет, надають консультації, роздають направлення до медичних закладів для перевірки стану здоров'я.

Важливою є роль волонтерських організацій і у системі соціального захисту неповнолітніх. Засновані ще наприкінці XIX ст., такі організації, як Барнардос (Barnardo's), Керолайна Гауз Траст (Carolina House Trust), Національне товариство по запобіганню жорстокому поводженню з дітьми (National Society for the Prevention of Cruelty to Children), самостійно або у співробітництві з органами місцевої влади забезпечують цілу низку послуг

соціальної роботи для дітей, молоді, їх сімей. Ці послуги охоплюють соціальний супровід, тимчасову прийомну опіку, догляд у надзвичайних ситуаціях, сприяння усиновленню, надання притулку бездоглядним, запобігання випадкам насилля над дітьми, транспортування, спеціальну освітню підготовку, організацію дозвілля і тощо. Іноді законодавство містить особливі положення, якими передбачено виконання громадськими організаціями деяких функцій держави. Так, Національному товариству по запобіганню жорстокому поводженню з дітьми дозволено у разі виявлення загрози фізичному чи психічному здоров'ю дітей вилучати їх із сім'ї і розміщувати у безпечному місці. Потрібно також звернути увагу на активну фінансову підтримку волонтерських організацій з боку уряду. Метою цього є заохочення розробки і надання різноманітних видів послуг населенню як необхідного доповнення до системи соціального обслуговування у державних закладах. Урядові видатки адресуються організаціям і проектам національного значення чи експериментальним проектам. Крім того, допомога з боку центральних органів виконавчої влади доступна службам соціальної роботи через Міську Програму (Urban Programme), агентства підготовки й перепідготовки та волонтерський фонд підтримки безробітних. Волонтерські організації також фінансуються за рахунок трастів, корпоративних донорів, окремих індивідів і власних інвестицій, надаються посередництвом одного центрального підрозділу місцевої ради – департаментом соціальної роботи (у Англії та Уельсі цей підрозділ іменується департаментом соціального обслуговування) [24].

Відзначимо, що закріплена британським законодавством основна роль місцевих органів влади у наданні послуг соціальної роботи аж ніяк не означає монополію цих органів. У багатьох випадках соціальні заклади (агентства) волонтерського і приватного секторів володіють кращими ресурсами й досвідом, і тоді муніципалітети повністю фінансують діяльність таких закладів з місцевого бюджету, тобто «купають» їх послуги для населення. Подібна модель видається нам особливо актуальною для України. Адже в останні роки було засновано значну кількість благодійних і громадських організацій, що слід вітати. Однак поки що вони реалізують лише вузькі, короткострокові соціальні програми і часто змушені шукати фінансування за кордоном, тоді як могли б ефективно здійснювати соціальне обслуговування населення на етапі реформування державної системи. Також особливу увагу слід звернути на переосмислення статусу благодійного сектору у системі соціального обслуговування в Україні. Необхідно заохочувати задоволення особливих

потреб індивіда у природному, звичному середовищі. Воно повинно підтримуватись, розвиватись державними органами, а не протиставлятися їм.

Надзвичайно важливим вищесказане є по відношенню до неповнолітніх. Що стосується роботи з неповнолітніми, схильними до правопорушень, то це, насамперед, робота по виявленню неблагополучних сімей і організація відповідних профілактично-корекційних заходів.

У випадку виявлення неблагополучної сім'ї, в якій не створені належні умови для нормального розвитку дитини, більше того, її ображають, карають, чи взагалі не звертають на неї уваги, і це негативно починає позначатися на поведінці дитини, її тимчасово вилучають з такого середовища.

Найбільш поширеними заходами в подібних випадках є «fostering» і «mainstay». Точний переклад цих термінів зробити досить важко, але суть їх в тому, що вони означають догляд за чужою дитиною, особливий вид опікунства. «Fostering» передбачає перебування у прийомній сім'ї (якій частково делегуються батьківські права) протягом тривалого періоду часу, як правило, до повноліття. Проте контакти дитини з справжніми батьками зберігаються, і як тільки умови в сім'ї стають більш сприятливими для виховання дитини, наприклад, економічні, вона знову повертається до своїх батьків. Фостерна сім'я є особливим соціально-педагогічним феноменом британського суспільства. Сучасні підходи до організації фостерних сімей та соціального становлення дітей в межах діючого законодавства Великої Британії розробляються з урахуванням різних наукових теорій і концепцій щодо факторів впливу на соціалізацію прийомних дітей. Так, при створенні фостерної сім'ї суттєвими моментами є: поетапне введення дитини у фостерну сім'ю; врахування важливих проблем у дітей-сиріт: посилена турбота про гетеросексуальні стосунки, конфлікти з ровесниками чи батьками; розв'язання стресових ситуацій, з якими доводиться стикатися прийомним дітям вдома, у школі, у групі ровесників тощо [24].

«Mainstay» передбачає догляд за дітьми віком від 11 до 17 років на короткий період, найчастіше це – всього кілька місяців, у зв'язку з тимчасовими труднощами в сім'ї дитини. Якщо ці труднощі зникають, дитина повертається в сім'ю, якщо ж сім'я продовжує переживати важкий період, то оформляється «fostering».

Крім того, існує ще один невідомий в Україні вид догляду за дітьми із неблагополучних сімей – «emergency care» – догляд у надзвичайних (критичних) ситуаціях. Він має місце тоді, коли виникає необхідність негайно ізолювати дитину від негативного впливу в сім'ї, наприклад, коли трапилась яка-небудь надзвичайна подія, яка може викликати психічну травму у дитини

(вбивство, арешт, аварія тощо). У таких випадках дитина передається для догляду в іншу сім'ю на кілька днів чи тижнів до остаточного вирішення питання про її подальшу долю. Люди, які в будь-який час дня і ночі готові прийняти в свою сім'ю чужу дитину, називаються «carers» (ті, що турбуються, доглядають). Ними можуть бути сімейні і самотні люди, яким виповнилось 25 років і які виявили бажання виховувати чужих дітей.

5.7. Підготовка кадрів соціальних працівників

У Великій Британії сформована оригінальна структура підготовки фахівців соціальної роботи, представлена різнорівневою багатоступінчастою системою. Перші 4-и ступені – недипломовані соціальні працівники, які безпосередньо забезпечують обслуговування клієнтів в різних соціальних закладах. 5-6-й ступені – дипломовані спеціалісти соціальної роботи, які пройшли відповідну підготовку в університетах чи коледжах [14].

Структура підготовки дипломованих фахівців соціальної сфери у Великій Британії визначається Центральною радою з питань навчання і підготовки у соціальній роботі (Central Council for Education and Training in Social Work), створеною у 1983 р. В Україні подібного органу немає. Рада розробляє національні освітні стандарти, ліцензує факультети соціальної роботи, яких на сьогодні у Великій Британії налічується понад 100, видає дипломи про присудження кваліфікації випускникам. Вона розподіляє державні замовлення і гранти на науково-дослідну діяльність в галузі соціальної роботи, визначає компетентність, яку кандидат має продемонструвати до того, як отримає кваліфікацію. Ця компетентність передбачає наявність відповідних знань і вмінь та розуміння цінностей соціальної роботи. Зазвичай, в традиційних освітніх закладах абітурієнтам пропонують денні програми з дворічним терміном навчання (іноді, трирічним) (див. рис. 5.1):

Окремий дворічний курс з підготовки фахівців соціальної роботи з отриманням DipSW	Дворічний курс з підготовки фахівців соціальної роботи з отриманням DipSW та graduate ступеня (бакалавр) після попереднього дворічного базового навчання	Дворічний курс з підготовки фахівців соціальної роботи з отриманням DipSW та post-graduate ступеня (магістр) після попереднього чотирирічного базового навчання
---	--	---

Рис. 5.1. Моделі отримання диплома практичного соціального працівника (DipSW)

Також існує можливість пройти дистанційний курс підготовки, модульний курс, навчатися через систему отримання кредитів-балів. Але такі можливості надаються не в усіх регіонах країни.

У британській системі підготовки соціальних працівників значним здобутком є саме їх професійна практична підготовка, ефективність якої забезпечується чіткою координацією діяльності університетів і соціальних закладів; інтеграцією теорії і практики; різноманітністю моделей практичної підготовки, творчим застосуванням супервізії, методичними розробками.

Професійна підготовка орієнтована як на професійний, так і на особистісний розвиток спеціаліста, який повинен володіти значним обсягом знань, умінь і навичок у поєднанні з відповідними особистісними якостями і здатністю до творчого, нестандартного вирішення проблем клієнта.

Професійна теоретична підготовка соціальних працівників здійснюється за допомогою різних методів і технологій. У більшості вищих навчальних закладів поширеною є модульна технологія. За визначенням англійських учених, модуль – це інтеграція змісту, форм і методів навчання, які підпорядковані певній темі навчального курсу або актуальній науково-педагогічній проблемі. Характерними для британських вищих навчальних закладів є такі форми організації навчального процесу: лекції, диспути, семінари, практичні заняття, самостійна робота, т'юторіали. Індивідуальні форми навчання переважають над груповими.

У підготовці фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах Великої Британії широко використовуються дані сучасних наукових досліджень, зокрема наукові розробки спеціальних дослідницьких центрів, які, як правило, функціонують у всіх університетах. До дослідницької роботи залучаються студенти.

Вищі навчальні заклади Великої Британії мають досить широкі повноваження в організації навчального процесу, тому зміст і форми підготовки фахівців у різних закладах суттєво розрізняються [13].

Проте, як правило, програма підготовки будується у відповідності з вимогами Центральної ради з питань навчання і підготовки у соціальній роботі (CCETSW), зміст яких зводиться до шести блоків: 1) спілкування і наймання, сприяння та підтримка; 2) допомога клієнту; 3) аналіз і планування; 4) втручання у життя клієнта і надання йому необхідних соціальних послуг; 5) робота в організації; 6) розвиток професійної компетентності.

Існує низка загальних принципівих положень, якими керуються у підготовці фахівців соціальної роботи всі ВНЗ Великої Британії [14]:

1. Знання національних стандартів соціальної роботи. Одним із центральних питань в стандартах якості надання соціальних послуг є характер взаємовідносин між працівниками соціальних служб та їх клієнтами, які повинні будуватися на засадах партнерства, взаємоповаги, довір'я.

2. Різноманітність соціальних груп, громад, а також способу їх життя вимагає глибокого знання теорії і моделей соціальної роботи з різними соціальними групами і віковими категоріями, а також правових знань, щоб законодавчо забезпечити сферу соціальних послуг у регіоні.

3. В процесі навчання студенти повинні оволодіти основами професіоналізму, який, на думку британських учених, визначається як сукупність специфічних професійно-особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання професійних завдань.

На всіх етапах розвитку професіоналізму соціального працівника реалізується ідея, смисл якої полягає в тому, що для спеціалістів соціальної роботи характерна орієнтація на людину як на найвищу цінність. Отже, професією соціального працівника можна оволодіти тільки в індивідуально-особистісному контексті.

4. В основу підготовки соціальних працівників у Великій Британії покладено принцип постійного професійно-особистісного розвитку майбутнього спеціаліста, тобто професійна освіта орієнтована як на професійне, так і на особистісне становлення майбутнього спеціаліста.

Соціальний працівник повинен володіти значним обсягом знань, умінь і навичок у поєднанні з відповідними особистісними якостями і здатністю до творчого, нестандартного вирішення проблем клієнта.

5. Етика соціальної роботи. Успіх професійної діяльності майбутнього соціального працівника залежить не тільки від оволодіння ним системою теоретичних і практичних знань, наявності у нього відповідних професійно-особистісних властивостей, а також від неухильного виконання ним етичних норм і принципів. Всі професійні стандарти і вимоги до соціальних працівників базуються на Кодексі етики соціальної роботи.

Більшість навчальних закладів Великої Британії не готують фахівців соціальної роботи широкого профілю, тому майже в кожному вузі розроблена своя специфічна програма підготовки спеціалістів до конкретного виду діяльності. Проте незалежно від спеціалізації, майже у всіх навчальних закладах обов'язково вивчаються такі дисципліни: психологія (загальна, вікова, соціальна), фізіологія, соціологія, соціальні структури, соціальна політика, управління, право, соціальне законодавство, теорія і практика соціальної роботи, філософія соціальної роботи, етика, інформатика та деякі інші.

Широко використовуються спецкурси навчальних дисциплін. Їх досить багато, але разом з тим визначені певні державні стандарти для соціального працівника, який спеціалізується для роботи: 1) з дітьми і підлітками; 2) з правопорушниками і ув'язненими; 3) з хворими (в системі охорони здоров'я); 4) з інвалідами; 5) з людьми похилого віку; 6) з громадою; 7) в системі соціального захисту та ін. Для кожної спеціалізації передбачені відповідні спецкурси.

При порівнянні програм підготовки фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах Великої Британії і України виявлено, що є багато спільних дисциплін. У більшості навчальних закладів Великої Британії значний обсяг навантаження (від 40 до 50%) становить практика студентів. В Україні ця цифра не перевищує 30%.

Важлива роль у процесі практичної підготовки майбутніх соціальних працівників у Великій Британії, на відміну від України, належить педагогу-наставнику. Від його професійної компетентності залежать як успіх практики в цілому, так і ступінь задоволеності практикою студентів. Тому підбір, навчання та утримання в штаті кваліфікованих педагогів-наставників – важливе завдання, котре перебуває в центрі уваги всіх закладів соціальної роботи Великої Британії, що орієнтуються на високі стандарти професійної підготовки.

У процесі організації проведення практики можливо виділити такі чотири основні етапи: 1) підбір місця проходження практики; 2) прийняття рішення; 3) складання і підписання угоди; 4) підготовка закладів до прийому студентів.

Основою навчального процесу при дистанційному навчанні є цілеспрямована і контрольована інтенсивна самостійна робота учня, який може вчитися у зручному для себе місці, за індивідуальним розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання та узгоджену можливість контакту з викладачем по телефону, електронній чи звичайній пошті, а також очно. В системі освіти дистанційне навчання відповідає принципу гуманності, згідно з яким ніхто не повинен бути позбавлений можливості вчитися з причин бідності, географічної або тимчасової ізоляваності, соціальної незахищеності та неможливості відвідувати освітні заклади в силу фізичних вад, зайнятості виробничими або особистими справами.

Найбільш суттєві особливості дистанційного навчання у Великобританії:

1. Гнучкість. Студенти, в основному, не відвідують регулярних занять у вигляді лекцій, семінарів. Кожний може вчитися стільки, скільки йому особисто необхідно для засвоєння курсу, дисципліни й одержання необхідних знань з обраної спеціальності.

2. Модульність. В основі програм дистанційного навчання лежить модульний принцип. Кожна окрема дисципліна чи ряд дисциплін, які засвоєні слухачем, створюють цілісне уявлення про визначену предметну сферу. Це дозволяє з набору незалежних навчальних курсів формувати навчальний план, що відповідає індивідуальним чи груповим потребам.

3. Паралельність. Навчання може здійснюватися при поєднанні основної професійної діяльності з навчальною, тобто «без відриву від виробництва».

4. Соціальна рівність. Відстань від місця перебування слухача до освітньої установи (за умови якісної роботи зв'язку) не є перешкодою для ефективного освітнього процесу, так само, як і стан здоров'я, соціальний статус.

5. Асинхронність. У процесі навчання викладач і слухач можуть реалізовувати технологію навчання незалежно в часі, тобто за зручним для кожного розкладом та у зручному темпі.

6. Охопленість. Цю властивість іноді називають «масовістю». Кількість слухачів не є критичним параметром. Вони мають доступ до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, баз даних), а також можуть спілкуватися між собою і з викладачем через мережу зв'язку, або за допомогою інших засобів.

7. Рентабельність. Під цією особливістю розуміють економічну ефективність дистанційного навчання. Середня оцінка закордонних освітніх систем дистанційного навчання показує, що вони є приблизно на 10-50% дешевшими, в основному за рахунок більш ефективного використання існуючих навчальних площ і технічних засобів, а також представлення більш концентрованого й уніфікованого змісту навчальних матеріалів і орієнтованості технологій дистанційного навчання на велику кількість студентів, які навчаються, й інших факторів.

Дистанційне навчання у сфері соціальної освіти досить поширене у Великій Британії. Існує певний контингент осіб, які мають особливу потребу в отриманні освітніх послуг за допомогою дистанційного навчання: 1) службовці (керівники, спеціалісти та ін.), які зайняті в сфері економіки й отримують прибутки від роботи за наймом або займаються підприємницькою діяльністю; 2) безробітні з різним рівнем вищої і середньої професійної освіти, які з певних причин не працюють за обраним фахом, а також особи з повною середньою освітою; 3) домогосподарки та жінки (чоловіки), які перебувають у відпустці для догляду за дитиною; 4) інваліди (з порушенням опорно-рухового апарату, зору, слуху); 5) особи, які здійснюють догляд за хворими вдома.

Є дві основні причини вибору ними дистанційної форми навчання:

1) можливість поєднання роботи і навчання; 2) висока індивідуалізація навчання, тобто можливість навчатися в конкретний період часу і в оптимальному для даного студента темпі.

Найчастіше дистанційне навчання використовується з метою оволодіння елементарними знаннями в певній галузі науки, уміннями і навичками в конкретній сфері діяльності, або для здобуття додаткової кваліфікації, іноді – для отримання повноцінної вищої освіти.

Таким чином, проведений аналіз діяльності соціальних служб і підготовки кадрів соціальних працівників дає можливість стверджувати, що у сучасній соціальній політиці Великої Британії соціальна робота і підготовка фахівців для соціальної сфери визначені як пріоритетні напрямки, що дозволяє на високому професійному рівні забезпечити надання соціальних послуг населенню (соціальна робота з дітьми, людьми похилого віку, самотніми, інвалідами та ін.) за місцем проживання, або в спеціальних установах, денних чи стаціонарних закладах опіки.

Порівняльний аналіз змісту і форм організації підготовки фахівців соціальної роботи у вищих навчальних закладах Великої Британії і України дозволив виявити як спільні, так і специфічні підходи і дає підстави стверджувати, що чимало прогресивних ідей британського досвіду можуть бути успішно використані в Україні (зокрема, це стосується особливостей практичної підготовки; системи оцінювання; профвідбору; наявності вчителів практики, тьюторів; запровадження елементів дистанційного навчання та ін.).

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть коли розпочалася у Великій Британії професійна підготовка спеціалістів у галузі соціальної роботи.

2. У чому полягає специфіка соціальної роботи в школі?

3. На яких рівнях здійснюється соціальна робота у Великобританії?

4. Назвіть у чому полягають функції соціальних служб країни.

5. Розкрийте особливості соціальної роботи з інвалідами.

6. Зміст і форми організації підготовки фахівців соціальної роботи в навчальних закладах Великобританії.

7. Назвіть загальні принципові положення, якими керуються у підготовці фахівців соціальної роботи всі вузи Великої Британії.

8. Організація юнацьких служб у країні.

9. Назвіть особливості проведення благодійництва у Великій Британії.

10. Охарактеризуйте особливості роботи з дітьми із неблагополучних сімей у Великобританії.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Професійна підготовка спеціалістів в галузі соціальної роботи розпочалася у Великій Британії у:

- а) 1845 р.;
- б) 1886 р.;
- в) 1898 р.;
- г) 1915 р.

2. Основні функції соціальних служб країни полягають у ... .

3. Соціальна робота у Великобританії отримала суттєвий розвиток після другої Світової війни за рахунок:

- а) збільшення кількості потребуючих допомоги;
- б) фінансової підтримки держави;
- в) важкої міжнародної політики;
- г) добре підготовлених спеціалістів.

4. У Великобританії соціальні працівники є співробітниками не школи, а

...

5. Виберіть зайвий рівень соціальної роботи у Великобританії:

- а) державний;
- б) регіональний;
- в) місцевий;
- г) сімейний.

6. Загальними принциповими положення, якими керуються у підготовці фахівців соціальної роботи всі вузи Великої Британії, є ... .

7. Головна мета навчання дітей-інвалідів у країні:

- а) навчити основам письма і рахування;
- б) сформувати рухові уміння;
- в) сформувати навички соціалізації;
- г) усі вище перераховані.

8. Який основний принцип покладений в основу підготовки соціальних працівників у Великобританії?

9. У більшості навчальних закладів Великої Британії обсяг навантаження на практику студентів становить:

- а) 30-35%;
- б) 40-50%;
- в) 50-60%;

г) 60-70%.

10. На Вашу думку, що потрібно перейняти Україні у Великобританії для розвитку соціальної роботи?

Теми рефератів

1. Особливості соціальної роботи у Великобританії.
2. Специфіка соціальної роботи в школі.
3. Система підготовки соціальних працівників у Великобританії.
4. Особливості соціальної роботи з інвалідами.
5. Діяльність благодійних організацій у Великобританії.
6. Організація юнацьких служб у країні.

Література:

1. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / І.В. Братусь. – Луганськ: Луганський нац-й пед-й ун-т імені Тараса Шевченка, 2007. – 21 с.

2. Вульфсон Б.Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века / Б.Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999.

3. Гаращук К.В. Особливості неоконсервативних освітніх реформ в Англії в останній чверті XX століття / К.В. Гаращук // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. Педагогічні науки. – 2006. – Вип. 28. – С. 64-68.

4. Гордієнко Л.О. Соціалізація молоді Великої Британії у діяльності молодіжних організацій: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Л.О. Гордієнко. – К.: Нац-й пед-й ун-т імені М.П. Драгоманова, 2005. – 21 с.

5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

6. Капська А.Й. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / А.Й. Капська, Л.М. Завацька, С.В. Грищенко. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. – 248 с.

7. Козлов Д.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы / Д.А. Козлов. – М.: Флинта, 1998.

8. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.

9. Корсак К.В. Великобританія: система освіти і підготовки наукових кадрів / К.В. Корсак // Науковий світ. – 1999. – № 4. – С. 8-11.

10. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
11. Лукашевич М.П. Соціальна робота (теорія і практика): Підручник / М.П. Лукашевич, Т.В. Семигіна. – К.: Каравела, 2011. – 368 с.
12. Пашенко Д.І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Д.І. Пашенко. – К., 1999. – 208 с.
13. Пічкарь О.П. Система підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії / О.П. Пічкарь. – Ужгород: УжНУ, 2001. – 47 с.
14. Пічкарь О.П. Деякі аспекти проблеми підготовки фахівців соціальної роботи у Великій Британії / О.П. Пічкарь // Соціальна політика і соціальна робота. – К.: Дослідницький центр соціальної політики. – 2002. – №3-4. – С. 26-31.
15. Поберезська Г.П. Тенденції розвитку вищої освіти країн Західної Європи та України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Г.П. Поберезська. – К., 2005. – 24 с.
16. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник / В.А. Поліщук. – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
17. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – 424 с.
18. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород: Гранда, 2000. – 134 с.
19. Принципы активизации в социальной работе / Под ред. Ф. Парслоу. – М., 1997.
20. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : [монографія] / [За ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна]. – Черкаси: Вибір, 2000. – 368 с.
21. Сбруєва А.А. Досягнення, проблеми та перспективи англійської освітньої реформи кінця ХХ – початку ХХІ ст. / Аліна Сбруєва // Рідна школа. – 2003. – № 6. – С. 73-78.
22. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
23. Соціальна робота: підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкарь, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.
24. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні:

Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.

РОЗДІЛ III

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ У КРАЇНАХ ЄВРОПИ

Тема 6: Соціально-педагогічна робота у Німеччині

План:

- 6.1. Становлення соціально-педагогічної роботи.
- 6.2. Діяльність соціальних служб.
- 6.3. Соціальна допомога дітям, підліткам і їхнім родинам.
- 6.4. Соціальний захист дітей.
- 6.5. Соціальний захист населення.
- 6.6. Соціальне обслуговування інвалідів.
- 6.7. Підготовка кадрів соціальних працівників.

Ключові поняття та терміни

Адаптація, злочинність, служба зайнятості, соціальне партнерство, соціально-педагогічна допомога.

6.1. Становлення соціально-педагогічної роботи

Перші джерела зародження соціальної роботи ідуть у XI ст. (допомога бідним, добродійність, жіночий рух, піклування, турбота й ін.).

Професія соціального працівника в Німеччині виникла на початку XX ст. як суцього жіноча. Перші законодавчі акти про підготовку соціальних працівників з'явилися у 1918 р.

У перші десятиліття соціальна допомога надавалася клієнтам тільки в критичних ситуаціях як прояв турботи. З розвитком законодавства по соціальному забезпеченню потребуючий соціальної допомоги став розглядатися як об'єкт благодійної діяльності, що надалі вплинуло на розуміння сутності професії і вибір терміну «соціальний працівник», що уже широко використовувався в інших країнах світу.

До середини XX ст. у Німеччині одержали поширення англо-американські методи соціальної роботи, що сьогодні вважаються класичними. До них відносять: індивідуальну допомогу, групову терапію і роботу в громаді. Розвиток власне німецьких досліджень в області теорії і практики соціальної роботи в цей період ще відставало від розвитку експериментальних досліджень в інших країнах (США, Голландії, Швейцарії) [3].

Поступово, обсяг і тематика соціально-педагогічних досліджень почали розширюватися з урахуванням національної специфіки. Якщо традиційно основним адресатом соціальної допомоги служили тільки діти і підлітки (спочатку в окремих проблемних, а пізніше й у загальних життєвих ситуаціях), то згодом предметом соціально-педагогічних досліджень стали всі вікові категорії суспільства і різноманітні сфери їхньої діяльності.

Сьогодні соціальна і соціально-педагогічна робота у Німеччині здійснюється на трьох рівнях: державному, регіональному та місцевому. На державному рівні їх реалізацією займається Міністерство соціального забезпечення, основними напрямками діяльності якого є [9, с. 241]:

- керівництво практичним та функціональним розвитком соціального обслуговування населення;
- визначення пріоритетних ліній у сфері соціального забезпечення;
- впровадження соціальних інновацій;
- підготовка необхідних законопроектів та постанов;
- організація курсів підвищення кваліфікації фахівців соціальної та соціально-педагогічної діяльності.

Регіональні підрозділи Міністерства соціального забезпечення направляють і контролюють обслуговування соціальних потреб населення в межах території федеральної землі, відповідають за призначення та виплату державних дотацій муніципалітетам. Керівництво соціальним обслуговуванням на місцях передано до місцевих органів – соціальних комісій та муніципалітетів. Відповідальними за соціальні послуги є організації соціального управління та допомоги, які є конкретними розподільцями соціальних благ серед громадян та приймають спільно з місцевими органами рішення стосовно форм та розмірів здійснюваної допомоги. Організаційна структура соціальних служб та організацій є децентралізованою [8].

За останні 40 років теорія і практика соціальної роботи і соціальної педагогіки в Німеччині одержала значний розвиток. Активізація соціально-педагогічної діяльності мотивувалася процесом вдосконалення соціальної структури суспільства, що поставило перед соціальною роботою і соціальною педагогікою багато нових і складних проблем – починаючи з допомоги біженцям, цілим родинам переселеним з інших країн, літнім і мало захищеним людям, роботи в соціально-педагогічних інститутах і різних соціальних службах і аж до кооперації з громадянськими ініціативами і групами самопомоги у соціальній роботі в даний час.

Разом з тим, німецькі фахівці вважають, що саме поняття «соціальна педагогіка», що ввійшла в науковий обіг і одержала широке визнання, особливо

в Німеччині, і це варто розглядати як визначений внесок у розвиток соціально-педагогічної думки в міжнародному масштабі. Це стосується, зокрема, законодавчого затвердження назви професії «дипломований соціальний педагог і соціальний працівник» та ін.

Термін «соціальний працівник» як юридичне визначення професії існує з 1959 р., коли були створені спеціальні вищі школи соціальної роботи. Цей термін замінив колишні – працівник сфери соціального забезпечення, благодійної установи, народний опікун і т.п. Спеціальність «дипломований соціальний працівник» введена з 1980 р. після затвердження закону про вищу школу.

Соціальний педагог у Німеччині – це фахівець, зайнятий у сфері соціальної роботи або виховної діяльності. Це поняття, яке використовується для позначення професії і диплому про освіту (дипломований соціальний педагог), відносно нове. Воно було введено в обіг тільки після створення вищих спеціальних шкіл соціальної педагогіки в 1966/67 навчальному році.

Поділ усієї сфери соціальної діяльності на соціально-педагогічну і соціальну роботу існував у країні довгі роки. Сьогодні цей поділ вважається застарілим, тому що багато сфер діяльності соціального педагога і соціального працівника тісно переплітаються.

Хоча сьогодні сфери соціальної роботи і соціальної педагогіки не розділяють, але питання про ідентичність обох понять ще остаточно не вирішене. До першої світової війни сфера соціальної роботи називалася соціальною добродійністю. В даний час соціальна робота – це інтегративний термін, що позначає всю систему соціальної допомоги.

При існуючому умовному розмежуванні функцій соціальної роботи і соціальної педагогіки німецькі фахівці виходять з того, що основні елементи (ціннісні орієнтації, цілі, задачі, базові знання і методи) повинні розглядатися загальними. Але, оскільки практична діяльність має свою специфіку (у відношенні до особистості, ситуації, соціального оточення та ін.), тому існують певні особливості. Зокрема, для соціальної роботи важливими завданнями є вирішення конфліктних ситуацій, посередницька місія в умовах надання професійної допомоги і вирівнювання соціального дефіциту. Соціальна педагогіка покликана вирішувати проблеми, пов'язані з наданням виховної й освітньої допомоги. Однак, усе це не виключає спільної діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів у багатьох професійних сферах.

Соціальні працівники і соціальні педагоги можуть бути задіяні в державних соціальних службах, різного роду державних і приватних установах, а також виступати самостійно як організатори соціальної допомоги, їхня

діяльність базується на юридичній основі і визначається цільовими постановами відповідних органів управління, а також потребами, очікуваннями і бажаннями людей.

Основними напрямками діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів на сьогодні є: соціальна допомога родині, окремим членам або групам людей, усі види діяльності соціальної служби, допомога дітям та молоді (виховні дитячі заклади, захист прав та свобод дітей та молоді, позашкільні молодіжні установи, заклади для дітей та молоді з особливими потребами), іншим віковим категоріям, людям похилого віку, інвалідам і хворим, проблемним категоріям населення (бездомні, ув'язнені, особи з поведінковими девіаціями, наркотичною та алкогольною залежністю, душевнохворі), консультування, охорона здоров'я, робота в притулках, з іноземними громадянами, психіатрична соціальна робота, робота із занедбаними дітьми і дорослими і т.п.

У сучасних умовах в Німеччині соціальні працівники і соціальні педагоги можуть працювати у [9, с. 247-248]:

- соціальній сфері (керівник інтернатного закладу, дитячого будинку чи будинку для інвалідів);
- педагогічній сфері (соціальний педагог загальноосвітнього закладу, спеціальної школи, педагог-реабілітатор тощо);
- терапії (дипломований музикотерапевт, арттерапевт);
- консультативних службах (консультант сім'ї, консультант шкільної молоді, консультант з працевлаштування, консультант у реабілітаційних закладах тощо);
- сфері управління та менеджменту соціальної сфери.

Класичними сферами діяльності соціального працівника і соціального педагога у Німеччині є [9, с. 248-249]:

- робота у соціальних службах;
- робота з людьми похилого віку;
- робота з емігрантами та допомога біженцям;
- соціальна педагогіка на підприємствах;
- догляд за людьми з фізичними вадами, розумово відсталими та душевнохворими;
- допомога умовно ув'язненим, що проходять випробувальний термін;
- консультування залежних;
- педагогіка переживання;
- підліткова освіта;
- консультування з виховних питань;

- консультивання сім'ї;
- робота з сім'єю;
- педагогіка дозвілля;
- робота з громадою;
- соціальна робота з групою;
- опіка та виховання;
- соціально-педагогічна допомога сім'ї;
- виховання в громаді;
- цілодобовий догляд;
- виховання у дитячих та соціальних установах;
- інтенсивне соціально-педагогічне обслуговування окремих випадків;
- допомога молоді, її інформування та консультивання;
- міжнародна робота з молоддю;
- консультивання школярів, соціально-педагогічна діяльність у школі;
- спеціальна педагогіка;
- статеве виховання (консультивання);
- консультивання вагітних жінок, які потрапили у конфліктну ситуацію;
- супервізія;
- соціальна допомога у сфері юстиції;
- соціально-психіатрична робота та психіатрія;
- соціокультурна анімація;
- соціально-педагогічна робота за місцем проживання;
- консультивання людей, які мають борги;
- соціальна допомога у лікарнях;
- терапевтично орієнтована робота;
- управління;
- дитяча та юнацька психіатрія.

Основними типами соціальних закладів та установ Німеччини, де працюють соціальні працівники і соціальні педагоги, є [9, с. 249-250]:

- соціально-педагогічні заклади загального спрямування (інтернати, житлові заклади для малозабезпечених, консультації з питань виховання, заклади для відпочинку та ін.);
- групи самопомоги (інваліди, хворі);
- державні, відомчі, громадські та приватні заклади з надання ночівлі бездомним, залежним;
- медичні заклади (лікарні, денні стаціонари, реабілітаційні центри, консультаційні пункти з питань планування сім'ї та ін.);

- психіатричні, діагностично-психологічні і психотерапевтичні заклади (психіатричні центри, шкільні психіатричні та медичні пункти, консультації з питань сім'ї та шлюбу);
- служби догляду за людьми, що потрапили у скрутне становище (виїзна служба Червоного Хреста та ін.);
- добровільні соціальні установи (служби роздачі продуктів харчування, надання допомоги людям на дому, підтримки родичів інвалідів та ін.);
- консультативні центри при церквах та релігійних громадах;
- центри допомоги школярам та молоді при школах, центри професійної орієнтації;
- соціально-освітні заклади для дорослих (профорієнтаційні, спілкування, батьківські університети та ін.);
- заклади догляду за дітьми, групи продовженого дня;
- посередницькі служби (з питань житла, роботи, дотацій на дітей, найму обслуговуючого персоналу та ін.);
- юридичні консультації із загальних та спеціальних питань, адвокатура;
- служби допомоги при міліції;
- управління та адміністрація в соціальній сфері, в сфері охорони здоров'я та освіти.

6.2. Діяльність соціальних служб

Загальні соціальні служби створюються в громаді. Вони одержали розвиток від існуючої раніше служби сімейної опіки, тому основна сфера їхньої діяльності – родина і її оточення. У родині можуть виникати складні конфліктні ситуації, що вимагають залучення інших спеціальних служб: допомоги молоді, соціального забезпечення, охорони здоров'я або інших. Загальні соціальні служби мають справу, як правило, з багатьма групами фахівців і широким спектром проблем, для вирішення яких може бути задіяно одночасно кілька різних спеціальних служб.

До завдань загальних служб входить з'ясування причин сформованої складної ситуації в родині, інформування про можливості надання профілактичної допомоги при усуненні (або запобіганні), наприклад, міжособистісних конфліктів. У вирішенні проблем і задач загальних соціальних служб беруть участь соціальні працівники або соціальні педагоги, у функції яких входять: інформування, консультування, аналіз і оцінка ситуації, надання безпосередньої допомоги. Вони використовують методи індивідуальної, соціально-групової допомоги і різні прийоми соціальної терапії.

В останні роки соціальні працівники загальних служб частіше відвідують клієнтів удома, але відхиляють, як правило, так звані «контрольні обходи» квартир. Відвідування клієнтів у домашніх умовах за заявкою розглядається як форма сервісу. Така форма обслуговування сприяє проведенню відкритих, довірчих бесід і звільняє клієнтів від страху перед офіційними інстанціями.

Так як соціальні працівники і соціальні педагоги постійно і на протязі тривалого періоду працюють у визначених міських кварталах і тому добре знають ситуацію у своєму районі, вони є гарними помічниками і партнерами співробітників відділів служб соціального планування.

Для досягнення якісного соціального обслуговування в міських районах співробітники загальних соціальних служб повинні постійно підвищувати свою кваліфікацію, вміти працювати з бригадою фахівців, систематично проводити консультації. На сьогодні продовжується дискусія про оптимальне визначення співвідношення розміру території району і необхідної кількості соціальних служб у ньому. Тому кожна громада (комуна) визначає сама необхідну їй кількість загальних соціальних служб і число співробітників у них.

На практиці загальні соціальні служби в багатьох землях країни організаційно взаємозалежні з іншими спеціальними соціальними службами (бюро допомоги молоді, відділом соціального забезпечення, охорони здоров'я та ін.). Але крім того, існують і самостійні в організаційному відношенні загальні соціальні служби.

Поряд із загальними соціальними службами в Німеччині велику роль у соціальній сфері відіграють особливі або спеціальні служби соціальної допомоги. Як правило, їхні завдання обмежені визначеним колом проблем, і створюються вони нерідко у зв'язку із запитами клієнтів.

У цілому в країні існує три види спеціальних соціальних служб [3]:

а) створені всередині загальних соціальних служб як результат, реакція на потребу, що виникла в районі;

б) діючі за межами загальних служб для вирішення особливих проблем у місті або сільській місцевості;

в) не пов'язані у своїх задачах із загальними соціальними службами. До таких організацій відносяться соціальні служби на підприємствах, в армії, сільській лікарні й ін., що не пов'язані з місцевими органами соціального управління.

Великий інтерес представляє діяльність соціальних служб на підприємствах, концернах, фірмах, де функції соціальної роботи покладаються на ряд служб: соціально-правову і фінансову службу, медико-соціальну службу, кадрову службу, службу безперервної освіти і підвищення кваліфікації, службу

соціального забезпечення, службу керівних кадрів і стратегічного менеджменту, службу роботи з громадськістю і засобами масової інформації та ін.

Усі ці служби взаємодіють і кооперуються для створення, збереження і розвитку основного капіталу підприємства – кадрового складу, висуваючи основним принципом діяльності соціальне партнерство, завдяки якому вдається домогтися підйому економіки, соціальної стабільності на кожному підприємстві й у країні.

Соціальні служби підприємств ефективно вирішують задачі реалізації соціальних функцій, здійснюючи аналіз, облік і використання ресурсів трудового колективу, керуючи соціалізацією, охороною здоров'я, політикою, пенсійним забезпеченням, соціальним самовизначенням і адаптацією співробітників.

Виробнича адаптація знаходиться в центрі уваги соціальних служб підприємств. Процес адаптації, включення нових працівників у виробництво і колектив постійно і цілеспрямовано керується і регулюється службою персоналу і стратегічного менеджменту. Ця служба допомагає розкрити і реалізувати творчо-трудова потенціал, сприяє саморозвитку, освіті і самовизначенню кожного співробітника.

Проблема кадрового забезпечення є важливою у діяльності соціальних служб підприємства, але в залежності від змін ринкової кон'юнктури вона може бути пов'язана з питаннями переструктурування, переорієнтації і скорочення, а значить перепідготовки кадрів, забезпечення робочих місць для різних соціальних груп і особливо для соціально незахищених. Розвиток таких аспектів соціальної роботи, як раціональна організація праці, досягнення колективом високого професіоналізму, оптимальне використання фонду робочого часу, забезпечення почуття задоволення в кожного співробітника підприємством і робочим місцем, впливає на економічну ефективність виробництва. Серйозна робота всіх соціальних служб на підприємстві, оволодіння працівниками цих служб соціальними технологіями є необхідними умовами досягнення колективом кожного підприємства і суспільством у цілому високого професіоналізму [3].

У Німеччині соціальні служби існують також у судах і в'язницях. Це служби допомоги молоді, у складі яких діють соціальні працівники, що вирішують два основних завдання: надання допомоги молодим правопорушникам після виявлення злочину, але до порушення кримінальної справи; і організація реабілітації правопорушників, у відношенні яких суд не виніс рішення про тюремне ув'язнення.

Реалізуючи перше завдання, соціальні працівники служби судової допомоги молоді з'ясовують соціальні умови життя молодого правопорушника, вивчають його особистість, соціально-психологічні обставини злочину і представляють письмовий звіт прокуророві і судді, а також пропонують міру покарання. Доведено, що ув'язнення майже завжди негативно позначається на подальшому розвитку підлітків, тому соціальні працівники пропонують такі міри, які б у майбутньому утримували підлітка від правопорушень, але не обмежували його волю стінами виправних установ.

Друге завдання реалізується через комплекс так званих «амбулаторних заходів». Це залучення правопорушників до роботи в будинках літніх людей, будинках інвалідів, лікарнях, включення їх у курс соціального тренінгу; організація спільного проживання правопорушників із соціальним працівником. Крім організації цих заходів, соціальні працівники роблять правопорушникам й інші види допомоги, такі, як індивідуальні бесіди, бесіди з родиною, допомога в працевлаштуванні, пошуку житла, фінансових складнощях, врегулюванні питань страхування, правильній витраті грошей, регулюванні боргів, проведенні психіатричних досліджень і психологічної експертизи.

У в'язницях найважливіші завдання соціального працівника полягають у тому, щоб разом із засудженими і керівництвом в'язниці скласти план навчання і роботи на період позбавлення волі; допомогти засудженому перебороти психологічну кризу в зв'язку з перебуванням під арештом; допомогти організувати вільний час і порекомендувати види навчання; підтримати контакт між ув'язненими і їх родичами; допомогти порадою родичам ув'язненого у вирішенні проблем, пов'язаних з його арештом і позбавленням волі; допомогти ув'язненому у врегулюванні фінансових питань; підготувати ув'язненого до виходу на волю, у тому числі, наскільки це можливо, підшукати житло і роботу.

6.3. Соціальна допомога дітям, підліткам і їхнім родинам

Усі соціальні служби для дітей, підлітків і родин поєднуються поняттям «дитячо-підліткова допомога». Робота з дітьми і підлітками підрозділяється на два аспекти: турбота про підлітків і допомога у вихованні.

Турбота про підлітків охоплює всі заходи щодо організації вільного часу або дозвілля дітей і підлітків: діяльність молодіжних центрів, робота в молодіжних організаціях, робота в галузі освіти молоді, сприяння і допомога спортивному руху, будівництво спортивних площадок, заходи щодо проведення канікул, допомога у проведенні відпочинку, міжнародні зустрічі,

охорона прав і праці підлітків. Мова йде про широку превентивну роботу з дітьми і підлітками.

Що стосується «допомоги у вихованні», то мається на увазі надання соціальної допомоги підліткам і тим родинам, у яких є значні труднощі, наприклад, проблеми у вихованні, проблеми спілкування і насильства в родині, аномалія батьків, дітей і підлітків.

У травні 1990 р. був прийнятий закон про профілактику дитячої юнацької злочинності. У законі:

- усвідомлено враховуються різні сімейні обставини і різноманіття життєвого укладу, як, наприклад, розлука, розлучення й ін.;
- скасовані втручання в правопорядок;
- підкреслюється перевага амбулаторної допомоги дітям і підліткам;
- звертається увага на визначену сімейну орієнтацію, тобто заслуги, успіхи належать усім членам родини, насамперед батькам;
- новим і справді прогресивним є прийняття постанов про захист, тобто збір, накопичення, використання і передача іншим особам інформації можливі тільки за згодою родини [3].

Робота в області дитячо-підліткової допомоги, а також по профілактиці дитячої і підліткової злочинності, а разом з нею і робота з батьками проводиться у відповідних соціальних організаціях різними професійними групами, а саме, соціальними працівниками, соціальними педагогами, психологами, педагогами, соціологами, а також частково вихователями, лікарями і юристами.

На противагу первинній традиційній роботі з попередження дитячої і підліткової злочинності, що тільки тоді активізується, коли проблеми загострюються аж до безнадійності, все більшого успіху домагається профілактична, превентивна робота. Необхідно розрізняти первинну і вторинну профілактику. *Первинна* впливає на життєво важливі стабільні обставини. *Вторинна* – означає профілактичну допомогу в складних ситуаціях, що можуть перерости в кризові. Такі важкі ситуації являють собою переходи між життєвими фазами і полями в самій біографії: наприклад, народження дитини, відвідування дитиною дитячого саду, школи, надходження на роботу і т.д. або особливі непередбачені зміни і події, такі як безробіття, зміна місця проживання, розлучення, осуд, хвороба, смерть.

Основний принцип профілактики, що у багатьох регіонах унаслідок недостатньої соціальної інфраструктури не може бути здійснений, припускає ранню і своєчасну підтримку і зняття з обвинувачуваного провини. Цьому відповідає *принцип* соціальної роботи «*допомога і виховання замість*

покарання», чому сприяє внутрішній розвиток і готовність до зміни, наприклад, всередині родини.

Принципи соціальної роботи базуються на гуманістичній психології, що виходить з того, що кожна людина як особистість повинна і хоче бути серйозно сприйнята у своїй готовності і бажанні жити у мирі, згоді і щасті з іншими людьми і для реалізації свого наміру потребує підтримки. Звідси виходить *принцип «розуміння замість осуду»*. Але під цим не слід розуміти, наприклад, що кожна злочинна поведінка може бути схвалена, навпаки, кожному людину необхідно приймати такою, якою вона є, а причини її поведінки досліджувати і розбирати. Мова йде про те, щоб дати можливість тому, хто провинився, виразити свої почуття як позитивні, так і негативні, зрозуміти їх і серйозно прийняти.

Принцип «добровільність замість контролю» припускає надання клієнтові можливості самому вирішувати, яка допомога йому необхідна і яку він хоче прийняти. Під цим також мається на увазі, що соціальний працівник не повинен нав'язувати підопічному свою думку у формі порад або вказівок, думаючи, що він краще знає те, що потрібно підліткові. Відносини в області соціальної роботи, що знаходяться під контролем і включають ради і докази, породжують пристосованість на основі страху й унеможливають власний розвиток підопічного.

У тісному зв'язку з цим основним принципом постає *принцип «допомога для самопомоги»* або *«активність замість пасивності»*. Якщо соціальний працівник сам активний, все робить для свого підопічного і не жадає від нього самостійних дій, то тим самим він робить його ще більш безпомічним і залежним, так що зрештою той взагалі не здатний відповідати за себе. Навпаки, соціальний працівник повинен дати йому можливість самому будувати своє життя.

Принцип «скритність, конфіденційність» відбиває право кожного на повагу його особистого життя. Це значить, що передача інформації про особисті життєві ситуації третій особі (людям, установам), участь або присутність третьої особи в розмовах може відбуватися тільки за згодою клієнта.

Принцип «відкритість (щирість), довіра» спрямований на встановлення довіри. Мається на увазі відкрита і чесна поведінка професійного соціального працівника, що не дозволить собі нічого робити за спиною свого підопічного, наприклад, одержувати інформацію про клієнта від третьої особи. Так може порушитися довіра підлітка до соціального працівника.

Принцип «сімейна орієнтація» виходить з того, що захист і допомога дітям, що знаходяться під загрозою, може бути забезпечена тільки спільними зусиллями соціального працівника і батьків, за умови зміни ситуації і відносин у родині. Це означає також, що батьки приймають на себе відповідальність за вирішення проблем своїх дітей і направляють на це всі сили родини.

Принцип «об'єднана допомога - комплексна допомога» торкається сукупності проблемних життєвих обставин. Допомога соціального працівника повинна здійснюватися в тісному контакті з різними організаціями і службами, що мають відношення до родини. Цей останній принцип показує, що в соціальній роботі усе більшого визнання набуває процесуально-систематичне бачення соціальних проблем, що поєднує матеріальні, фізичні, духовно-психічні, особистісні і суспільні проблеми.

Окремі люди у своїх прагненнях реалізувати матеріальними, емоційними і духовними засобами і можливостями свої плани і вирішити свої проблеми в сучасному складному суспільстві керуються підтримкою неформальних і формальних систем свого вузького і широкого соціального оточення, наприклад, родини, родичів, сусідів, друзів, знайомих, церкви, соціальних організацій, шкіл, лікарень, установ, поліції і т.ін. Але існують групи населення, наприклад, так звані групи ризику, що у силу своїх соціально-психологічних особливостей не в змозі або не мають можливості дістати необхідні кошти і підтримку. Тому соціальна робота, в основному, займається питаннями спілкування між людьми з проблемними ситуаціями і їхньому соціальному оточенні, так як ці відносини і спілкування між окремою людиною і його соціальним оточенням, або, як це було вище сказане, неформальною і формальною системами, впливають на його здібності і можливості вирішення життєво важливих задач.

Звідси можна вивести головні функції соціальної роботи:

- формування здібностей людини і розширення можливостей для вирішення проблем і життєвих задач;
- встановлення зв'язку і поліпшення відносин між людьми і соціальними системами;
- сприяння ефективній і гуманній дії цих систем;
- соціальна допомога у розвитку і поліпшенні проведеної соціальної політики.

Захист виховання – це одна з форм підтримки родин, що мають проблеми у вихованні. Завдання служби по захисту виховання, у якій зайняті соціальні педагоги, складається насамперед з надання підтримки батькам у питаннях виховання дітей, а також у наданні допомоги дітям і підліткам у

формі поради або діючої допомоги, щоб у такий спосіб попередити небезпеку, що насувається, або запобігти всіляким сімейним конфліктам і відхиленням в поведінці підлітків.

Соціально-педагогічна допомога родині здійснюється соціальним педагогом безупинно (більш ніж 3 роки) і інтенсивно (до 20 годин на тиждень) у формі бесід з батьками і дітьми у вільний час. Мета соціально-педагогічної допомоги родині полягає в тому, щоб не допустити направлення дітей у дитячий будинок або інтернат. Перебування дітей у родині обходиться дешевше, ніж перебування в інтернаті, тому в силу своєї ефективності в останні роки такій формі роботи надається перевага її удосконалювати і розвивати.

Проблеми наркоманії, токсикоманії мають місце в багатьох дитячих і юнацьких установах, наприклад, молодіжних центрах, інтернатах і т.д. Безпорадність педагогів перед проблемою наркоманії, алкоголізму і токсикоманії – остання особливо поширена серед дівчат – призвели до того, що ця проблема вилилася у створення спеціальних організацій допомоги. Першими в цій галузі стали консультаційні пункти по боротьбі з наркоманією, їхня допомога полягає в проведенні бесід і амбулаторній терапії. При цьому усе більше поширення одержує робота з батьками і родичами дітей, що знаходяться в небезпеці, і дорослих (індивідуальні бесіди і групова робота). Ефективними формами надання соціальної допомоги є також виховні заходи для молодих наркоманів, зміна місця проживання між випискою з клініки і стаціонарною терапією, превентивні інтернати для дітей, що знаходяться в небезпеці й ін.

Слідом за апробованими англо-американськими моделями, у багатьох великих містах Німеччини одержала розвиток, у рамках служби соціальної допомоги молоді нова форма «відкритої» соціальної роботи, орієнтована на проблеми вулиці.

До виховних заходів, спрямованих на запобігання небезпеки для груп дітей і неповнолітніх підлітків, відносять як допомогу загального характеру, так і спеціальну допомогу, пов'язану із запобіганням небезпеки для окремої особистості. Метою соціально-педагогічної роботи в цьому випадку є не тільки запобігання різного роду негативних процесів серед вуличної молоді, але і прагнення всіма способами сприяти розвиткові особистої відповідальності дітей і підлітків і їхні самовизначення через організацію клубної роботи.

Існують різні концепції соціальної роботи на вулицях міста. Всі вони включають насамперед превентивні (профілактичні) міри:

- якомога раніше визначити виникнення запущеної (маргінальної) молоді, особливо вуличних груп дітей і підлітків через встановлення «випадкових» контактів з ними в періоди їхніх зборів і проведення вільного часу;

- визначити потреби, проблеми вуличних груп молоді і форми надання їм відповідної допомоги, як індивідуальної, так і групової;

- вжити заходів для запобігання кількості груп, сприяти їхньому розпадові і напрямкові їх активності в менш агресивне русло;

- виявити особливо небезпечних підлітків у вуличних групах і спробувати втягнути їх у молодіжні групи, що знаходяться під соціально-педагогічною опікою соціальних працівників;

- знайти приміщення для вуличних груп молоді і проводити з ними екскурсії, різні форми організації дозвілля з метою прискорення процесу їхньої соціалізації або ресоціалізації;

- встановити контакти з наркоманами, направити їх у відповідний заклад.

У процесі контактів з вуличними групами дітей і підлітків соціальний працівник повинен виявляти максимум розуміння й участі в їхньому житті. Разом з тим, необхідно пред'являти молодим людям і визначені вимоги.

6.4. Соціальний захист дітей

У сучасній роботі з захисту дітей у Німеччині усе більше говориться про «наси́льство над дітьми» замість «жорстокого поводження з дітьми». Поняття «наси́льство над дітьми» відбиває нове розуміння проблеми, де в центр уваги виносяться зв'язки між насильством окремих осіб, наприклад, батьків над своїми дітьми (сімейне насильство), і насильством з боку суспільних структур (структурне насильство). Насильство в широкому змісті слова можна представити в такий спосіб. У насильстві батьків (сусідів, учителів, вихователів) над своїми дітьми актуалізувалися і стали суб'єктивно відчутні насильницькі структурні відносини (конкуренція і придушення успіху, дитяча ненависть, непевність у робочому місці, інтенсивність дорожнього руху, руйнування навколишнього середовища, бюрократизація громадського життя і т. ін.). Іншими словами: родини живуть під впливом і в залежності від соціальних структур, від яких терплять насильство.

Під захистом дітей розуміється: створення дітям у родині і суспільстві гідних умов, зміцнення їхніх прав і мобілізація сил для їхньої реалізації. Підставою цьому служать законодавчі акти, наприклад, закон про охорону праці і прав підлітків, які служать захисту дітей і юнацтва в суспільстві. Окремі його параграфи про карне право батьків повинні гарантувати захист фізичного, духовного і морального розвитку дітей і підлітків, що знаходяться в небезпеці.

На соціально-політичному рівні, поряд з партіями, німецьким союзом захисту дітей і іншими суспільними й ініціативними організаціями,

мобілізуються всі сили на поліпшення життєвих умов дітей. Управління у справах молоді регулює питання опікунства.

Офіційна (службова) допомога дітям і підліткам користується попитом у стомлених від конфліктів матерів і батьків, наприклад, якщо при розлученнях виникають спірні питання у відношенні нових батьківських ролей і прав, коли батьки сперечаються про те, з ким з них залишиться дитина, про відвідування дитини другим батьком, і ін. Соціальні працівники управління у справах молоді розглядають питання опікунства: готують експертизи до судового акту про встановлення опікунства. Опікун призначається з дозволу ради, особливо при частковому позбавленні прав обох батьків, якщо не брати до уваги переїзд, тому що перебування у родині благотворно позначається на дитині.

Опікун бере на себе всі батьківські права і приймає відповідні рішення за дитину або дітей. Опіка здійснюється в основному через служби управління по справах молоді, але може здійснюватися приватними особами, наприклад, родичами або знайомими.

При спірних питаннях щодо опікунства суд з питань родини й опікунства і управління в справах молоді повинні довести до відома всіх закон, що визначає, що соціальний працівник проводить бесіди з обома батьками – окремо або разом – і оцінює їхню життєву ситуацію і положення, а також батьківські здібності в поводженні з дітьми. Останнім часом все більше поширення одержала позиція на користь дітей про те, що соціальний працівник не встає на одну з батьківських сторін, а, навпаки, підтримує батьків у тому, щоб вони і після розлучення обоє, виконували свої батьківські обов'язки на благо своєї дитини. Усі свої враження соціальні працівники узагальнюють (резюмують) у своєму повідомленні (доповіді) компетентному судді з питань опікунства.

Лікувально-профілактичні денні установи і притулки – це напівстаціонарні організації, у яких діти перебувають щодня з 8 до 17 годин. Вони відрізняються від дитячих садів і шкільних притулків своїми цільовими групами і спеціальним лікувально-профілактичним і терапевтичним обслуговуванням. Сюди приймаються діти дошкільного і шкільного віку, що під впливом середовища (наприклад, проблемні родини) і психофізичних умов звертають на себе увагу і мають потребу в інтенсивній лікувально-педагогічній або терапевтичній допомозі.

Мета діяльності установ полягає не тільки в зменшенні порушень у поведінці дитини, але також у підтримці і поліпшенні атмосфери в родині за допомогою консультацій батьків, сімейної терапії й інших методів. Відповідно до мети, тут знаходяться тільки малі групи від 6 до 8 чоловік із двома педагогами. Кваліфікована служба дипломованих психологів, педагогів-

терапевтів, соціальних педагогів і логопедів проводить лікувально-педагогічну і терапевтичну роботу з дітьми, а також роботу з батьками і школою.

Служби захисту молоді призначені для дітей, що після свого «розладу» з родиною ідуть з будинку або інтернату і самі звертаються в службу захисту молоді, тому що не знають, чи повертатися їм у родину. Більшість служб захисту підлітків надають дітям тільки короткочасне перебування – 48 годин діти можуть знаходитися там анонімно – після чого батьків або інтернат інформують про їхнє місцезнаходження [3].

Крім того, існують молодіжні інформаційні служби, що пропонують консультації і підтримку втікачам без можливості їхнього розміщення в себе.

В останні роки виникли так звані жіночі будинки-притулки, у яких проводиться соціально-педагогічна і терапевтична робота; притулки для дівчаток, що у своїх родинх піддавалися з боку названих батьків і родичів чоловічої статі сексуальному насильству і нарузі.

Ці організації надають дівчатам або жінкам і їх дітям нетривалий за часом захист від подальшого знущання з боку їхніх батьків або чоловіків, проводять терапевтичні бесіди, дають поради і виявляють складні ситуації, змінити які покликані соціальні працівники і соціальні педагоги. Такі будинки для дівчат і груп дітей, які піддавались знущальному і сексуальному насильству, існують на сьогоднішній день ізолювано, роз'єднано і тільки у великих містах. Додатково до таких притулків у всіх великих містах існує сигнал тривоги або екстрений виклик для дівчат і жінок, які піддавались насильству, яким надаються і практична допомога і підтримка, і поради, насамперед, з питань судових процесів над чоловіками, що вкоїли насильство.

Дитячі центри захисту – це специфічні служби допомоги для сімей із проблемами насильства (фізичні, психічні, сексуальні й т. ін.). Допомога центрів захисту поєднується за назвою «Сучасна робота з захисту дітей». Центри працюють як команда, що складається з 5-ти співробітників: соціальних працівників, психологів, педагогів, соціологів.

У своїй концепції співробітники центру виходять з того, що необхідно знати причини виникнення насильства, для того, щоб надати діючу допомогу. Розуміння всієї сукупності проблем насильства вимагає розглядати насильство над дітьми не тільки як прояв і вираження сімейних конфліктів, але і як вплив соціальних процесів на відносини в сім'ї. Комплекс психологічних причин (переживання насильства з боку батьків у дитинстві, недовіра стосовно інших людей, низька самооцінка, безконфліктність, зміна ролей, конфлікти в партнерстві, «важка дитина» і т. ін.) і соціальних причин (соціальна ізоляція родини, важкі життєві умови, авторитарні традиції у вихованні, формування

насильства в суспільних відносинах) насильства над дітьми в сім'ї називають «синдромом знуцання».

Різноманітна допомога в центрах захисту дітей розглядається як комплексна і взаємозалежна допомога: консультації по телефону, втручання в кризові ситуації, порадотерапія для сім'ї і дітей, відвідування вдома, батьківські групи, соціальні служби (практична допомога), конференції працівників служб допомоги, співробітництво з іншими установами, співробітництво з добровільними помічниками, сімейні вечори, сімейні зустрічі із соціальними педагогами, наради і спецзустрічі з колегами інших організацій по проблемі насильства, підвищення кваліфікації соціальних працівників по проблемі «Насильство в сім'ї», широка суспільно-просвітительська робота з цієї проблеми.

6.5. Соціальний захист населення

Системно сформований соціальний захист в Німеччині, до якого входять пенсійне страхування, страхування на випадок хвороби, страхування в разі потреби в догляді та на випадок безробіття. Внески на страхування сплачує як працівник, та і роботодавець в однакових розмірах. Майже усі жителі цієї країни застраховані на випадок хвороби: більшість у рамках державного страхування – 88%, а майже 12% – у приватних лікарняних касах.

У кінці ХХ ст. в Німеччині була створена найрозвиненіша соціальна мережа. До останнього часу на бюджетні соціальні витрати витрачалося 27,6% внутрішнього валового продукту. Широка система страхування на випадок хвороби, пенсійного страхування, страхування від нещасного випадку і в разі догляду, а також по безробіттю захищає від фінансових наслідків життєвих проблем. Поряд з тим така соціальна система Німеччини охоплює такі виплати, які фінансуються і з бюджету: допомога на дітей, податкові пільги або забезпечення прожиткового мінімуму для пенсіонерів і непрацевдатних. Німеччина, як соціальна держава, вважає що забезпечення соціального захисту всіх громадян є першочерговим завданням.

Велику фінансову підтримку сьогодні в Німеччині має сім'я. Для підвищення народжуваності з 2007 року замість допомоги на виховання було запроваджено так звану «батьківську допомогу», яка фінансується з бюджету і розмір якої залежить від рівня доходів сім'ї. Її може одержувати мати або батько залежно від того, хто бере перерву на протязі одного року. Розмір такої допомоги становить 67% від останньої заробітної плати з вирахуваними податків і відрахувань, але не менше 300 і не більше 1800 євро. Така «батьківська допомога» продовжується ще до двох місяців, якщо інший член

подружжя погодиться призупинити свою зайнятість. Отже у батьків тепер є можливість повноцінно виховувати свою дитину. Поряд з цим була розбудована система догляду за дітьми. Сьогодні, як і раніше, починаючи з трьох років діти мають право на місце в дитячому садку. До 2013 року у Німеччині було створено 750000 місць для дітей до трьох років у яслах, тобто яслами забезпечена третина всіх дітей. У цій країні існує також допомога на дітей, розмір якої складає 154 євро на місяць, а починаючи з четвертої дитини – 179 євро аж до досягнення нею 18-річного віку. Молоді родини мають також право на звільнення від роботи з метою виховання дитини до досягнення нею трирічного віку. А також молода сім'я має право на неповний робочий день, якщо цьому дозволяють умови праці на підприємстві [9].

Цікавим є пенсійне страхування Німеччини. Відповідно до соціального кодексу особа може бути включена до системи обов'язкового пенсійного страхування або застрахована за іншою системою та отримувати пенсію у зв'язку зі старістю у повному розмірі, бути звільненою від обов'язкового пенсійного страхування і застрахованою у системі страхування професійних груп. Пенсії за віком є чотирьох видів: звичайна пенсія; пенсія застрахованим із великим стажем; пенсія за віком інвалідам; пенсія шахтарям, які мають значний стаж роботи під землею.

Для обчислення страхового стажу у Німеччині включаються періоди сплати працівниками та їх роботодавцями внесків, періоди вільні від сплати внесків та періоди, які враховуються при обчисленні пенсії. Для нарахування пенсії застосовується формула із трьох показників. Це – сума особистих коефіцієнтів (сума винагороди за трудову діяльність); фактор виду пенсії (для пенсії за віком – 1, для пенсії при частковому зниженні працездатності – 0,5); актуальна вартість пенсії (для переведення пенсії, вираженої у сумі особистих коефіцієнтів у суму грошей). У більшості країн, як і в Німеччині, основний тягар внесків сплачують роботодавці.

Соціальне страхування в Німеччині поділяється на обов'язкове і добровільне, і до нього входять 5 основних компонентів: пенсійне, медичне, від нещасних випадків, по безробіттю та інвалідності.

Щодо пенсійного забезпечення, то Німеччина займає 4 місце у Європі за розміром виплачуваних пенсій для осіб, старших 60 років, поступаючись лише Люксембургу, Франції і Данії.

Пенсійні страхування включає в себе проведення дій, які необхідні для уникнення дострокового виходу на пенсію і направлені на збереження, покращення і відновлення працездатності, а також сприяння професійному розвитку і професійній перекваліфікації. Воно складається з 3 елементів, які

являються окремими системами: обов'язкове пенсійне страхування, пенсійне страхування від підприємств та приватне пенсійне страхування. В Німеччині говорять: «якщо ви бідні, то отримуєте таку ж допомогу і лікування, як і решта» на протипагу іншому європейському формулюванню «якщо ви бідні, то помирайте раніше».

Щодо системи медичного страхування, то вона теж не однорідна і складається з 5 основних елементів. Перший компонент – стаціонарне медичне обслуговування. На початку XXI ст. видатки на стаціонарне обслуговування складала 40% всіх видатків на медичну допомогу. 59% всіх лікарів Німеччини працюють в лікарнях стаціонарного обслуговування. Другий елемент – амбулаторне обслуговування, третій – виготовлення медикаментів.

Ціна медикаментів складає третину від ринкової ціни. Вони продаються лише за рецептами, що створює можливість контролювати якість ліків. Оплата за ліки здійснюється через лікарняні каси, а їх повну ціну покриває медичне страхування. Четвертий елемент – фінансування програм для тих осіб, які не можуть особисто брати участь в програмах обов'язкового медичного страхування. П'ятий – медичне обслуговування на підприємствах, що складає 4,3% всіх видатків на охорону здоров'я.

У Німеччині існує допомога у разі бідності тим громадянам, які не отримують жодної допомоги і самостійно не можуть себе забезпечити. Таку допомогу мають право отримувати як громадяни Німеччини, так і громадяни іншої держави. Вона передбачає кошти на забезпечення житла, життя або за наявності особливих умов життя, наприклад, інвалідності, хвороби або старості. 8,5% населення Німеччини отримують таку соціальну допомогу країни, з яких 56% – жінки. А 44% – чоловіки.

Якщо раніше така допомога була потрібна для осіб похилого віку, то на сьогодні вона необхідна і для молодших. Проте отримувати таку допомогу є нелегко. По-перше: особа повинна вичерпати всі можливі засоби самостійного забезпечення – намагатися самостійно знайти роботу, продати предмети розкоші, переїхати в дешевше житло, звернутися за допомогою по безробіттю. По-друге, якщо нічого не вийшло, то така людина має звернутись за допомогою до родини, допомогти яких може зобов'язати суд. Також для отримання соціальної допомоги є встановлені норми житлової площі – 1 особа – 45 кв. м.; 2 особи – 60 кв. м.; 3 особи – 85 кв. м.

6.6. Соціальне обслуговування інвалідів

Протягом останніх 30-ти рр. у світі склалися стійкі тенденції і механізми формування соціальної політики щодо інвалідів, виявлена підтримка урядів

різних країн у розробці підходів до вирішення проблем цієї соціальної групи і надання допомоги державним і громадським інститутам у визначенні і реалізації політики, адресованої інвалідам.

Головні принципи формування соціальної політики щодо інвалідів, вироблені світовою спільнотою, і в тому числі і в Німеччині, в загальному вигляді зводяться до наступних: уряд відповідальний за впровадження системи, спрямованої на усунення умов, що сприяють появі інвалідності, і вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності. Уряд повинен забезпечити інвалідам можливість досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя, у тому числі у сфері доходів, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі в суспільному житті; інваліди мають право жити в соціумі, де вони народилися, – світова спільнота засуджує ізоляцію інвалідів. Для цього суспільство повинне прагнути сформувати умови для незалежного життя інвалідів (самозабезпечення, самодостатність в повсякденному житті); за інвалідами мають бути визнані права і обов'язки громадян даного суспільства. В компетенції держави знаходяться способи визнання, забезпечення і реалізації прав і обов'язків інвалідів як повноцінних членів суспільства [17].

Держава повинна прагнути до рівно доступності заходів відносно інвалідів на всій території країни, незалежно від того, де проживає інвалід (місті, селі, адміністративно-територіальній одиниці і ін.). У реалізації політики щодо інвалідів повинні враховуватися особливості кожного інваліда або груп інвалідів: всі інваліди через специфіку свого захворювання мають різні стартові умови. Основними формалізованими критеріями оцінки політики держав у соціальному обслуговуванні інвалідів, є наступні: наявність офіційно визнаної політики щодо інвалідів; наявність спеціального законодавства, спрямованого на усунення суспільної дискримінації інвалідів; координація національної політики соціального захисту інвалідів; доступ інвалідів до реалізації цивільних прав, у тому числі права на працю, на освіту, на створення сім'ї, на недоторканність приватного життя і власності, а також політичних прав; наявність системи пільг і компенсацій для інвалідів; судові і адміністративні механізми реалізації прав інвалідів; наявність неурядових організацій, що забезпечують соціальне обслуговування інвалідів; доступність до інформаційного середовища.

Технології соціального обслуговування включають сукупність соціальних послуг (догляд, організація харчування, сприяння в наданні медичних, правових, соціально-психологічних і матеріальних видів допомоги, допомоги в професійній підготовці, працевлаштуванні, організації дозвілля, сприяння в

організації ритуальних послуг та ін.), які надаються інвалідам вдома або в установах соціального обслуговування незалежно від форм власності.

Інваліди, що потребують постійної або тимчасової сторонньої допомоги у зв'язку з частковою або повною втратою можливості самостійно задовольняти свої основні життєві потреби, мають право на соціальне обслуговування, здійснюване в державному, муніципальному і недержавному секторах системи соціального обслуговування. Такі послуги надаються лише за умов добровільної згоди інвалідів, за винятком випадків, коли надання таких послуг необхідне, аби врятувати життя інваліда (можливо, навіть і проти його волі). На думку експертів ООН, основними правами, які мають бути гарантовані інвалідові і на основі яких визначається міра відповідності національної політики держави міжнародним стандартам, є права на освіту і працю, вступ до шлюбу, батьківство, право звернення до суду, право на недоторканність приватного життя і власності, а також політичні права. Головними виплатами для інвалідів є пенсія по інвалідності, що не залежить від віку і обумовлені тільки станом здоров'я, неможливістю або обмеженою можливістю людини здійснювати трудову діяльність. Пенсії в Україні виплачуються з пенсійного фонду, створеного за рахунок страхових внесків підприємств та громадян.

Формування системи соціального захисту бере початок в Європі, пріоритет у створенні системи соціального захисту належить Німеччині. Саме за часів Бісмарка було запроваджено систему соціального страхування для працівників промисловості. До неї входили допомога у зв'язку з хворобою (1883 р.), у зв'язку з нещасним випадком на виробництві (1884 р.), по інвалідності та старості (1889 р.). На початку ХХ ст. уряди інших європейських країн зіткнулися з соціальними проблемами, що змусило їх застосувати досвід Німеччини. Згодом уряди деяких країн Європи майже повністю перебрали на себе відповідальність за певні види соціального забезпечення. Зокрема, з 1919 р. в англосаксонських і скандинавських країнах за підтримки держави було запроваджено соціальні (тобто без попередньої сплати внесків) пенсії за віком, сліпим і в окремих випадках інвалідам інших категорій. У царській Росії в 1861 р. було прийнято закон про «допоміжні товариства» при гірничих заводах. Головні принципи соціального захисту було висвітлено в положенні 1901 р. «Временные правила о пенсиях рабочим казенных горных заводов и рудников, утративших трудоспособность на заводских и рудничных работах». Отже, держава брала на себе відповідальність за соціальний захист робітників «казенних», тобто державних, підприємств. У 1903 р. відповідним законом гарантувалося відшкодування постраждалим від нещасного випадку і в разі смерті їхнім сім'ям на всіх промислових підприємствах. У 1912 р. Третя

Державна Дума Росії прийняла пакет законів про соціальне страхування, які були аналогічні законам, що діяли в Австрії, Німеччині та Франції.

У Німеччині, як в соціальній державі загального добробуту, соціальні права є невід'ємною частиною соціальних статусів. Конституція Німеччини містить слова: «Ніхто не може бути обділений унаслідок своєї інвалідності». Головний Закон надає всім громадянам «право на реабілітацію і інтеграцію в нормальне життя». Положення Конституції Німеччини зобов'язують законодавчу, виконавчу владу і судові органи як на федеральному рівні, так і на рівні земель і общин, а також інші установи і організації використовувати всі можливості для залучення інвалідів всіх категорій «наскільки це можливо, в нормальне життя» [17].

Технології соціального обслуговування інвалідів Німеччини відповідають провідним принципам соціальної держави, хоча Конституція не містить положення про надання переваги інвалідам перед іншими членами суспільства чи забезпечення рівних умов існування. Існує лише ряд норм і правил, метою яких є інтеграція в життя суспільства інвалідів і осіб, яким загрожує інвалідність. Понятійне визначення інвалідності не повинне сприяти ідеологічній або соціальній дискримінації інвалідів, воно лише покликане підкреслити індивідуальність їх проблем і способів їх вирішення. У Німеччині існує спеціальне законодавство «Про працю осіб із зниженою фізичною здатністю», яке передбачає організацію квотування робочих місць, надання особливих пільг при працевлаштуванні інвалідів.

Відповідно до закону «Про сприяння в працевлаштуванні» інвалід в Німеччині отримує таку ж допомогу, як і здорова людина. Проте якщо перепідготовка потрібна саме через інвалідність, вона входить в комплекс заходів щодо професійної реабілітації і надаватиметься на вигідніших умовах. Німецьке законодавство про соціальне обслуговування інвалідів містить ідею про те, що реабілітація і подальше працевлаштування інвалідів економічно вигідніше, ніж постійне забезпечення їх пенсіями і видатками. В Німеччині діє Федеральна програма зайнятості інвалідів, що передбачає різні пільги і субсидії підприємцям, що працевлаштовують інвалідів.

Технології соціального обслуговування інвалідів Німеччини розвиваються на основі «Кодексу соціального права», який є керівним положенням при визначенні соціальної політики і допомоги інвалідам. Основними принципами «Кодексу» є: надання всіх видів необхідної допомоги будь-якому інвалідові або особі, якій загрожує інвалідність, незалежно від причини; інтеграція інвалідів в суспільство; проведення заходів по ліквідації наслідків інвалідності; принцип надання індивідуальної допомоги, орієнтованої на потребу кожного індивіда.

Крім того в Німеччині діють закони «Про вирівнювання послуг з реабілітації», «Про соціальну допомогу», норми яких направлені на реабілітацію інвалідів із застосуванням механізмів страхування. Відповідно до законодавства, фінансування процесу інтеграції інваліда в трудове життя має пріоритет перед пенсійним фінансуванням, тому в Німеччині сформувався принцип «реабілітації до призначення пенсії».

Визначення міри інвалідності, згідно із законом «Про тяжких інвалідів», потрібне лише для надання особливих видів послуг, а також для податкових компенсацій. Питаннями соціального захисту інвалідів займається Міністерство праці і соціальних справ, а також Федеральний інститут страхування Німеччини. Вони здійснюють контроль за виконанням законів і фінансовим забезпеченням їх реалізації.

Технології соціального обслуговування інвалідів Німеччини включають вирішення питань медичної, професійної і соціальної реабілітації. Чітко визначені показники для проведення комплексу реабілітації інвалідів в медичних установах і клініках. Головною метою проведення реабілітаційного комплексу є забезпечення самостійності Інваліда в рамках концепції т.зв. «самопоміги» [17].

Законодавчо визначені заходи заохочення професійної реабілітації інвалідів. Працюючим інвалідам передбачена виплата спеціальної компенсації транспортних витрат, на дорогу до роботи і додому. Проте відповідно до законодавства соціальний захист інвалідів в Німеччині поширюється лише на осіб, міра втрати працездатності яких складає не менше 50 відсотків. В окремих випадках до них можуть бути прирівняні особи з мірою інвалідності 30-50 % втрати працездатності, які не можуть розраховувати на отримання пільг і збереження робочого місця без допомоги держави. Інваліди в Німеччині отримують компенсації і мають багато пільг (зниження податків, захист від звільнень і ін.).

6.7. Підготовка кадрів соціальних працівників і соціальних педагогів

Початком навчання соціальних працівників у Німеччині вважається 1893 р., коли Жанетт Шверін організувала набір на курс «Трупи дівчат і жінок для соціальної допомоги і турботи». У 1899 р. під керівництвом Аліси Саломон була заснована однорічна програма підготовки соціальних працівників.

У 1905 р. протестантська церква в Ганноверу заснувала першу жіночу школу по соціальному забезпеченню. У 1908 р. Аліса Саломон відкрила жіночу школу соціальної роботи з дворічною програмою в Берліні – програмою, що незабаром була повторена по всій Німеччині.

На сьогоднішній день у Німеччині функціонує широко диференційована сфера соціально-педагогічної діяльності, що включає заклади для підтримки сімейного виховання, дитсадки, групи продовженого дня, виховання в дитбудинках та інтернатах, центри позашкільної дитячої й підліткової діяльності та ін.

Для успішного функціонування цієї багатоаспектної діяльності соціально-педагогічної сфери в Німеччині функціонує диференційована, ієрархічно упорядкована структура професійної підготовки кадрів соціальних педагогів чотирьох освітньо-професійних рівнів. Підготовка соціальних педагогів у Німеччині здійснюється на допрофесійному рівні, на рівні професійних училищ, на рівні середньої спеціальної освіти, на рівні вищої освіти [12].

Допрофесійну підготовку майбутні соціальні працівники у Німеччині одержують в основному, беручи участь у діяльності різних добродійних організацій: Червоний Хрест, організація католицької церкви Карітас.

Навчальна програма професійної школи, яка готує виховательок для роботи в дитбудинках сімейного типу в німецькомовних країнах, розрахована на один навчальний рік (1031 навчальна година, 35 тижнів теоретичного навчання і п'ятитижнева практика).

У Німеччині функціонують також спеціальні професійні училища зі строком навчання два роки, які готують фахівців по догляду за дітьми. До цих училищ вступають після закінчення 9-річної обов'язкової школи.

Професійна підготовка соціальних педагогів здійснюється в Німеччині в основному у вищих спеціальних школах (ВСШ), а також в декількох університетах. Тривалість навчання у ВСШ – 6-8 семестрів, в університетах – 8-12 семестрів. Цікавим є той факт, що серед абітурієнтів, які обирають своєю майбутньою професією спеціальність «соціальний педагог/соціальний працівник», 80% віддають перевагу навчанню у ВСШ, 20% – в університетах.

При зарахуванні у ВСШ і в університети Німеччини не вимагається складання вступних іспитів, як в Україні. Береться до уваги середній бал атестата, номер подання документів, кількість «семестрів чекання». Частина місць віддається абітурієнтам з психічними і фізичними відхиленнями. Деякі ВНЗ вимагають попереднього практичного досвіду або проходження практики перед початком навчання для визначення професійної придатності [15].

Персонал для дитячих садків, молодіжних центрів і для надомної опіки за малятами готується на середньо-освітньому рівні в професійних, спеціалізованих школах. Соціальні працівники і педагоги навчаються в коледжах-інститутах, що належать до системи вищої освіти. Деякі університети пропонують курси соціальних працівників і соціальних педагогів.

Університети і коледжі мають високий ступінь конституційно гарантованої незалежності. Вони автономно вирішують всі академічні проблеми: навчальні програми, іспити, навчальні плани, набір студентів.

Кваліфікації, статус, оклад викладацького складу встановлюються федеральним законодавством. Потрібно, щоб професори мали докторський ступінь. Як правило, велика частина членів викладацького складу університетів в області соціальних наук фактично не має практичного досвіду соціальної роботи. На відміну від університетів, коледжі соціальної роботи, в основному, вимагають докторський ступінь і практичний досвід роботи для зарахування в штат професури.

Зміст і структура курсів навчання сильно різняться в кожній школі завдяки їхній автономності. У школах соціальної роботи пропонуються три різних типи навчальних програм.

1. Соціальна робота, орієнтована на традиційні напрямки соціальної політики в установах.

2. Соціальна педагогіка, спрямована на роботу з молоддю в громадах, та на інші освітні завдання поза школою.

3. Навчальна програма, що поєднує елементи як соціальної роботи, так і соціальної педагогіки.

Загальні елементи різних навчальних програм можуть бути легко об'єднані в такий спосіб:

- соціальна робота і соціальна педагогіка, історія, теорія, організація й інститути, методи;

- соціальні науки: соціологія, соціальна політика, політична наука, економіка, статистика, емпіричні соціальні дослідження;

- психологія/педагогіка: прогресивна психологія, терапевтичні методи, теорія і практика освіти, теорії соціалізації;

- здоров'я: надання медичної допомоги, медичне обстеження;

- юридичне і суспільне управління: законодавство у відношенні сім'ї, молоді, соціального забезпечення, соціальних гарантій, праці і управління;

- музика, драматургія, спорт, мистецтво, кінематограф, відео, засоби масової інформації [15].

Багато навчальних програм включають курси мов, таких, як англійська, іспанська, французька. Школи з орієнтацією на роботу з іммігрантами пропонують курси основних мов іммігрантів. У школах, що діють при церкві, у навчальний план включається соціальна етика і соціальна філософія.

Професійна практика відіграє важливу роль у навчанні соціальних працівників. В цілому на практику відводиться 12-18 місяців, включно і

професійну, тобто в цілому це складає від 30 до 50% всього навчального матеріалу. Тривалість академічної підготовки в школах – 3 роки. Направлення на роботу організовано відповідно до двох моделей: «однофазова» і «двофазова». «Однофазова» модель інтегрує два шестимісячних періоди роботи в професійній області в академічну навчальну програму; студенти здають свої останні іспити в школах після 4-х років навчання й одержують державний сертифікат по закінченні. «Двофазова» модель вимагає щорічно оплачуваного направлення на роботу в професійній області після завершення 3-х років академічної підготовки в школах. По цій моделі студенти одержують державний сертифікат тільки після успішного завершення своєї роботи з напрямку в професійній області.

Таким чином, підбиваючи підсумки системного аналізу організації соціально-педагогічної роботи у Німеччині можемо зробити певні висновки.

Соціальні педагоги в Німеччині виконують надзвичайно важливу функцію, зумовлену потребою надання допомоги традиційним системам шкільного і сімейного виховання. На сьогоднішній день в країні функціонує широко диференційована сфера соціально-педагогічної діяльності, що включає заклади для підтримки сімейного виховання, дитсадки, групи продовженого дня, виховання в дитбудинках та інтернатах, центри позашкільної дитячої й підліткової діяльності та ін. Призначення соціальних педагогів полягає у здійсненні ними відповідальної діяльності у вільній, демократичній, соціальній, правовій державі і повідомлення необхідних для цього знань, умінь і навичок.

Для успішного функціонування багатоаспектної діяльності соціально-педагогічної сфери в Німеччині функціонує диференційована, ієрархічно упорядкована структура професійної підготовки кадрів соціальних педагогів чотирьох освітньо-професійних рівнів.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте коли відбулося становлення соціальної роботи в Німеччині.
2. Охарактеризуйте основні напрямки діяльності соціальних працівників.
3. Розкрийте специфіку діяльності соціальних служб.
4. Назвіть особливості соціальної допомоги дітям, підліткам і їхнім родинам.
5. Розкрийте основні принципи профілактики соціальної допомоги.
6. Назвіть головні функції соціальної роботи.
7. Розкрийте особливості соціального захисту дітей.

8. Назвіть на яких рівнях здійснюється підготовка соціальних педагогів у Німеччині.

9. Назвіть відмінності в підготовці фахівців соціальної сфери в Україні та Німеччині.

10. Назвіть основні типи навчальних програм з соціальної роботи у вузах Німеччини.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Професія соціального працівника в Німеччині виникла:

- а) у кінці XX ст.;
- б) на початку XX ст.;
- в) у середині XX ст.;
- г) на початку 90-х років XX ст.

2. Основними напрямками діяльності соціальних працівників на сьогодні є...

3. Фахівець, зайнятий у сфері соціальної роботи або виховної діяльності в Німеччині – це:

- а) соціальний психолог;
- б) соціальний працівник;
- в) соціальний педагог;
- г) Ваш варіант відповіді ...

4. Соціальна педагогіка в Німеччині покликана вирішувати проблеми, пов'язані з ...

5. Які види спеціальних соціальних служб існують в країні?

- а) створені всередині загальних соціальних служб як результат, реакція на потребу, що виникла в районі;
- б) діючі за межами загальних служб для вирішення особливих проблем у місті або сільській місцевості;
- в) не пов'язані у своїх задачах із загальними соціальними службами;
- г) усі вірні відповіді.

6. Які основні соціальні функції реалізують соціальні служби підприємств у Німеччині?

7. Створення дітям у родині і суспільстві гідних умов, зміцнення їхніх прав і мобілізація сил для їхньої реалізації – це:

- а) «діюча допомога»;
- б) «насильство над дітьми»;
- в) «захист дітей»;
- г) Ваш власний варіант відповіді.

8. У 1899 р. під керівництвом ... .. була заснована однорічна програма підготовки соціальних працівників у Німеччині.

9. Підготовка соціальних працівників у Німеччині здійснюється на наступних рівнях:

- а) допрофесійному, середньо спеціальному та вищій освіти;
- б) бакалавра, магістра, доктора філософії;
- в) допрофесійному, професійних училищ, середньої спеціальної освіти та вищій освіти;
- г) Ваш власний варіант відповіді.

10. Які основні типи навчальних програм пропонуються в школах соціальної роботи в Німеччині?

Темати рефератів

1. Становлення соціально-педагогічної роботи.
2. Соціальне забезпечення в Німеччині.
3. Система підготовки соціальних працівників і соціальних педагогів.
4. Благочинні союзи в Німеччині.
5. Соціальна допомога дітям, підліткам і їхнім родинам.
6. Соціальний захист дітей.

Література

1. Вульфсон Б.Л. Стратегія розвитку образования на Западе на пороге XXI века / Б.Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999.

2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

3. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.

4. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: НАКККиМ, 2009. – 228 с.

5. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики / Ф.А. Мустаева. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 416 с.

6. Основы социальной работы: Учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 1999.

7. Особливості соціальної молодіжної політики в Україні та ФРН на сучасному етапі: [наук. зб. / під заг. ред. А.І. Кудряченко]. – К.: МАУП, 2004. – 336 с.

8. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери:

зарубіжний досвід. Посібник / В.А. Поліщук. – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.

9. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – 424 с.

10. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за кордоном: навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.

11. Принципы активизации в социальной работе / Под ред. Ф. Парслоу. – М., 1997.

12. Пришляк О.Ю. Професійна підготовка соціальних педагогів у вищих навчальних закладах Німеччини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.Ю. Пришляк. – Тернопіль, 2008. – 20 с.

13. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : [монографія] / [За ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна]. – Черкаси: Вибір, 2000. – 368 с.

14. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.

15. Соціальна робота: підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкара, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.

16. Социальная работа / Под общей ред. В.Й. Курбатова. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576с.

17. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.

Тема 7: Соціально-педагогічна робота у Франції

План

- 7.1. Організація соціальної роботи.
- 7.2. Педагогіка оточуючого середовища.
- 7.3. Педагогічна анімація.
- 7.4. Соціальна робота з сім'ями.
- 7.5. Соціальне обслуговування інвалідів.
- 7.6. Технологія взаємних зобов'язань «Соціальний контракт».
- 7.7. Соціальне обслуговування мігрантів і біженців.
- 7.8. Підготовка кадрів соціальних працівників.

Ключові поняття та терміни

Безробітний, важковиховуваність, волонтерство, дозвілля, соціальна сфера.

7.1. Організація соціальної роботи

Франція – це країна, де давно і успішно діють закони ринкової економіки, але водночас є дуже розвинута система соціального захисту населення, яка сприймається більшістю французів своєрідною «священною коровою» національної соціально-економічної моделі розвитку (по суті, вона є змішаним варіантом німецької та англійської моделей).

Головними принципами, на яких базується соціальна політика у Франції, є свобода, рівність у правах та солідарність.

Франція посідає друге місце в Європі щодо обсягів витрат державного бюджету на соціальні потреби населення (1 місце – Швеція). Загальний обсяг витрат складає 30 % бюджету або 450 млрд. EUR на рік (у Швеції 31,2 %).

Особливістю французької системи соціального забезпечення є її проміжне положення між двома концептуальними моделями, виробленими західним суспільством. Перша – припускає державний перерозподіл доходів від багатих до бідних прошарків населення за допомогою стягування податків і проведення цільових державних соціальних програм. Т.ч., державна соціальна політика охоплює все суспільство і має за мету боротьбу з бідністю. Друга модель – передбачає фінансування соціальних програм особливими відрахуваннями працюючих прошарків населення і поширюється винятково на них. Її мета – розв'язання матеріальних, соціальних проблем населення.

Головним принципом соціальної допомоги є такий: кожна людина, яка працює, сплачує відповідну суму, яка йде на допомогу тим, хто не працює.

У Франції діє досить розгалужена система соціальних допомог. Їх близько 20 (мінімальна грошова допомога для кожного громадянина після 20 років, який не має свого доходу, – 580 EUR в місяць).

Виходячи з цього, будь-яка людина, яка легально перебуває у Франції, буде забезпечена мінімальною соціальною допомогою, навіть на працюючі. Ця система має і свої недоліки, оскільки в певних випадках виховує патерналістський підхід людини у взаємовідносинах з державою. Тому сьогодні у сучасній Франції розглядаються нові підходи до можливого стимулювання людини на активні дії щодо забезпечення своєї життєдіяльності.

Соціальна політика у Франції здійснюється за двома основними напрямками, які існують у тісному взаємозв'язку: політика соціального забезпечення (надання матеріальної допомоги малозабезпеченим громадянам та родинам, що здійснюється за рахунок існування ряду асигнувань безробітним, особам із обмеженими можливостями, людям похилого віку, неповним та багатодітним сім'ям, іншим кризовим групам) та політика надання соціальної підтримки (проведення психологічних консультацій, бесід, надання допомоги у соціальній реабілітації та соціальній адаптації особистості) [14, с. 184].

У Франції організовує соціальну роботу Міністерство соціальних справ і національної солідарності. У його обов'язки входить:

- пропонувати і реалізовувати заходи по наданню соціальної допомоги в суспільстві, в тому числі окремим групам людей, які потребують особливої допомоги;

- складати плани для професійних курсів соціальних працівників;

- видавати дипломи;

- визначати умови професійної діяльності [5].

Соціальна сфера є предметом турботи всіх міністерств, а також всього уряду. Проте, відповідальність за соціальні служби несе Міністерство соціальних справ і національної солідарності, яке має у своєму складі секретаріати та відділи, які відповідають за різні ділянки соціальної роботи і охорони здоров'я.

Професії соціальної роботи поділяють на 2 групи. Одна група має в основному освітні завдання. Вона займається дітьми і підлітками, сім'ї яких не забезпечують їх необхідними умовами відповідно до статусу і соціального положення. В цю групу входять:

- посадові особи, які здійснюють нагляд за умовно засудженими;

- спеціальні експерти в галузі освіти;

- викладачі соціальної роботи;

- дошкільні соціальні педагоги;

- персонал дитячих садків;
- медично-психологічні помічники.

Друга група соціальних працівників має справу із сім'ями та групами і допомагає їм вирішувати їх щоденні проблеми. Соціальні працівники виступають в якості:

- помічників соціальної служби;
- радників сім'ї;
- соціальних аніматорів;
- жінок-домогосподарок.

Соціальні працівники знаходяться у державному, напівприватному, приватному секторах та різних асоціаціях.

Державний сектор соціальних служб має таку систему:

1. *Державна центральна адміністрація*. Міністерство юстиції приймає на роботу соціальних працівників у служби, які мають справу з умовно засудженими злочинцями серед юнаків, підлітків і в адміністрацію виправних закладів (тюрми, закриті і відкриті будинки для злочинців). Міністерство освіти користується послугами соціальних працівників у середніх школах, університетах, державних професійних школах і державних закладах для фізично і розумово відсталих.

2. *Департаменти*: адміністрація області приймає на роботу соціальних працівників через обласне Управління соціальних справ і здоров'я, яке займається або всіма проблемами регіону, або специфічними проблемами. Загальні обласні служби охоплюють райони, їх обов'язком є задовольняти потреби населення, а також виявляти різні соціальні проблеми і допомагати долати їх. Спеціалізовані соціальні служби несуть відповідальність за захист матерів, новонароджених і малолітніх дітей, за соціальну допомогу дітям загалом.

3. *Місцева влада* завжди розраховує на соціальну допомогу районів; декілька великих міст мають свої власні соціальні служби.

Напівприватні служби управляються державою, профспілками і комерційними підприємствами як соціальними партнерами.

Різні асоціації керують службами, які займаються дітьми, молоддю, дорослими хворими людьми, особами з фізичними недоліками і неврівноваженою психікою. Сюди ж відносяться асоціації із захисту дітей і підлітків, соціальна служба для емігрантів і Національна федерація хворих, інвалідів і паралізованих.

Приватний сектор включає в себе посади в приватних фірмах, які займають помічники соціальної роботи. Вони надають індивідуальну допомогу

працівникам заводу у випадку хвороби, нещасного випадку на виробництві, труднощах у сім'ї і підготовці людей старшого віку до пенсії.

Цікавим у Франції виявився досвід створення єдиного телефонного номера для швидкої соціальної допомоги. По всій Франції уже кілька років діє єдиний телефонний номер швидкої соціальної допомоги – 115. Головною суттю дії даного номера є можливість безкоштовно цілодобово зателефонувати на цей номер та отримати термінове розв'язання певної соціальної проблеми. (Приймають дзвінки одночасно декілька операторів. Розмова може вестися на основних чотирьох мовах, якими говорять мешканці Франції, що дозволяє охопити всіх емігрантів).

7.2. Педагогіка оточуючого середовища

Одним із найважливіших завдань навчально-виховної діяльності школи є формування у підростаючого покоління розуміння своєї органічної єдності з оточуючим середовищем і переконання у тому, що покращення людського існування залежить не тільки від накопичення національного багатства і підвищення життєвого рівня, але і від бережливого збереження середовища життя. Виходячи із основної ідеї про взаємодію індивіда і оточуючого середовища, акцентується увага на виховному характері останнього, і воно розглядається в якості важливого педагогічного засобу в навчально-виховному процесі.

Спеціальний циркуляр 1971 р. Міністерства національної освіти Франції підкреслював, що школа повинна направляти розумовий розвиток дитини на усвідомлення нею свого взаємозв'язку із навколишнім середовищем. Дане завдання зберігає свою актуальність і до сьогодні. Сучасна наукова громадськість Франції переконана, що вирішення виховних проблем повинно стати першочерговим завданням країни, і для цього потрібно об'єднати і активізувати виховні зусилля усіх, вся нація повинна стати «виховною нацією» у всьому її ідеологічному, культурному, економічному і суспільному різноманітті.

Обґрунтовуючи систему «оточуючого середовища», «виховного суспільства» як цілісну виховну систему, сучасні французькі дослідники включають в неї широке коло структурних компонентів: фізичний, соціальний, міський, сільський, естетичний, утилітарний, природний, технологічний тощо.

Значну роль у цій виховній системі виконує шкільне середовище, яке є важливою складовою виховного середовища. Як стверджують французькі дослідники, такі системоутворюючі елементи шкільного середовища, як вчитель, клас, можуть мати визначальний вплив на розвиток особистості учня.

Крім цього, архітектура школи, як і інші компоненти шкільного предметно-естетичного середовища, виконує суттєві функції в процесі становлення особистості школяра. Про це свідчить аналіз роботи типових французьких шкіл-гетто.

Педагогіка навколишнього середовища, являє собою відкриту систему, так звану педагогіку дії, входить в загальне русло багатоманітної нової педагогіки, що протистоїть авторитарній традиційній педагогіці. Найважливішими принципами даної педагогіки є педагогічна співпраця, педагогічний діалог, міжособистісне спілкування. На думку прихильників педагогіки навколишнього середовища, оволодіння підлітками умінням спілкування і взаємодії з оточуючим світом сприяє розвитку вільної, автономної особистості, здатної до конструктивного діалогу на рівні національного та світового суспільства, розвитку особистості, її самовираження та самореалізації. Школа має бути не тільки «храмом знань», але й пропагандистом культури, свого роду вікном у світ, центром навчання і виховання всіх дітей кварталу [5].

Представники концепції «погодженої педагогіки» Ф. Бест, М. Давид, Ж.-М.-Фавре акцентують увагу на взаємозв'язку та взаємовпливі виховних середовищ у кварталі. Виявляючи постійні системоутворюючі елементи виховного середовища, такі як шкільне виховне середовище (школа), батьківське, педагогічне, муніципальне, прихильники цієї концепції виховання бачать її перевагу в наявності різноманіття всіх виховних середовищ. Економічне, соціальне, асоціативне, природне, міське та інші середовища змінюються у кожній комуні, і тим самим педагогіка оточуючого середовища характеризується специфічними особливостями, притаманними даній комуні, місту, селу.

7.3. Педагогічна анімація

У Франції, де соціальна педагогіка виступає складовою частиною соціальної роботи, соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю є одним із провідних напрямів соціальної роботи, який концентрує найбільшу кількість асигнувань та залучає найчисленнішу групу спеціалістів соціальної сфери. Французька система захисту дітей і молоді складається з трьох великих секторів, у кожному з яких найактивнішим чином задіяні спеціалісти соціальної сфери: 1) медичний і соціальний захист дітей і молоді; 2) адміністративний захист дітей і молоді; 3) правовий захист дітей і молоді [8].

Молодь Франції, як і в будь-якій іншій державі, є найбільш уразливою її частиною. Постійно зростає кількість злочинів, учинених дітьми, все більше молодих людей потрапляють у залежність від наркотиків, алкоголю, стають

жертвами насильства не лише на вулиці, а й у родині. Важливу роль у подоланні цих негативних явищ відводиться спеціалізованим вихователям. Зміст діяльності спеціалізованих вихователів включає різні види виховних впливів на дітей та підлітків із девіантною поведінкою, дорослих, які зазнали впливу негативного соціального середовища, осіб із фізичними та психічними вадами. Діяльність спеціалізованого вихователя характеризується різноманітними методами й формами роботи залежно від контингенту клієнтів і середовища. Професійна активність спеціалізованого вихователя передбачає тісну співпрацю з тими, хто бере участь у процесі виховання: сім'єю, медичними працівниками, педагогами, іншими фахівцями соціальної сфери [11, с. 185].

У Франції діють численні організації соціальної підтримки та захисту дітей і молоді. Французький Союз порятунку дитинства (UFSE) – одна з перших асоціацій, які виділили проблему «дитина у складній ситуації». У країні функціонує телефонна служба прийому повідомлень про дітей, які зазнають жорстокого ставлення (SNATEM). Звіт Обсерваторії за децентралізованими соціальними акціями (ODAS) показав, що насильство стосовно дітей має різні форми: фізичне насильство, сексуальне зловживання, психологічне насильство і зневажливе ставлення, в тому числі й з боку близьких людей. Не дивно, що в такій ситуації соціальний працівник іноді стає єдиною підтримкою для молодої людини, яка опинилася у складній ситуації [8].

Однак молодь не лише є об'єктом насильницьких дій, але й нерідко сама стає їх суб'єктом. Асоціальна поведінка підлітків – це соціальний протест і помста за місце в суспільстві, що їм відводиться, вірніше протест проти його відсутності в ньому. З метою вирішення існуючих проблем діють соціальні превентивні заклади, які ведуть пошук найбільш ефективних соціально-педагогічних методів включення молоді в соціальне життя та надають допомогу школярам у виконанні домашніх завдань, допомагають у пошуку роботи, сприяють інтеграції іммігрантів, біженців, здійснюють вуличну та соціокультурну анімацію.

У Франції для характеристики організаторів позаурочної діяльності дітей у вільний час був введений термін «аніматор», який характеризує специфіку роботи такої людини (з фр. «animateur» означає надихнути, заохотити до певної діяльності).

Аніматор намагається створити умови для цікавої, захоплюючої діяльності. Він сприймається дітьми як член групи, який бере участь у її житті, а не поряд чи поза нею. Він відповідає за соціальне і культурне удосконалення групи. Його завдання полягає у тому, щоб створити умови при яких діти

прагнули б культури; допомогти встановити сприятливі, дружні відносини в групі; заохотити дітей до творчої діяльності.

Діяльність аніматора може бути різносторонньою або мати певну спеціальну спрямованість (наприклад, технічна творчість). У першому випадку керівник займається координаційною діяльністю, загальним керівництвом колективу, можливо більше враховуючи потреби колективу. У другому керівник має конкретну технічну або іншу кваліфікацію, спеціалізацію. Діяльність колективу може бути відкритою для жителів цього кварталу, міста, села, а може бути спрямована на певну групу жителів.

Педагогічна анімація сприяє вільному і автономному самовизначенню особистості у групі і самовизначенню груп. Вона створює сприятливі умови для пошуку правильного вирішення проблем і є таким чином, свого роду, школою справжнього громадянського становлення особистості.

На думку французьких педагогів, педагогічна анімація не тільки охоплює позашкільну і позаурочну діяльність, але й активно впроваджується в навчально-виховний процес. Педагогічна анімація пробуджує у людини віру в свої сили і можливості, активізує процес спілкування, самопізнання, самовизнання, встановлює новий стиль людських відносин, що відповідає потребам людини в прояві своєї творчості у всіх видах діяльності.

Анімація знаходиться у тісній взаємодії з вихованням у широкому розумінні, оскільки мова йде про всеохоплююче виховання, яке має своїм завданням усестороннє формування особистості людини не тільки в рамках школи, але й протягом усього життя людини. Таким чином, анімація є невідокремленою складовою виховання. Педагогічна анімація не повинна сліпо копіювати традиційні шкільні форми роботи, тому що вона буде неефективною. Завданням аніматора є не тільки передача знань та умінь, але перед усім встановлення між членами групи атмосфери співпраці, взаємної поваги, творчого пошуку і творчої діяльності. При цьому необхідно враховувати, що аніматор не є керівником групи, а тільки допомагає створювати умови для пробудження думки, прийняття рішень і реалізації дій.

Діяльність аніматора носить соціальний і виховний характер, і педагогічна анімація вбачає головне завдання в забезпеченні процесу розвитку групи, колективу і їх членів на рівні суспільних відносин і культурного формування. Під суспільними відносинами мається на увазі встановлення міжособистісних відносин між індивідами і суспільних зв'язків із різними соціальними інститутами. Культурне формування розуміється як прилучення до нових культурних цінностей, які не входять у шкільну програму. Найважливіше завдання процесу прилучення до культури полягає для аніматора в

установленні внутрішнього зв'язку між дитиною і оточуючими її речами, предметами.

Аніматор покликаний пробуджувати творчі здібності особистості. Тому соціальні і культурні функції аніматора зближаються, і він повинен ефективно реалізувати процес соціалізації дитини, її гармонічної інтеграції із суспільством і світом засобами культури.

Діяльність аніматорів здійснюється у двох напрямках: перший має загальний характер, а другий – спеціалізований і технічний. До першого відносяться: відповідальні працівники профспілок, асоціацій, рухів, угруповань; працівники громадсько-виховних культурних закладів (бібліотек, музеїв). До другого – вожаті дитячих таборів, тренери спортивних клубів, керівники художньої самодіяльності, технічних клубів і т. ін.

Поле діяльності французьких аніматорів дуже широке. Умовно в ньому можна виділити 4 сфери:

1) соціально-економічна сфера (нові міста великого Парижу), де аніматори контактують з багато численними асоціаціями та об'єднаннями;

2) відкриті для населення об'єднання в житлових кварталах, таких як громадські, виховні і культурні, сільські центри, муніципальні відділи у справах молоді, сімейні асоціації та ін.

3) спеціальні об'єднання для окремих категорій населення, а точніше, гуртожитки молодих працівників, будинки престарілих, дитячі будинки, приватні і громадські клуби великих підприємств та ін.;

4) організація туризму і відпочинку, а саме: туристичні літні бази, сімейні будинки і села відпочинку та ін.

Для координації зусиль всіх місцевих інститутів виховання в комуні введені так звані муніципальні працівники. За їх ініціативою робоча група, яка складається з учителів, вихователів, аніматорів, батьків, визначає програму виховної роботи в мікрорайоні, її зміст, мету і загальні напрямки. Така комісія є важливою зв'язуючою ланкою, що об'єднує всіх вихователів.

Педагогічна анімація активно розвивається у культурно-відпочинкових центрах молоді. В країні поширені Будинки культури молоді, де молодь займається у клубах за інтересами, де представлені різні види культури і мистецтва. Популярними є центри канікул і дозвілля, які забезпечують повноцінний відпочинок молоді у вільний час.

Основна мета центрів – фізичний, моральний, естетичний розвиток дитини. В цих же центрах готують і аніматорів, педагогів-організаторів дозвілля молоді. Центрами організовується різноманітна діяльність молодих людей на відкритому повітрі: туризм, відвідання історичних місць, ночівля на

природі, спортивні ігри. Передбачена художньо-естетична та науково-технічна діяльність, розвиток творчості, уяви, виховання смаку. В розпорядженні дітей знаходяться художні салони, гімнастичні зали, ігрові і спортивні площадки, басейни, бібліотеки, різні майстерні, спеціально оснащені кухні для вивчення кулінарного мистецтва, ігротеки тощо.

У Франції характерною ознакою процесу реалізації молодіжної політики та соціально-педагогічної роботи з молоддю є залучення самих молодих людей до роботи з ровесниками. Задоволення потреб молоді в інформації є невід'ємною частиною молодіжної політики в розвинутих країнах. Для цього створюються молодіжні інформаційні центри. У Франції інформація в центрах надається по дев'яти основних напрямках: освіта; професійна орієнтація й підготовка; зайнятість; безперервна освіта, підвищення кваліфікації; соціальні питання і практичні проблеми повсякденного життя; вільний час; канікули; зарубіжні контакти; спорт. Ключовою фігурою персоналу, задіяного в роботі центру, є інформатор, який безпосередньо вступає в контакт із молодими людьми. Інформатор повинен знати проблеми, з якими стикається молодь, володіти емпатійною культурою та творчими здібностями. Саме тому інформатори повинні бути з молодіжного середовища, бути близькими йому, знайомими з його проблемами. У випадку, коли поставлена проблема вимагає більш глибоких знань, інформатори звертаються до спеціалістів, які володіють більш високим рівнем підготовки: радників, консультантів, працівників із документацією тощо. Характерним для роботи в центрі є те, що прийом відвідувачів ведуть ті ж працівники, які збирають і класифікують інформацію. Постійний контакт із споживачами інформації допомагає інформаторам вести пошук відомостей про найбільш актуальні для молоді в даний момент питання.

7.4. Соціальна робота з сім'ями

Важливим напрямом діяльності фахівців соціальної сфери є захист сім'ї, підтримка інвалідів та осіб похилого віку, де об'єктом уваги стають неповні та малозабезпечені родини, самотні люди, працевоздатні особи, пенсіонери [11, с. 187].

Інститут шлюбу і сім'ї у Франції, як і більшості європейських країн досяг у останні роки значних змін і перегляду основних цінностей. Зменшення кількості одружень є характерною рисою сучасного французького суспільства. Більше половини молодих людей починають сьогодні спільне життя у вільному шлюбі, який часто оформлюється офіційно тільки після народження дитини. Причини цього явища слід шукати у їхньому світогляді і в економічному становищі держави, що характеризується негативними явищами в окремих

галузях, зростанні матеріальної незалежності працюючих жінок, підвищенні рівня освіченості молодих людей у питаннях контрацепції. Одночасно французькому суспільству притаманне явище більш раннього вступу до шлюбу, що призводить до зростання кількості розлучень. Загроза самотності ж, як показує статистика, веде до зростання кількості самогубств, посилення депресії, яку чимало людей не спроможні подолати без сторонньої допомоги [10].

У Франції значна частина соціальних виплат спрямована на допомогу сім'ям. Виплати сім'ям являють собою частину демографічної та соціальної політики держави, метою якої є часткова компенсація сімейних витрат, стимулювання народжуваності, покращення охорони материнства і дитинства. Раніше виплати сім'ям розглядалися як надбавки до зарплати, сьогодні фінансову допомогу отримують малозабезпечені родини, багатодітні та неповні сім'ї, існує одноразова допомога сім'ям при вступі дитини до дитячого садка, до школи, виплати на харчування, житло. Одноразову матеріальну допомогу отримують сім'ї при народженні першої дитини, багатодітні та малозабезпечені родини користуються знижками при сплаті податків. Переважну більшість фінансових виплат бере на себе Національна каса допомоги сім'ям, яка надає матеріальну допомогу сім'ям, виплачує прожитковий мінімум. У таких умовах фахівці соціальної сфери виконують великий обсяг роботи, пов'язаної з виявленням претендентів на отримання допомоги, її розподілом і контролем за доцільністю використання [11, с. 188].

Тому й не дивно, що типова французька сім'я, яка живе в типовому будинку під Парижем, має трьох дітей. У Франції на сьогодні мода на великі сім'ї. Елегантна мама та її троє-четверо дітей стають звичним явищем і для столичних вулиць. Французи трактують велику сім'ю як доказ того, що їм у житті пощастило, і в них це в жодному разі не асоціюється з бідністю.

Франція була першою країною в Європі, яка ще в XIX ст. пережила різкий спад народжуваності та скорочення чисельності населення. Вона першою в 30-х роках минулого століття почала проводити політику захисту сім'ї. Ясла та дитячі садки стали ключовим елементом сімейної політики. Навіть у часи кризи, коли люди опинялися без роботи або заробляли менше, держава продовжувала піклуватися про дітей [20, с.14].

Те, що у Франції в останні роки зростає чисельність сім'ї, – це, насправді, не данина моді. Багато французьких пар не зважилися б мати трьох і більше дітей, якби не ясельні групи для малят трьох-п'яти місяців від роду. Вони там дуже популярні (до ясельних груп у Франції віддають кожен третю дитину), субсидіюються державою й дуже допомагають у соціалізації дітей – контакти з

однolitками сприяють їхньому розвитку. У таких закладах працюють компетентні й кваліфіковані вихователі, причому кілька осіб одночасно, щоб запобігти помилкам та приховуванню недбалого ставлення (які могли б мати місце, якби вихователька була одна). Ясла відкриті з 7.30 до 18.30, що дає батькам змогу працювати.

Єдина проблема – недостатня кількість місць. Але є й інший вихід: скористатися послугами так званої денної няньки, акредитованої державою (вона отримує соціальну допомогу). Нянька може взяти доглядати до себе додому не більш як чотирьох малят. Батьки їй платять, але натомість мають від держави податкові пільги й субсидії – від 150 до 300 євро на місяць. Завдяки такій системі ніхто у Франції не наймає няньок нелегально. Дехто (близько 2%) запрошує няньку до себе додому. На сьогодні це найдорожчий варіант, хоча й у цьому випадку передбачено пільги та державне фінансування. У цілому близько половини дітей у Франції відвідують ясла та дитячі садки, або ж про них піклуються державні няньки – інші перебувають під наглядом мам або бабусь.

Ще один спосіб – заохочення батьків, які вже мають дитину, народити їй братика чи сестричку. І в цьому Франція, що робить у сімейній політиці ставку на мінімум трьох дітей у родині, є європейським лідером. З народженням кожної наступної дитини зростають податкові пільги та грошова допомога. Причому податковий поріг устанавлюється таким чином, що, чим більше дітей у родині, тим менше податків вона сплачує.

Для багатодітних сімей запроваджено цілу низку державних доплат і пільг. На одну дитину щомісяця оплачується 2 євро, на двох – 20, на трьох – близько 300 євро. Сім'ї, де троє і більше дітей, мають так звану карту великої сім'ї, що дає знижку (відповідно 30%, 40% та ін.) на проїзд залізницею, у метро, а також на інші послуги [20, с. 14].

Колись пільги й доплати отримували у Франції тільки найбідніші. Але вже багато років ними користуються й заможні люди. Це робиться для створення відчуття стабільності незалежно від народження дітей. У результаті багаті іноді отримують більше пільг і доплат, ніж бідні. Однак тільки так можна домогтися того, що усі французи (і бідні і багаті) хотіли мати дітей.

Водночас Франція не витрачається на декретну відпустку. Тривалість повністю оплачуваної матеріальної декретної відпустки становить усього 16 тижнів, а потім платять 500 євро на місяць (або 750 для третіх і наступних дітей) – менш як половину мінімального рівня зарплати. Тому таку відпустку використовують тільки найбідніші. У результаті у Франції надзвичайно високий відсоток матерів, які після пологів швидко повертаються на роботу.

У сучасних умовах, коли завдяки розвитку медицини загальна тривалість життя населення зростає, у Франції спостерігається тенденція до збільшення кількості осіб похилого віку. Соціальна політика держави спрямована на гарантування цій верстві населення особистісної та фінансової незалежності шляхом призначення різних видів грошової допомоги: при припиненні основної професійної діяльності, при досягненні 65-річного віку, існує додаткова матеріальна підтримка самотніх людей похилого віку, літні люди користуються житловими та транспортними пільгами. Підтриманню високого життєвого рівня громадян похилого віку сприяють організації, що відстоюють інтереси цієї категорії населення: Національна федерація асоціацій директорів закладів і служб для осіб похилого віку, Французьке товариство Червоного Хреста, до їх послуг мережа із обслуговування за місцем проживання, у якій задіяна значна кількість фахівців соціальної сфери (помічників в соціальному житті, фахівці з надання медико-соціальної допомоги, фахівці з піклування), багато з яких працюють на громадських засадах лікарями, медичними працівниками, помічниками по господарству. У багатьох містах Франції також діють клуби для пенсіонерів, діяльність яких переважно спрямована на організацію дозвілля, усунення соціальної ізоляції та сприяння активній участі літніх людей у суспільному житті. Істотну роль у створенні подібних закладів відіграють громадські організації. Наприклад, Сільськогосподарське товариство взаємодопомоги сприяло створенню клубів літніх людей у сільських районах країни. Заслуговує на увагу той факт, що для підтримки нововведень у сфері надання соціально-побутових послуг населенню, у тому числі особам похилого віку та інвалідам, держава може надавати організаціям чи добровільним об'єднанням фінансову допомогу [11, с. 189].

На сучасному етапі розвитку французького суспільства активно еволюціонують сфери діяльності соціальних працівників, які виходять за рамки соціального захисту і ангажують усе більшу кількість фахівців соціальної сфери, розширюючи їх спеціалітет та коло функцій до планування соціальної політики, сприяння досягненню соціальної справедливості. Розвитку ресурсів для задоволення індивідуальних, групових та національних потреб: боротьба проти усіх форм виключення (у трудових відносинах, медичному обслуговуванні, навчанні, забезпеченні житлом, дотриманні прав людини), спрямована на пом'якшення об'єктивних факторів, які ускладнюють чи уповільнюють повну участь окремих громадян у соціальному житті держави, інтеграція іммігрантів та репатріантів, допомога в соціальній адаптації інвалідам, зміцнення становища жінки в суспільстві, допомога ВІЛ-інфікованим та узалежненим особам [11, с. 189].

7.5. Соціальне обслуговування інвалідів

У Франції законодавство захищає права інвалідів нарівні з правами інших громадян. Тільки про працевлаштування інвалідів прийнято 7 законів, які проголошують права інвалідів на профпідготовку і перенавчання, працевлаштування за рахунок квотованих місць, на переваги в трудовому договорі, сприяння самозайнятості. Організація діяльності по соціальному захисту і реабілітації інвалідів покладена на Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення.

Для інвалідів створена мережа центрів реабілітації, пріоритетним напрямом якої вважається професійна реабілітація. Ці ж центри організують працевлаштування інвалідів. Розвинена мережа підприємств з особливим, полегшеним режимом праці для інвалідів. Виплати, вказані в бюджетах фондів соціального страхування призначені для матеріального забезпечення літніх людей і утриманців, є головною статтею витрат на соціальний захист і складають біля 13 % ВВП країни. Ця сума включає як основні пенсії, що виплачуються фондом соціального забезпечення, так і обов'язкові додаткові пенсії. Закон від 30 червня 1975 р. проголосив національним завданням Франції навчання і соціально-професійну інтеграцію інвалідів в життя суспільства. Відповідно до цього закону введені виплати для інвалідів і створені структури для надання їм допомоги у працевлаштуванні. У Франції налічується 2,5 млн. інвалідів. З них лише 170 тис. працюють на звичайних підприємствах, а 80 тис. – на підприємствах з особливими умовами праці [19].

Проблема соціальної інтеграції осіб з обмеженими можливостями являє собою одну з актуальних тем соціальних дискусій і один із пріоритетних напрямів соціальної роботи, де заангажовані фахівці різного профілю (помічники в соціальному житті, фахівці з надання медико-психологічної допомоги, асистенти соціальних служб, помічники-доглядальники), діяльність яких спрямована на попередження випадків, які ведуть до інвалідності, здійснення супроводу та надання допомоги в соціалізації, соціальній адаптації та інтеграції осіб з обмеженими можливостями. Фахівці соціальної сфери співпрацюють із різними громадськими та професійними організаціями. У галузі підтримки осіб із обмеженими можливостями діють Асоціація неповнолітніх і дорослих інвалідів, Національний союз асоціацій батьків дезадаптованих дітей, Асоціація інвалідів-паралітиків та ін. Непрацевдатні громадяни отримують матеріальну допомогу, окрім того, державою передбачене надання фінансової підтримки жертвам війни, політичних репресій, кримінальних злочинів та природних катастроф.

7.6. Технологія взаємних зобов'язань «Соціальний контракт»

«Соціальний контракт» – технологія надання соціальної допомоги, що активно використовується у Франції, США й інших країнах та припускає договірні (контрактні) відносини в першу чергу з непрацездатними громадянами з приводу взаємних зобов'язань щодо виводу родини зі стану малозабезпеченої або бідної. У Франції відповідний закон був прийнятий у 1988 р.

Устрій сучасного суспільства настільки ускладнюється, що частина громадян виявляється нездатною адаптуватися до змін: усе більше людей перестають бути його повноцінними членами. У якийсь момент у Західній Європі, зокрема у Франції, почалася робота із соціальної адаптації таких громадян, тому що втрата суспільством своїх членів є марнотратством. Однак виявилось, що із соціальної точки зору деякі люди взагалі не пристосовані до взаємодії з інститутами сучасного суспільства. Практика показала, що найбільш продуктивними є два напрямки роботи – поліпшення системи працевлаштування та надання допомоги окремим громадянам у їхній інтеграції в трудове життя (хоча залишається вузький прошарок людей, що, незважаючи ні на що, так ніколи і не зможуть повноцінно трудитися) [19].

Одержувач соціальної допомоги (бенефіціар) – це людина, котра у якийсь період свого життя виявилася в настільки тяжкому становищі (відсутність грошей, неадекватне поводження, розлучення, труднощі з житлом тощо), що не в змозі самостійно прокормити себе і свою родину. Найчастіше вона настільки подавлена, що не може боротися з труднощами. В цей період і буває корисна допомога професійно навченого соціального працівника.

Контракт соціальної адаптації – це договір про зустрічні взаємні зобов'язання між одержувачем соціальної допомоги та суспільством (в особі працівників соціальної сфери). Власне кажучи, контракт є інструментом допомоги в процесі соціальної адаптації людини. У ньому записано – що кожний з учасників зобов'язується зробити для того, щоб перебороти кризову ситуацію. При цьому поступово забезпечується усе більша самостійність людини, що бідує, (і його родини, якщо така є).

Програма соціальної адаптації – комплекс заходів (які розробляються при участі або підтримці місцевого співтовариства), спрямованих на соціальну адаптацію жителів саме даної території. Програма, що включає розділ оцінки та контролю результатів, повинна бути затверджена місцевими органами влади (у Франції – це прерогатива депутатів місцевої ради).

План проведення робіт – «тимчасовий розклад» заходів, що входять у програму інтеграції в активне життя/адаптації.

Соціальними працівниками, що опікують бенефіціара, є фахівці у сфері соціального консультативного супроводу особи або групи осіб, що зіткнулися з важкими життєвими обставинами. Вони застосовують багатопланові методики, що базуються на використанні знань в області юриспруденції, психології, соціології і т.д. Соціальні працівники покликані «запустити» процес, що веде до зміни положення бенефіціара.

Поняття «інтеграція» в активне життя, що виникло в Західній Європі, ґрунтується на ідеї, відповідно до якої демократичне суспільство не може допустити неонов'язковості виконання загальної для всіх системи правил.

Однак надання різних видів допомоги необхідно строго дозувати, щоб не дозволяти людям зловживати послугами організацій соціальної солідарності, коли існує можливість одержання інших видів підтримки – з боку членів родини, друзів. Не можна допустити перетворення людини в утриманця.

Таким чином, щоб зробити технологію інтеграції в активне життя більш ефективною, необхідно організовувати роботу у двох напрямках – активне працевлаштування; індивідуальна робота з конкретними особами для залучення останніх (у силу їхніх можливостей) до праці.

Не повинен залишатися в тіні і психологічний аспект розглянутої діяльності: робота з інтеграції людини в активне життя/адаптації повинна бути націлена на задоволення особистих устремлінь конкретної особи.

Важливо, щоб різні партнерські організації діяли спільно, здійснюючи консультативний супровід людини, сприяючи поступовому досягненню нею матеріальної незалежності.

Аналіз світового досвіду впровадження сучасних соціальних технологій роботи з бідними та малозабезпеченими показав, що орієнтиром соціальної політики повинне бути не вирівнювання рівня життя всіх соціальних верств й груп, а створення рівних можливостей для формування гідного рівня та якості життя будь-якому працездатному й працюючому соціальному суб'єктові. Організація соціальної підтримки даних верств населення повинна вирішуватися з дотриманням наступних принципів [19]:

1. Конкретність та адресність надання соціальної допомоги, тобто, допомога з боку держави повинна надаватися, насамперед, тим людям, хто за об'єктивними показниками не в змозі вирішити свої матеріальні проблеми самостійно. Якщо ж соціальна допомога буде надаватися усім без винятку, то замість боротьби з бідністю суспільство й держава будуть до неї заохочувати та субсидіювати її.

2. Своєчасність та вірогідність необхідної інформації щодо соціального та матеріального становища різних соціальних груп. Адже, як відомо, бідність багато в чому є результатом суб'єктивних оцінок, для коректування яких і необхідна подібна інформація.

3. Опора на власні сили, створення в суспільстві умов, при яких людина зможе самостійно забезпечити собі бажаний рівень матеріального благополуччя.

4. Рівність інтересів усіх груп населення. Надання соціальної підтримки й допомоги одним соціальним групам не повинне ущемляти інтереси інших груп, верств та об'єднань. Так, економічні пільги, допомоги і виплати, спрямовані на певні категорії населення, не повинні здійснюватися за рахунок скорочення або затримки відповідних виплат іншим (зарплат, пенсій, премій і ін.).

Реалізація цих принципів на практиці дозволяє сформувати ефективну систему соціальної підтримки бідних та малозабезпечених верств населення. Отже, формування, розвиток та впровадження сучасних соціальних технологій в Україні дозволить не тільки розширити сферу соціального захисту, але виконає важливу роль у справі гармонізації системи соціальних відносин у суспільстві, подолання соціального негативізму та зміцнення соціальної стабільності.

7.7. Соціальне обслуговування мігрантів і біженців

Саме Франція була ініціатором розробки та впровадження у країнах Європейського Союзу (ЄС) соціальних технологій спрямованих на здійснення та удосконалення роботи з мігрантами й біженцями. Під час реалізації у життя сучасних соціальних технологій та методів роботи, змушені враховувати об'єктивну дію наступних чинників, а саме:

- *по-перше*, масштаби й характер впливу потоків трудових мігрантів на соціально-економічний розвиток країн ЄС залежить не стільки від їх якісних і кількісних характеристик, скільки насамперед від умов і потенційних можливостей (законодавчих, політичних, соціо-гуманітарних, економічних та соціальних) включення мігрантів і біженців у суспільство, яке їх приймає. Як правило, потенціал міграційної ємності країни, завжди є і залишатиметься доволі обмеженим, насамперед в силу раціональної необхідності збереження національної ідентичності суспільства та його відповідної протидії щодо швидкого і неконтрольованого «заповненню мігрантами» «вільних» соціально-трудова ній у даній державі.

- *по-друге*, в цілому, рівень впливу міграції на динаміку соціально-економічних відносин у державі, в наслідок різновекторних дій трудових

мігрантів, експерти змушені оцінювати неоднозначне, виходячи із суті міграції, як доволі складного, суперечливого та багатогранного соціального, економічного, гуманітарного та політичного явища [19].

Очікувалося, що в періоди економічних спадів корінне європейське населення витіснить мігрантів з непрестижної роботи. Цього не відбулося. Так, певні сфери трудової діяльності у країнах ЄС міцно закріпилися в суспільній свідомості корінних європейців як такі, що призначені виключно для мігрантів та членів їх сімей. Корінні жителі Європи за будь-яких обставин не йдуть туди працювати. З іншої сторони, без кардинального вирішення внутрішніх структурних перебудов в економіці та політиці держави, це явище здатне виступити певним каталізатором у загостренні соціально-економічних та політичних відносин у суспільстві, яке беззастережно приймає і заохочує неконтрольований приплив робочої сили поза своїх національно-державних кордонів. Аналіз інформаційних джерел засвідчує, що Західна Європа має надзвичайно багато проблем від міграції, що знаходить свій вираз у даних та динаміці зростання кримінальної статистики у країнах Євросоюзу. Наприклад, кількість скоєних злочинів в Італії, Голландії, Норвегії, Данії, Швеції та інших країнах сягає в межах 50-85 % від їхнього загального числа по країні. Звичайно, що приїзд іноземного мігранта нічого не коштує роботодавцю, ніж наприклад, загальнодержавна реабілітаційна програма людей похилого віку. Свідченням зростання вищевказаних проблем є і подальший розвиток такої ситуації і у США, де їх «плавильний котел» – свого часу, дав тріщину. Вже виросло третє покоління мігрантів, які не знають англійської мови, а більше 32% американських громадян говорять іспанською. Тому американському президентові довелося виступити з ініціативою і закликати прибульців вивчати англійську мову, щоб «краще розуміти американський національний характер».

Таким чином, не випадково, для країн Європейського Союзу притаманною на теперішній час стає практика цілеспрямованої політики, пов'язаної з відсутністю скоординованих та чітких спільних міграційних дій, які б за логікою процесів, мали б базуватися на уніфікованих, однакових та узагальнених підходах. Частково це також є наслідком розвитку основних тенденцій ринків праці у країнах ЄС, а саме, всіяке заохочення трудової міграції з мало розвинених країн, враховуючи існування внутрішнього вагомого демографічного дисбалансу ЄС.

У більшості з країн-членів ЄС відбувалося поступове зниження народжуваності з 80-х років ХХ-го століття, що призвело на сьогоднішній день до об'єктивного скорочення чисельності молоді, яка на цей час досягає працездатного віку і готова поповнити ринки праці у державах Євросоюзу.

Саме це і зумовлює приховане заохочення міграційних потоків до країн-членів ЄС, і зокрема, з держав «пострадянського простору». Наразі і з України, а натомість на терени України розповсюджується й поширюється відповідне явище, яке дістало назву «замішувальна» трудова міграція вихідців з країн Азії та Африки. Не випадково, в опублікованій доповіді Глобальної комісії з міжнародної міграції, міститься теза про необхідність «визнати та посилити роль мігрантів у стимулюванні економічного зростання, а також зменшення бідності», а відтак, підкреслюється думка, що грошові перекази та як таку, трудову міграцію слід розглядати в країнах з низьким рівнем прибутків як органічне доповнення до міжнародних програм розвитку. При цьому, є і зворотна теза, про те що збільшення кількості мігрантів, логічно веде до збільшення чисельності робочої сили в країнах з високим рівнем прибутку і до 2025 р. таким країнам це дасть змогу економічного зростання на 3%, що може збільшити світовий прибуток у реальному вигляді на 0,6%, який становитиме 365 млрд. дол. США [19].

Загальний огляд політики ЄС щодо мігрантів та біженців дозволяє нам зупинитися на сучасних європейських соціальних технологіях, їх ефективності та дієвості. За приклад можна взяти те, що більше 60% турок, що приїхали до Європи живуть в Німеччині (саме турки – найчисленніша група мігрантів – не європейців в країнах ЄС). Алжирці та тунісці, переважно, обирають Францію, албанці – Італію та Грецію, де складають абсолютну більшість як легальних, так і нелегальних мігрантів. У Іспанії та Португалії традиційні багато вихідців з країн Латинської Америки. Марокканці розподілені по всіх європейських країнах більш менш рівномірно.

Спроба зменшити потік мігрантів проведенням «соціальної технології політики розвитку» країн-донорів робочої сили – провалилася. Для цих країн нелегальні мігранти часто є одним із головних каналів притоку грошових коштів, і позбавлятися цього каналу ці країни не хочуть. Наприклад, тільки за 2007 р. мігрантами було відправлено з Європи в рідні країни близько 15 мільярдів євро. До того ж керівництво країн-постачальників мігрантів, переважно, занадто корумповане, тому організувати якийсь розвиток в європейському ключі на їхніх територіях досі не вдалося.

У сьогоднішній країні члени ЄС прагнуть використовувати різноманітні соціальні технології при роботі з трудовими мігрантами, рівно як і різні методи й форми міграційної політики, які інколи досить критично оцінюються й сприймаються сусідами по співтовариству. Вся Європа після відомих французьких подій 2005 р. раптом схаменулася у своєму ставленні і відношенні та оцінці до питання наявності мігрантів в країнах Європейського Союзу.

Раніше вони спокійно ставилися до стихійної міграції, гадаючи, що ринок все розставить на свої місця і якимось чином все само собою вирішиться. Життя примусило змінити погляд на проблему. Тому європейська політика міграції потерпіла повний крах. Засади, на яких вона будувалася впродовж останніх десятиліть, виявилися помилковими.

Так, наприклад, Іспанський уряд неодноразово застосовував соціальну технологію пов'язану з «амністією» нелегальних трудових мігрантів, з інших країн, які періодично призводять до скупчення в цій країні нової хвилі мігрантів, особливо з країн Північної Африки. В Іспанії за різними підрахунками нині мешкають мігранти понад з 89 країн світу. До того ж іспанські підприємці, спираючись на ліберальне національне законодавство, фактично зацікавлені у залученні трудових мігрантів для створення нових робочих місць та розширення масштабів свого виробництва. Окрім того, уряд Іспанії у державному бюджеті країни передбачив відповідні державні асигнування та надання фінансових пільг мігрантам для застосування соціальної технології *«юридичного супроводження захисту прав мігрантів»*, та первинної грошової допомоги на забезпечення підтримки в життєдіяльності.

Такі дії уряду Іспанії у першу чергу спрямовані на процес максимальної легалізації трудових мігрантів, унеможливлення функціонування «сірої» зони трудової міграції та позбавлення передумов й можливостей розповсюдження на ринках праці країни зростання тенденцій до нелегальної трудової міграції. На міжнародній арені керівництву Іспанії у такій політиці протистоїть Франція та Німеччина, які постійно звинувачують Мадрид у заохоченні нелегальної міграції внаслідок такої ліберальної загальнонаціональної міграційної політики та таких заходів по роботі з мігрантами. Наразі Іспанія вивчає можливість зміни закону щодо іноземців на тлі критики деяких європейських країн, місцевого законодавства, що є доволі ліберальним у відношенні до іноземців. Практично експерти оцінюють ймовірні заходи Іспанського уряду як такі, що спрямовуються на більш суворіше прийняття нормативно-правових та політичних процедур шляхом жорсткого квотування залучення додаткової робочої сили з числа трудових мігрантів та членів їх родин на іспанські ринки праці. При цьому, уряд країни шукає можливість через внесення відповідних змін та поправок до законів, насамперед знайти шляхи позбавлення низки пільг, якими користувалися мігранти, зокрема: юридичної допомоги, започаткувати політико-правові процедури їх видворення через судові інстанції країни різних рівнів. Проте неурядові іспанські та міжнародні організації внаслідок активізації таких дій уряду країни побоюються, що це призведе до значного звуження основних прав мігрантів (як легальних, так і нелегальних), а отже ці

заходи будуть суперечити загальноприйнятим правилам дотримання прав і свобод людини у ЄС [19].

Загострення внутрішньополітичної обстановки у Франції у жовтні-листопаді 2005 р. привернуло увагу світової спільноти до заходів, та соціальних технологій, які розпочало проводити керівництво країни під назвою *«забезпечення лояльного відношення суспільства до громадян країни не французького походження»*, зокрема, трудових мігрантів та членів їх родин, відповідного виховання молоді цієї соціальної групи населення, яке насамперед сповідує іслам. Так, наприклад, у листопаді 2005 р. на засіданні Кабінету Міністрів Франції за участю тогочасного Президента країни Ж. Ширака відбулося обговорення та затвердження великомасштабного соціально-економічного і політико-правового проекту під назвою *«Добровільна цивільна служба»*, спрямованого на соціальну та професійну адаптацію мусульманської молоді вихідців з сімей «трудова мігрантів», проблемних районів світу, а саме: з Мавританії; Марокко; Алжиру; Тунісу та Лівії. Основним завданням проекту передбачалося розширення та об'єднання під єдиним керівництвом існуючих та нових програм забезпечення соціальної адаптації молоді трудової міграції, яка знаходиться під патронатом наступних соціальних програм: *«Оборона: другий шанс»*, реалізується Міністерством оборони, *«Кадети республіки»*, виконується Міністерством внутрішніх справ та Міністерством освіти і досліджень країни та *«Професійна підготовка»*. Згідно з метою даних проектів, до цієї програми шляхом соціальної адаптації молоді мусульманського походження з сімей трудових мігрантів планується залучити близько 50 тис. осіб, з них: *«Оборона: другий шанс»* – 20 тис. осіб; *«Кадети республіки»* – 5 тис. осіб; *«Професійна підготовка»* – 25 тис. осіб. Загальна координація діяльності урядових структур в рамках проекту покладена на утворену державну Агенцію соціальної єдності та рівних можливостей, яку було створено з цією метою у листопаді 2005 р. Окрім заходів з виховання мусульманської молоді, владні структури Франції приділяють увагу наявності мусульманського фактора в національних збройних силах. Так, воєнно-політичне керівництво країни прийняло рішення про створення інституту військових мусульманських священиків (імамів), метою якого є удосконалення системи військових священиків в ЄС, Франції та упорядкування виховних релігійних заходів серед військовослужбовців мусульман. Одним з основних завдань військових мусульманських священиків є попередження проведення неконтрольованих релігійних обрядів та поширення ісламського радикалізму в Збройних Силах Франції. Першими кроками на шляху створення інституту військових священиків є введення з січня 2006 р. штатних посад

уповноваженого з питань ісламу в Штабі ЄС Франції та Головного мусульманського військового священика Збройних сил країни. Мусульманські військові священики в частинах та підрозділах ЄС призначатимуться на посади за поданням голови Французької ради мусульманського культу. Оборонний бюджет Франції на 2006 р. передбачав фінансування шести посад військових священиків мусульман [19].

За оцінкою західних експертів, реалізація запропонованих програм в кінцевому рахунку дозволить запобігти повторам дестабілізації внутрішньополітичної обстановки внаслідок протиправних дій молоді з числа трудових мігрантів не французького походження. Разом з тим, у вересні 2006 р. Президент Франції Н. Саркозі запропонував здійснити дещо занадто радикальні кроки щодо утримання зростаючих потоків мігрантів до Франції. Зокрема, він неодноразово зазначав, що цю проблему у межах ЄС можливо розв'язати лише шляхом координації спільних зусиль відповідних державних служб країн Союзу, і з цією метою доречно утворити Європейську Агенцію для розгляду вимог мігрантів та надання їм статусу біженців на рівні ЄС, замість наявної національної системи. Він також запропонував залучити до вирішення низки проблем породжених міграцією військові та поліцейські сили у формуванні на теренах ЄС так званих «фільтраційних центрів» для нелегальних мігрантів, проте ця пропозиція не набула одностайного схвалення всіма членами ЄС.

Заступник Голови Європейської комісії та комісар з питань юстиції, свободи та безпеки підкреслив, що питання нелегальної міграції потребує глобального підходу і запропонував запровадити на місцевому рівні для країн ЄС законодавство про загальні права економічних мігрантів та забезпечення єдиного посвідчення на проживання та роботу.

Таким чином, вироблення інституційних засад розв'язання проблем міграції та біженців в перспективі має стати одним із пріоритетних питань європейських урядовців. На думку директора групи аналізу Світового банку У. Вадуца «Завдяки програмам керованої міграції, у тому числі шляхом надання тимчасових віз для некваліфікованих мігрантів, що дають право працювати в розвинених країнах, можна пом'якшити проблеми, пов'язані зі значним напливом нелегальних мігрантів» до країн ЄС. Окрім того, для протидії нелегальному перетинанню кордонів країни ЄС активізували свої зусилля на місцевому, національному рівнях у використанні штрафних та судових санкцій, вдосконалюють національне законодавство щодо порядку легалізації нелегальних мігрантів. Отже, у перспективі певну значущість матимуть інвестиції в прикордонну інфраструктуру. Зокрема, певна потреба виникатиме в інвестиціях в інфраструктуру, мереж енергопостачання, транспорту та

телекомунікації. Доцільним може стати і запровадження механізмів фінансової підтримки програми TACIS та інших структурних фондів, а також укладання і дія угод про реадмісію країн членів ЄС. Це дає змогу зменшувати бідність у країнах походження мігрантів серед самих мігрантів, членів їхніх сімей, а також і у суспільстві загалом, через зростання обсягів грошових переказів.

Разом з тим, така країна – член ЄС як Німеччина, навпаки вже багато років поспіль, йде шляхом не лібералізації національного законодавства щодо мігрантів й біженців, а навпроти введення більш жорстких вимог та максималізації усіляких бюрократичних процедур, заради зменшення хвилі та притоку трудової міграції у цю країну. Такі дії традиційно пов'язані із негативним сприйняттям німецьким суспільством верств мігрантів, та доволі історично жорсткими умовами їх інтеграції в дане суспільство. Зокрема, Німеччина приділяє передусім увагу забезпечення і здійснення заходів безпеки та контролю щодо нелегальної міграції в країну. Окрім того, запроваджуються загальнонаціональні окремі соціально-економічні програми та соціальні технології щодо прийняття мігрантів виключно за певною професійною, національною ознакою та жорсткою системою квотування. При цьому, відповідний роботодавець має пройти низку процедур: отримати дозвіл, подати документи до служби зайнятості, зібрати медичні данні та оформити тимчасову реєстрацію, процедура, яка іноді триває від 3-х до 6-ти місяців. Окрім того, регулювання трудової міграції по суті, обмежується ліцензуванням приватних фірм посередників і тривалими переговорами із зарубіжними країнами щодо цієї проблематики. Органи внутрішніх справ країни фактично беруть під повний контроль усі сторони життя новоприбулих мігрантів та членів їх родин, здійснюючи відповідну перевірочну процедуру та задіюючи сусідів, які поряд проживають з родиною мігрантів.

Таким чином, нині країни ЄС ще перебувають у стадії пошуку вироблення ефективної загальної європейської політики для протистояння суспільним викликам, які породжені явищами міграції та біженців. Зокрема, уряди європейських країн мають намір суттєво збільшити потік нелегальних мігрантів, що висилаються з країни. Проте існує політико-економічний аспект відносин між країнами (наприклад – торгівля з певною країною). Європа має намір почати конкурувати з США в боротьбі за мізки». Буде зроблена спроба стимулювання притоку на континент кваліфікованих фахівців, а не малокваліфікованої робочої сили. До не афішованих заходів європейської політики слід віднести пропоновану нині соціальну технологію «сусідського» статусу для східної Європи (в тому числі й України). Окрім низки завдань, які мають бути виконані, «нові рамки відносин ЄС зі своїми східними і південними

сусідами», на переконання «проектантів-технологів», з «сусідського кола» повинно бути сформоване потрійне захисне кільце. Саме завданням першого кола має бути вирішення проблеми зупинки напливу економічних біженців (мігрантів) у заможну Європу. Третє захисне кільце повинно відгородити ЄС від міжнародної злочинності. Відтак, Україна потрібна буде Євросоюзу не як повноправний його член, а як елемент зовнішнього кільця безпеки, що повинно відгородити ЄС від деструктивного зовнішнього впливу доволі проблемної трудової міграції й біженців з політико-економічних переконань й умов життя. Саме тому, ще з листопада 2000 р., Європейська комісія вимушена була проголосити про бажання переходу до вироблення загальної для всіх членів ЄС засад управління міграційними потоками, заснованої на принципах прозорості всіх міграційних процедур та дотриманні вимог ринку праці у змінах в чисельності та напрямках трудових міграційних потоків.

7.8. Підготовка кадрів соціальних працівників

Навчання соціальної роботи у Франції розпочалося з діяльності декількох жіночих шкіл, які видали дипломи жінкам - помічникам соціальної роботи:

- професійна школа соціального навчання, заснована Марією Гахері у 1907 р.

- соціальна школа 1911 р. під керівництвом римо-католицької церкви;

- професійна школа соціальної служби, заснована пастором Донмегью в 1913 р.;

- жіноча школа соціальної роботи на фабриці, заснована в 1917 р. у Парижі, де навчені молоді жінки повинні були турбуватися про фізичне і моральне благополуччя жінок-робітниць.

Курси отримали офіційний статус у 1932 р., коли держава затвердила перший диплом для соціальної служби. Пізніше були введені дипломи для сімейних помічників, спеціальних експертів навчання, персоналу дитячого садка, медично-психологічних помічників, дошкільних учителів, сімейних консультантів, вчителів по спеціальних методах навчання, для осіб, які здійснюють нагляд за умовно засудженими і соціальних аніматорів.

На сучасному етапі система підготовки фахівців соціальної сфери різних спеціальностей у Франції здійснюється за такими освітніми рівнями: допрофесійна освіта; початкова професійна освіта; середня професійна освіта; вища професійна освіта, що включає три цикли навчання; післядипломна професійна освіта.

Допрофесійна підготовка майбутніх фахівців соціальної сфери здійснюється на підготовчих курсах, які функціонують при більшості навчальних закладах, у процесі волонтерської діяльності та учнівства.

Сьогодні вища освіта в галузі соціальної сфери у Франції є галуззю, що розвивається. Наявність диплома, який засвідчує підготовку II циклу вищої освіти, дає можливість його власникові претендувати на адміністративні посади та кар'єрне зростання, проте, не є гарантією просування по службі. Дипломи мають академічну та професійну компоненти. Навчання доступне особам, які мають вищу професійну освіту I циклу та щонайменше трирічний професійний досвід діяльності в галузі соціальної роботи. Добір кандидатів здійснюється за результатами співбесіди, метою якої є визначення наявного професійного досвіду претендента на підготовку та виявлення його особистісних якостей, необхідних для виконання функцій проектування й управління. Можливість отримати підготовку даного рівня надають як приватні, так і державні освітні заклади. Державні заклади освіти (університети) здійснюють підготовку кадрових та адміністративних службовців. Другий цикл вищої освіти має два рівні й призначений для розширення та поглиблення знань, отриманих за перші два роки навчання в університеті. Через 1 рік навчання видається диплом ліценціата (licenciate), через 2 роки – диплом метріз (maitrise). Для забезпечення підготовки фахівців з актуальних спеціальностей, у тому числі, в галузі соціальної роботи, постановою Міністерства освіти Франції від 17 листопада 1999 р. був створений диплом «Професійна ліцензія» (Licence professionnelle), до отримання якого веде навчання в ліценціаті. Цей диплом засвідчує підготовку II рівня (бакалаврат + 3 роки навчання), та присвоює його власникові ступінь ліценціата.

Відмінність цього диплома від інших полягає у способі організації навчання, яке базується на встановленні тісних партнерських відносин між університетами, іншими навчальними закладами та професійними підприємствами. Професійна ліцензія (ПЛ) відповідає європейським вимогам щодо якості освіти, які передбачають наявність передліцензійного курсу (pre-licence) навчання, що відповідає вимогам ринку праці в Європі, а також потребі у створенні нових кваліфікацій. Вона відкриває для студентів можливість швидкого отримання належної професійної кваліфікації, що відповідає вимогам конкретної професії.

У 2001 р. у Франції існувало 377 ПЛ, а на початок 2005 р. їх уже було близько 700, представлених у всіх професійних секторах: сільське господарство; промисловість (житлове будівництво, промислова інформатика, хімія, біотехнології), сфера обслуговування (торгівля, банківська система,

зв'язок), надання послуг окремим особам і спільнотам (сфера охорони здоров'я, професії соціальної сфери, готельна справа, туризм, охорона природного середовища, розвиток культурної спадщини та ін.). Усі ПЛ об'єднані в 46 національних категорій, що представляють первинний, вторинний сектори та сферу обслуговування. Серед напрямів ліцензіату, пов'язаних із соціальною сферою, можна виділити наступні:

1) санітарні та соціальні науки з двома спеціалізаціями – «Робота з інвалідами» та «Санітарна допомога»;

2) соціологія зі спеціалізацією «Соціальний розвиток»;

3) педагогіка та виховання з трьома можливими спеціалізаціями – «Виховання та дидактика», «Андропедагогіка» і «Педагогіка та викладання».

У Франції ступінь бакалавра традиційно отримують випускники середніх шкіл, тоді як у більшості країн бакалавр – випускник вузу. Сьогодні в країні існує біля 160 шкіл соціальної роботи, більшість із яких є приватними. Більшість шкіл пропонує навчання за однією спеціальністю. Кожну школу відвідує від 100 до 200 студентів.

Різні курси шкіл соціальної роботи відрізняються своїм змістом і тривалістю, їх схожість полягає в поділі на теоретичну та практичну підготовку. Період професійної підготовки триває:

- 3 роки – для помічників соціальної служби, сімейних радників, соціальних аніматорів і спеціальних експертів навчання;

- 2 роки – для дошкільних соціальних педагогів і персоналу дитячого садка;

- 8 місяців – для жінок-домогосподарок.

Підготовка до професійної діяльності в соціальних службах вимагає оволодіння точними знаннями в галузі наукових дисциплін, необхідних для роботи у соціальній сфері, оволодіння специфічними методами кожної із цих дисциплін і аналізу галузі їх практичного застосування.

Ці вимоги лягли в основу побудови курсів, що включають в себе 5 основних дисциплін:

1. Структура інститутів соціальної роботи.

2. Соціальна економіка.

3. Соціальне середовище.

4. Відношення між людьми.

5. Здоров'я, гігієна і медично-соціальний захист населення.

Основною дисципліною для вивчення є «Теорія і практика соціальної служби». Це інтегрований курс, який забезпечує зв'язок між різними навчальними дисциплінами.

Студенти вважаються офіційно закінчившими повний курс, якщо успішно закінчують проміжні курси, тобто здають всі екзамени й інші форми звітності. У кінці курсу проходять екзамени на отримання державного диплому. Вони включають єдиний для всієї країни письмовий тест з однією темою, усну доповідь з соціальної проблеми, вибрану під час практики, і коротку доповідь на захист письмового повідомлення. По закінченню студенти отримують диплом асистента соціальної служби.

Сьогодні система підготовки фахівців у Франції є наскрізною і побудована за принципом неперервної освіти, що, з одного боку, дозволяє фахівцям постійно вдосконалювати свої професійні вміння та підвищувати рівень кваліфікації, а з іншого, дає можливість оволодіти новими спеціальностями на основі вже отриманих дипломів, а також дозволяє підприємствам контролювати рівень професійної компетентності своїх працівників.

Таким чином, удосконалення системи освіти у Франції в цілому, та соціальної освіти, зокрема, є однією із складових відродження інтелектуального і духовного потенціалу народу, умовою виходу вітчизняної науки, техніки та культури на світовий рівень. Основними завданнями процесу реформування системи соціальної освіти у Франції є такі: сприяти трансверсальності, взаємопроникності різних рівнів підготовки в галузі соціальної роботи, визнанню професійних компетенцій; розробити нові механізми доступу до різних рівнів соціальної освіти; переглянути модуль побудови й організації підготовки в галузі соціальної роботи; вдосконалити механізм почергового навчання в практиці навчання соціальній роботі; сприяти подальшому розвитку напрямків соціальної освіти.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть, хто організує соціальну роботу у Франції?
2. Охарактеризуйте особливості соціальної роботи в країні.
3. Розкрийте поняття «педагогіка оточуючого середовища».
4. Назвіть основні причини введення у Франції посади «аніматорів».
5. Розкрийте особливості педагогічної анімації.
6. Охарактеризуйте особливості соціальної роботи з дітьми та молоддю у Франції.
7. Назвіть, що є характерною ознакою процесу реалізації молодіжної політики та соціально-педагогічної роботи з молоддю у Франції?
8. Назвіть на яких рівнях здійснюється підготовка соціальних педагогів у Франції?

9. Розкрийте особливості професійної підготовки соціальних працівників.

10. Назвіть відмінності в підготовці фахівців соціальної сфери в Україні та Франції.

Тестові завдання для самоперевірки

1. У Франції соціальну роботу організовує:

- а) педагогічний аніматор;
- б) Міністерство соціальних справ і національної солідарності;
- в) соціально-педагогічний працівник;
- г) департаменти всіх міністерств.

2. Державний сектор соціальних служб включає наступну систему ... .

3. Найважливішими принципами «педагогіки оточуючого середовища» є:

- а) педагогічна співпраця;
- б) педагогічний діалог;
- в) міжособистісне спілкування;
- г) усі вірні відповіді.

4. Одним із найважливіших завдань навчально-виховної діяльності школи у Франції є ... .

5. Педагогічна анімація в країні:

- а) сприяє вільному і автономному самовизначенню особистості у групі і самовизначенню груп;
- б) пробуджує у людині віру в свої сили і можливості;
- в) активізує процес спілкування, самопізнання, самовизначення, встановлює новий стиль відносин;
- г) усі вірні відповіді.

6. У Франції був уведений термін «аніматор» для ... .

7. Основними сферами діяльності французьких аніматорів є:

- а) соціально-економічна сфера;
- б) відкриті для населення об'єднання в житлових кварталах;
- в) спеціальні об'єднання для окремих категорій населення;
- г) організація туризму і відпочинку;
- д) усі вірні відповіді.

8. У Франції характерною ознакою процесу реалізації молодіжної політики та соціально-педагогічної роботи з молоддю є ... .

9. Професійне навчання соціальної роботи у Франції розпочалося у:

- а) кінці XIX ст.;
- б) 1907 р.;
- в) 1917 р.;

г) 1932 р.

10. Період професійної підготовки соціальних працівників у Франції триває ... .

Тема рефератів

1. Організація соціальної роботи у Франції.
2. Особливості «педагогіки оточуючого середовища».
3. Пенсійна система у Франції.
4. Особливості соціальної роботи з дітьми та молоддю.
5. Система підготовки соціальних працівників у Франції.
6. Реалізація молодіжної політики та соціально-педагогічної роботи з молоддю.

Література

1. Амман Г. Социально-культурная анимация в Швейцарии / Г. Амман // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт: В 2-х т. – М.; Тула, 1993. – Т.1. – С. 230.
2. Богатова З.Б. Педагогические основы социальной работы во Франции: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / З.Б. Богатова. – Махачкала, 2002. – 156 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
4. Козлов Д.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы / Д.А. Козлов. – М.: Флинта, 1998.
5. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.
6. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
7. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики / Ф.А. Мустаева. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. – 416 с.
8. Огарышева Э. Организация помощи социально неблагополучным семьям и детям во Франции. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : 24.11.2004 : <<http://www.pravorebenka.narod.ru/docs/BrochureFrance.doc>> – Загол. з екрану. – Мова рос.
9. Основы социальной работы: учебник / Отв. ред. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 1999.
10. Поліщук В.А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник / В.А. Поліщук. – Тернопіль, Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.

11. Поліщук В.А. Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти: монографія / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ТНПУ, 2011. – 424 с.
12. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за кордоном: навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород: Гражда, 2000. – 134 с.
13. Професійна освіта в зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : [монографія] / [За ред. Н.Г. Ничкало, В.О. Кудіна]. – Черкаси: Вибір, 2000. – 368 с.
14. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
15. Соціальна робота: підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкара, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.
16. Социальная работа / Под общей ред. В.И. Курбатова. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 576с.
17. Социальные реформы в странах с переходной экономикой / Под ред. С.В. Кадомцевой. – М.: ИКЦ «ДИС», 1997.
18. Социальные службы для молодежи (Теория, методика и организация работы). – Вып. 2. – К. – Харьков, 1992. – 174 с.
19. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.
20. Соколова Лілія. «Рецепт на дитину» / Лілія Соколова // Дзеркало тижня. – 2013. – № 26 (123). – С.14.

Тема 8: Соціальна робота у Швеції

План

- 8.1. Соціальна робота в громаді.
- 8.2. Діяльність соціальних служб.
- 8.3. Шведський досвід роботи з сім'єю
- 8.4. Соціальна робота з дітьми та молоддю.
- 8.5. Підліткові клуби.
- 8.6. Участь поштової служби в соціальній допомозі населенню.
- 8.7. Підготовка кадрів соціальних працівників.

Ключові поняття та терміни

Алкоголізм, криза, наркоманія, наркотик, пенітенціарні установи.

8.1. Соціальна робота в громаді

Історія соціальної роботи Швеції налічує понад сто років. Серед зарубіжних і вітчизняних науковців немає єдності в підходах до проблеми періодизації історії соціальної роботи через відсутність єдиного критерію побудови такої періодизації. Ми пропонуємо покласти в основу періодизації критерій «рівня соціальної захищеності» за дослідницею Куліковою А.Є., що дозволить проаналізувати та впорядкувати матеріал з історії становлення та розвитку соціальної роботи [5]. На основі цього критерію було виділено чотири етапи. *Перший* (середина ХІХ ст. – початок ХХ ст.) – етап створення передумов. *Другий* (30-ті роки ХХ ст.) – етап зрушення. *Третій* (40-ві – 70-ті рр. ХХ ст.) – етап росту. *Четвертий* (початок 80-х рр. ХХ ст. і до сьогодні) – етап високого рівня масової соціальної захищеності.

У Швеції фах «соціальний працівник» дуже поширений, користується великою повагою з боку держави та громадськості, а система різнорівневої підготовки соціальних працівників є динамічною й ефективною. Цінність вивчення шведського досвіду зумовлена кількома чинниками. Насамперед, привабливою для України соціально-демократичною моделлю державної соціальної політики, а також розвиненими системами соціальних служб і підготовки фахівців для роботи в цих службах. Саме завдяки такій моделі соціальної політики, яка визначається у світі як «шведський соціалізм», наприкінці ХХ ст. Швеція посіла перше місце за рівнем соціального забезпечення та соціальної захищеності населення й дотепер знаходиться на верхніх щаблях за цими показниками та вважається взірцем «держави соціального добробуту» [5].

Служба соціальної роботи у Швеції у наш час дуже багатогранна. Умовно можна виділити три основні групи соціальних працівників. *Першу* становлять ті, хто займається доглядом за хворими людьми й інвалідами й працює в основному в медичних закладах. *Друга група* представлена соціальними педагогами. *Третя група* включає власне соціальних працівників (патронаж) – це найбільш ефективно діюча, розгалужена численна група соціальних працівників. У Швеції, населення якої становить приблизно 8 млн. чоловік, налічується близько 20 тис. професійно підготовлених фахівців – соціальних працівників.

Соціальні працівники з вищою освітою широко представлені у шведському парламенті: з 120 членів парламенту 15 чоловік є за освітою соціальними працівниками.

Соціальна робота проводиться у Швеції на різних рівнях: індивідуально, у родині, у громаді, на муніципальному, загальнонаціональному й міжнародному рівнях.

Оплата праці соціального працівника залежить від його стажу. У цілому ж доходи порівняно високі у порівнянні з доходами вчителів. Однак у порівнянні з найбільш високооплачуваною категорією фахівців у Швеції лікарями – зарплата соціальних працівників досить скромна.

У суспільстві є безробіття, і це, у свою чергу, приводить до того, що з'являються люди, що випадають із соціальних структур, як наслідок мають місце наркоманія, алкоголізм, кримінал.

Існування ринку житла веде до того, що відбувається розшарування суспільства, з'являються райони, населені особами з різним соціальним статусом.

У Швеції непрестижними або трущобними районами є пригорода міст, що забудовувалися в 60-70-ті роки багатоквартирними будинками. Професійна соціальна робота багато в чому має об'єктом своєї діяльності саме такого роду райони. Завдання полягає в тім, щоб допомогти людям організуватися, об'єднатися й направити свої зусилля на вирішення злободенних проблем. Наприклад, організувати пенсіонерів для того, щоб вони знайшли заняття у вільний час, щоб не виникло такої ситуації, коли пенсіонер лежить будинку хворий і потребує допомоги.

Схожі методи можуть застосовуватися й у роботі з молоддю або з матерями-одиначками, які проживають у густозаселених районах. Першочерговим завданням у таких випадках є визначення проблем і шляхів їхнього вирішення.

Соціальні працівники виходять із того, що не завжди особистість може впоратися зі своїми проблемами. Іноді потрібно звернути увагу людей на виниклу проблему й підказати засоби її вирішення. Соціальна робота будується виходячи з того, що більшу частину проблем можна вирішити тільки об'єднаними, спільними зусиллями. У суспільстві повинні бути присутніми взаємна допомога, неформальний соціальний контроль і спілкування. Функції соціальної служби в плані роботи з громадськістю полягають у тому, щоб реалізувати всі можливості, наявні в суспільстві, щоб розв'язати свої проблеми [4].

У Швеції існують дуже гарні традиції співробітництва. Народні рухи, різного роду громадські організації, товариство «Тверезість», спортивні союзи, профспілки – дуже багато уваги приділяють вирішенню саме соціальних питань. Співробітництво із цими організаціями є досить важливим для соціальних працівників.

Соціальна робота у Швеції налагоджена давно, однак тільки з кінця 70-х років вона була поставлена на професійну основу й науково забезпечена теоретичними розробками.

8.2. Діяльність соціальних служб

Система соціального обслуговування почала складатися у Швеції з кінця XIX ст. Число професійних працівників цієї сфери особливо швидко зросло в першій половині XX ст. Цьому сприяла організація вищих шкіл по підготовці фахівців (соціологів), відкритих у Стокгольмі в 1921 р., Гетеборзі в 1944 р. і Лунде в 1947 р.

Діяльність соціальних служб будується відповідно до діючого законодавства. Найбільш важливими документами в галузі є:

- законодавчий акт про соціальне обслуговування;
- акт про медичне обслуговування й охорону здоров'я;
- акт про надання соціальних послуг розумово відсталим громадянам.

Перший акт має два спеціальних доповнення «Про обов'язкове обслуговування молоді» і «Про обов'язкову допомогу алкоголікам і наркоманам».

Питання соціального й медичного обслуговування стосуються компетенції муніципальної й обласної влади.

Основний обов'язок з питань соціального обслуговування громадян покладений на муніципалітет, на території якого постійно проживає громадянин.

У кожному муніципалітеті за соціальне обслуговування відповідає комітет соціальної допомоги. Він, зокрема, може організувати районні комітети.

Робота зазначених муніципальних і районних комітетів здійснюється в наступних трьох основних напрямках:

- поліпшення соціальної сфери шляхом планування комунального обслуговування, роботи з сусідами, дослідницьких проектів;
- поліпшення соціальних умов конкретних груп населення (діти, старі, самотні, інваліди і т. ін.);
- індивідуальна робота з окремими особами й родинами з конкретних проблемам (економічна допомога, турбота про дітей і підлітків, робота з алкоголіками й наркоманами, допомога в налагодженні нормальних сімейних відносин та ін.) [4].

У країні діє ціла мережа спеціалізованих установ соціального обслуговування. Серед них можна виділити як відносно самостійні, так і об'єднані в єдину службу.

До числа перших належать, наприклад, кризові центри для чоловіків, жіночі кризові центри, молодіжні центри подолання кризи, притулки для підлітків.

Мета роботи кризових центрів для чоловіків – допомогти чоловікові знайти вихід із сімейних проблем. У таких центрах працюють фахівці із соціальної роботи, психологи, соціологи тощо. Подібні підрозділи є не тільки в містах і населених пунктах, але й при в'язницях, де вони, природно, мають свою специфіку.

Фахівці центрів виходять із того, що чоловік може цивілізовано спілкуватися з жінкою, з людьми взагалі, але йому потрібен час, щоб вийти із кризової ситуації, яка, як правило, неоднорідна (родина, місце проживання, робота, стан здоров'я, алкоголь, відношення з навколишніми).

Для чоловіка надто важливо створити умови для спокійного, тверезого осмислення відносин, що склалися в родині, їхніх причин і наслідків. Найчастіше вдається переконати пацієнта в тім, що нерозв'язних проблем немає, потрібно лише конструктивно мислити, не піддаючись емоціям.

Принципове значення має та обставина, що в кожному конкретному випадку відносини в родині всебічно аналізуються, робота ведеться не тільки із чоловіком, але й дружиною. Тут відкрита несподівана, але тільки на перший погляд, істина: часто фізичне насильство чоловіка в родині є реакцією, відповіддю на психічне, моральне насильство, шантаж з боку дружини, а також засобом затвердити своє чільне положення.

Перед співробітниками центру у всій своїй гостроті постає проблема не тільки фізичного, але й морально-психологічного насильства, що вони шукають у контексті відносин всіх членів родини, насамперед чоловіка й дружини. У практичну площину переводиться група питань міжособистісної сумісності, що далеко виходять за рамки «він (вона) поганий (а) або гарний (а)». Мова йде про сумісність характерів, навичках культурного спілкування, психологічній грамотності, інтимній гармонії, спадковості, впливі батьківської родини, здоров'я й ін. [4].

Серйозною проблемою є п'яне насильство, тому що половина зареєстрованих випадків побоїв пов'язана із уживанням алкоголю. Однак, фахівці кризових центрів для чоловіків розглядають у багатьох випадках алкоголізм, факт непомірного вживання не як причину, а як наслідок кризових проявів.

Чоловіків, що звертаються в кризові центри, хвилюють також проблеми: сексуальні, соціально-побутові, економічні, психологічні. Значна частина звернень пов'язана з усуненням конфліктів, що виникли при спілкуванні з дітьми, рідними, колегами по роботі, сусідами.

Жіночі кризові центри вирішують не менш серйозні й життєво важливі проблеми. Тут, як і в чоловічому центрі, цілодобово діє телефон довіри. Звертає на себе увагу ізолюваність, напівзасекречене існування центру, відсутність вільного доступу в його приміщення. Це неодмінна умова, тому що жінка (одна або з дітьми) повинна почувати себе в безпеці.

Контакт із чоловіком або партнером-кривдником у стінах центру виключений. Зустрічі можливі після закінчення певного строку тільки за межами даної установи, що охороняє його пацієнток від додаткових психічних травм. Відвідувачі центру можуть користуватися послугами центру до чотирьох місяців. За цей період персонал (психологи, соціологи, юрист, соціальні працівники) звичайно знімають у них стресовий стан, змушують об'єктивно оцінити причини й характер кризи у відносинах із чоловіком, рідними і близькими, знайти оптимальний шлях виходу із ситуації, що склалася, задуматися про своє життя і її перспективи.

Перебуваючи в центрі, жінка може продовжувати працювати; організувати побут їй допоможуть співробітники й пацієнти.

Існує й консультативний вид діяльності жіночого кризового центру, а також денна форма організації його роботи.

Жінки, які звернулися за допомогою, не тільки одержують кваліфіковані поради, але й можуть якийсь час (день або кілька днів) побути, відпочити,

вийти зі стресу, що дозволить їм зменшити напруженість у відносинах, підвищити життєвий потенціал, нормалізувати соціальні зв'язки.

У молодіжні центри подоланим кризи (їх ще називають «молодіжні будинки») поміщають за рекомендаціями судів правопорушників у віці від 16 до 21 року. Однак навколо цих установ відсутня не тільки колюча, але й взагалі всяка огорожа. Більше того, у дні свого народження вихованці можуть відвідувати своїх рідних і близьких, друзів, пересуватися по місту без супроводу (явного або таємного). Щорічно для них організуються лижні походи на північ країни [4].

Незвичайна обстановка молодіжних центрів. Кожний вихованець має окрему кімнату, що зовсім не схожа на камеру виправно-трудової установи. У центрі є музичні інструменти, телевізори й магнітофони, добре обладнаний спортивний зал, медичний пункт, бібліотека, навчальні класи.

Однак там досить суворий розпорядок. Вихованці працюють по 7-8 годин у майстернях і на сільськогосподарських фермах, що належать кризовому центру. Для порушників є карантинне відділення з обмеженою можливістю виходу із приміщень, де з ними ведеться дослідницько-діагностична й психолого-корекційна робота.

За серйозні провини правопорушників поміщають у камеру з обмеженими побутовими зручностями й можливостями пересування. Рішення про застосування такої міри покарання приймається на раді центру за поданням керівників відділень.

Однак неминучість покарання – не головне в роботі співробітників центру. Вони прагнуть установити з вихованцями довірливі відносини, створити умови для переосмислення життя, прищепити трудові навички, познайомити із правилами спілкування в сфері побуту, культури, інтимних відносин.

Важливе завдання покликані вирішувати притулки для підлітків, що пішли з родини, що перебувають «у перегонах». Тут не поспішають повертати їх у батьківську родину або родичам, не квапляться поставити на облік у поліцію, здати співробітникові дитячої кімнати поліції.

Працівники притулку застосовують до своїх підопічних індивідуальний підхід, опираючись на позитивні особистісні якості, намагаються розібратися в характері підлітка, мотивах його відходу з родини, прагнуть побачити в ньому не важковиховуваного, а повноправного партнера при вирішенні його проблем. Головна мета – направити зусилля підлітка на осмислення ситуації й дій щодо виходу з неї, створити йому повноцінні умови життя, що послужить об'єктивною передумовою подолання кризи.

Прикладом комплексу установ, об'єднаних у єдину службу, є шведські наркотичні служби. Вони займаються особами, які зловживають алкоголем, а також їхніми родинами. Крім того, міри соціальної підтримки й медичної допомоги передбачаються для лікування й реабілітації наркоманів і тих, хто зловживає лікарськими засобами. Наркотичні служби надають наступні види допомоги: амбулаторну (А-клініки, станції допомоги неповнолітнім); витверезники; житло-побутовий пристінок (інтернати-лікарні, гуртожитки, притулки, тимчасове проживання в опорному пункті), диспансери.

А-клініка – це підрозділ амбулаторного типу для надання допомоги при вирішенні наркологічних проблем, куди звертаються за допомогою добровільно. Нерідко успіх визначається участю родини в процесі лікування. Персонал А-клініки складається із соціальних працівників, лікарів і медсестер. На вибір клієнта лікування може здійснюватися в декількох формах: індивідуальна бесіда із соціальним працівником, групова співбесіда, зустріч клієнта і його родини із соціальними працівниками, діагностичне лікарське обстеження, курс лікування на основі використання лікарських препаратів.

Станції допомоги неповнолітнім надають амбулаторну допомогу підліткам і їх близьким. Звернення за допомогою добровільне, форми лікування аналогічні методам А-клініки.

Витверезники – пункти надання допомоги бажаним вийти із запою. Пункти обладнані ліжками. Лікувальний період у середньому триває п'ять днів. Їхній персонал складається з медсестер, соціальних працівників і чергових. Пункти працюють під спостереженням лікаря, що приїжджає туди за викликом. Клієнтові надається можливість відпочити, а також лікарська терапія (при необхідності). Програма подальших дій розробляється, виходячи з потреб клієнта.

Інтернати-лікарні – являють собою тимчасове житло при вирішенні наркологічних проблем. Перебування там допомагає клієнтові повернутися до праці й самообслуговуванню в побуті. Клієнти зобов'язані приймати лікувальні процедури.

Інтернати-гуртожитки – призначені для наркологічних хворих з незначною залишковою працездатністю й слабкою здатністю до самообслуговування. Тут клієнтові надають притулок і послуги оздоровлюючої дії.

Житло-побутовий пристінок в опорних пунктах-квартирах передбачено для наркологічних хворих. Тимчасове житло разом з амбулаторним лікуванням сприяє соціальній реабілітації клієнта, допомагає налагодити побут.

Притулок служить для тимчасового розміщення осіб з наркологічними проблемами, якщо вони виявилися без даху. Тут клієнт забезпечується самим необхідним. Виявляється необхідність диспансеризації й дається напрямок у відповідну установу. Двері притулків відкриті цілодобово.

Диспансери – лікувальні стаціонари для наркологічних хворих, яким амбулаторних форм лікування виявилось недостатньо. Вони приймають клієнтів, для реабілітації яких потрібно змінити навколишнє оточення. Серед методів лікування: індивідуальне й групове обстеження; комплекс заходів щодо відновлення контактів з батьками, родиною, колегами за місцем роботи; організація медичної допомоги; допомога в працевлаштуванні. Клієнти диспансерів займаються фізкультурою й спортом, беруть участь в організованому дозвіллі. Значну роль у реабілітації людей з наркологічними проблемами відіграють громадські організації. Зокрема, є «групи АА» (анонімних алкоголіків), гільдії клієнтів при А-клініках і ін. Соціальні працівники прагнуть оптимально використати їхній потенціал, сприяють у їхній організації й діяльності.

8.3. Шведський досвід роботи з сім'єю

Національна добровільна програма «Контактна модель роботи з сім'єю» почала діяти в Швеції з 1982 р. Суть її в тому, що місцеві комітети соціального забезпечення підбирають сім'ї або окремих осіб для надання підтримки іншим сім'ям, що знаходяться у скрутному становищі. Підібрані особи – це звичайні люди без професійного досвіду, але здатні контактувати, підтримати чи допомогти іншим.

Окрім основної мети – надання підтримки, контактна модель роботи з сім'єю дозволяє: 1) розширити мережу обслуговування клієнта; 2) запобігти відчуженню батьків і дітей; 3) дати дітям можливість встановлювати відносини з іншими дорослими і мати як зразок людину чоловічої або жіночої статі; 4) дати батькам можливість провести вихідні за власним розсудом; 5) підтримувати батьків в їх батьківській ролі [4, с. 60].

Контактна модель використовується в роботі з різними типами сімей: неповними, такими, що знаходяться в розлученні, вживають алкоголь і наркотики, мають дітей-інвалідів, молодими сім'ями. Для роботи з сім'єю по контактній моделі готуються так звані секретарі по контактах, які є соціальними працівниками і виконують тільки цю функцію. Шведські фахівці відзначають, що соціальні працівники, що спеціалізуються на цій роботі, зазвичай дуже зацікавлені в ній, довгий час залишаються на цій роботі,

оскільки вона дозволяє побачити позитивний зворотний зв'язок з боку сімей для контакту і клієнтів.

Секретарі контактного обслуговування проходять спеціальну підготовку. Вона включає індивідуальне консультування, а також групову роботу у формі тренінгу. Це дозволяє соціальним працівникам глибше зрозуміти ролі членів сім'ї, залучених в різні конфлікти. Проводяться також курси, на яких секретарі різних районів зустрічаються, обмінюються поглядами, досвідом. Наприклад, секретарі контактної служби з шести агентств м. Стокгольма зустрічаються один раз в місяць, щоб обговорити різні питання, пов'язані з роботою з сім'єю.

Підбір сімей або осіб для контакту здійснюється різними способами.

1. Підбір, орієнтований на клієнта. В цьому випадку здійснюється пошук особи або сім'ї для контакту з певним клієнтом. Іноді клієнт сам пропонує сім'ю або окрему людину, якій він довіряє.

2. Індивідуально орієнтований підбір. Він полягає в спробах переконати певних осіб, відповідних для контакту узяти на себе відповідальність і попрацювати з сім'єю.

3. Загальний підбір. Він полягає у використанні засобів масової інформації для залучення широкого кола громадян, з числа яких можуть бути підібрані особи для контакту [4].

Початковий етап роботи з сім'єю або особами для контакту зазвичай пов'язаний з обговоренням численних питань, які виникають у осіб, охочих спілкуватися з тією або іншою сім'єю. Як правило, ці питання пов'язані з мірою активності контактної сім'ї. Наприклад, чи повинні вони самі дзвонити клієнтові або чекати, поки той сам подзвонить? Яким повинен бути контакт? Обговорюючи ці питання, секретар контактної служби обов'язково прояснює і те, що можна чекати від клієнта.

У подальшій роботі з сім'ями або особами для контакту використовуються групові методи. Організуються зустрічі сімей або осіб для контакту для сумісного обговорення виникаючих проблем. Зазвичай такі зустрічі проходять раз на місяць і на них обговорюються теми загального характеру. Окремі випадки обговорюються в умовах суворої професійної таємниці.

Окрім цієї форми роботи з сім'ями або особами для контакту використовується навчання у формі вечірніх семінарів з певної теми або у формі кружків, які складаються з групи людей і підготовленого лідера. Учасники зустрічаються один раз в тиждень і обговорюють теми, що їх цікавлять, на основі наперед складеного плану. Обговорюватися можуть, наприклад, такі теми як: 1) ризик для дітей; 2) допомога жінкам; 3) сімейні

відносини; 4) робота особи для контакту. Досвід шведських фахівців показує, що дуже важливо привертати людей до планування освітніх програм [4].

Коли ухвалено рішення представити, наприклад, самотній матері сім'ю для контакту, влаштовується зустріч цієї матері з секретарем служби. Це необхідно для здійснення кращого вибору. Як говорять шведські фахівці, профіль клієнта повинен бути якомога яснішим і чіткішим. Зазвичай перша зустріч з клієнтом, яку секретарі називають «печемо пироги», присвячена повсякденним справам. Батьку необхідно дати можливість розговоритися про своїх дітей, атмосферу в сім'ї. При цьому дуже важливо, щоб клієнт відчув зацікавленість фахівця в сімейних справах у благополучному вирішенні проблемних ситуацій.

Секретар контактної служби знайомить клієнта з тим, як вибирається «правильна» сім'я і що буде далі за контрактом про контактні відносини, коли обидві сторони ухвалять рішення. Важливо відзначити, що вибір сім'ї для контакту проводить секретар служби. Сторони не вибирають один одного. Якщо контактні відносини не діють, отже, секретар зробив неправильний вибір. Саме тому необхідне обговорення багатьох питань на першій зустрічі. Це робить процес контакту сімей менш драматичним. На ранній стадії діти до контакту не залучаються. Необхідно, щоб пройшов певний час для встановлення довірливих відносин [4].

Для того, щоб знайти «правильну» контактну сім'ю для клієнта, потрібні добра інтуїція та імпровізація. Розуміння потреб клієнта і пошук потрібних людей, які відповідають цим потребам, – це дві сторони важкого завдання. Тут необхідно обдумати все, навіть, здавалося б, незначні чинники.

8.4. Соціальна робота з дітьми та молоддю

Шведська модель соціальної політики та соціального захисту дітей і молоді характеризується «універсальним підходом». Соціальна робота з дітьми та молоддю у Швеції дуже розвинута й охоплює дітей та молодь усіх соціальних груп. Ефективність проведення роботи забезпечується значною кількістю дипломованих соціальних працівників, на яких покладена велика відповідальність із забезпечення соціального захисту та впровадження соціальної політики держави. Саме тому спеціалізацію «соціальна робота з дітьми та молоддю» можна віднести до провідної, адже кількість студентів цієї спеціальності у вищих навчальних закладах Швеції дорівнює 35-40 % від загальної кількості бакалаврів соціальної роботи [5, с. 8].

Система соціальної роботи з дітьми та молоддю є децентралізованою (відповідальність покладена на місцеві органи влади, що самостійно вирішують, як організувати роботу соціальних служб), усі види роботи

варіюються відповідно до особливостей муніципальної політики. Але для всіх муніципальних соціальних програм роботи з дітьми та молоддю характерні чотири напрями: превенція, соціальна підтримка й соціальна допомога без вилучення із сім'ї, інспекція у справах неповнолітніх, опіка.

Найбільша кількість соціальних працівників задіяна в превентивних заходах, адже соціальна політика країни керується принципом «легше попередити хворобу, ніж її лікувати». Значна частина превентивної роботи покладена на волонтерський сектор та громадські організації, які відіграють велику роль у шведському суспільстві. Також значний сектор відіграє суттєву роль у такому напрямі соціальної роботи, як соціальна підтримка й соціальна допомога без вилучення із сім'ї. Інспекція у справах неповнолітніх й опіка – це ті напрями соціальної роботи, відповідальність за які повністю покладена на соціальні служби Швеції, робота яких базується на засадах демократії та солідарності, на повазі до інтересів особистості, особливо коли це стосується дітей, з перспективою підвищення економічної та соціальної стабільності, а отже, і соціальної захищеності, рівності умов життя, активної участі в житті суспільства. Належна увага приділяється індивідуальній роботі з клієнтом і розвитку відповідальності індивіда за соціальну ситуацію – свою особисту й інших, розкриттю внутрішніх ресурсів індивіда та груп [5, с. 9].

До тенденцій, що характерні для соціальної роботи з дітьми та молоддю у Швеції в сучасних умовах, можна віднести: децентралізацію, розвиток волонтерського (недержавного) сектора, у якому превалюють громадські організації, який перебирає на себе частину функцій, що їх виконували раніше безпосередньо державні служби; залучення членів родини до процесу догляду за тими, хто цього потребує; урахування інтересів споживачів послуг та їхніх близьких; формування через Європейський Союз єдиної європейської соціальної політики, чутливішої до запитів різних регіонів, ніж існуюча політика в більшості членів союзу.

У Швеції існує також цікавий досвід виховання дітей. Дослідники переконалися, що там, де жінки несуть повну відповідальність за виховання маленької дитини, дітей народжується менше. І що вирішальне значення для підвищення народжуваності мають декретні відпустки для тат. Швеція першою запровадила їх в 1995 році. Щоправда, метою такого нововведення було не підвищення народжуваності, а встановлення рівності статей. «Побічним ефектом» виявилось збільшення кількості дітей. З 2000 року тут панує повна рівність: тримісячна відпустка зарезервована для матері, така сама – для батька й ще три місяці батьки можуть розподіляти на свій розсуд. Понад 90% тат використовують свої три місяці, а інакше відпустка просто пропаде [13, с. 14].

У Швеції підтвердилося, що запровадження декретних відпусток для тата сприяє появі в сім'ї другої та третьої дитини. Крім того, змінюється ставлення партнерів до домашніх обов'язків не тільки під час декретної відпустки батька, а й надалі. Тимчасове перекидання відповідальності за маленьких дітей на тат має тривалий позитивний ефект: згодом татусі проявляють більше ініціативи в домашніх справах, тоді як колись робили тільки те, про що їх просили дружини.

8.5. Підліткові клуби

Цікавий досвід роботи підліткових клубів у Швеції, які стали виникати з 1940 р. Сьогодні тільки в Стокгольмі їх налічується близько 70. Підліткові клуби стали найважливішою ланкою у вихованні й соціалізації молоді. Вони користуються популярністю в основному в підлітків 13-17 років, хоча в деяких випадках туди допускаються й молодші школярі з 10 років. Ці центри відпочинку, так ще називають підліткові клуби, працюють 4-5 днів у тиждень. Штат професійних педагогів у кожному клубі нараховує 6-10 чоловік.

Шведське суспільство зіштовхнулося з фактом прогресуючої пасивності й ледарства молоді раніше, ніж наше. Висока соціальна захищеність трудящих, що змогли завоювати шведи в нелегкій і завзятій боротьбі, сприяла розширенню сфери дозвілля. Але більшість молоді було байдуже настроєно стосовно громадського життя. Вона перетворювалася в пасивного споживача. Неосяжний ринок знайшов свій збут в індустрії дозвілля. Тим більше, що педагогіка ще в недавньому минулому носила риси авторитарності: педагоги-аніматори розробляли програми дозвіллевої діяльності; штатні співробітники, призначені державою, розподіляли виділені державою фінансові засоби, ухвалювали рішення щодо керування справами клубу.

В 1985-1987 рр. у Стокгольмі був апробований «Демократичний проект», у який включилося 10 підліткових центрів дозвілля. В основі експерименту лежала ідея про необхідність переходу до педагогіки співробітництва й самоврядування членів клубу. Члени клубу й штатні соціальні педагоги одержали рівні права. Причому, дорослі втратили право «вето» на проекти діяльності дозвіллевого центру. І педагоги, і члени клубу стали разом розпоряджатися фінансами, визначати напрямки діяльності, здійснювати розробку й перетворення в життя різних проектів.

Для надання допомоги молоді були обрані представники із числа місцевих політиків, до яких у випадку незгоди з педагогами могли б апелювати підлітки. Однак функції таких спеціальних представників не зводяться тільки до третейського суді – найважливішим завданням їх є соціальна турбота про

людей, навіть якщо вони проживають далеко від поштових відділень, і одержують при цьому засоби на покриття своїх додаткових витрат із соціального фонду.

8.6. Участь поштової служби в соціальній допомозі населенню

Кожний сільський листоноша, виконуючи свої звичайні обов'язки по доставці пошти, зустрічається з живучими на його території людьми принаймні кілька разів на місяць. У цьому зв'язку він добре уявляє собі не тільки житлові умови, але й потреби в соціальній допомозі. Він, зокрема, перший може помітити, чи погіршується зір і слух у літніх людей, і, чи потребують вони медичної допомоги; наскільки доглянутий їхній будинок і чи не потрібно запрошення помічників по будинку, доглядальниць; чи вистачає взимку нарубаних дров; чи не важко літнім людям приносити воду в будинок; чи не потрібна їм машина для поїздок у своїх справах. У цьому зв'язку сільські листоноші можуть внести вагомий вклад в організацію соціальної роботи з тими, хто потребує допомоги.

Працівники сфери соціального забезпечення прийшли до висновку, що за участю сільської поштової служби люди зможуть одержувати в більш повному обсязі необхідну їм соціальну допомогу. У такому випадку відсувається строк їхнього переселення у будинки пристарілих, вони довше зможуть жити у власному будинку, а не в пансіонаті, що відповідає інтересам як самих пенсіонерів, так і сфери соціального забезпечення, оскільки знижує фінансові витрати останньої [4].

Організаційно участь поштової служби в наданні соціальних послуг населенню було оформлено в 1974 р. спеціальною рамковою угодою між Генеральним директором поштової служби й національним міністерством соціального забезпечення. Воно передбачає можливість висновку договорів невиконання листоношами частини соціальної роботи в сільській місцевості між муніципалітетами, відповідальними за надання соціальної допомоги населенню, і регіональними поштовими відділення. Як правило, такі договори обов'язково включають [4]:

- доставку товарів додому;
- відвідування за місцем проживання;
- інформування працівників соціальної служби про людей, що потребують соціальної допомоги.

Доставка товарів додому (за прийнятим листоношею попереднім замовленням) здійснюється тим особам, які є у списках, затверджених муніципалітетами на одержання такої форми допомоги.

Відвідування вдома виконуються сільським листоношею на вимогу комітету соціальної допомоги муніципалітету. Вони можуть мати регулярний характер, якщо листоноші буде доручена турбота про пенсіонера, і здійснюватися, на разовій основі (також на вимогу зазначеного комітету), наприклад, для заповнення якої-небудь анкети, форми й т.п. Відвідування вдома також передбачені загальною рамковою угодою, але виконуються сільським листоношею лише в тому випадку, якщо в договір між конкретним муніципалітетом і даним поштовим відділенням включена ця форма соціальної роботи.

У підтримці контактів працівників соціальної служби муніципалітету з особами, що потребують соціальної допомоги, сільські листоноші також відіграють важливу роль. Листоноші є, по суті, постійно діючою сполучною ланкою, що інформує муніципальні влади про положення й стан зазначеної категорії осіб на своїй ділянці.

З метою інформування сільських листонош про завдання й особливості соціальної служби в майбутньому році, муніципалітети організують щорічні спеціальні зустрічі з ними. У свою чергу, сільські листоноші щорічно представляють муніципалітету звіт про всі будинки і їхніх власників з додатком схеми проїзду до них. Цей звіт подає детальну інформацію працівникам соціальної служби муніципалітету про ситуації з пенсіонерами й житловим фондом і становить основу для планування відвідувань пенсіонерів муніципальними службовцями. Як правило, такі планові візити наносяться ними в ході поїздки сільського листоноші по своїй ділянці з метою доставки пошти й продовольчих товарів.

Оскільки річні звіти не можуть відбивати поточні зміни в стані здоров'я пенсіонерів і їхніх потреб у додатковій допомозі, сільським листоношам ставиться в обов'язок підтримувати регулярні контакти з особами, що потребують допомоги, і в певні години й дні тижня по телефону інформувати працівника соціальної служби муніципалітету, відповідального за дану ділянку, про необхідність такої допомоги. Крім того, передбачений екстрений телефонний зв'язок з муніципалітетом у випадку виникнення надзвичайних обставин потребуючих вживання негайних заходів (госпіталізація, направлення доглядальниці або помічника по догляду й т.п. для допомоги пенсіонерам, інвалідам і іншим особам, що потребують соціальної допомоги) [4].

За виконання додаткових обов'язків, покладених на сільських листонош, згідно з укладеним договором, поштовим відділенням від муніципалітету надходить певна в договорі плата, основна частина якої виплачується як додаткова винагорода листоношам за виконувану ними соціальну роботу.

За регулярні контакти сільських листонош із особами, зазначеними в списку муніципалітету, останні переводять поштовому відділенню щомісячну плату. Муніципальні влади при цьому самі визначають, кому в даному районі соціальна допомога буде надаватися із залученням можливостей поштової служби.

При разових відвідуваннях сільським листоношею проживаючих на його ділянці пенсіонерів і інших осіб, візити до яких обумовлені діючим договором, муніципалітет виплачує винагороду за кожне таке відвідування.

Аналогічним чином плата здійснюється у поштовому відділенні за доставку наборів товарів і проводиться муніципалітетом за кожну таку операцію. Необхідно відзначити, що власник магазину в цих випадках вносить половину зазначеної плати [12].

Муніципальні влади, маючи договір з поштовим відділенням, самі визначають, якими сумами вони розраховують на згадані види соціальної допомоги населенню, у якому обов'язі ця допомога може бути надана потребуючим із залученням можливостей поштової служби.

Для того, щоб сільські листоноші могли досить кваліфіковано виконувати функції соціальної служби й виступати в якості діючої сполучної ланки між особами, що потребують соціальної допомоги, і муніципалітетами, у країні після 1974 р. вступила в дію система спеціальної додаткової підготовки сільських листонош. Підвищенню їхньої кваліфікації в соціальній роботі сприяють також щорічні інформаційні зустрічі-семінари, які організуються й проводяться фахівцями комітетів соціальної допомоги муніципалітетів.

На думку шведських соціологів, використання сил і можливостей поштової служби в сільській місцевості є важливим елементом поліпшення системи соціального обслуговування проживаючого там населення, що у протилежному випадку не одержало б соціальну допомогу в обов'язі, гарантуючого чинним законодавством кожному громадянину Швеції.

8.7. Підготовка кадрів соціальних працівників

Історичний розвиток системи підготовки соціальних працівників у Швеції безпосередньо пов'язаний з еволюцією соціальної роботи та має такі етапи: зародження професійної підготовки соціальних працівників (початок ХХ ст.), розвиток системи підготовки фахівців соціальної роботи (30-ті – 50-ті рр. ХХ ст.), переведення підготовки соціальних працівників на рівень вищої освіти (60-ті рр. ХХ ст.), модернізація вищої освіти та системи підготовки соціальних працівників, яка розпочалося в 70-ті рр. ХХ ст. тривають до сьогодні, адже

освіта – це динамічна система, а вища освіта, як і раніше, є тим сектором освітньої сфери Швеції, що розвивається найшвидше [5].

У вищих навчальних закладах Швеції підготовка фахівців соціальної роботи з дітьми та молоддю має три рівні: бакалаврський, магістерський та дослідницький (докторський).

Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми та молоддю у Швеції відбувається поступенево протягом всього періоду навчання – три з половиною роки.

Перший ступінь – основний курс, розрахований на 4 семестри (2 роки), дає загальну теоретичну базу професії, включає вивчення теорії соціальної роботи, методів соціальної роботи, основ загальної психології та вікової психології, соціології, політології, соціальної політики, юриспруденції та ін. Студент повинен успішно скласти іспити та 120 ECTS, щоб бути допущеним до «польової роботи» (практичної роботи) – другого ступеня підготовки.

Другий ступінь – практична робота, яку студенти проходять у п'ятому семестрі, триває 20 тижнів та є безперервною. Метою практичної роботи, поперше, є перетворення теоретичних знань у систему професійних умінь і навичок, практичне оволодіння професійними функціями. Практика проводиться в умовах, наближених до тих, у яких доведеться працювати випускнику. Студенти, які обрали спеціалізацію «Соціальна робота з дітьми та молоддю», проходять практику у закладах соціальної служби для дітей та молоді. Також практична робота має на меті розділення базових теоретичних курсів з основ соціальної роботи та курсів поглибленого вивчення спеціалізації.

У практичній підготовці задіяні три ключові фігури – студент, керівник та наставник практики. Кожен з них виконує певні, закріплені за ним функції. Кожен з учасників практики забезпечується допоміжним опорним матеріалом, який орієнтує з конкретних видів діяльності під час практичної роботи.

Провідний метод практичного навчання – наставництво. Наставник практики здійснює контроль і надає допомогу в ході практики, коригує й активно спрямовує студента, підтримує право вибору й власної думки студента, допомагає студенту в критичній оцінці його власного досвіду та узагальненні отриманих знань [7].

У цілому професійна практична підготовка орієнтована як на професійний, так і особистісний розвиток студента, який повинен оволодіти значним обсягом знань, умінь і навичок у поєднанні з відповідними особистісними якостями та здатністю до творчого, нестандартного вирішення проблем дитини. Під час практики студент набуває багатого досвіду не тільки практичної діяльності, а й налагодження стосунків з колегами, гармонійного входження в колектив та

пристосування до вимог колективу, за допомогою колег та наставника виробляє свій стиль взаємодії з дітьми та молоддю соціальної роботи.

Третій ступінь – поглиблені теоретичні курси з різних напрямків спеціалізації у 6-7 семестрах. До таких курсів належить «*Соціальна робота з дітьми та молоддю*», він вивчається у шостому семестрі, адже вимагає глибоких попередніх знань з основ соціальної роботи, педагогіки та психології, зокрема вікової, практичних навичок роботи, отриманих під час польової практики. Курс триває 20 тижнів, під час яких студент отримує 20 шведських балів, що дорівнює 30 ECTS.

Завдання курсу «Соціальна робота з дітьми та молоддю»: поглибити знання з вікових особливостей дітей та молоді, особливостей їх розвитку, їх соціальних потреб та прав; поглибити знання з методів і технологій соціальної роботи з дітьми та молоддю і їх сім'ями на різних рівнях; надати подальшого розуміння важливості категорій класу, статі та етнічної приналежності у соціальній роботі; ознайомити з найавторитетнішими і найновішими дослідженнями та тенденціями у сфері соціальної роботи з дітьми та молоддю і сформувати навички самостійної дослідницької роботи у межах обраної теми.

Складається курс «Соціальна робота з дітьми та молоддю» з двох розділів (юнітів).

Перший юніт: «Діти та молодь: умови життя та розвитку і соціальна робота», – 10 шведських балів (15 ECTS).

Відповідно до шведського законодавства та «Конвенції ООН про права дитини» до дітей відносять осіб віком до 18 років. Протягом курсу студенти вивчають вікові особливості розвитку дітей і молоді та специфіку соціальної роботи залежно від цих особливостей. Цей розділ курсу наголошує на важливості цілісного підходу до розглядання соціальних проблем дитинства та молодості, які не можуть бути відокремлені від вікових особливостей, класової, статевої та етнічної приналежності.

Отже, під час вивчення першого розділу курсу майбутні соціальні працівники поглиблюють свої знання з основ вікової психології, умов соціалізації особистості дітей різних вікових груп, умов загального психічного розвитку і вплив на нього соціального оточення та життєво-побутових умов. Студенти поповнюють знання з методів і технологій соціальної роботи з дітьми та молоддю на різних рівнях. Під час курсу ретельно вивчаються основні теорії та найновітніші дослідження з соціальної роботи. Студент вивчає методологію наукових досліджень. Навчання проходить у формі лекцій, семінарів, роботи в групах, тренінгів.

Другий юніт: Індивідуальна письмова робота, – 10 шведських балів (15 ECTS).

Письмова робота є обов'язковою для всіх студентів і являє собою наукове дослідження з теми обраної студентом за допомогою наукового керівника. Письмова робота має відповідати таким принципам:

1. Актуальність теми дослідження.
2. Перевага надається глибокому аналізу наявного матеріалу за обраною темою, прямій і чіткій відповіді на поставлені завдання дослідження.
3. Студенти мають подати критичний огляд літератури з обраної теми та зіставити його зі своїм досвідом набутим під час практичної соціальної роботи з дітьми і молоддю.
4. Студентам слід завжди звертати увагу на всебічне висвітлення проблеми з урахуванням вікових, расових, статевих особливостей та етнічної приналежності.

Дослідження студент веде самостійно, у разі потреби консультується з призначеним науковим керівником. Науковий керівник перед початком написання дослідницької роботи допомагає студентові обрати тему дослідження та зазначає список літератури для обов'язкового аналізу та додаткову літературу для більш детального висвітлення теми.

Під час семінарських занять студент захищає свою письмову роботу. Також він має брати активну участь у якості опонента під час захисту письмових робіт інших студентів. За результатами захисту роботи та участі у семінарських заняттях студент отримує оцінку «складено» (G) або «не складено» (F).

Наприкінці курсу «Соціальна робота з дітьми та молоддю» студенти складають іспит, який включає письмовий тест та усну відповідь екзаменатору. Оцінюються знання студентів трьома оцінками: «складено з відзнакою» (VG), «складено» (G) або «не складено» (F).

Програми навчання магістрів соціальної роботи з дітьми та молоддю більш спеціалізовані: студентів готують як для професійної діяльності, так і проводити науково-дослідну роботу. Саме в підготовці магістрів чітко спостерігається тенденція інтерналізації освіти. Більшість програм підготовки магістрів Швеції розробляються в партнерстві з іншими європейськими вищими навчальними закладами, а навчання проводиться англійською мовою. Структура підготовки магістрів включає фахову та науково-дослідницьку складові. Фахова складова – це теоретичні курси, які поділяються на обов'язкові та курси за вибором. Кожен університет вирішує самостійно, які саме курси будуть складати програму. Серед

обов'язкових курсів, наприклад, є курси «Соціальні проблеми дітей та молоді, групи ризику», «Соціалізації дитини: вікові особливості та залежність від різних умов життя» та ін. [5, с. 11].

Програма докторантури складається з інтенсивних курсів поглибленого вивчення соціальної роботи з дітьми та молоддю (курси з вивчення наукової літератури спеціалізації) і курсів з предметів, пов'язаних із соціальною роботою (соціальна психологія, право, соціальна політика, філософія тощо). Основа докторантських програм – самостійні наукові дослідження, які ведуть до захисту докторської дисертації з актуальних тем теорії та практики соціальної роботи з дітьми та молоддю.

У Швеції як додаток до формальної вищої освіти широко використовується потенціал неформальної освіти. Найбільші громадські організації тісно пов'язані й підтримують цей різновид освіти. Соціальні працівники часто очолюють такі організації або беруть участь у даних проектах, що впроваджують організації, студенти беруть активну участь у волонтерському русі. Завдяки проектам різної спрямованості (спортивні, соціальні, освітні та ін.) соціальні працівники та студенти знаходяться в процесі неперервної пізнавальної діяльності, що забезпечує розвиток професійно-творчого потенціалу особистості. Неформальна освіта сприяє формуванню лідерських якостей, активної громадської позиції, розвитку комунікативних навичок, професійної креативності майбутніх соціальних працівників. Принцип «навчання протягом життя» забезпечується неформальними методами навчання, насамперед супервізією та менторством, які займають провідне місце в підвищенні кваліфікації соціальних працівників та в процесі обміну досвідом, у тому числі із зарубіжними колегами [6].

Таким чином, вивчення шведського досвіду з організації соціальної роботи та підготовки фахівців цієї галузі становить великий інтерес для аналізу, осмислення й збагачення сучасної науки та оптимізації вітчизняної соціальної освіти. Безперечно, через відмінності культурного, соціального, ментального, матеріального характеру зробити ідентичну копію шведської системи професійної соціальної освіти в Україні неможливо та неефективно. Проте, урахування й творче застосування деяких теоретичних ідей і практичних надбань з підготовки фахівців соціальної сфери, які практикуються у Швеції, є доцільним в умовах подолання кризових явищ у суспільстві, сприятиме покращенню соціальної ситуації в Україні. До таких пропозицій та рекомендацій щодо використання шведського досвіду з метою вдосконалення системи соціальної освіти в Україні можна віднести наступні. По-перше, заслуговує на увагу шведська структура підготовки бакалаврів соціальної

роботи, розробка єдиної структури підготовки фахівців соціальної роботи в нашій країні дасть змогу зробити систему соціальної освіти більш мобільною. По-друге, можливе обґрунтування й затвердження більш вузьких спеціалізацій фаху в Україні. По-третє, необхідне оновлення змісту традиційних дисциплін, таких, як правило, що має забезпечити знання законів і нормативних актів, що регулюють соціальну роботу в Україні. По-четверте, необхідно вдосконалити організацію проведення практики студентів, зокрема впровадити інститут професійного наставництва, розробити допоміжні опорні матеріали, які б орієнтували не тільки на відпрацювання методик і технологій соціальної роботи, а також урахували необхідність особистісного розвитку студента. По-п'яте, використовувати потенціал неформальних методів навчання як додаток та продовження формалізованої вищої освіти.

Матеріал для самоперевірки ***Завдання для самостійної роботи***

1. Назвіть коли сформувалася служба соціальної роботи у Швеції?
2. Розкрийте на яких рівнях проводиться соціальна робота в країні.
3. Назвіть основні групи соціальних працівників, що задіяні в соціальній роботі в громаді.
4. За якими основними напрямками ведеться робота соціальних служб у Швеції?
5. Розкрийте мету діяльності кризових центрів для чоловіків і жінок у Швеції.
6. Назвіть особливості роботи молодіжних центрів подолання кризи.
7. Охарактеризуйте специфіку роботи підліткових клубів у Швеції.
8. Розкрийте основні напрямки діяльності поштової служби в соціальній допомозі населенню.
9. Охарактеризуйте особливості підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми та молоддю у Швеції.
10. Назвіть відмінності в підготовці фахівців соціальної сфери в Україні та Швеції.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Визначити основні категорії працівників, хто займається соціальною роботою у Швеції:
  - а) медичні працівники;
  - б) соціальні педагоги;
  - в) соціальні працівники;

г) усі вірні відповіді.

2. Система соціального обслуговування у Швеції почала складатися ... .

3. Соціальна робота у Швеції проводиться на наступних рівнях:

а) індивідуально та у родині;

б) у громаді;

в) на муніципальному, загальнонаціональному й міжнародному рівнях;

г) усі вірні відповіді.

4. Основним завданням шведських працівників соціальної сфери є ... .

5. Головні обов'язки щодо соціального обслуговування у Швеції покладено на:

а) соціальні служби;

б) муніципалітети;

в) спеціалізовані заклади соціального обслуговування;

г) суспільство.

6. Метою роботи кризових центрів для чоловіків і жінок є ... .

7. Основним завданням поштової служби Швеції в соціальній допомозі населенню є:

а) доставка товарів додому;

б) відвідування за місцем проживання;

в) інформування працівників соціальної служби про людей, що потребують соціальної допомоги;

г) усі вірні відповіді;

д) Ваш власний варіант відповіді.

8. Метою виникнення в країні підліткових клубів є ... .

9. Підготовка майбутніх соціальних працівників до роботи з дітьми та молоддю у Швеції триває протягом:

а) 2 років;

б) 3 років;

в) 3,5 років;

г) 5 років.

10. Головна мета притулків для підлітків, що пішли з родини – це ... .

Тема рефератів

1. Специфіка соціальної роботи в громаді.

2. Особливість діяльності соціальних служб у Швеції.

3. Специфіка роботи підліткових клубів.

4. Досвід роботи кризових центрів для дорослих у Швеції.

5. Участь поштової служби в соціальній допомозі населенню.

6. Система підготовки соціальних працівників до роботи з дітьми та молоддю у Швеції.

Література

1. Амман Г. Социально-культурная анимация в Швейцарии / Г. Амман // Теория и практика социальной работы: отечественный и зарубежный опыт: В 2-х т. – М.; Тула, 1993. – Т.1. – С. 230.

2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.

3. Козлов Д.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы / Д.А. Козлов. – М.: Флинта, 1998.

4. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.

5. Кулікова А.Є. Підготовка соціальних працівників до роботи з дітьми та молоддю у вищих навчальних закладах Швеції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / А.Є. Кулікова. – Луганськ: Луганський нац-й ун-т імені Тараса Шевченка, 2009. – 20 с.

6. Кулікова А.Є. Зміст підготовки соціальних працівників у Швеції та Україні: порівняльний аналіз / А.Є. Кулікова // Освіта Донбасу. – 2007. – № 4 (123). – С. 89-93.

7. Кулікова А.Є. Особливості змісту й організації практичної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Швеції / А.Є. Кулікова // Вісн. Черн. держ. пед. ун-ту імені Т.Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки. – Вип. 50. – Чернігів, 2008. – № 50. – С. 111-114.

8. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.

9. Пащенко Д.І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Д.І. Пащенко. – К., 1999. – 208 с.

10. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.

11. Соціальна робота: підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкарь, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.

12. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.

13. Соколова Лілія. «Рецепт на дитину» / Лілія Соколова // Дзеркало тижня. – 2013. – № 26 (123). – С.14.

Тема 9: Соціально-педагогічна робота у Росії

План

- 9.1. Основні етапи розвитку допомоги й взаємодопомоги в Росії.
- 9.2. Досягнення Росії в галузі соціальної роботи.
- 9.3. Соціальна робота з молоддю.
- 9.4. Принципи державної молодіжної політики.
- 9.5. Соціальне обслуговування інвалідів.
- 9.6. Підвищення рівня життя бідних та малозабезпечених.
- 9.7. Технології роботи з вразливими сім'ями.
- 9.8. Соціальне обслуговування мігрантів та біженців.
- 9.9. Підготовка соціальних працівників у Росії.

Ключові поняття та терміни

Безробіття, біженець, гуманітарна допомога, добродійність, міграція населення, реабілітація соціальна, соціальна допомога.

Досліджень з історії соціальної роботи в Росії сьогодні настільки мало, що може виникнути враження, що вона з'явилася тільки на початку 90-х рр. ХХ ст.

Насправді ж історія соціальної роботи в Росії нараховує більше тисячі років. У підручнику «Основи соціальної роботи» П.Д. Павленок пише, що «Початком її варто вважати договір 911 р. князя Ігоря із греками, що містив у собі моменти, названі нині соціальною роботою».

Справжнім поштовхом для розвитку добродійності в Росії стало прийняття християнства в 988 р. Після прийняття християнства осередком соціальної допомоги стали церкви й монастирі. «Під їхнім керівництвом люди вчилися розуміти й виконувати заповідь про любов до ближнього», – вважає автор роботи Історичний корінь і традиції розвитку добродійності в Росії» П.І. Нищеретний. «Любити ближнього – це насамперед нагодувати голодного, напоїти прагнучого» [6].

Чому ж соціальна робота виникла в Росії не на початку ХХ сторіччя, як у країнах Заходу, а в його кінці? Відповідь на це питання дає В.І. Курбатов, автор підручника «Соціальна робота» [10]. Він пропонує згадати, що початок ХХ ст. у Росії «було відзначено підвищеним інтересом до політики, що відсунув на другий план проблеми економіки й соціальної сфери. Дві війни (російсько-японська й перша світова), а також три революції принесли свої результати – побудова соціалістичного суспільства».

Виходячи із цього, В.І. Курбатов виділяє дві причини, за якими соціальна робота не виникла в Росії на початку XIX ст. Перша пов'язана з «одержавленням громадського життя після жовтня 1917 р. Радянська держава встановила свій контроль над економікою, політикою й соціальною сферою. Фактично воно звалило на себе турботу про всіх громадян, хоча в нього не було ні засобів, ні вмінь на її здійснення». Гроші з бюджету витрачалися на оборону, на утримання бюрократичного апарату, а не на підготовку фахівців такого профілю [10].

Друга причина – «добродійність завжди була об'єктом негативного відношення з боку марксизму», «є завуальованою формою експлуатації трудящих, оскільки буржуазія, займаючись нею, повертає «експлуатованим частину того, що їм треба по праву».

На відміну від країн Заходу, які на початку XX ст. розвивали в себе професію соціального працівника, Радянська Росія в вирішенні допомоги нужденним пішла по бюрократичному шляху. Вона віддала цю проблему на відкуп державним чиновникам, які не проявляли особливого інтересу до безпосередньої роботи з нужденними.

Грубою помилкою робочо-селянської держави, – вважає М.В.Фирсов, – була ліквідація приватної, суспільної й церковної добродійності [13]. Все це, в «кінцевому рахунку привело до того, що в нашій країні, – на думку групи авторів Л.В. Бадя, Л.І. Дьоміній, В.Н. Єгошиній, – на початку 90-х років соціальна діяльність отримала своє становлення й розвиток у сучасному значенні цього поняття» [1].

Своє відбиття поняття «соціальна робота» знаходить і в офіційних державних документах. Так, у *Концепції розвитку соціального обслуговування населення в Російській Федерації* дається наступне визначення соціальної роботи: «...професійна діяльність, здійснювана професійно підготовленими фахівцями і їхніми добровільними помічниками, спрямована на надання індивідуальної допомоги людині, родині або групі осіб, що потрапили у важку для них життєву ситуацію, через інформування, діагностику, консультивання, пряму натуральну й фінансову допомогу, обслуговування хворих й самотніх, педагогічну й психологічну підтримку, що орієнтує нужденних у допомозі на власну активність із вирішенням важких завдань, що допомагають їм у цьому».

Ґрунтуючись на згаданих роботах дослідників і вчених, ми із упевненістю можемо сказати, що добродійність і соціальна робота існували в Росії з архаїчних часів.

9.1. Основні етапи розвитку допомоги й взаємодопомоги в Росії

1. *Архаїчний період – родоплемінні й общинні форми допомоги й взаємодопомоги в слов'ян у X ст.* [15].

Сучасний історик, оповідаючи про часи древніх слов'ян, говорить про їх: «ці люди на війні жорстокі, верталися додому з одною своєю природною добротою. Вони не знали ні лукавства, ні золота, зберігали древню простоту вдач і обходилися з полоненими дружелюбно», годували їх за своїм столом, охоче відпускали на волю. Настільки ж одноголосно хвалять літопису «гостинність слов'ян, рідке в інших землях. Усякий гість був для них священним: зустрічали його з ласкою, проводжали із благословенням. Слов'янин, виходячи з будинку, залишав відчинені двері і їжу готову для мандрівника».

У ті часи, коли праця носила колективний характер, вона полягала в тім, що на роботу запрошували сусідів не за плату, а за рясне частування. Робота полягала в будівництві нового будинку, моста, ремонті старого житла й сільськогосподарські роботи. Вдовам і сиротам допомогу робили в першу чергу. Слов'яни славилися повагою до батьків і завжди турбувалися про їхній добробут. Отже, добродійність, що розуміється як безплатна допомога, становила важливу частину життя древніх слов'ян.

2. *Період князівської й церковно-монастирської добродійності – XII-XIII ст.*

«Поворотним пунктом у розвитку добродійності на Русі, – на думку В.И. Курбатова, стало її хрещення». Християнство, що призивало людей до любові й милосердя, упавши на благодатний ґрунт, стало державною релігією.

За свідченням літописців, найбільш видатними правителями цього періоду були князь Володимир Червоне Сонечко, Ярослав Мудрий і Володимир Мономах. Ярослав Мудрий заснував у Новгороді училище для сиріт, у якому на його засоби втримувалися й навчалися 300 юнаків з родин священнослужителів. Справу Ярослава продовжив його онук Володимир «славними перемогами за російську землю». «Літописці хвалять його ніжну прихильність до батька, полегкість до слабкого, милосердя, щедрість і незлобіє. Але всього ясніше й краще зображує його душу *повчання*, їм самим для синів написане».

Святослав Київський (1194-1195 р.) мав «розум незвичайний, тверезість, щедрість до бідних, не забував і жебраків».

Володимир Волинський (1210), занедужавши й передбачаючи смерть, «зібрав всі коштовності, золотий і срібний пояса батьківські й власні, монети

бабусині, материні, великі срібні блюда, золоті кубки; злив їх у гривні й роздав бідним разом із князівськими чередами».

Таким чином, у 2-му періоді ми «серед російських князів побачимо й героїв чесноти, сильних м'язами й душою».

3. Період церковно-державної допомоги – з XIV ст. по 2 половину XVII ст.

Благодійні традиції, закладені київськими князями, продовжили їхні спадкоємці – московські царі. У цей період відбувається становлення, об'єднання російської держави. Осередком соціальної допомоги є церкви й монастирі. «Жебрання на Русі вважалося не економічним тягарем для народу, не виразкою громадського порядку, а одним з головних засобів морального виховання народу, практичним інститутом доброзвичайності, що складає при церкві», – вважає П.Д. Павленок [7].

У 1551 р. в Москві за участю Івана Грозного й Боярської думи відбулися збори вищого духовництва Російської православної церкви, що одержало назву Стоголового собору. Воно висловилося за те, щоб розміщати нужденних у спеціальних місцях – богадільнях. Цар Федір, Борис Годунов, Василь Шуйский, будучи набожними, роздавали жебракам гроші, знижували ціни на хліб, роздавали його безкоштовно. Ідеї допомоги нужденним проявляються й у діяннях царів нової династії – Романових. Михайло Федорович, Олексій Михайлович також відомі своєю добродійною діяльністю.

4. Період державного піклування - з 2 половини XVII ст. по 2 половину XIX ст.

Перші роки свого одноособового правління Петро I присвятив пошуку шляхів реформування Росії. Після Полтавської битви він відразу ж приступив до реформ внутрішнього життя країни.

Так які ж моделі соціальної допомоги виникли завдяки реформам Петра I? Допомога мала різні стратегії й підтримку: від матеріальних до зміни сценаріїв життя самих нужденних. Умовно суспільне піклування I чверті XVIII ст. можна класифікувати за 3 напрямками [13]:

- 1) соціально-філософське;
- 2) соціально-адміністративне або реформістське;
- 3) соціально-медичне.

Соціально-філософський напрямок підготував теоретичне обґрунтування й надав проекти суспільного піклування.

Соціально-адміністративний або реформістський напрямок указами, інструкціями поставило за обов'язок державним органам управління сформувати:

- 1) піклування дітей, удів, службовців;

- 2) піклування й опіку неповнолітніх;
- 3) богадільні для людей, що втратили працездатність;
- 4) гамівні будинки, будинки праці й т. ін.;
- 5) губернські органи захисту й допомоги нужденним (комітети);
- 6) профілактика жебрання;
- 7) школи для дітей.

Соціально-медичний напрямок:

- 1) госпіталі й «інші, де хвороби лікують»;
- 2) лазарети;
- 3) дома для душевнохворих.

Законодавчу відповідальність, організацію й фінансування покладали на святий синод, магістрати, губернії, монастирі, міських поміщиків у своїх селищах.

Таким чином, в I чверті XVIII ст. реформами Петра I в області суспільного піклування був покладений початок не тільки для розвитку наступних етапів добродійності, але й формування соціальних технологій, таких як: соціальні адаптація, реабілітація, корекція, експертиза, прогнозування, посередництво, консультування, забезпечення, опіка й піклування.

Система державного піклування, що склалася в Росії при Катерині II, в 1763 р. видає указ про відкриття в Москві виховного будинку для дітей-сиріт військових у віці до 3 років. У 1764 р. указ про створення Виховної спілки шляхетних дівчиць. Через рік при ньому було відкрите училище для дівчат міщанського походження.

Продовжила справу Катерини II дружина сина, імператриця Марія Федорівна, що очолила імператорські виховні будинки й комерційне училище для хлопчиків, засноване в Москві на засоби А.Демидова.

5. Період суспільного й приватного піклування – з кінця XIX ст. до початку XX ст.

До цього періоду тільки в Москві існувало 628 богоугодних закладів: притулки, школи, богадільні, нічліжні будинки, їдальні й т.п., значна частина яких утримувалася на гроші московських купців.

Убогість і відсталість таким шляхом не можна було ліквідувати, але «можна було полегшити собі душу». Причини, що спонукають підприємців до добродійності крилися ще й у тім, що всі вони були глибоко «набожними людьми й у тім, що вони були молодими». Відсутність можливості заслужити визнання своєю професійною діяльністю часто змушувало їх іти в інші області [13].

Серед підприємців С.Д. Сидоров, його син Михайло, В.Ф. Демидов і його син (не уральський Демидов), В.И. Ключников і його син Йосип, Платонові, Бахрушини, Агрипини, Абрикосови, П.П. Демидов.

Одним з перших у Росії спеціальних благодійних спілок для допомоги бідним і знедоленим дітям була спілка Синього Хреста, створена в 1882 р. у Петербурзі. Вона використовувала різні форми допомоги дітям: дитячі будинки піклування, початкові школи, ремісничі училища.

Одне з почесних місць в історії російського меценатства належить фабрикантові Павлові Михайловичу Третьякову.

На початку ХХ ст. у країні було засновано 82% всіх благодійних закладів і 95% благодійних спілок.

Однак світові війни, голод, епідемії давали найвищу смертність.

Як вважають фахівці, немає підстав перебільшувати питому вагу прогресивних підприємців. Більша частина багатих байдуже ставилася до простих людей.

б. Період державного забезпечення – з 1917 по 1991 р.

У перші післяреволюційні роки діяльність Радянського Уряду була спрямована на підвищення добробуту трудящих.

У грудні 1917 р. було введено «Положення про страхування на випадок безробіття». Тоді ж вийшов Декрет ВЦИК і СНК «Про страхування на випадок хвороби».

У квітні 1918 р. Наркомат Державного піклування був перетворений у Наркомат соціального забезпечення (НКСО). Це означало, що питання соціального забезпечення працюючого населення ставали стрижнем державної політики в області соціальної допомоги.

Восени 1918 р. був утворений Всеросійський фонд соціального забезпечення, порядок створення якого визначався «Положенням про соціальне забезпечення трудящих» від 31.10.1918 р.

20-ті рр. – боротьба з дитячою безпритульністю;

1923 р. – стали створюватися кооперативні організації інвалідів;

1923 р. – Всеросійське товариство сліпих;

1926 р. – Всеросійське товариство глухонімих;

1928 р. – пенсії по старості робітником текстильної промисловості;

1929 р. – уведені пенсії по старості для робітників важкої промисловості й транспорту.

Після смерті Сталіна внесені зміни в соціальну політику. Успішна соціальна політика дозволила знизити смертність, ріст промисловості, поліпшення житлового будівництва, збільшення заробітної плати.

До середини 80-х рр. з 10 до 20% був збільшений розмір надбавки до пенсії за віком за безперервний стаж робітникам та службовцям, що проробили на одному підприємстві не менш 25 років. Була уведена знижка 50% на ліки пенсіонерам. Для жінок вводилася частково оплачувана відпустка.

Але на початку 80-х рр. рівень життя став знижуватися. У країні назрівала необхідність проведення реформи соціальної системи і її важливої частини – соціального забезпечення.

Спроби реформування були початі в період перебудови, а також в 90-ті рр. в умовах самостійного розвитку РФ.

7. Соціальна допомога й підтримка населення в Росії в 90-х роках

Причини розвитку соціальної допомоги й підтримки населення

Соціальна робота як професійна діяльність починає складатися на початку 90-х років. До організації нового виду діяльності й створенню мережі установ «підштовхнули» економічна криза й ріст соціальних проблем у суспільстві, які виникли в результаті розпаду єдиного соціального, економічного й геополітичного простору. У суспільстві з'явилися тенденції, раніше не характерні для нього:

- зниження рівня життя;
- безробіття;
- змушена міграція населення;
- професійне жебракування;
- криміногенна обстановка;
- падіння рівня народжуваності;
- розпад інституту родини й шлюбу.

Рівень життя населення на початку 90-х років різко знижується в результаті проведеної соціальної й економічної політики, підвищення споживчих цін і зниження доходів населення.

Наприкінці 80-х рр. у Росії з'являються біженці – особи, які змушені покинути місця постійного проживання внаслідок зробленого у відношенні їх насильства або переслідування по ознаці національної приналежності, віросповідання, політичних переконань. Змушена міграція населення призвела до ускладнення соціально-економічної й політичної обстановки в регіонах.

Складна соціально-економічна ситуація не могла не відбитися на інституті шлюбу й родини. Зберігається стійка тенденція росту народження дітей поза інститутом родини й шлюбу, а також дітей-відмовників, тобто дітей, яких матері за тими або іншими причинами залишили в пологових будинках.

Економічні й соціальні програми початку 90-х рр.

У цих умовах Урядом розробляються економічні й соціальні програми, а також комплекс негайних заходів, спрямованих на вихід Росії із кризи. Програма в сфері економіки передбачала цілий ряд радикальних мір, серед яких найважливішими є:

- лібералізація цін;
- скорочення бюджетного дефіциту;
- зниження дотацій збитковим підприємствам;
- введення прогресивних податків;
- скорочення військових витрат.

В умовах соціально-економічної нестабільності відбувається зниження інвестицій і в соціальну сферу.

Стихійні процеси й процеси, пов'язані зі спробами стабілізувати соціально-економічну ситуацію, висунули на перший план завдання захисту й підтримки найбільш уразливих верств населення, необхідність виділити пріоритетні групи населення, яким у першу чергу повинна виявлятися всебічна підтримка. До них віднесені були діти, пенсіонери, інваліди, біженці, незаможні, військовослужбовці (звільнені в запас). Тому в грудні 1991 р. президентським указом «*Про додаткові заходи по соціальній підтримці населення в 1992 р.*» органам виконавчої влади надавалося самостійне право визначати форми соціальної підтримки населення (талонно-купонна, карткова, цільова грошова компенсація й ін.), які змогли б захистити населення в умовах лібералізації цін.

На початку 1992 р. відбувається переорієнтація в надходженні фінансових засобів у Республіканський і територіальні фонди.

В області охорони материнства й дитинства приймаються спеціальні укази Президента й постанови Уряду. Укази Президента «*Про заходи для соціальної підтримки багатодітних родин*», «*Про першочергові заходи щодо реалізації Всесвітньої декларації про забезпечення виживання й розвитку дітей в 90-ті рр.*» й ін. Усього ж інституту материнства й дитинства до 1995 р. надано більше 46 гарантій і пільг по матеріальному забезпеченню. Уряд приймає рішення про надання допомоги біженцям, інвалідам, військовослужбовцям, звільненим у запас.

У 1993 р. триває подальша розробка законів і постанов в області соціального забезпечення. Важливим поворотом у системі соціального забезпечення нужденних з'явилися указ Президента й рішення Уряду про керування державним соціальним страхуванням.

У 1994 р. Урядом затверджуються основні напрямки діяльності в області соціальної політики. Серед мір підтримки й захисту непрацевдатних і малозабезпечених верств населення передбачалося поліпшення пенсійного

забезпечення, збільшення допомоги родинам з дітьми, малозабезпеченим, інвалідам.

У травні 1995 р. виходять федеральні закони «Про соціальне обслуговування громадян літнього віку й інвалідів», а в листопаді – «Про основи соціального обслуговування населення Російської Федерації». Вони стають основою законодавчої бази в сфері соціального захисту населення.

Реалізацію всіх урядових заходів в області соціального захисту населення, починаючи з 90-х рр., здійснювало Міністерство соціального захисту (нині Міністерство праці й соціального розвитку).

Система соціальних служб складалася з державних, муніципальних і недержавних інститутів допомоги. Основними формами діяльності цих служб були:

- матеріальна допомога;
- допомога вдома;
- обслуговування в умовах стаціонару;
- надання тимчасового притулку;
- організація денного перебування в установах соціального обслуговування;
- консультативна допомога;
- соціальний патронаж;
- соціальна реабілітація й адаптація нужденних;
- соціальна допомога.

«Важлива особливість Концепції полягала в тім, що в ній передбачалося створення корпусу професійних службовців, соціальних працівників, тим самим конструювалася професія, джерела й традиції якої закладені в Росії ще на початку ХХ ст.».

Змінюється не тільки ідеологія державної допомоги населенню, але й механізм фінансування системи соціального захисту. Фінансування соціальних програм населенню здійснюється не з надходжень від податків, як це було раніше, а зі спеціалізованих страхових фондів: Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування, Фонду зайнятості, Фонду медичного страхування, Фонду соціального захисту.

Суспільна й благодійна практика соціальної підтримки в перехідний період

У 90-ті роки знаходять свій розвиток територіальні соціальні центри як інститути допомоги нужденним.

Структурна характеристика сучасної добродійності як відповідної реакції на явища соціальної, культурної, економічної й політичної кризи – досить

чіткий показник формування нового цивільного суспільства. Сучасна структура благодійного сектора представлена різними фондами: державними, промислових підприємств, комерційних організацій, приватних осіб. Однак потрібно відзначити, що благодійний сектор має більш складну структуру. Поряд з фондами, нинішніми формами вітчизняної добродійності, відтворюються й колишні структури: суспільні установи, парафіяльні піклування нужденних.

Благодійні фонди, створені при державних органах влади, дозволяють їм діставати додаткові кошти для реалізації соціальних програм у різних сферах. Як відомо, займатися комерційною діяльністю державним структурам законодавством заборонено, але благодійні фонди можуть реалізовувати комерційні проекти. Фонди – нова форма залучення додаткових засобів на соціальні програми.

Мотивація добродійної діяльності досить різноманітна. Насамперед вона залежала від соціальної активності підприємця. Спектр думок широкий – від розуміння добродійності як милосердного акту до розуміння цієї діяльності як вкладення певних інвестицій у майбутнє.

Приватні фонди, як правило, пов'язані з ім'ям конкретної людини, з його баченням пріоритетності завдань у різних суспільних сферах, наприклад, благодійні фонди Ярошинської, Каспарова.

Структура діяльності благодійних спілок по соціальному захисті різних груп населення складна й різноманітна. Можна привести наступні приклади. Є спілки, суспільні групи, фонди, що захищають окремі верстви населення: Міжрегіональний фонд інвалідів і ветеранів Афганської війни, Організація ветеранів органів внутрішніх справ Російської Федерації, Організація ветеранів війни й праці залізничного транспорту, Всеросійський фонд соціального захисту колишніх військовослужбовців і т.д. Є об'єднання, що ставлять своїм завданням соціокультурні, просвітительські завдання: Народний фонд «Русь відроджена», Російський фонд «Російський Будинок» і т.п.

Таким чином, крім державних структур допомоги на територіях, складається мережа суспільних і благодійних установ, які займаються проблемами соціальної допомоги. Вони надають підтримку пенсіонерам, дітям-інвалідам, багатодітним родинам, матерям, які одні виховують своїх дітей, працюють із підлітками за місцем проживання. Благодійні організації мають свої програми роботи, свою систему фінансування, а в окремих випадках – і виробничі потужності.

На сучасному етапі соціальної допомоги в справу добродійності залучена й Російська православна церква. Свою діяльність вона здійснює в приходах через

віруючих парафіян або безпосередньо через своїх служителів. Церква веде роботу з декількох напрямків. Серед них найважливішими є: матеріальна допомога; соціальний патронаж (у будинках дитини, дитячих відділеннях психіатричних лікарень, шпиталях); навчально-просвітительська діяльність; соціально-моральна робота (з літніми людьми, із засудженими, хворими алкоголізмом, жебраками).

9.2. Досягнення Росії в області соціальної роботи

Сьогодні в Росії активно розвивається адресна соціальна допомога, тобто система заходів щодо надання допомоги окремим дійсно потребуючим особам або групам населення для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу і для повноцінної життєдіяльності. Звичайно, можна говорити про її недостатність, про те, що вона не дозволяє людям переступити межу бідності, але вона, на відміну від періоду 1990-2000 рр. дійсно надається (немає затримок і т.п.), хоча багато в чому і обумовлена низьким соціально-економічним положенням в країні і загрозами безпеки громадян.

Основні види і форми адресної соціальної допомоги встановлюються на регіональному рівні з урахуванням майнового і соціального положення і чинника потреб громадян. Вони включають:

- грошову допомогу: одноразові допомоги; допомоги для оплати транспортних послуг; надання допомоги при екстремальних ситуаціях, що призвели до крупних одноразових витрат (пожежа, повінь, покупка житла і ін.); допомога в оплаті житла і кредити;

- дотація на оплату харчування і лікування; пільгові позики і кредити;

- натуральне забезпечення: надання предметів першої необхідності (продуктів харчування, взуття, одягу й ін.); здійснення ремонту квартир, автотранспорту; виділення лікарських препаратів; забезпечення безкоштовного живлення; надання палива;

- гуманітарну допомогу;

- послуги і пільги: напрям в реабілітаційні центри, центри соціально-психологічної допомоги, будинки-інтернати; пристрій в пансіонати для літніх людей; організація надомного соціально-побутового обслуговування на платній і безкоштовній основі; прикріплення до магазинів з продажу продуктів харчування і предметів першої необхідності за соціально низькими цінами; надання пільг по оплаті комунально-побутових послуг; організація безкоштовного нічного мешкання бездомних громадян; забезпечення короткочасного догляду за хворими і самотніми людьми; організація допомоги

сім'ям з «лежачими хворими»; створення спеціальних аптек або відділів в аптеках для мало імущих громадян.

Також можливо надання інших видів допомоги (правової, психологічної, інформаційної, профорієнтаційної і т. ін.), в яких гостро мають потребу клієнти системи соціального обслуговування.

Адресна соціальна допомога надається відповідно до встановлених критеріїв малозабезпеченості, на основі соціального моніторингу. Критерії адресної соціальної допомоги базуються на соціальних нормативах, що включають показники рівня споживання найважливіших благ і послуг, розміру грошових доходів і інших умов життєдіяльності людини.

Критеріями надання соціальної допомоги можуть бути:

- сукупний сімейний або середньодушовий дохід нижче за суму встановлених на регіональному рівні прожиткових мінімумів всіх членів сім'ї по соціально-демографічних групах або відповідної величини регіонального прожиткового мінімуму (нижче за рівень мінімальної заробітної платні, мінімальної пенсії й ін.);

- відсутність коштів для існування;

- самотність і нездатність до самообслуговування;

- матеріальний збиток або фізичні пошкодження внаслідок стихійних бід, катастроф, терористичних актів, а також у результаті виконання службових обов'язків і т. ін.

Названа форма соціальної роботи поза сумнівом є однією з тих, де досягнення видні більшою мірою. Проте, адресна соціальна допомога не може повністю замінити собою систему соціальної роботи (у тому числі існуючу за часів СРСР). Тому сьогодні в країні приймається значне число законодавчих актів, направлених на розвиток цієї роботи. Розглянемо найзначніші з них.

Однією з найважливіших проблем, існуючих сьогодні в Росії і вимагаючи негайного втручання держави є проблема міграції. На сьогодні мігранти знаходяться в достатньо складних умовах у зв'язку з труднощами придбання статусу біженців і реєстрації на території Москви. В той же час громадяни Російської Федерації не захищені від посягань нелегальних мігрантів на їх життя, свободу і майно. Проте і в цьому напрямі можна знайти значні «переміщення» в рамках соціальної роботи з цією категорією населення. Так, створена Федеральна міграційна служба Росії (ФМС Росії) – спеціалізована урядова установа РФ, покликана здійснювати державну політику в області міграції населення і координувати роботу в даному напрямі Федеральних і регіональних органів суспільних об'єднань.

Пріоритетними напрямками діяльності ФМС Росії і її регіональних служб є захист прав і інтересів громадян РФ, незалежно від місця їх мешкання, а також держави в цілому; управління міграційними процесами; надання допомоги біженцям і вимушеним переселенцям, здійснення співпраці з світовою спільнотою в області міграції.

Основними завданнями ФМС Росії при ухваленні Указу про утворення служби в 1992 р. були визначені наступні: розробка і забезпечення реалізації міграційних програм; розподіл і контроль за використанням бюджетних асигнувань, що виділяються на рішення проблем міграції; організація прийому, тимчасового розміщення, сприяння в облаштуванні на новому місці проживання біженцям і вимушеним переселенцям; розробка і здійснення заходів в області зовнішньої трудової міграції громадян РФ, по залученню і використування праці іноземних громадян на її території; визнання відповідно до чинного законодавства правового статусу осіб, що прибувають або мають прибути на територію Росії; організація контролю за міграційними процесами і міграційною ситуацією в країні; здійснення міжнародної співпраці з питань міграції, участь в розробці і ухваленні угод із сторонами – учасниками СНГ і державами Балтії, що стосуються впорядкування міграційних процесів.

11 серпня 1995 р. затверджений Федеральний закон «Про добродійну діяльність і добродійні організації». Це нормативний акт, що встановлює основи правового регулювання добродійної діяльності, визначаючий форми її підтримки органами державної влади і органами місцевого самоврядування.

Добродійна діяльність характеризується як добровільна діяльність громадян і юридичних осіб по безкорисливій (безвідплатної або на пільгових умовах) передачі громадянам майна, у тому числі грошових коштів, безкорисливому виконанню робіт, наданню послуг, надання іншої підтримки.

Мета добродійної діяльності в Росії у порівнянні із законодавствами провідних країн світу потрактує значно ширше. Наприклад, серед напрямків добродійної діяльності в Росії визначені такі, як: сприяння зміцненню престижу і ролі сім'ї в суспільстві; підготовка населення до подолання наслідків стихійних бід, екологічних, промислових або інших катастроф, до запобігання нещасних випадків; надання допомоги потерпілим від соціальних, національних, релігійних конфліктів, жертвам репресій, біженцям і вимушеним переселенцям; сприяння захисту материнства, батьківства і дитинства, зміцнення миру, дружби і згоди між народами, запобігання соціальних, національних і релігійних конфліктів.

Проте в порівнянні з провідними країнами світу в російському Законі відсутні такі напрями добродійної діяльності, як захист загальнолюдських і

цивільних прав, сприяння розвитку промисловості і комерції, підтримка різних релігійних течій і конфесій і ін.

Але найважливішим законом, з нашої точки зору, є Федеральний закон «Про соціальне обслуговування громадян немолодого віку і інвалідів» – зведення понять, норм, правил і процедур, що визначають статус літніх людей і інвалідів, їх права, взаємостосунки з суспільством, державою, різними організаціями і т.д. Закон набув чинності 4 серпня 1995 р. Це створило необхідне правове поле для вирішення важливих проблем літніх людей і інвалідів. Закон юридично закріплює систему допомоги, що склалася, літнім людям і інвалідам, визначає структуру, мінімальний об'єм і порядок надання ним соціальних послуг. Закон складається з 7 розділів і 40 статей.

Соціальне обслуговування літніх людей і інвалідів формулюється в ст. 1 Закону як діяльність по задоволенню потреб вказаних громадян в соціальних послугах. У ст. 11 сформульовані права російських, а також іноземних громадян, осіб без громадянства, в їх числі біженців на соціальне обслуговування і отримання соціальних послуг.

В ст. 12 визначаються права вказаних категорій населення, у тому числі дітей-інвалідів, що проживають в стаціонарних установах, на соціальне обслуговування.

Стаття 13 встановлює межі можливої трудової діяльності клієнтів стаціонарів. В Законі підкреслюється, що громадяни немолодого віку і інваліди, що проживають в стаціонарних установах соціального обслуговування, можуть прийматися на роботу, доступну їм за станом здоров'я, на умовах трудового договору, з гарантією надання щорічної оплачуваної відпустки тривалістю 30 календарних днів. Примусове залучення до праці забороняється. Разом з тим, Законом передбачається і певні обмеження прав громадян немолодого віку і інвалідів при наданні ним соціальних послуг (ст. 15).

В ст. 16-24 розділу 3 визначаються форми соціального обслуговування: соціальне обслуговування вдома (включаючи соціально-медичне обслуговування); напівстаціонарне соціальне обслуговування у відділеннях денного (нічного) перебування установ соціального обслуговування; стаціонарне соціальне обслуговування (в будинках-інтернатах і інших установах соціального обслуговування незалежно від їх найменування); термінове соціальне обслуговування; соціально-консультативна допомога. В дев'яти статтях, що входять до IV розділу, розкривається структура системи соціального обслуговування громадян немолодого віку і інвалідів (ст. 25), яка, згідно Закону, включає державний (ст. 26) і муніципальний (ст. 27) сектори

соціального обслуговування. Особлива увага надається муніципальним центрам (ст. 23) соціального обслуговування.

Центри соціального обслуговування – нова практика в російській системі соціальної роботи з населенням. Згідно розглянутому вище Закону, центри «здійснюють організаційну, практичну і координаційну діяльність по наданню різних видів соціальних послуг». Діяльність муніципальних центрів соціального обслуговування фінансується із засобів відповідних бюджетів, цільових соціальних фондів, доходів від їх господарської діяльності й інших джерел, не заборонених законом.

Статті 29-32 даного Закону містять відомості про державне і позабюджетне фінансування відповідних служб.

У ст. 33 представлений і недержавний сектор соціального обслуговування. Це установи, діяльність яких заснована на формах власності, що не відносяться до державної і муніципальної, а також особи, що здійснюють приватну діяльність у сфері соціального обслуговування. В розділі V (ст. 34-35) визначаються право на професійну і приватну діяльність у сфері соціального обслуговування і права соціальних працівників. Розділ VI містить положення про контроль за діяльністю за поданням соціальних послуг (ст. 37), про захист прав літніх людей і інвалідів і про відповідальність за порушення законодавства РФ про їх соціальне обслуговування.

Отже, ми розглянули два Закони, які мають безпосереднє відношення до поліпшення послугами соціальних працівників наших громадян. Але чи так все «безхмарно»? Адже до нас поступово приходить усвідомлення того факту, що будь-хто, навіть найкращі закони не завжди «працюють», якщо вони не проводяться в життя на рівні окремої людини, з урахуванням його індивідуальних життєвих обставин. Виконання цієї найважливішої задачі і стало основним видом діяльності соціальних працівників.

На сьогоднішній день професія соціального працівника стала невід'ємною частиною суспільного життя в країнах, які ми називаємо «цивілізованими». Без діяльності соціальних працівників не обходяться не реалізація програм соціального розвитку, не забезпечення соціальної політики держави.

9.3. Соціальна робота з молоддю

Перехід до ринкової економіки викликав значні зміни соціального стану різних груп населення, у тому числі й таких, які традиційно вважалися носіями передових ідей. Одне з головних місць у нових умовах належить *молоді*. Обрані нею соціальні орієнтири багато в чому визначають майбутнє суспільства.

У кризових умовах найбільше піддані катастрофі ідеалів, загостренню нігілізму, апатії молодь, тому що система цінностей рухлива, світогляд не стійкий, що приводить до втрати морального й духовного здоров'я нації.

Молодь – це соціально-демографічна група, що переживає період становлення соціальної зрілості, адаптації до світу дорослих і майбутніх змін.

Молодь становить 41% населення Росії в працездатному віці. У народному господарстві зайняті 22,3 млн. молодих людей. Однак частка молоді серед зайнятих у народному господарстві постійно знижується, особливо серед робітників промисловості, будівництва й транспорту. У зв'язку зі структурними змінами, що відбуваються в економіці, росте частка молоді в невиробничій сфері. А це вимагає внесення змін у структурі її трудової підготовки й перепідготовки. Чисельність молоді на селі за 10 років скоротилася на 19% і становить лише 18,5% сільського населення Росії.

Впровадження ринкових відносин загостило проблему соціальної захищеності в сфері праці. Молоді робітники першими попадають під скорочення й поповнюють ряди безробітних. Однієї з головних проблем молодих робітників є працевлаштування, добре оплачувана й цікава робота. Перехід до ринку припускає корінне перетворення стимулів і мотивів економічної активності людей, формування готовності й здатності молодого покоління жити й працювати в нових умовах. Вивчення відношення до праці різних категорій молоді показало, що для більшості молодих людей дуже важливо в житті мати цікаву роботу, гарні відносини в трудовому колективі, гарні умови праці.

До числа особливо тривожних тенденцій у молодіжному середовищі відноситься: відставання рівня освіти від рівня, досягнутого в найбільш розвинених країнах; прискорення падіння престижу загальної й професійно-технічної освіти; збільшення числа молоді, що починає трудову діяльність із низьким рівнем освіти й не має бажання продовжувати навчання; орієнтація багатьох ланок освіти на «потоківу» підготовку робітників, службовців і фахівців без врахування вимог споживачів; непідготовленість кадрів вищої, професійної й середньої школи до роботи в нових умовах; що підсилюється відставання матеріально-технічної бази всіх рівнів від нормативних вимог; зниження інтелектуального рівня аспірантського корпусу – майбутнього російської науки, відтік обдарованих юнаків і дівчат з багатьох вузів і із країни.

Суспільство виявилось перед фактом: злочинність серед неповнолітніх катастрофічно швидко росте, докорінно міняється її структура й характер. Важливо вникнути в суть цього феномена, зрозуміти, чому так все відбувається. Не тільки тому, що з розвалом СРСР, кризою суспільства й

державності розпалася раніше існуюча система профілактики, і не тільки у зв'язку з дією ряду соціально-негативних факторів, але й тому, що ми не знаємо сучасної молоді, деякі ще живуть старими мірками. А молодь уже не та!

Сучасна соціально-психологічна ситуація

Очевидним є той факт, що молоде покоління Росії переживає кризову соціально-психологічну ситуацію. Зруйновано колишні застарілі стереотипи поведження, нормативні й ціннісні орієнтації. Вироблення нових відбувається хаотично, безсистемно й лавинообразно. Молодь втрачає відчуття змісту що відбуває й не має певних життєвих навичок, які дозволили б зберегти свою індивідуальність і сформувати здоровий і ефективний життєвий стиль.

Сучасна соціальна ситуація неминуче привела молоде покоління до необхідності узяття відповідальності за своє майбутнє на себе, самостійного вибору й контролю свого поведження. У той же час зовсім очевидно, що підлітки, будучи під впливом хронічних, безупинно зростаючих інтенсивних стресових ситуацій, не готові до їхнього подолання й страждають від їхніх наслідків. Прогресивно наростаючі вимоги соціального середовища викликали появу масових станів психоемоційної напруги, лавиноподібне збільшення форм саморуйнуючого поведження, на перше місце з яких вийшла наркотизація підлітків, а також різні види зловживань психоактивними речовинами.

Відсутність знань, навичок і сучасних соціально-адаптивних стратегій поведження в дорослої частини населення – батьків, педагогів, не дозволяє їм робити необхідний виховний вплив, психологічну й соціальну підтримку. Підлітки виявилися самотні й психологічно безпомічні у зв'язку із втраченими зв'язками зі старшим поколінням.

Професійні групи осіб, що працюють із дітьми й підлітками – учителі, шкільні психологи, інспектори ЦСД та ін., також мають потребу у виробленні зовсім нового підходу до взаємодії зі своїми підопічними. Для того, щоб навчити їх новим формам поведження, сформувати стресостійку особистість, здатну самостійно, ефективно й відповідально будувати своє життя, потрібно, по-перше, самим володіти необхідними для цього якостями й демонструвати їх у процесі професійної взаємодії з підлітками, а по-друге, мати знання, уміння й навички навчання, здатність ефективно переборювати життєві проблеми, розвивати стереотипи здорового поведження.

Негативні прояви полягають, насамперед, у тім, що молодіжне середовище стає небезпечною криміногенною зоною. Наростають несприятливі тенденції, як омолодження злочинності, посилення її групового характеру. Так, в 2005 р. число зроблених малолітніми злочинцями грабежів із проникненням у квартири збільшилося в 2,2 рази, хуліганств – у 1,6 рази, шахрайств – на 75,8%, вимагань

– в 2,2 рази, злочинів із застосуванням вогнепальної зброї – в 17,2 рази. Одним з найпоширеніших видів злочинів у неповнолітніх є крадіжки, число яких в 2005р. склало 2203 (47,4%), включаючи також квартирні крадіжки - 1874 (85,1%).

З року в рік росте число «жіночих» злочинів. Більшу тривогу в правоохоронних органах викликає тенденція до «омолодження» жіночої злочинності. У трьох наявних у Росії виховально-трудовах колоніях для неповнолітніх утримуються сьогодні 1136 дівчинок-підлітків. Більша їхня частина засуджена за тяжкі злочини. В 2005 р. було зафіксовано близько 150 випадків дітовбивств. Як правило, на вбивство дітей ідуть молоді жінки, що не знайшли себе в житті: без родини, без засобів до існування, без житла.

Ми всі забули мудрість предків і в погоні за найсучаснішими телевізорами, музичними центрами або просто борючись за виживання, у нашій недосконалому світі, забули про головний, про завтрашній день, про власних дітей...

Тому треба будувати не в'язниці, табори й колонії, а відновлювати – піонерські табори, спортклуби, дитячі майданчики, парки відпочинку. Підвищувати рівень професійної підготовки педагогів, практичних психологів, співробітників ЦСД та й просто вести пропаганду здорового способу життя, праці та ін. А батькам потрібно зрозуміти, що нагодувати, одягти, взути це все потрібно, це все добре, але не треба забувати й про моральну сторону виховання. Тому непотрібно думати, що ваш син ніколи не почне колотися або красти і якщо (не дай боже) це вже трапилося, то не треба від нього відвертатися, а просто допоможіть йому вийти із цього. Зрозумійте, що діти наші хочуть бути зрозумілими, потрібними й просто хочуть, щоб з ними рахувалися.

9.4. Принципи державної молодіжної політики

Дефіцит уваги суспільства в поєднанні з недостатньою соціальною захищеністю перетворюють молодь у дестабілізуючу суспільну силу. Разом з тим мова йде про формування поповнення, здатного взяти на себе турботу про майбутнє країни, тобто необхідності ефективного використання творчого потенціалу молоді.

Соціальна робота з молоддю в Росії, і в багатьох інших країнах, є частиною державної молодіжної політики. *Державна молодіжна політика* – це діяльність держави щодо створення соціально-економічних, правових, організаційних умов і гарантій для соціального становлення та розвитку молодих громадян,

якнайповнішої реалізації творчого потенціалу молоді в інтересах всього суспільства.

Об'єктом державної політики є молоді люди віком від 14 до 30 років, молоді сім'ї та молодіжні об'єднання.

Основними цілями державної молодіжної політики є:

- сприяння соціальному, культурному і фізичному розвитку молоді;
- недопущення дискримінації молодих громадян за віковим цензом;
- створення умов для повної участі молоді у соціально-економічному, політичному і культурному житті суспільства;
- розширення можливостей молодої людини у виборі свого життєвого шляху, досягненні особистого успіху;
- реалізація інноваційного потенціалу молоді в інтересах суспільного розвитку і самої молоді.

Реалізація державної молодіжної політики здійснюється на наступних принципах:

- принцип участі: залучення молодих громадян до безпосередньої участі у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються молоді та громадянського суспільства в цілому;
- принцип соціальної компенсації: забезпечення соціальної і правової захищеності молодих громадян, необхідної для поповнення обумовленої віком обмеженості їх соціального статусу;
- принцип гарантій: надання молодому громадянину гарантованого державою мінімуму соціальних послуг з навчання, виховання, духовного та фізичного розвитку, охорони здоров'я, професійної підготовки та працевлаштування, обсяг, види і якість яких повинні забезпечувати необхідний розвиток особистості та підготовку до самостійного життя;
- принцип пріоритету: надання переваги громадським ініціативам у порівнянні з відповідною діяльністю державних органів і установ при фінансуванні заходів в галузі молодіжної політики.

Система становлення й реалізації державної молодіжної політики являє собою:

1. Спеціальне законодавство про державну молодіжну політику.
2. Державне регулювання молодіжної політики.
3. Планове й фінансове забезпечення державної молодіжної політики.

Формування й реалізація державної молодіжної політики здійснюється на двох рівнях: загальнодержавному і регіональному.

Державна молодіжна політика – система державних пріоритетів і заходів, спрямованих на створення умов та можливостей для успішної соціалізації та

ефективної самореалізації молоді, розвитку її потенціалу в інтересах Росії. Реалізація державної молодіжної політики виступає інструментом соціально-економічного та культурного розвитку, забезпечення конкурентоспроможності та зміцнення національної безпеки країни.

Існує класифікація об'єктів соціальної роботи:

- діти – особи до досягнення ними 18 років;
- молодь – громадяни Російської Федерації, включаючи осіб з подвійним громадянством, у віці від 14 до 30 років;
- молоді сім'ї в перші три роки після укладення шлюбу (у разі народження дітей – без обмеження тривалості шлюбу), за умови, що один з подружжя не досяг 30-річного віку, а також неповних сімей з дітьми, в яких мати або батько не досягли 30-річного віку;
- молодіжне громадське об'єднання – це об'єднання громадян віком до 30 років, що об'єдналися на основі спільності інтересів;
- дитяче громадське об'єднання, до якого входять громадяни у віці до 18 років та повнолітні громадяни, які об'єдналися для спільної діяльності.

При визначенні функцій органів по роботі з молоддю та установ у справах молоді рекомендується враховувати наступні зразкові напрямки роботи:

1. Виховання громадянськості і патріотизму.
2. Підтримка талановитої та здібної молоді, дитячих і молодіжних соціальних позитивних ініціатив.
3. Організація роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання.
4. Підтримка діяльності молодіжних і дитячих громадських об'єднань.
5. Забезпечення зайнятості та працевлаштування молоді.
6. Формування здорового способу життя та організація відпочинку та оздоровлення дітей та молоді.
7. Профілактика бездоглядності, правопорушень і наркозалежності, екстремістських проявів серед дітей та молоді.
8. Підтримка молодих сімей, у тому числі у вирішенні житлових проблем.
9. Інформаційне забезпечення роботи з дітьми та молоддю.

Світоглядні й історичні проблеми створюють труднощі в здійсненні державної молодіжної політики.

Більшу координаційну роботу з формування й реалізації програм поліпшення положення родини, жінок і дітей виконує департамент проблем родини, жінок і дітей колишнього Міністерства соціального захисту населення Росії, нині Міністерства праці й соціального розвитку. Міністерство має розгалужену структуру органів управління, у більшості з яких уже створені підрозділи по роботі з родиною й дітьми. Розвивається мережа установ по

наданню соціальних послуг родинам, жінкам, дітям; є свій бюджет, що передбачає фінансування сімейних, жіночих і дитячих програм, галузеву систему підготовки кадрів, наукового забезпечення, позабюджетні фонди. Департамент ініціює пропозиції по вдосконалюванню чинного законодавства про охорону прав родини й забезпеченню соціально-правової захищеності жінок і дітей, забезпечує взаємодію в роботі державних і неурядових організацій, що займаються проблемами родини, жінок і дітей.

Соціальні служби в рішенні молодіжних проблем

Рішення виникаючих у молодіжній сфері соціальних проблем не може бути реалізоване без організації соціальної роботи, розгортання діяльності соціальних служб для неповнолітніх і молоді.

Соціальна робота серед молоді розглядається як забезпечення найбільш сприятливих соціально-економічних умов розвитку кожної молодої людини, що сприяє соціальному становленню особистості, знаходження нею всіх видів волі і повноцінної участі індивідів у житті суспільства.

При організації діяльності соціальних служб для неповнолітніх і молоді здійснюється цілий комплекс мір. Вирішується завдання по створенню й розвитку комплексу спеціалізованих служб і установ за вказівкою підліткам і молоді різноманітних медико-соціальних, психолого-педагогічних, реабілітаційних і соціально-правових послуг. Так, відкриті Центри соціального здоров'я родини й дітей у Москві, Костромі, Петрозаводську, Томську й ін., розвиваються служби психологічної, медико-соціальної допомоги родині й підліткам, відкриваються «телефони довіри», консультаційні центри. Такі центри діють більш ніж в 30-ти регіонах Росії.

Для дітей і підлітків, що випробовують жорстокий обіг у родині й насильство, створюються соціальні притулки.

З початку 1992 р. на базі семи приймачів-розподільників для неповнолітніх створені центри соціальної реабілітації дітей і підлітків, організуються притулки для дітей, які опинилися поза увагою родини й інтернатних закладів. Ведеться робота зі створення при приймачах-розподільниках служб, спрямованих на ресоціалізацію підлітків.

Крім цього в ряді регіонів створені Центри (комплекси) соціальної реабілітації й адаптації підлітків, функції яких значно розширені. У складі Центрів крім притулків, навчальної частини, відділення тимчасової ізоляції неповнолітніх створені реабілітаційні служби (малі виробничі підрозділи, дитячий готель, поліграфічна й швальні, теплиця та ін.), оздоровчі та оздоровчо-психологічні центри.

Забезпечення повноцінного фізіологічного й інтелектуального розвитку особистості, підготовка молодого покоління до самостійного й дорослого трудового життя об'єктивно ставлять завдання створення цілої системи соціальних служб, покликаних займатися цими проблемами, у тому числі психологічної служби. У справжній період вона представлена психологами в дитячих садках і школах; сімейною психологічною службою, організаційно оформленої у вигляді міських або районних психологічних консультацій; соціальною службою, центральною фігурою якої є соціальний працівник.

Базисними видами діяльності фахівців, зазначених служб, є психолого-профілактична, психолого-діагностична й корекційна робота, а також консультаційна діяльність.

Необхідність такого виду соціальних послуг усе більше усвідомлюється населенням і державою.

У системі психологічного консультування розрізняють:

- віково-психологічні консультації (контроль за станом психологічного розвитку дитини);
- сімейне психологічне консультування (надання допомоги населенню з широкого колу сімейних проблем);
- психолого-педагогічне консультування викладачів і вчителів;
- консультаційна робота соціального працівника, у функції якого входить насамперед завдання подання інтересів і прав клієнта в широкому соціальному оточенні.

Основними напрямками діяльності медичних установ, що надають допомогу дітям і підліткам, були донедавна суцільно медичні проблеми. Це санітарно-просвітительська робота серед дівчаток, їхніх батьків і педагогів, здійснення профілактичних оглядів для виявлення «ризик-групи» і хворих, надання лікувально-профілактичної допомоги дівчаткам і дітям з гінекологічними захворюваннями й т. ін.

Однак маса проблем інтимного життя дітей, право на яке заперечувалося дорослими, змушує сьогодні медичні установи вводити у свої штати психологів, психотерапевтів, соціальних працівників, відкривати «телефони довіри».

При організації соціальних служб для молоді дуже важливо чітко визначити їх завдання. Так, реабілітаційний – соціально-реабілітаційний центр для неповнолітніх містить у собі чотири відділення: *відділення діагностики, соціальної реабілітації, денного перебування й стаціонар.*

У завдання *відділення діагностики* входить: виявляти дезадаптованих дітей і підлітків, створювати банк даних про їх; виявляти й аналізувати фактори

соціальної дезадаптації дітей, її форми й стадії; вивчати стан здоров'я, особливості особистісного розвитку й поведінки дітей і підлітків; розробляти індивідуальні програми соціальної реабілітації неповнолітніх, комплекс заходів, спрямованих на висновок їх зі складної ситуації й створення умов для нормальної життєдіяльності.

Основними завданнями *відділення соціальної реабілітації* є: організація поетапного виконання програм соціальної реабілітації неповнолітніх; відновлення втрачених контактів з родиною, усередині родини; оздоровлення міжособистісних відносин неповнолітніх, відновлення їхнього соціального статусу в колективі однолітків, усунення психотравмуючих ситуацій, вироблення навичок спілкування з дорослими й однолітками на основі норм моральності; сприяння в одержанні спеціальності й роботи; надання комплексної медико-педагогічної й правової допомоги; рішення питань пристрою дітей і підлітків.

Таким чином, процес становлення соціальної допомоги в Росії – явище тривалого характеру. Він поки не має свого історичного завершення й оформлення. Складна парадигма допомоги й підтримки нужденним являє собою складну сукупність історичних суспільних форм захисту й навчання, традицій і звичаїв, законів і індивідуальних ірраціональних дій і вчинків.

Всесвітня програма дій, що стосується молоді, забезпечує основи політики і практичні керівні принципи для діяльності на національному рівні та міжнародної підтримки з метою поліпшення становища молоді. Програма дій націлена на зміцнення національного потенціалу та розширення кількісних і якісних можливостей для ефективної і конструктивної участі молодих людей в житті суспільства.

У процесі реформування Росії робляться спроби застосувати досвід зарубіжних країн до російської дійсності. З'явилося усвідомлення того, що значно дешевше і безпечніше підтримувати ефективну соціальну роботу, ніж утримувати величезний поліцейський апарат придушення.

Головний аспект в соціальній роботі з молоддю робиться не на наданні необхідної допомоги, а на мінімально стартову підтримку. Тим самим держава знімає з себе зобов'язання всесвітньої опіки, що зменшує матеріальні витрати і стимулює розкриття здібностей молодих людей, творчих за допомогою розвитку мережі соціальних центрів. Специфіка соціальної роботи з молоддю полягає в тому, що молодь розглядається не як об'єкт виховання, а суб'єкт соціальної дії, соціального оновлення.

Отже, основними цілями соціальної роботи з молоддю є:

- створення системи соціального обслуговування молоді як державно-громадської цілісної системи соціально-психологічного супроводу людини;
- виявлення чинників, що обумовлюють розвиток асоціальної поведінки неповнолітніх і молоді;
- надання екстреної допомоги неповнолітнім та молоді, які опинилися у важкій життєвій ситуації;
- збільшення ступеня самостійності клієнтів, їх здатності контролювати своє життя і більш ефективно вирішувати виникаючі проблеми;
- досягнення такого результату, коли у клієнта відпадає необхідність допомоги соціального працівника (кінцева мета).

9.5. Соціальне обслуговування інвалідів

У Росії державна політика відносно інвалідів має багатолітню історію. В 1995 р. в Росії був ухвалений Федеральний Закон «Про соціальний захист інвалідів в Російській Федерації». У Законі сформульована принципово нова мета державної політики відносно інвалідів, сформовані нові поняття інваліда і реабілітації інвалідів, введені зміни в інституційну основу політики. Вперше метою державної політики оголошується не допомога інвалідові, а забезпечення інвалідам рівних умов в реалізації політичних, економічних, соціальних прав і свобод, передбачених Конституцією РФ. Новий Закон декларував підхід до інваліда, сформульований світовою спільнотою. На практиці державі, яка протягом декількох десятиліть років керувалася іншими принципами відносно інвалідів, надзвичайно важко перейти від проголошення нової політичної парадигми до її реалізації, хоча, безумовно, нове законодавство стимулює певні зміни в політиці соціального забезпечення і розвитку технологій соціального обслуговування.

Головними принципами діяльності у сфері соціального обслуговування інвалідів є: дотримання прав людини і громадянина; забезпечення державних гарантій у сфері соціального обслуговування; створення рівних можливостей отримання соціальних послуг і їх доступність для інвалідів; орієнтація механізму соціального обслуговування на індивідуальні потреби інвалідів; відповідальність органів державної влади, а також посадових осіб за забезпечення прав інвалідів у сфері соціального обслуговування.

У Росії головним координуючим органом з питань соціального захисту інвалідів є Рада у справах інвалідів при Президентові Російської Федерації. Рада є дорадчим органом, але її рішення є обов'язковими для всіх учасників процесу соціального обслуговування інвалідів. Успішною формою координації зусиль різних міністерств, відомств, громадських організацій у напрямку цієї

діяльності є Міжвідомча комісія з реабілітації інвалідів. Активну участь у розробці програм і здійсненні соціального обслуговування інвалідів у Росії приймають неурядові організації, зокрема Всеросійська організація інвалідів, Всеросійське товариство сліпих, Всеросійське товариство глухих, вони активно беруть участь і в підготовці законодавчих актів, що регулюють життя інвалідів [11].

Інвалід в Росії має право на спеціальну допомогу для реалізації своїх прав в суді, проте особливо складно свої права відстоювати інвалідам з важкими формами захворювань, тобто інвалідам 1-й групи, які в Росії складають близько 10 відсотків, оскільки приміщення судових органів не пристосовані до потреб інвалідів. Формально право інвалідів на працю в Росії введено в 1996 р. Росія надає особливі права інвалідам у всіх життєво важливих областях (охорона здоров'я, соціальне забезпечення, реабілітація і зайнятість), причому права інвалідів на користування послугами охорони здоров'я, соціального забезпечення, реабілітації і зайнятості навіть виходять за рамки системи, що гарантуються всім громадянам. У Росії пільги і компенсації інвалідам ніколи не були прив'язані до оцінки потреб і доходів інваліда або його сім'ї.

У Росії розроблені стандартні правила, що враховують потреби інвалідів при будівництві житла, облаштуванні соціальної інфраструктури. Проте найважливішою перешкодою для реалізації цього напряму є відсутність механізму, який зобов'язав запроваджувати відповідні положення.

Соціальне обслуговування в Росії здійснюється відповідними відділеннями, що створюються в муніципальних центрах соціального обслуговування або органами соціального захисту населення. Термінове соціальне обслуговування включає наступні соціальні послуги з тих, що передбачаються федеральним переліком гарантованих державою соціальних послуг: разове забезпечення безкоштовним гарячим харчуванням, або продуктовими наборами; забезпечення одягом, взуттям і іншими предметами першої необхідності; разове надання матеріальної допомоги; сприяння в здобутті тимчасового житлового приміщення; організацію юридичної допомоги в цілях захисту прав інвалідів; організацію екстреної медико-психологічної допомоги із залучення психологів, священнослужителів; інші термінові соціальні послуги [16].

В той же час російська специфіка полягає в тому, що приблизно 15-20 % інвалідів проживає в незадовільних побутових умовах. На сьогодні активно впроваджуються комплексні програми соціальної підтримки інвалідів. Одним з основних напрямів підтримки інвалідів є професійна реабілітація, яка є

важливою складовою частиною державної політики в області соціального захисту інвалідів.

Професійна реабілітація інвалідів включає наступні заходи, послуги: профорієнтація (профінформування; профконсультування; профвідбір); психологічна підтримка професійного самовизначення; навчання (перенавчання) за програмами загальної освіти, середньої загальної освіти, початкової, середньої і вищої професійної освіти; підвищення кваліфікації; сприяння працевлаштуванню (сприяння в працевлаштуванні на тимчасові роботи, на постійне місце роботи, самозайнятості і підприємництву); квотування і створення спеціальних робочих місць для працевлаштування інвалідів; професійно-виробнича адаптація.

У Росії продовжує скорочуватися кількість працюючих інвалідів – за останні три роки вона зменшилася на 10 %. Менше третини інвалідів працездатного віку мають роботу. Впродовж багатьох років доля працевлаштованих інвалідів складала приблизно 2 % від загальної кількості працюючих. Професійне навчання безробітних інвалідів на регіональному рівні в основному здійснюється в рамках програм «Професійна реабілітація і сприяння зайнятості інвалідів». Її фінансування здійснюється державним фондом зайнятості населення, місцевих бюджетів, засобів роботодавців. Проте, в реалізації цих програм очевидна вузькість профілів професійної підготовки інвалідів [16].

Новий закон про соціальний захист інвалідів став відправною точкою для розвитку ідеї і реалізації квотування робочих місць. В Росії продовжується робота над проектом постанови Уряду РФ «Про порядок встановлення квоти для прийому на роботу інвалідів». Дана постанова спрямована на забезпечення додаткових гарантій зайнятості громадян, визнаних відповідно до чинного законодавства інвалідами, і встановлює механізм введення квоти для прийому на роботу інвалідів, її розмір і визначає порядок внесення обов'язкової плати в разі її невиконання.

Впровадження нових принципів соціального обслуговування інвалідів, не підкріплених реальними механізмами, не привели до реального поліпшення стану інвалідів в суспільстві. Складається особливий соціальний парадокс: інваліди мають більше прав і менше реальних можливостей для їх реалізації. Контроль за діяльністю у наданні соціальних послуг приватними організаціями у сфері соціального обслуговування здійснюється державними, муніципальними органами соціального захисту населення, Міністерством охорони здоров'я і Міністерством освіти в межах їх компетенції.

Контроль за діяльністю у наданні соціальних послуг на рівні області і держави в цілому у сфері соціального обслуговування здійснюється органами соціального захисту населення, органами охорони здоров'я і органами освіти в межах їх компетенції, а також міністерствами, іншими федеральними органами виконавчої влади, державними підприємствами, установами і організаціями, що мають в своєму підпорядкуванні заклади соціального обслуговування.

Держава гарантує інвалідам можливість отримання соціальних послуг на основі принципу соціальної справедливості, незалежно від віку, статі, раси, мови, національності, соціального статусу, майнового положення, релігійних вподобань. Інвалідам в Російській Федерації державою гарантується надання соціальних послуг для задоволення головних життєвих потреб. Перелік соціальних послуг затверджується органами виконавчої влади суб'єктів Федерації з врахуванням потреб населення, що проживає на відповідній території суб'єктів РФ.

Отримуючи соціальні послуги інваліди мають право на: повагу і гуманне ставлення з боку працівників закладів соціального обслуговування; вибір закладу і форми соціального обслуговування в порядку, встановленому органами соціального захисту населення суб'єктів Російської Федерації; інформацію про свої права і обов'язки за умови отримання соціальних послуг; відмову чи згоду на соціальне обслуговування; конфіденційність інформації особистого характеру, що стала відома працівнику закладу соціального обслуговування при наданні соціальних послуг; захист прав і законних інтересів, у тому числі і в судовому порядку.

9.6. Підвищення рівня життя бідних та малозабезпечених

«...Роль держави полягає в тому, щоб захистити уразливі групи, яким загрожує соціальна відчуженість. Системи соціального захисту не обмежуються соціальним забезпеченням, що створене для того, щоб захистити всіх членів суспільства від ризиків повсякденного життя, але мають на увазі також надання соціальних послуг і соціальної допомоги тим особам, що перебувають у вкрай скрутному стані», – так Рада Європи формулює стратегію соціальної згуртованості.

Європейська соціальна хартія, один з основоположних міжнародних договорів щодо трудових та соціальних прав людини та контролю за їх дотриманням, була прийнята Радою Європи у 1961 р. Україна підписала цей акт 2 травня 1996 р.

Розглянемо досвід соціального захисту бідних та малозабезпечених із використанням сучасних технологій соціальної роботи в Російській Федерації.

Технологія адресної соціальної допомоги сільському малозабезпеченому населенню «Самозабезпечення» [11].

Соціально-економічні процеси, що нині відбуваються в Російській Федерації, характеризуються спільністю проблем, що існують та виникають і в Україні. Тому вивчення та запозичення досвіду використання сучасних технологій соціальної роботи щодо соціального захисту бідних та малозабезпечених є важливим.

Мета програми адресної соціальної допомоги сільському населенню «Самозабезпечення» – підвищення якості життя незаможних родин із неповнолітніми дітьми, що проживають у сільській місцевості. На відміну від традиційної «роздачі» грошових допоміг досягнення названої цілі здійснюється через надання цільової грошової допомоги родинам для розвитку підсобного господарства або індивідуальної трудової діяльності. Програма спрямована на подолання соціального утриманства, а, крім того, покликана виконувати і виховну функцію – діти повинні виховуватися на прикладі своїх батьків, що не одержують ті або інші «подачки» від держави, а самостійно намагаються поліпшити життя родини.

Технологія програми містить у собі інноваційні принципи, до яких відносяться [11]:

1. *Комплексний адресний підхід.* Допомога надається найбільш нужденним родинам не тільки за критерієм грошових доходів, але і за різними критеріями майнового статусу. У програму приймаються родини, середньодушовий доход яких менше визначеної частки прожиткового мінімуму.

Добір тих, кому потрібна допомога, відбувається за участю місцевого співтовариства. Перед тим як надійти в районну комісію з надання соціальної допомоги, що остаточно приймає рішення про прийом до програми, заява кожної родини обговорюється на сільській громадській раді. У районну комісію направляються тільки ті заяви, що були підтримані громадською радою. До складу ради крім співробітників адміністрації сільського округу (поселення) входять представники сільської інтелігенції (вчителі, медичні працівники тощо), а також люди, що користуються повагою й авторитетом. Дана процедура дозволяє виключити ті родини, що, формально будучи незаможними, мають приховані джерела доходів (наприклад, займаються самогонварінням), а також тих, хто у зв'язку з асоціальним способом життя не викликає довіри. При цьому правила програми вимагають максимальної прозорості рішень на всіх етапах добору – як у протоколі засідання громадської ради, так і в протоколі районної комісії: по кожному заявнику повинні чітко вказуватися причини відмовлення або, навпаки, причини, по якій родина вважається нужденною.

2. *Індивідуальний підхід до кожної родини.* Крім заяви про прийом родина повинна скласти проект, у якому вказується, яким конкретним видом діяльності вона збирається займатися, скільки грошей у рамках максимальної суми, встановленої правилами, потребує, що планує на них придбати, що з отриманих продуктів діяльності буде використано для власних нестатків, а що буде реалізовуватися для одержання грошового доходу. Реалістичність цього своєрідного «бізнес-плану» також є одним із критеріїв добору, як на етапі громадської ради, так і на етапі районної комісії.

3. *Зустрічні зобов'язання.* З родиною, що вступила в програму, районний орган соціального захисту населення укладає договір, відповідно до якого вона після одержання грошової допомоги зобов'язана виконувати заявлений індивідуальний план, а також щокварталу звітувати про хід його виконання. Контроль здійснює районний орган соціального захисту при участі адміністрації сільського поселення. У випадку порушення зобов'язань до родини можуть бути застосовані передбачені договором санкції, що починаються від попередження (при затримці здачі звіту) і закінчуються припиненням договору й поверненням родиною отриманих грошей. У випадку відмовлення від повернення грошей крім судового позову до родини може бути застосована така санкція як позбавлення її на певний строк тих або інших видів соціальної допомоги.

4. *Урахування специфіки територій.* Оскільки зовнішні умови реалізації програми в конкретних територіях регіону, зокрема, соціально-економічна, географічна і кліматична специфіка, можуть різнитися, районні органи соціального захисту населення мають право самостійно встановлювати значення окремих параметрів. До них можуть відноситися максимальний розмір середньодушового доходу родини, що є формальним порогом для допуску в програму, характеристики майнового статусу й ін. Гарним практичним прикладом, що ілюструє важливість цього принципу, є ситуація з таким майновим «фільтром» як наявність у родини другого вільного житла. Цей фільтр може бути цілком обґрунтований у сільських районах, що прилягають до столиці або великих міст регіону, де наявність другого житла є серйозним ресурсом (його можна продати або здати в оренду, у тому числі й дачникам). Однак цей же фільтр зовсім невиправданий у віддалених від регіонального центру сільських районах.

Досвід запровадження результативно-орієнтованої програми адресної соціальної допомоги «Самозабезпечення» поки ще невеликий, але, як показують результати, дозволяє підвищити якість життя малозабезпечених родин, що мешкають у сільській місцевості за рахунок розвитку особистого

підсобного господарства (розведення/вирощування домашньої худоби, бджільництво, будівництво та/або ремонт господарських будівель для утримання домашньої худоби тощо) або індивідуальної трудової діяльності (виготовлення одягу, столярних виробів, надання побутових послуг, виробництво готових продуктів харчування, ветеринарні послуги тощо). В результаті з'являються додаткові джерела доходу у натуральній або грошовій формі.

При впровадженні програми «Самозабезпечення» необхідно врахувати наступні ключові моменти, на які треба звернути особливу увагу [11]:

1. Для розширення й поліпшення сезонних можливостей заняття сільським господарством щорічний набір учасників повинен починатися не пізніше березня, що дозволить займатися рослинництвом, а також поліпшить умови для вирощування молодняка домашньої худоби й птаха.

2. Із метою підтримки інвестиційних можливостей відповідно до економічних реалій, що змінюються, максимальний розмір грошової допомоги повинен регулярно індексуватися.

3. При плануванні соціальної допомоги незаможному працездатному населенню розмір її повинен бути значно більше, ніж розмір соціальної допомоги, що виплачується без зустрічних зобов'язань одержувачів.

4. Розрахункова кількість родин для участі в програмі на один район повинна встановлюватися з урахуванням ресурсних можливостей органів соціального захисту населення.

5. Необхідно приділяти особливу увагу інформаційно-роз'яснювальній роботі про можливості програми і правила її реалізації.

Підсумовуючи, наголосимо, що на відміну від традиційних підходів до надання соціальної допомоги дана програма спрямована на довгостроковий результат – забезпечення одержувачів допомоги джерелами трудового доходу.

Технологія активних програм сприяння зайнятості населення «Від допомоги до зарплати» [11].

Програма «Від допомоги до зарплати» стартувала в Росії в 2000 р. при консультативно-методичному супроводі Фонду «Інститут економіки міста» (ФІЕМ) у рамках проекту «Нова якість зростання», реалізованого спільними зусиллями Urban Institute і ФІЕМ за підтримкою Агентства міжнародного розвитку США.

Ситуація із соціальним захистом малозабезпечених родин у Російській Федерації є досить типовою. Система соціальної допомоги бідним та малозабезпеченим полягає в тому, що родинам раз у рік видається грошова допомога (у залежності від складу родини). При цьому серед одержувачів

допомоги значну частину становлять ті родини, що заявляли у своєму складі безробітних членів працездатного віку. Крім того, мала місце ситуація, коли зростання числа одержувачів допомоги й обсягу коштів, що виділені незаможним родинам, характеризувалася як «позитивна тенденція». Однак такий підхід не сприяє поліпшенню становища одержувачів допомоги, а лише веде до розвитку соціального утриманства. Як альтернативу цьому підходові була запропонована ідея надання соціальної допомоги незаможній родині, яка б вела до змін у поведінці родини, а саме сприяла мобілізації й активізації власного трудового потенціалу родин, де причиною малозабезпеченості було те, що один або кілька працездатних членів родини не працюють.

Таким чином, основу даної програми становлять зміни поведінки працездатного дорослого члена незаможної родини через залучення його в діяльність, що може підвищити його фінансову самостійність і якість життя. У цьому випадку, проблема бідності, соціального утриманства і росту навантаження на бюджет вирішується не за рахунок мінімізації і без того незначних допоміг і пільг, а через усунення однієї з причин бідності – відсутність роботи у працездатних членів незаможних родин.

Програма «Від допомоги до зарплати» реалізується органами соціального захисту й органами служби зайнятості і представляє два напрямки надання допомоги [11]:

1. виплату сімейної допомоги з метою задоволення насущних проблем незаможної родини;

2. надання набору послуг служби зайнятості й інших установ соціальної сфери спрямованих на подолання бар'єрів, що заважають працевлаштуванню.

Найважливішими відмінностями програми є комплексний характер соціальної допомоги, диференціація обсягів допомоги й послуг у залежності від індивідуальних потреб родини, стимулювання трудової діяльності членів родини, взаємодія з одержувачами допомоги на договірній основі та підтримка родини в початковий період після працевлаштування непрацюючих членів.

Основні задачі, що розв'язуються в рамках програми, такі:

- зниження глибини бідності незаможних родин;
- скорочення потреби родини в соціальній допомозі й вихід її на самозабезпечення.

Технологія програми містить у собі ряд прийомів, направлених на обґрунтування обсягу грошової допомоги й послуг [11]:

1. Розмір допомоги для кожної родини встановлюється диференційовано в залежності від складу родини, її середньодушового доходу і доводить цей дохід до визначеного рівня (наприклад, 60% прожиткового мінімуму). Одержувачами

максимальних допоміг, як правило, є багатодітні родини з мінімальними доходами (наприклад, які одержують тільки допомоги на дітей). При розрахунку допомоги використовується система сімейних коефіцієнтів, що дозволяє враховувати той фактор, що середньодушові витрати зменшуються із зростанням числа членів родини за рахунок використання предметів колективного користування (холодильник, посуд тощо). Конкретні коефіцієнти, що відповідають тому або іншому чисельному складу родини, вибудовані на основі регресивної шкали обліку загальносімейних доходів.

2. Допомога, що надається родині, призначається індивідуально в залежності від положення й потреб родини. Індивідуальний сімейний план комплексної соціальної допомоги передбачає всі можливі види допомоги, що можуть у тому або іншому ступені сприяти працевлаштуванню безробітних членів родини. Насамперед, це – послуги служби зайнятості.

3. У родини, що бере участь у програмі, визначаються зобов'язання по виконанню індивідуального сімейного плану комплексної соціальної допомоги. Ці зобов'язання закріплюються договором, що укладається з родиною. У випадку порушення зобов'язань до родини застосовуються штрафні санкції, диференційовані в залежності від числа й ступеня тяжкості порушень, що також закріплені в договорі.

4. Працюючі по програмі фахівці органів соціального захисту відслідковують виконання родиною своїх зобов'язань і здійснюють міжвідомчу координацію при наданні родині допомоги.

5. Термін участі родини в програмі обмежений (від 6 до 9 місяців).

6. У випадку працевлаштування безробітного члена родини грошова допомога продовжує виплачуватися в зменшеному розмірі протягом визначеного часу, забезпечуючи стабільність переходу на самозабезпечення (за винятком випадків, якщо при дуже «успішному» працевлаштуванні середньодушовий дохід родини не починав перевищувати 100% від прожиткового мінімуму). Наявність роботи в будь-якому випадку збільшувало загальний дохід родини. Заохочується збільшення трудового доходу – його зростання у меншому ступені впливає на зниження розміру допомоги, чим зростання соціальних доходів (допомог тощо).

Технологія активних програм сприяння зайнятості населення «Від допомоги до зарплати» складається з наступних етапів [11]:

1. Адаптація дизайну програми до місцевих соціально-економічних умов і можливостей місцевого бюджету, що включала в себе:

- визначення значень параметрів програми: розрахункове число учасників, максимальний розмір допомоги (залежить від граничного значення частки

прожиткового мінімуму), вимоги до учасників програми (наприклад, наявність дітей, відсутність другого житла та ін.), види соціальних послуг, що надаються, максимальний термін участі в програмі;

- визначення обсягу фінансових коштів, необхідних для реалізації програми й порядку їхнього виділення;

- прийняття положення щодо програми та робочих документів (форми заяви-декларації, договору з учасником програми, договору про співробітництво між органами соціального захисту й центрами зайнятості, інструкції для фахівців органів соціального захисту тощо).

2. Проведення інформаційно-навчальних заходів, спрямованих на інформування про програму різних відомств, що будуть у ній задіяні, і навчання співробітників органів соціального захисту порядкові роботи з програми.

3. Інформаційна компанія з метою набору учасників:

- розміщення в районних комітетах соціального захисту інформаційних повідомлень про програму, орієнтованих на незаможні родини, що регулярно звертаються в органи соціального захисту для одержання традиційних видів допомоги (дитячі допомоги та ін.);

- поширення в центрах зайнятості інформаційних повідомлень про програму, орієнтованих на родини, члени яких є безробітними і звертаються в пошуку роботи в службу зайнятості;

- інформаційні публікації щодо програми в місцевій пресі та у виступах представників органів соціального захисту в електронних засобах масової інформації.

4. Реалізація програми та проведення моніторингу її виконання з метою своєчасного вирішення виникаючих проблем і внесення в дизайн програми необхідних змін.

Дана технологія «Від допомоги до зарплати» має шляхи для удосконалення щодо зниження витрат на програму без значного зниження її результативності, а саме:

1. Обмеження кола соціальних послуг, що надаються учасникам програми, за рахунок виключення з їхнього числа тих, котрі не прямо впливають на підвищення здатності учасників шукати роботу.

2. Скорочення розміру допомоги, що виплачується після працевлаштування учасникам програми.

3. Скорочення максимального терміну участі в програмі.

Але зауважимо, що ефективність технології «Від допомоги до зарплати» пов'язана з рівнем заробітної плати. Якщо рівень заробітної плати є низьким –

це не дасть можливості сподіватися на те, що такі технології зможуть реально виводити більшість учасників із стану бідності – поки що вони здатні лише знижувати глибину бідності малозабезпечених родин. Такі технології також не можуть боротися з бідністю в масовому масштабі, оскільки серед сьогоднішніх бідних досить значну частину становлять працюючі бідні (наприклад, бюджетники). Підвищення рівня заробітної плати – один із важливих чинників ефективності та результативності технологій соціальної роботи з бідними та малозабезпеченими.

Отже, сьогодні фактичні можливості технології активних програм сприяння зайнятості населення – не вихід бідних та малозабезпечених із стану бідності, а зниження глибини бідності цієї категорії населення. Успіх програм залежить від наявності робочих місць, рівня заробітної плати, доступності послуг, необхідних для подолання бар'єрів, які заважають працевлаштуванню, а також від рівня інших соціальних програм у сфері підтримки малозабезпечених та бідних громадян.

9.7. Технології роботи з вразливими сім'ями

За даними опитувань більшість населення вважає, що причинами недостатнього догляду за дітьми є бідність годувальників та їх схильність до вживання алкоголю. Однак у дійсності перелік причин є набагато ширшим, і просте надання грошей або гуманітарної допомоги не вирішує проблем вразливих сімей або вихованців інтернатних закладів. Попередження влаштування дитини до закритої установи, повернення її додому, покращення догляду дітей в сім'ях – вирішення цих та інших завдань є можливим за умови надання родині професійних соціальних послуг командою фахівців благодійної установи. Розглянемо відповідні технології більш детально.

Технологія індивідуального супроводу кризових родин з дітьми.

Мета: покращення якості життя дітей соціально вразливих груп.

Технологія передбачає:

- визначення родин, що знаходяться в ситуації ризику, або пошук дітей, чий біологічний родич міг би забрати їх з інтернатного закладу за умови надання професійної соціальної підтримки та фінансової допомоги;
- первинне оцінювання потреб дитини та родини;
- складання плану втручання, створення мережі підтримки;
- здійснення соціального супроводу родини та дитини, надання фінансової допомоги;
- пошук ресурсів в громаді;

- представництво інтересів дітей та їхніх батьків у державних установах та службах (в опікунській раді, відділі опіки та піклування, інтернатному закладі, службі зайнятості, службі у справах неповнолітніх тощо);

- проведення навчальних семінарів для працівників інституційних закладів з питань виховання дітей та догляду за ними [11].

Технологія «Залучення ресурсів громади».

Мета: Розвиток благодійництва шляхом заохочення місцевих підприємств та приватних осіб до підтримки родин та дітей, які опинилися в кризовій ситуації.

Технологія передбачає:

- створення програми індивідуального супроводу кризових родин з дітьми, які отримують щомісячну фінансову допомогу від спонсорів;

- передача одягу родинам, які перебувають у матеріальній скруті;

- надання розвиваючих іграшок та предметів догляду за немовлятами родинам;

- відвідання дітьми зимового табору з програмою особистісного зростання та закладів для активного проведення дозвілля.

Технологія «Попередження домашнього насильства».

Мета: Попередження домашнього насильства шляхом надання професійної благодійної допомоги жінкам та дітям, які стали його жертвами, та інформування громади про проблему.

За даними соціологічних досліджень більше 70% жінок в світі потерпають від знущань в сім'ї. На сьогоднішній день робота щодо попередження домашнього насильства в українських сім'ях знаходиться на початковому рівні. Насправді ж проблема, на нашу думку, є набагато глибшою, оскільки має не лише правовий, а й соціальний, медичний, економічний аспекти.

Результати:

- проведення ознайомчих тренінгів для працівників Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служб у справах неповнолітніх, шкільних психологів;

- виготовлення інформаційних плакатів та буклетів для потенційних жертв домашнього насильства з інформацією про можливість отримання консультації, розміщення у жіночих консультаціях та травмпунктах;

- проведення інформаційних занять для студентів спеціальностей «Соціальна робота» та «Соціальна педагогіка»;

- розробка навчального тренінгу «Попередження домашнього насильства» для школярів старших класів;

- надання консультацій клієнткам, які звернулися з проблемою насильницького ставлення з боку чоловіка [11].

Технологія «Служба розвитку та підтримки сімейних форм виховання»

Мета: Покращення якості життя соціально вразливих груп дітей шляхом реалізації заходів, спрямованих на розвиток сімейних форм виховання.

Технологія передбачає:

- навчальні програми для осіб, які хочуть взяти дитину в родину або вже зробили це;

- соціальний супровід для родин усиновителів та прийомних родин;

- популяризація сімейних форм виховання серед населення;

- підготовка працівників державних служб для надання якісних послуг родинам, які беруть на виховання дітей;

- видання методичного посібника з питань соціального супроводу та представництва інтересів родин-усиновителів та прийомних сімей.

Технологія «Центр попередження соціального сирітства»

Мета: попередження соціального сирітства серед дітей шляхом запровадження професійних соціальних та психологічних послуг для сімей з дітьми в ситуації ризику.

- консультації для батьків та представлення інтересів кризових родин;

- програми підвищення кваліфікації для представників державних служб, які працюють з сім'ями та дітьми;

- об'єднання фахівців у мережу соціальних організацій;

- видання методичних рекомендацій з попередження сирітства.

Унікальна Технологія «Сукня для Попелюшки» (реалізується в Росії з 2004 р.).

Мета: допомога в соціальній адаптації дівчатам і жінкам з малозабезпечених родин, профілактика соціального сирітства і стабілізація інституту родини.

У рамках договору між Благодійним Фондом «Відкрите Серце» і регіональним благодійним Суспільним Фондом Соціальної допомоги і сприяння медичної реабілітації громадян «Вільна Справа» при об'єднанні зусиль у реалізації міжнародної Програми «Сукня для Попелюшки». Нові весільні, вечірні і бальні плаття передаються Благодійному Фонду «Відкрите Серце» (Росія) у якості безкоштовної гуманітарної допомоги в рамках Міжнародної програми «Сукня для Попелюшки» некомерційною організацією «Nottinghamshire Police Aid Convoys» (Великобританія). Міжнародна благодійна програма «Сукня для Попелюшки» полягає у відкритті й роботі благодійних весільних салонів, де дівчата з малозабезпечених і соціально-

незахищених родин можуть абсолютно безкоштовно одержати в прокат весільне чи вечірнє плаття на період весільних заходів, випускних балів і інших торжеств [11].

Програма працює на території Росії майже п'ять років. Серед дівчат і жінок, що зверталися в салони за ці роки, – члени багатодітних родин, незаможні дівчата і жінки, що знаходяться на обліку в соціальних службах, інваліди, сироти, самотні мами, пенсіонери й інші соціально незахищені категорії людей.

Таким чином, застосування технологій у благодійній роботі є ефективним механізмом для розв'язання конкретних соціальних проблем суспільства, до того ж державні програми та інституції не можуть швидко реагувати на потреби вразливих груп населення. Благодійні організації, що спеціалізуються на роботі з такими групами клієнтів, мають у цьому більший досвід та професіоналізм.

У міжнародній практиці державні кошти та демократичні регулятивні засоби підтримують різноманітність послуг благодійних організацій, розширюють можливості для розвитку та інноваційної діяльності, стимулюють прагнення до підвищення професіоналізму та якості послуг благодійних організацій. Варто наголосити, що це можливо лише за умов гнучкості системи послуг, бюджетних та адміністративних регламентів, змін у відношеннях між урядом та незалежними організаціями громадянського суспільства.

9.8. Соціальне обслуговування мігрантів та біженців

У сучасному світі міграційні процеси – багатогранне явище, яке впливає на всі сторони розвитку суспільства: економіку, політику, демографію, національні відносини, ідеологію, релігію, національну ідентичність. Значна кількість розвинених країн, які зіштовхнулися з даним явищем значно раніше, наразі вголос заявляють про те, що легальна і нелегальна міграції та біженці у великих масштабах становить загрозу не лише національній безпеці держави, але й її елементу – соціальній безпеці. Відповідно цьому, потребує вивчення світового досвіду застосування сучасних соціальних технологій та методів роботи з даними категоріями людей для запобігання негативних явищ у соціальній сфері нашої держави. В сьогоденні дослідження світового досвіду щодо запровадження сучасних соціальних технологій та методів роботи з мігрантами та біженцями є вкрай актуальною проблемою. Адже, в будь-якому випадку це люди, які в силу різних причин опинилися чи можуть опинитися в Україні і з якими відповідним відомствам потрібно працювати з метою

запобігання негативним наслідкам в соціальній, економічній, демографічній та інших сферах нашої держави.

Міграція населення – одна із складових соціально-економічного розвитку Російської Федерації, а міграційна політика займає вагоме місце в її соціальній політиці. Ефективна міграційна політика для РФ з її величезною територією, значними природними багатствами, розташованими в основному в північних і східних регіонах, з обмеженими трудовими ресурсами, великою територіальною різницею в соціально-економічному розвитку є в сьогоденні досить актуальним завданням та державною проблемою. Крім того, міграційні процеси та зростання біженців у зв'язку із подіями на Кавказі впливають на політичну обстановку, демографічну ситуацію і національну безпеку. Вивчення наукової літератури російських авторів присвяченої міграції, свідчить про те, що з початку 90-х рр. вийшов ряд спеціалізованих робіт щодо міграційної проблематики, які відбивають кардинальні соціальні та політичні зміни, що мали місце до і після розпаду Радянського Союзу. Необхідно підкреслити, що більшість робіт носить яскраво виражену етнічну спрямованість. В роботах останнього десятиліття значне місце було приділено проблемі соціокультурній адаптації в етнічному або іншому середовищі. Крім того широко висвітлюється проблема міграції й у періодичній літературі. Так, соціально-психологічні аспекти положення росіян у країнах ближнього зарубіжжя досліджується Н.М. Лебедевою; вплив міграційних процесів на міжнаціональні відносини – Р.А. Костіним; питання соціальної адаптації змушених мігрантів розкриває В.С. Айрапетов. Потрібно зазначити, що специфіка міграційної проблеми для Росії та застосування сучасних соціальних технологій при роботі з ними полягає в тому, що всі основні міграційні потоки, навіть соціально-економічна міграція, носять вимушений характер. Соціальна робота як вид професійної діяльності базується на наданні багатопланової допомоги нужденним людям. Вона здійснюється на основі законодавства, яке змінюється та удосконалюється. Соціальна робота в цьому значенні застосовується у всіх сферах суспільства, там, де виникає необхідність у соціальній підтримці людини [11].

У РФ вважається, що міграція населення – процес переселення людей, які перетинають кордони тих або інших територій зі зміною місця проживання назавжди або на тривалий термін. Міграція є однією із найважливіших проблем народонаселення і розглядається не тільки як просте механічне пересування людей, а як складний суспільний процес, що торкається практично усіх сторін соціально-економічного життя. Вона зіграла видатну роль в історії людства, з нею пов'язані процеси заселення, господарського освоєння землі, розвитку продуктивних сил, утворення і змішування рас, мов і народів. Міграцію

населення розглядають у вузькому і широкому змісті слова. У вузькому змісті, міграція населення є закінчений вид територіального переміщення, що завершується зміною постійного місця проживання, тобто в буквальному значенні означає «переселення». Міграція населення в широкому значенні цього слова – будь-яке територіальне переміщення, що відбувається між різними населеними пунктами однієї або декількох адміністративно-територіальних одиниць, незалежно від тривалості регулярності і цільової спрямованості.

Для активної роботи з мігрантами в РФ міграцію класифікують за певними параметрами, а саме: в залежності від характеру пересічених кордонів розрізняють зовнішню і внутрішню міграцію населення; за тимчасовими ознаками її поділяють на постійну (безповоротну), тимчасову, сезонну і маятникову. Важливе значення має класифікація міграції за причинами її походження. Серед головних причин міграції населення варто згадати економічні і соціальні, які часто важко розділити (переселення в пошуках вільних сільськогосподарських земель, роботи, більш високих доходів, переселення з метою зміни способу життя – сільського на міське, придбання більш високого соціального статусу). Чималу роль відіграють також політичні (втеча від політичних переслідувань, расових, релігійних утисків, репатріація у зв'язку зі зміною політичних умов або державних кордонів), військові (евакуація і реєвакуація, депортація) та інші причини. За формами організації, міграція поділяється на суспільно-організовану, яка здійснюється за участю державних або суспільних органів і з їхньою економічною допомогою, і неорганізовану, яка створюється силами і засобами самих мігрантів без матеріальної або організаційної допомоги з боку будь яких установ.

У певних пострадянських умовах ще однією важливою особливістю змушених міграцій стало їхнє етнічне підґрунтя, що дозволило деяким учених висунути термін «етнічна міграція» у протигагу усе ще розповсюдженим трактуванням пострадянських міграцій як економічних. В сучасній Росії законодавчо визначені два поняття змушених мігрантів, а саме: біженці, змушені переселенці. Поняття статусу біженця не завжди знаходить ясне розуміння серед самих біженців. Людям, які втікали зі своєї країни, непросто досягнути ті процедури, які вони повинні виконувати, щоб уникнути висилки назад. В РФ може статися, що особи, які клопочуть про визнання їх як біженців, не в змозі аргументовано довести, що в них є «цілком обґрунтовані побоювання переслідування», однак у випадку свого повернення у свою країну, вони виявляються в небезпеці внаслідок названих вище причин. Такі особи також можуть бути визнані як біженці у більш широкому змісті, на різницю від того

визначення яке трактується законом. Неоднорідність біженців припускає розподіл їх на наступні групи: біженці тимчасові, транзитні, які можуть повернутися в містя колишнього проживання; біженці безповоротні, які практично поселяються на території Росії. Весь комплекс правового регулювання економічних, соціальних і правових гарантій захисту і прав біженців у Росії регламентований Законом Російської Федерації «Про біженців».

Для вирішення проблем, пов'язаних із припиненням незаконної міграції, Указом Президента Російської Федерації визначені заходи для створення системи міграційного контролю. Цей державний інститут, який вперше створений в Росії повинен забезпечити проведення міграційної політики, яка відповідає інтересам держави, а також захист прав і інтересів громадян Російської Федерації, іноземних громадян і осіб без громадянства у вирішенні питань, що стосуються виїзду з країни і в'їзду в країну, вибору місця проживання [11].

Щодо *соціальної роботи та застосування сучасних соціальних технологій* при роботі з мігрантами та біженцями в РФ, то потрібно зазначити, що соціальна робота із змушеними переселенцями, біженцями на території РФ здійснюється відповідно до російського законодавства. Функції по наданню соціальної допомоги, наданню соціальних гарантій мігрантові на новому місці проживання розподілені між декількома відомствами, що породжує проблему їх взаємодії. На органи виконавчої влади РФ, та її суб'єктів й органи місцевого самоврядування покладено: розміщення змушеного переселенця на постійне проживання, внесення їх відповідно до житлового законодавства Російської Федерації в список громадян на отримання житла, будівництво (придбання) якого здійснюється за рахунок коштів федерального бюджету; надання їм допомоги у вступі до житлового кооперативу, в індивідуальному житловому будівництві, включно надання (придбання земельної ділянки і придбання будівельних матеріалів); наданні нужденним у поліпшенні житлових умов безоплатних субсидій на будівництво (придбання) житла. Безумовно такі кошти надходять нерегулярно. Мігранти прагнуть селитися компактно. Наприклад, у м. Красноярську є такі житлові масиви, де у бідних місцевих жителів на вторинному ринку скуплено майже усе житло. Це викликає невдоволення мігрантами та біженцями, які залюбки показують свою «бідність». У сільських районах місцеві адміністрації охоче приймають змушених переселенців, тому що місцеві жителі ведуть або асоціальний спосіб життя, або зайняті в особистому підсобному господарстві [9].

Іншим видом соціальної допомоги, яка надається органами Міністерства охорони здоров'я і соціального розвитку, є надання відповідно Закону РФ самотньому, змушеному переселенцеві (людині похилого віку або інвалідові), родичі якого з об'єктивних причин не можуть забезпечити йому допомоги, догляду, житлового приміщення в будинку муніципального житлового фонду соціального використання для громадян літнього віку й інвалідів у першочерговому порядку. При тому, що за останні десять років в країні побудовано тільки дві установи подібного типу, черги на місця величезні, а перспективи – незначні. У медичних установах змушеним переселенцям і біженцям забезпечено безкоштовний медичний огляд при переїзді на нове місце проживання (без медогляду мігрант не може отримати статус), і після реєстрації його на новому місці проживання надає мігрантові медичні послуги нарівні з громадянами Росії.

Служба зайнятості сприяє у професійній підготовці і перепідготовці змушених переселенців і трудових мігрантів з урахуванням кон'юнктури ринку праці, здійснює квотування робочих місць, сприяє самозайнятості й організації ними малих підприємств. Органи й установи, заклади створені відповідно Закону РФ «Про змушених переселенців» сприяють у влаштуванні дітей змушеного переселенця в державні або муніципальні дошкільні й освітні заклади, заклади початкового професійного навчання.

Проблема полягає в тому, що серед вихідців із Середньої Азії і Кавказу багато малограмотних та тих, хто не уміє писати. Вони практично не володіють російською мовою. Для таких дітей необхідна додаткова підготовка з російської мови, адаптація до занять за традиційними підручниками, допомога в спілкуванні з однолітками, які добре володіють російською мовою, наданні можливості слухати радіо і дивитися телепередачі, фільми, читати книги російською мовою. Досить часто в навчальних закладах спостерігаються зіткнення між дітьми на міжнаціональному ґрунті. Педагогам важко пояснити, що у всіх дітей рівні права й обов'язки, а ряд робіт по самообслуговуванню в школі повинні виконувати усі діти незалежно від полової приналежності. Особливо нужденні, змушені переселенці і біженці отримують одноразову грошову допомогу на кожного члена родини у розмірі одного мінімального розміру оплати праці. Допомоги також встановлюються для малозабезпечених осіб (самотніх пенсіонерів, самотніх інвалідів, багатодітних родин) у розмірі 1,5 мінімального розміру оплати праці. Федеральна цільова програма «Діти родин біженців і змушених переселенців» дозволяє проводити соціально-психологічну реабілітацію дітей, годувати дітей, надавати їм зимовий одяг і взуття, безкоштовно годувати в школах, надавати одноразову матеріальну

допомогу школярам на початку навчального року (у розмірі 2-х мінімальних розмірів оплати, з 2007 р. до 6-ти). Матеріальна допомога дуже важлива в умовах постійного зростання цін на предмети першої необхідності, включаючи продукти харчування. Родини переселенців, біженців з неповнолітніми дітьми викликають особливу турботу в РФ. Діти, змушені разом із родиною змінювати місце проживання, досить часто зазнавати приниженням за національною ознакою, мають потреби в особливому підході, психологічній реабілітації і допомозі та адаптації. В центрах соціальної допомоги з родинами і дітьми проводиться соціально-психологічна реабілітація дітей та робота з батьками [9].

У процесі застосування вищенаведених соціальних технологій особлива увага приділяється усуненню протистоянню місцевого і не місцевого населення, недопущення міжнаціональних зіткнень. Спроби нападок національного криміналу на владу були припинені жорстко органами Міністерства Внутрішніх справ. Засоби масової інформації створюють позитивний імідж для мігрантів і біженців. В РФ проводяться щорічні соціальні форуми на яких виступають лідери національних і релігійних груп.

Соціальна робота та соціальні технології при роботі з мігрантами і біженцями знаходять нові контури – це і допомога, і підтримка цих категорії населення. Мова йде про сприяння змушеним переселенцям та біженцям у вирішенні житлових проблем, створенні умов для їхньої якнайшвидшої інтеграції в соціальне і культурне середовище.

Говорячи про управління міграційною політикою, тобто науково-обґрунтованих методах та застосуванні сучасних соціальних технологій, які впроваджуються кваліфікованими кадрами в РФ і можуть бути корисними для України, потрібно зупинитися на *наступному*, а саме: створення необхідних умов для змушених переселенців і біженців, регулювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічного розвитку, кліматичних і екологічних особливостей місць розселення, національних цінностей; забезпечення мігрантів житловою площею як для тимчасового, так і для постійного проживання шляхом створення системи забезпечення житлом у місцях нового проживання за рахунок коштів мігрантів, коштів федерального бюджету на будівництво і придбання нового житла, житлових субсидій, районних і міських бюджетів. З цією метою надавати безоплатні субсидії родинам висококваліфікованих працівників на будівництво і придбання житла або будувати соціальне житло без права його приватизації; стимулювання активної участі мігрантів у процесі господарської діяльності, їхньої інтеграції в соціальне середовище, внесення економічного вкладу в розвиток РФ; забезпечення мігрантів робочими місцями, здійснення перепідготовку,

реабілітацію мігрантів, створення умов щодо організації власної справи; домагатися реєстрації всіх мігрантів, постановки їх на облік в органи соціального захисту населення як особливо нужденну групу населення; організувати постійний санітарно-епідеміологічний нагляд за умовами розміщення і проживання переселенців у зв'язку з особливим переліком інфекційних захворювань, характерних для території вибуття; створення механізмів залучення інвестицій, раціонального використання виділених бюджетних коштів, необхідних для надання допомоги мігрантам та біженцям; створити спеціальну культурну програму щодо навчання нужденних, особливо дітей і молоді, російській мові, яка не втратила ролі мови міжнаціонального спілкування, тим самим забезпечити вирівнювання умов для їх культурної адаптації в співтовариство РФ.

Вищенаведене свідчить про те, що в РФ, як і в інших державах СНД, в тому числі і в Україні, чітко визначених та сформульованих соціальних технологій при роботі з мігрантами і біженцями не має. Міграційні процеси регулюються державними структурами через не досить вдале законодавство країни.

9.9. Підготовка соціальних працівників у Росії

Досвід новітньої історії розвитку соціальної роботи в Російській Федерації узагальнено у дослідженнях російських вчених, таких як: С. Григор'єва, А. Панової, Є. Холостової, І. Зимньої, Ю. Березіна, В. Сидорова, А. Пригожина. Наукові публікації цих авторів присвячені питанням становлення соціальної освіти, розкриттю змісту та головних функцій професійної діяльності соціальних працівників, створенню їх підготовки, дослідженням навчально-виховного процесу у вищих навчальних закладах. У працях українських дослідників (Л. Коваль, А. Капської, В. Поліщук, Т. Семигіної, І. Григи, І. Зверєвої, С. Хлебика та ін.) проаналізовано систему теоретичної та практичної підготовки соціальних педагогів/соціальних працівників за кордоном, зокрема й у Росії.

Соціальна робота як професія виникла в Російській Федерації у 1991 р., коли в Кваліфікаційний довідник посад керівників, спеціалістів і службовців Міністерства праці СРСР були внесені доповнення. У них характеризували п'ять нових професій: соціальний працівник, педагог-організатор, соціальний педагог, завідувач відділенням соціальної допомоги вдома одиноким непрацездатним громадянам і спеціаліст із соціальної роботи. Останнє десятиліття в Російській Федерації стало періодом значного переосмислення підходів до змісту й організації соціальної освіти як явища сучасної освітньої

системи, визначення критеріїв її якості, пошуку ефективних освітніх технологій. Чітко диференціюються поняття «професійна соціальна освіта» і «загальна соціальна освіта» в контексті масової просвітницької соціальної роботи серед населення. Виникнення нових професій, розгортання масштабної підготовки фахівців, орієнтованих на соціальну роботу, залучення досвіду зарубіжних країн привели до того, що під «соціальною освітою» тепер розуміють підготовку і перепідготовку фахівців у галузі соціальних наук, для установ соціальної сфери й управління, соціальне виховання спеціалістів у суміжних галузях, а також соціальну просвіту. Як результат розглядають формування певних ментальних установок, систем соціокультурних принципів, сенсожиттєвих орієнтирів, соціальних ідеалів, які становлять фундамент соціальної культури нації. суспільного інтелекту, способу життя того чи іншого етносу.

З 1991 р. ведеться підготовка фахівців нової спеціальності 03.12 «Соціальна робота» у вищих та середніх спеціальних навчальних закладах. «Державна система соціальної допомоги сім'ї та дитинству» – основний програмний документ, розроблений Тимчасовим науково-дослідним колективом Міністерства освіти і Державного комітету у справах сім'ї й демографічної політики, на базі якого розпочалася підготовка соціальних працівників. Цей колектив розробив навчальні плани із шести спеціалізацій, понад 100 навчальних програм з різних дисциплін. Особливе значення у підготовці фахівців вищої кваліфікації мали затверджені як Державний освітній стандарт вищої професійної освіти, вимоги до обов'язкового мінімуму змісту і рівня підготовки бакалавра, спеціаліста та магістра за напрямом 521100 «Соціальна робота».

Стандарти першого покоління були затверджені впродовж 1993-1994 років і відіграли важливу роль у становленні й розвитку системи підготовки фахівців у галузі соціальної роботи. Документ містив значну кількість важливих навчальних дисциплін, розрахованих на напружений п'ятилітній термін навчання, передбачав поєднання загальної професійної підготовки зі спеціальною у вигляді конкретних спеціалізацій, значні обсяги практичної підготовки майбутнього фахівця. Друге покоління державних освітніх стандартів вищої професійної підготовки спеціалістів соціальної роботи затверджено 10 березня 2000 р.

У нових стандартах закріплена ідея трирівневої професійної підготовки фахівців, курс на фундаменталізацію змісту і поєднання теоретичної та практичної підготовки майбутніх фахівців, принципи відбору загально-професійних та спеціальних дисциплін, вимоги до змісту предметів

спеціалізації тощо. У структуру обов'язкової професійної підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра введено розділ «Національно-регіональний (вузівський) компонент», який виділено у всіх циклах дисциплін; введено комплекс нових предметів, зокрема, «Антропологія», «Соціальна політика», «Гендерологія», «Проблеми соціальної роботи з молоддю»; до 30 тижнів збільшено термін практичної підготовки.

Серед найвідоміших освітніх центрів підготовки соціальних працівників у Російській Федерації – Московський державний соціальний університет, Алтайський, Санкт-Петербурзький, Ростовський, Орловський, Тамбовський державні університети, Інститут молоді, Казанський, Курський та Північний державні медичні університети, Державна академія сфери побуту та послуг.

Аналіз статистичних даних розширення сітки навчальних закладів з підготовки спеціалістів цього напрямку засвідчив, що, по-перше, зростає їх кількість (від 8 у 1990/91 н.р. до 70 у 1994/95 н.р. і 140 у 2004/05 н.р., з яких – 80 - вищі заклади освіти); по-друге, до підготовки соціальних працівників виявляють інтерес не лише багатопрофільні навчальні заклади університетського типу, а й відомчі вищі навчальні заклади різних міністерств; по-третє, фахівців готують не тільки університети і педагогічні вищі навчальні заклади, а й медичні, технічні й технологічні освітні заклади; по-четверте, почала формуватися система перепідготовки кадрів (у 2005 р. її вели 18 вищих навчальних закладів країни).

На підставі цього можна стверджувати, що в Російській Федерації є декілька рівнів підготовки соціальних працівників:

- курсова чи допрофесійна підготовка на курсах, у школах, ліцеях. Випускники із загальною середньою освітою поповнюють ряди соціальних працівників відділів з обслуговування хворих, людей похилого віку, одиноких. Вони мають право вступу до середніх спеціальних чи вищих навчальних закладів певного профілю;

- навчання в середніх спеціальних навчальних закладах, успішне закінчення яких дає змогу працювати бригадирами відділень з обслуговування хворих, одиноких, людей похилого віку та соціальними педагогами;

- навчання в університетах, академіях, галузевих вищих навчальних закладах (педагогічних, медичних тощо) на денному, вечірньому чи заочному відділеннях (термін навчання – від 3 до 6 років), на спеціальних факультетах, де є змога здобути другу вищу освіту впродовж 1-3 років.

Що стосується вищої професійної освіти, то у ній виділяють три освітньо-кваліфікаційні рівні: підготовка бакалаврів (4 роки), спеціалістів (5 років),

магістрів (6 років). Спеціалізація випускників, здебільшого, відповідає профільній спрямованості вищого навчального закладу, найбільша частина з яких готує спеціалістів-організаторів, управлінські кадри із соціальної роботи з населенням, у службах зайнятості, в галузі медико-соціальної допомоги громадянам.

На сучасному етапі у Російській Федерації формується багатоступенева, багаторівнева система підготовки і перепідготовки соціальних працівників. Ця система стикається з певними проблемами. Перша група труднощів характерна для закладів вищої освіти у цілому (репродуктивність навчання, його низька практична зорієнтованість, немає тісних міжпредметних зв'язків, застаріла система оцінювання знань студентів тощо), друга пов'язана з тим, що немає історичного досвіду підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації.

Підготовка фахівців однієї з найбільш трудомістких і багатофункціональних професій не може відразу сформуватися й функціонувати як цілісна система, особливо в соціально-політичних та економічних обставинах сучасної Росії. Це складна багатоаспектна діяльність, спроектована у часі, що реалізується у декілька етапів та на різних рівнях. Перший рівень – орієнтувально-дослідницький (ознайомлення із суб'єктами, умовами, засобами і напрямками майбутньої професійної діяльності, її прогнозування); другий передбачає власне навчальну діяльність (поєднання її теоретичних і практичних аспектів, взаємодія студентів з навчально-методично-адміністративним складом навчального закладу, контроль та атестація), на третьому рівні відбувається саморозвиток, самовдосконалення фахівця.

Професіоналізм як провідна складова соціальної роботи формується на основі особистісних та професійних рис, ціннісних орієнтацій, інтересів. Розвитку цих рис у студента, входженню в реальну модель майбутньої діяльності у вищому навчальному закладі сприяє розвиток особистого інтересу до обраної професії, формування професійно-мотиваційних установок на діяльність у певній галузі, а також професійно-особистісної «Я-концепція». Час навчання у вищому навчальному закладі слід використати для визначення вектора професійних цілей, професійного самовизначення й адаптації.

Головні принципи підготовки соціальних працівників у системі вищої професійної освіти Російської Федерації: широка гуманітарна та загальнокультурна підготовка студентів; активне використання в навчальних планах і програмах усього спектра даних соціології, психології, культурології, економіки, інших наук, зарубіжного досвіду, систематичний розвиток у студентів навичок аналізу й оцінення соціальних процесів та суспільних

проблем; залучення на всіх етапах навчання у практичну професійну діяльність; організація навчального процесу з використанням традиційних та інноваційних технологій навчання.

Особливістю підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах Російської Федерації є широкий спектр спеціалізацій, які розділяють за предметом (об'єктом) діяльності та за галузевою ознакою. З третього року навчання студенти мають змогу опановувати предмети з таких спеціалізацій: «організація соціального захисту населення»; «соціально-економічна підтримка населення», «соціально-правова підтримка населення», «медико-соціальна робота з населенням», «соціальна реабілітація дітей з обмеженими можливостями», «соціальна реабілітація дорослих з обмеженими можливостями», «трудова терапія людей з обмеженими можливостями», «психосоціальна робота з населенням», «соціально-педагогічна робота з сім'єю і дітьми», «соціальна робота з асоціальними сім'ями і дітьми з девіантною поведінкою», «медико-соціальна допомога людям похилого віку і інвалідам в умовах стаціонарних закладів соціального обслуговування», «соціальна реабілітація осіб без певного місця проживання і занять», «соціальна робота з людьми похилого віку», які належать до першої групи спеціалізацій. За галузевою ознакою виділяють соціальну роботу в закладах охорони здоров'я, у закладах освіти, службі зайнятості, в службі міграції, у пенітенціарних закладах, соціальну роботу на виробництві та з військовослужбовцями.

Серед актуальних проблем сучасної підготовки фахівців у галузі соціальної роботи - необхідність налагодження тіснішого взаємозв'язку навчального процесу з майбутньою професійною діяльністю; ефективного поєднання універсальної (загальної) та спеціальної професійної підготовки, зокрема й спеціалістів достатньо вузьких спеціалізацій; розширення «географії» підготовки (з 89 суб'єктів федерації вищу освіту соціального працівника можна здобувати лише у 40); оновлення наявних й створення нових навчальних програм та підручників; конституювання соціальної роботи як нової дисципліни; оформлення юридичного статусу соціальних працівників. Особливо слід акцентувати на розвитку системи перепідготовки спеціалістів соціальних служб, з яких близько 80% не мають спеціальної освіти. Важливими напрямками реформування є й здобуття другої вищої освіти безробітними сьогодні інженерами, технологами, агрономами, вчителями, лікарями, працівниками МВС, працівниками дошкільних установ.

Матеріал для самоперевірки
Завдання для самостійної роботи

1. Назвіть основні причини виникнення соціальної роботи в Росії в кінці ХХ ст.
2. Охарактеризуйте основні етапи розвитку допомоги й взаємодопомоги в Росії.
3. Розкрийте основні причини розвитку соціальної допомоги й підтримки населення.
4. Охарактеризуйте сучасну соціально-психологічну ситуацію у Російській Федерації.
5. Розкрийте особливості соціальної роботи з молоддю.
6. Назвіть особливості системи становлення й реалізації державної молодіжної політики.
7. Соціальні служби у вирішенні молодіжних проблем.
8. Назвіть основні форми діяльності служб соціального захисту населення.
9. Особливості підготовки соціальних працівників у Російській Федерації.
10. Назвіть основні рівні підготовки соціальних працівників у Росії.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Осередком соціальної допомоги після прийняття християнства стали:
  - а) школи;
  - б) тюрми;
  - в) церкви;
  - г) монастирі.
2. Соціальна робота в Росії виникла не на початку ХХ ст., як у країнах Заходу, а в його кінці, тому що:
  - а) початок ХХ ст. був відзначений підвищеним інтересом до політики, що відсунув на другий план проблеми економіки й соціальної сфери;
  - б) мали місце дві війни (російсько-японська й перша світова);
  - в) мали місце три революції, що принесли свої результати – побудову соціалістичного суспільства;
  - г) усі відповіді вірні.
3. Соціальна робота як професія виникла в Російській Федерації в ... .
4. Система служб соціального захисту населення Росії в кінці 90-х років ХХ ст. складалася з наступних інститутів допомоги:
  - а) державних;
  - б) релігійних;
  - в) муніципальних;
  - г) недержавних;

д) національних.

5. Основними формами діяльності служб соціального захисту населення в Росії є ... .

6. Основними рівнями підготовки соціальних працівників у сьогоденні в Росії є:

- а) навчання в університетах;
- б) підготовка спеціалістів;
- в) допрофесійна підготовка;
- г) підготовка магістрів;
- д) навчання в середніх навчальних закладах;
- е) підготовка бакалаврів.

7. Основними освітньо-кваліфікаційними рівнями у вищій професійній освіті Російської Федерації є ... .

8. Державна молодіжна політика в Росії – це:

- а) спеціальне законодавство про державну молодіжну політику;
- б) державне регулювання молодіжної політики;
- в) діяльність держави по створенню соціально-економічних, правових, організаційних умов і гарантій для соціального становлення й розвитку молоді, реалізації творчого потенціалу молодих людей в інтересах суспільства;
- г) організація діяльності соціальних служб для неповнолітніх і молоді.

9. Основними причинами розвитку соціальної допомоги й підтримки населення Росії на початку 90-х років ХХ ст. були:

- а) розпад Радянського Союзу;
- б) економічна криза й ріст соціальних проблем у суспільстві, які виникли в результаті розпаду єдиного соціального, економічного й геополітичного простору;
- в) загострення міжнародних відносин у світі;
- г) у суспільстві з'явилися тенденції, раніше не характерні для нього.

10. Основними організаціями, що залучаються сьогодні до справи добродійності в Росії, є ... .

Темати рефератів

1. Основні етапи розвитку допомоги і взаємодопомоги в Росії.
2. Досягнення Росії в області соціальної роботи.
3. Соціальна робота з молоддю.
4. Принципи державної молодіжної політики.
5. Підготовка соціальних працівників у Росії.
6. Соціальні служби в рішенні молодіжних проблем.

Література

1. Бадя Л.В. Исторический опыт социальной работы в России / Л.В. Бадя, Л.И. Дьомина, В.Н. Егошина. – М., 1994. – 212 с.
2. Гусякова Л.Г. Теория и методология социальной работы / Л.Г. Гусякова. – М., 1994. – С. 99.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
4. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
5. Мачуський В.В. Педагогічні засади політичної соціалізації учнів старших класів середньої загальноосвітньої школи в Російській Федерації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / В.В. Мачуський. – К.: Інститут проблем виховання НАПН України, 2009. – 22 с.
6. Нищеретный П.И. Исторический корень и традиции развития благотворительности в России / П.И. Нищеретный. – М., 1993. – 124 с.
7. Основы социальной работы. Учебник / Под ред. П.Д. Павленок. – М., 1997.
8. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
9. Соціальна робота: підручник / В.А. Поліщук, О.П. Бартош-Пічкара, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, О.Ю. Пришляк / За ред. Н.Г. Ничкало. – Тернопіль: ВАТ ТВПК «Збруч», 2010. – 330 с.
10. Социальная работа / Под общей редакцией проф. В.И. Курбатова. – Ростову-на-Дону, 1999. – С. 7.
11. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.
12. Сущенко В.А. История российского предпринимательства / В.А. Сущенко. – Ростову-на-Дону, 1997. – С. 148.
13. Фирсов М.В. История социальной работы в России. Учебное пособие / М.В. Фирсов. – М., 1998. – С. 118.
14. Фирсов М.В. Антология социальной работы в России / М.В. Фирсов. – Т. 1-3. – М., 1994-1995. – С. 5.
15. Фирсов М.В. История социальной работы : учебное пособие для высшей школы / М.В. Фирсов. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект ; Константа, 2007. – 608 с.

16. Холостова Е.И. Теоретико-методологические основы социальной работы / Е.И. Холостова // Социальная работа. – М., 1992. – Вып. 5. – С. 105.

17. Холостова Е.И. Профессионализм в социальной работе: Учебное пособие / Е.И. Холостова. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. – 236 с.

РОЗДІЛ IV

СОЦІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ У КРАЇНАХ СХОДУ

Тема 10: Соціальна політика КНР та Японії

План:

- 10.1. Особливості соціальної політики в КНР.
- 10.2. Педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї.
- 10.3. Система освіти та виховання у Китаї.
- 10.4. Соціальний захист населення: досвід Японії.
- 10.5. Соціальне обслуговування інвалідів у Японії.
- 10.6. Підготовка фахівців у Японії.

Ключові поняття та терміни

Соціальна підтримка, соціальна політика, соціальне забезпечення, страхування, традиція.

10.1. Особливості соціальної політики в КНР

Кожна з країн світу має свій шлях до добробуту. Сучасні американські і європейські стандарти не можуть бути універсальними. Але зв'язок культури з економічною складовою соціальної політики завжди є, тому що це є різноманітністю культурного типу суспільної справедливості, складовими частинами якої є стабільність і моральне здоров'я.

На сучасному етапі трансформації китайського суспільства керівництво країни продовжує ідеї Ден Сяопіна. Визначаються нові підходи до вирішення цих ідей. Моральний, соціальний і націоналістичний елементи – головні складові нової ідеології, основне призначення якої – заповнити вакуум, що утворився в результаті втрати інтересу до ортодоксальної комуністичної ідеології, і створити ідейні передумови для виконання найбільш важкого етапу трансформації суспільства – переходу КНР до дійсно ринкової економіки. Основна мета майбутньої трансформації – зв'язати статус окремих людей і статус суспільства в цілому з конкретними цілями економічного і національного будівництва. Результатом політики економічних реформ стало безпрецедентне в історії країни підвищення добробуту, особливо в Центральному та Південному Китаї. Але період легких реформ і швидких результатів закінчився. Керівництво КНР зв'язує успіх подальших реформ із стабільністю [13].

Вимогою політичної стабільності у КНР є жорсткий контроль за засобами масової інформації і придушення політичної опозиції, суворе додержання лінії партії, а в ідеологічній сфері – пропаганда патріотизму, загального добробуту і соціалізму. Забезпечення соціальної стабільності – це, насамперед, зниження бідності, скорочення безробіття, боротьба з корупцією, злочинністю, тобто забезпечення такого життя народу, коли кожен громадянин буде знати, що чекає його завтра і через декілька років, коли можна жити без потрясінь і страху. У країні, населення якої нараховує більше мільярда чоловік, збереження суспільного порядку і згоди – найважливіша умова проведення економічних перетворень.

Китай – країна, що стрімко розвивається. Система соціального забезпечення тут має свої особливості. Фактично весь повоєнний період КНР орієнтувалась на індустріальний розвиток, розвиток державного промислового сектора в містах, тому для людей, що працюють у цій сфері, були створені особливі умови. Система соціального забезпечення існувала до недавнього часу в основному для жителів міст – адміністративних працівників і робітників держсектора. У селах діяла і діє переважно традиційна система сімейної взаємодопомоги. Державні пенсії – це новий феномен для китайських сільських мешканців. Раніше людей у похилому віці забезпечували додатковою земельною ділянкою, а не грошовими виплатами.

Державні підприємства протягом десятиліть витрачали більш 5 відсотків прибутку на соціальні потреби своїх робітників. Пенсіонер одержував пенсію на власному підприємстві, вона складала 60-70 відсотків середньомісячної заробітної плати округу, у якому було розташоване підприємство. Робітник до самого кінця пов'язаний із своїм підприємством, а після його смерті близькі родичі продовжують одержувати частину його пенсії по старості. Пенсійний вік для чоловіків складає 60 років, для жінок – 55 років (хоча науковці вважають, що система багато виграє, якщо пенсійний вік зросте, скажімо, до 65 років).

З початком реформи 1978 р. проводилися деякі зміни в пенсійній системі – у зв'язку з ростом кількості безробітних серед молоді було дозволено виходити на пенсію раніше, на термін до 10 років, розмір пенсій збільшувався з ростом інфляції, була розроблена схема виходу на пенсію для високих партійних і адміністративних працівників, для висококваліфікованого персоналу, крім того, прискоренню виходу на пенсію і прийняттю на роботу молоді сприяла система передачі робочого місця іншому члену сім'ї. На початку 80-х років почалися експерименти з проведення реформи в місті, на держпідприємствах по збільшенню господарської самостійності підприємств та розвитку ринкової

системи. В умовах децентралізації промисловості і ринкового регулювання підприємства виявилися змушеними повністю сплачувати витрати на соціальні потреби своїм робітникам [3].

За останні 30 років у КНР було 3 хвилі безробіття. Перша була у 1979 р., коли більшість безробітних складала молодь, що повернулася після «трудової закалки» із села (загальна кількість безробітних складала більше 17 млн., рівень безробіття – 5,8 відсотка). Друга хвиля припала на 1989 р. Третя хвиля безробіття почалася в 1995 р., і складала 7,4 відсотка. Обстеження більше 500 державних підприємств, проведене Держкомісією з науки і технології, виявило, що ефективно використовується тільки 40-60 відсотків робочого часу. Кількість осіб, які зайняті неповний робочий день на держпідприємствах і шукають роботу, протягом 1996-2000 років склало 30 млн. чоловік.

Попри майже тридцятирічне бурхливе економічне зростання, справжній бум, ця країна залишається зразком третього світу. На сьогодні у Китаї загальний рівень культури, зокрема побутової, там низький, а життя підпорядковане жорстоким антиправовим постановам, розпорядженням і указам. На думку багатьох економістів, хоча розвиток доволі швидко й вивів цю державу зі злиднів у бідність, та темпи зростання народного господарства, що спостерігаються нині, не дозволять КНР за таким показником, як ВВП на душу населення, у найближчому майбутньому наздогнати навіть Росію, не кажучи вже про країни «золотого мільярда». Та найголовніше – розвиток Китаю вкрай нездоровий. У суспільно-економічній еволюції КНР спостерігається відразу кілька процесів, що лякають.

Передусім, зазначимо складності з демографією, викликані відомою «політикою однієї дитини». Зростання населення в Китаї драконівськими заходами вже штучно зупинене. У поки ще дуже бідній КНР прискореними темпами збільшується частка людей похилого віку серед населення, й, паралельно з цим, не за горами загальне зниження чисельності населення. Дії влади призвели до так званої проблеми 4:2:1 (негативний приріст незабаром почне протікати в геометричній прогресії). Помилково думати, що «країна велика, людей багато», тому заради більш ніж сумнівного «загального блага» люди з розумінням ставляться до бузувірських законів. По-перше, кожному конкретному осередку суспільства, який прагне створити нормальне сімейне вогнище, всі спекулятивні міркування про перенаселеність, як кажуть, до лампочки. По-друге, з Китаєм межує величезна багатодітна Індія, де власті не лізуть в особисте життя громадян і не примушують жінок калічити себе стерилізаціями й абортами [4].

Водночас спостерігається перекошування природної статевовікової піраміди населення ще за однією шкалою. Двох дітей простому люду рости заборонено. Причому для переважної більшості населення Китаю пенсії не передбачені. Отже, єдиною надією забезпечити стверпу старість є син (дочка іде в іншу родину й годувати сивих батьків не зможе). Тому китайці масово винищують новонароджених дівчаток, щоб потім, убивши єдину доню, мати змогу народити й виростити хлопчика, не побоюючись репресій із боку начальства. Якщо нинішні «іродові» тенденції зберуться до 2020 року, в КНР буде 15 мільйонів «вимушених холостяків», що неминуче призведе до зростання проституції й злочинності.

Кримінал у КНР і так демонструє сталий розвиток. З двох причин. По-перше, в Китаї вже чверть століття відбувається процес соціального розшарування (перманентне повільне зростання як децильного коефіцієнта, так і коефіцієнта Джінні). Це викликає в бідних почуття несправедливості того, що відбувається, штовхає людей на правопорушення. По-друге, в епоху пост маоїзму в умовах закритого суспільства державний апарат чим далі, тим більше занурюється в безодню корупції, яка є невід'ємною умовою розквіту організованої злочинності (мафії).

Китайській «братві» роботи не бракує. Крім іншого, за деякими оцінками, нині КНР являє собою найбільший у світі ринок збуту опіатів (зокрема героїну й макової соломки). Через бідні, не дуже розвинені середньоазіатські країни й Тибет сировина й кінцевий продукт широким потоком ідуть у Китай з Афганістану.

Сплеск наркоманії, якої ще тридцять років тому в КНР не було взагалі, також пов'язаний зі згаданою тенденцією виникнення у певних верств настроїв на кшталт «життя не склалося» й «втрачати нічого». Розрив між багатими й бідними збільшується відразу в кількох напрямках. По-перше, китайське місто дуже швидко багатіє, а вельми злиденне село, де проживає 60% населення КНР, змагає від безробіття, браку сучасної техніки й низького рівня аграрної культури. По-друге, більш-менш заможними є насамперед східні, приморські райони Китаю. У них переважно й осідають гроші, отримані від продажу китайської продукції, виготовленої в усій країні.

Небезпеку соціального розшарування зазначав Світовий банк, який рекомендував уряду червоної імперії знизити темпи зростання економіки. Це мало стати наслідком збільшення зарплати малозабезпеченим, зростання податків і соціальних виплат. Про це ж говорять на верху владної піраміди в КНР. Якщо передостанній глава Піднебесної Цзян Цземінь віщав про те, що країна стала багатою, то основною пропагандистською лінією нинішнього

генсека ЦК КПК Ху Цзінтао стала турбота про побудову гармонійного суспільства. Проте жодна гармонія Китаю навіть не світить. І за нового «імператора» високе економічне зростання разом із курсом на створення соціального апартеїду залишилися без змін. Прірва між злиденними й надбагатими дедалі розширюється. І це зрозуміло: без організованого тиску з боку низів і контролю вільної преси товстосуми – номенклатурники, чиновники, підприємці – не ділитимуться доходами з тими, з кого вони вичавлюють сім потів, а потім ще й деруть три шкури, забираючи собі левову частку додаткової вартості. Причому у виснажливу неостахановську гонитву масово втягуються діти, душевнохворі, інваліди, а також жителі сучасного ГУЛАГу.

«Із свиней роблять сало, з людей – гроші». Це прислів'я можна застосувати до нинішньої КНР як, можливо, до жодної іншої країни. Йдеться не тільки про напівофіційну торгівлю органами страчених в'язнів, зокрема в'язнів совісті. Кілька років тому міжнародний скандал викликало хвилеподібне поширення СНІДу в Китаї. Масова закупівля в населення донорської крові та її подальший перепродаж держструктурами й спритними підприємцями велися з порушенням не тільки лікарських, а й елементарних гігієнічних норм. Оскільки загальний рівень медичної профілактики в Піднебесній украй низький, то зрозуміло, що подальший марш країною цього смертоносного вірусу відбувається досить швидкими темпами, які важко піддаються точній оцінці через облудність офіційної комуністичної статистики.

Поряд з усіма іншими «чудасіями», вже приблизно десять років у континентальному Китаї наявна перманентна екологічна криза. Виражається вона у постійному збільшенні кількості викидів у навколишнє середовище. Економічне зростання не супроводжується таким же бурхливим розвитком чистих технологій і природоохоронного законодавства. 2008 р. КНР вийшла на перше місце у світі за кількістю шкідливих викидів, обігнавши США. Коли зважити, що ВВП США в чотири рази більший за ВВП Китаю, то очевидна гучна неефективність, «бруд» китайської економіки. У результаті в КНР цілі райони відчувають гостру нестачу питної води, тому що безліч водойм забруднені й взагалі закриті. Захищаючись від піщаних бур і пилу, в деяких східних провінціях люди цілодобово змушені носити ватно-марлеві пов'язки. Через діяльність сусідів багато степів у Монголії за останні десять років перетворилися на пустелю.

Шкодять деякі особливості економічного розвитку КНР і природі інших країн. Китайські підприємці разом із чиновниками, безсоромно корумпуючи адміністрацію, прикордонників, митників і бізнесменів Росії, Індонезії, країн

Індокитаю, Африки й Латинської Америки, проводять там хижацьке вирубування лісів, безоглядно знищуючи зелені легені планети.

Поступово дедалі більше китайців усвідомлюють, що бодай часткове розв'язання всіх названих структурних, глибинних проблем неможливе без демократизації суспільства, створення прозорої економіки і принаймні напівпрозорої системи влади [13].

Із плюсами демократії чи, в найгіршому разі, освіченого авторитаризму постійно зіштовхуються мільйони пересічних китайських робітників, змушених поневірятися світом, зокрема й у Росії, сотні тисяч підприємців і торгових представників, які невтомно роз'їжджають всіма п'ятьма континентами. Не менше двадцяти тисяч дітей китайських номенклатурників (а це чимало й для КНР) навчаються в США, Канаді, країнах ЄС, Японії, Кореї.

А про свободу й власні права, оговтавшись від шоку бойні на площі Тяньаньмень, починає замислюватися й простий люд. 2005 р. в КНР було зафіксовано понад сто тисяч колективних протестів. Насамперед, обурення людей викликає свавілля й самодурство чинуш і сатрапчиків на місцях, порушення трудового законодавства, зокрема необґрунтовані звільнення, не виплата зарплат, випадки невідшкодування за втрату працездатності внаслідок виробничих травм. До демонстрацій призводять і несправедливі компенсації за відібране житло під час розселення старих кварталів. Поки що про висування загальнополітичних вимог не йдеться. Але кількість громадських протестів свідчить про сталу тенденцію до їх зростання. Колись протестувальники мають почати об'єднуватися.

А поки ще номенклатура гасить поліцейськими заходами спалахи опору, напівадміністративними методами справляється з іще не дуже розвиненою економікою й спритно, через власні пропагандистські установи й підкуп окремих культурних діячів західного світу, зокрема й журналістів, розповідає людству про «особливий шлях» і його успішність.

Народне господарство КНР уже тепер починає давати збої через нестачу нафти, газу, вугілля, сталі тощо. І це попри те, що в усьому світі китайці гарячково скуповують будь-яку сировину, аж до гнилих тополь у Європі.

До того ж не все в людському суспільстві детерміновано економікою. Після краху соціалістичного блоку світ ясніше, ніж раніше, усвідомлює: тоталітаризм – це не альтернатива розвитку цивілізації, а глухий кут. І що раніше цей лад зміниться в тій чи іншій країні, то більше в неї шансів на хоч якесь пристойне життя після летаргічного сну, викликаного наявністю аж ніяк не всевидючої, а влади всепридушуючої.

Вже нині у КНР діють, хоча й з обмеженнями, міжнародні природоохоронні й правозахисні організації, а також численні західні фонди гуманітарної спрямованості. Всі вони працюють на звільнення країни поступово, але наполегливо, помалу, безкровним шляхом.

Великою проблемою в КНР є безробіття, як наслідок економічного розвитку, реформ і демографічної ситуації. Мета проведеної політики на ринку праці – не скоротити безробіття до мінімуму, а обмежити його в рамках, що допускає суспільство. Система виплати допомоги по безробіттю почала діяти з 1986 р. Наприкінці 1995 р. до неї були включені 500 000 підприємств і біля 50 млн. працівників. Як правило, це підприємства держсектора. Існуюча система діє для обмеженого кола осіб, пропонує мінімальну допомогу і не призначена для того, щоб витримати тиск безробіття у великих масштабах.

Основна увага приділяється регулюванню політики зайнятості і реорганізації системи працевлаштування в країні. Для цього передбачається посилено розвивати третю сферу економіки – сферу послуг, як найбільш трудомістку, стимулювати експорт у трудомістських галузях, здійснювати політику урбанізації по-китайськи, тобто за рахунок розвитку й індустріалізації малих і середніх міст, створення нових малих міст з тим, щоб направити в них основний потік надлишкової сільської робочої сили, стимулювати створення нових робочих місць у приватному і колективному секторах за рахунок створення рівних можливостей для капіталізації, розвитку середнього і дрібного сімейного бізнесу.

Для зменшення пропозицій по працевлаштуванню урядом КНР прийняте рішення про скорочення 6-денного робочого тижня до 5,5-денного. Вчені Китаю пропонують також збільшити час навчання працівників та службовців без відриву від виробництва, поступово знижувати зайнятість жінок, ввести на підприємствах систему оплачуваних відпусток.

Звільнення на пенсію рекомендується як один із найменш хворобливих засобів позбутися надлишкових працівників і омолодження трудових колективів. У 1991 р. кількість пенсіонерів складала 18,33 млн. чоловік, у 1994 р. – 23 млн., у 2000 р. – 40 млн., у 2008 р. – більше 80 млн. чоловік. Очікується, що число китайців, старших за 60 років, зросте зі 180 млн. сьогодні до майже 390 млн. у 2035 році – і становитиме майже чверть від усіх пенсіонерів світу.

Сімейна взаємодопомога традиційна в сучасному Китаї. При очевидній недостатності соціальної захищеності сімей, відсутність системи засобів надійного соціального захисту спонукає владу заохочувати сімейну взаємодопомогу. Тим часом, відношення в сім'ях далекі від ідеалу, що диктуються нормами конфуціанства. У китайській пресі зростає кількість

повідомлень про позови по утриманню людей похилого віку. Змінюється структура сім'ї: вона стає меншою, старі втрачають ту повагу і турботу, що мали раніш. Бурхливий розвиток міського життя підвищило цінність власності, що утримується главою сім'ї, але в той же час знизилася матеріальна основа його влади. Молодь, володіючи самостійним заробітком, може вести більш різноманітне життя. Розвиток матеріальних чинників у міському житті призводить до поступової заміни традиційної поваги до людей похилого віку відношеннями, заснованими на співвідношенні сил. Основний тягар турботи про цих людей лягає на середнє покоління, зокрема, жінок. Але, розриваючись між роботою і сім'єю, перевагу вони віддають вихованню дітей, а не турботі про людей похилого віку. Поширення сімей з однією дитиною призвело до нового розподілу прав у сім'ї на користь молодого покоління. Молоді члени сім'ї ставляться до старших із меншою повагою, що ще більше загострює кризу традицій. Положення ускладнюється швидким старінням населення КНР. У сучасного старшого покоління ще є декілька дітей, на яких можна покластися. Проте, років через 20, сьогоднішні єдині діти не будуть підтримувати два попередніх покоління. Сім'я, як традиційна форма соціальної підтримки розвалюється. Стрімке зростання частки людей похилого віку (по оцінках, кількість людей у віці 60 років і більше до 2020 р. перевищить 400 млн. чоловік), що відбувається внаслідок політики планування сім'ї і підвищення рівня життя, висуває нові вимоги до системи соціального страхування Китаю.

Є три основних напрямки, за якими починає розвиватися *система соціального страхування в Китаї*. Перший – створення страхових пенсійних фондів у містах за рахунок внесків держави (для адміністративних працівників), підприємств і самих робітників та службовців. При цьому, поряд із пенсійними фондами, утворюються особисті рахунки робітників. Другий – створення єдиних фондів страхування по безробіттю. І третій – розширення соціальної бази страхування в містах, включення в систему страхування сільських підприємств плюс ефективний розподіл пенсійних фондів і внесків [3].

Істотним для фінансування пенсійних фондів стало положення про те, що всі робітники держсектора (із довічною зайнятістю і працею за контрактом) і міського колективного сектора, що входять у систему страхування по старості, стали сплачувати страховий внесок нарівні із підприємствами. Практично у всіх нових регіональних схемах пенсійного забезпечення використовується накопичувальний принцип. Ілюстрацією може служити пенсійна система в Шанхаї. Вона централізована. Очолює її виконавчий орган – муніципальна комісія із соціального страхування, їй підпорядковуються

районні центри соціального страхування. Джерелом фінансування пенсійних витрат, як вказувалося вище, є підприємства, службовці і робітники. Система включає працівників - громадян КНР – державних, колективних, приватних і спільних підприємств. Внески підприємств і працюючих надходять на депозитні рахунки районних центрів соціального страхування. Всі нові підприємства повинні бути зареєстровані в центрах і зробити свій внесок наприкінці першого місяця діяльності. Підприємства щомісяця відраховують у загальний фонд 9,5 відсотка фонду заробітної плати. Особисті пенсійні фонди працівників накопичуються до моменту їхнього виходу на пенсію. Вони складаються з таких джерел: робітники вносять 3 відсотки середньомісячної заробітної плати за попередній рік, підприємство вносить 8 відсотків місячної заробітної плати робітника і 5 відсотків середньомісячної зарплати по Шанхаю, пенсійний фонд перераховує відсотки на зроблені їм капіталовкладення.

На центральному рівні за соціальне забезпечення відповідають численні міністерства і відомства. Наприклад, Міністерство праці відповідає за соціальне страхування в містах і районах, Міністерство кадрів відповідає за страхування працівників шкіл, університетів, дослідницьких інститутів, страхування по старості кадрових робітників проводить Народна страхова компанія Китаю. Крім того, всі галузі створюють свої фонди соціального страхування. При наявності централізованої регіональної системи соціального страхування під юрисдикцією регіонального уряду міністерства втрачають свій вплив. Інтереси центрального і регіонального урядів можуть не співпадати, що призводить до конфліктів [4].

У ході реформи соціальне страхування виводиться із сфери діяльності підприємств і стає самостійною програмою в роботі місцевих урядів. Для упорядкування загальнонаціональної системи соціального страхування закономірним було б створення відповідного центрального органа, що координує цю програму.

Значним кроком вперед, на шляху до створення централізованої і стандартизованої системи стало включення в схему соціального страхування не тільки працівників держсектора, але і китайського персоналу іноземних і спільних підприємств, робітників колективного сектора в містах і в сільській місцевості.

Агентства соціального страхування (Шехуй Баочжанцзюй) на провінційному і муніципальному рівнях, центри соціального страхування (Шехуй Баочжанчжань) у сільській місцевості мають законні засоби тиску на підприємства, що не сплачують внески (публікація в місцевих газетах списків неплатників, звертання до суду). Проте, на практиці розмір внесків соціального

страхування, так само як і податків, – результат переговорів із місцевою бюрократією. Наприклад, у провінціях Цзянсу і Цзянси під час проведення експериментів по створенню системи соціального страхування в 1995 р. із збиткових державних підприємств відраховували мінімальний внесок для того, щоб зменшити їхні фінансові труднощі. Фактично фінансування фондів соціального страхування залежить від прибуткових підприємств – підприємств за участю іноземного капіталу і колективного сектору сільської місцевості.

Існування регіональних пенсійних схем сприяє посиленню соціальної нерівності між провінціями. Фінансування соціальних програм не проблематично в таких регіонах, як Чжецзян або Цзянсу, де частка держсектора невисока. У тих же регіонах, де переважає держсектор, робітники знаходяться в нерівному положенні стосовно інших регіонів не тільки по оплаті праці, але і по розміру пенсій і соціальному захисту.

Сформована в КНР система привілеїв і матеріальних переваг призвела до компартименталізації соціального статусу, появи кастової свідомості у людей, що належать до різних соціальних категорій: городяни, селяни, ганьбу, робітники (серед них – постійні, контрактні, тимчасові, робітники колективних підприємств, робітники-селяни і т. ін.).

У ході економічної модернізації країни повинний відбутися поступовий перехід від жорсткого регулювання соціальної і територіальної міграції до формування загальнонаціонального ринку праці. Для того, щоб у разі потреби забезпечити перелив робочої сили з держпідприємств в колективні і приватні, направити кваліфіковані кадри з півдня на північ і захід, в умовах реформи необхідно поєднати адміністративні заходи з певними соціальними гарантіями.

Значна частина населення Китаю, як і інших країн Східної і Південно-Східної Азії, не включена в систему соціального забезпечення. Сьогодні дійсно мобільною робочою силою стали робітники-мігранти. Колишні селяни, що відправлялися на заробітки в міста, живуть там нелегально або напівлегально. Приїхавши у місто, не повертаються назад. Вони не охоплені системою соціальних гарантій. І саме ця категорія робітників нещадно експлуатується. На підприємствах за участю іноземного капіталу стало звичайною практикою часто наймати нових робітників, що дає змогу не сплачувати за них внески у фонди соціального страхування. Колишніми селянами управляють із безжалісною ефективністю. Ці люди не включені в систему соціального контролю і соціальної взаємодопомоги, складають серйозну загрозу соціальній стабільності, особливо у великих містах. Система соціального забезпечення створюється державою. Саме небезпечно для такої системи – не високі або низькі витрати на її функціонування, а її штучний характер. Соціальне

забезпечення повинно чітко відповідати традиціям, національній психології і економічному стану країни. У Східній Азії швидкість економічних перетворень настільки велика, що диспропорція розвитку економічної і соціальної сфер набуває загрозливого характеру. Проте, в цілому, держава намагається тримати ситуацію під контролем, а соціальне забезпечення є одним із дієвих регуляторів.

10. 2. Педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї

Витоки і корені китайської системи освіти і виховання, зокрема родинного, слід шукати в глибокій давнині. Саме тоді теоретично оформились усі ті парадигми, принципи, форми, методи і засоби родинного виховання, які панували в Китаї до недавніх часів і значною мірою визначають його і понині [2].

Винятковий вплив на формування китайської педагогіки мала діяльність Конфуція (Кун Цзи, 551-479 до н. е.), котрий узагальнив досвід виховання і освіти Давнього Китаю і створив етико-політичне вчення, яке пізніше лягло в основу всієї системи не тільки виховання, а і життєдіяльності китайського суспільства аж до початку ХХ ст. Китайські дослідники вважають, що саме Конфуцій вперше почав впроваджувати в життя ідею загальної освіти, всебічного розвитку особистості з урахуванням індивідуальних особливостей учнів. Він заохочував самостійну роботу учнів і закликав їх до морального самовдосконалення. Серед моральних характеристик людини він виділяв повагу до волі Неба, правителя, мудрих людей. Учення Конфуція ґрунтувалося на традиціях, які втілювалися у понятті «лі». Це не тільки правила гречності, але і ритуал, що відбивав культурні традиції народу, уявлення про добро і зло.

З повагою до традиції пов'язана шана тих, хто її передає, а саме старших і, насамперед, батьків. Оскільки держава розглядалась як велика сім'я, слухняність повинна була знайти собі місце і у відносинах між правителем і підданими: той, хто в сім'ї слухає батька, в державі підкоряється правителю. З огляду на це в конфуціанській педагогіці соціальна функція виховання і освіти виходила на перший план [2].

Доцільно звернути увагу на те, що згідно з конфуціанською педагогікою, виховання в дусі народних традицій передбачає дотримання певних умов та вимог. Установлено, що до таких вимог належать: власне природа (від природи дитина одержує живильну силу, життєву енергію); терплячість вихованця; здатність доводити до кінця заплановану роботу; цілеспрямованість, прагнення до виконання запланованого незалежно від обставин; виховання у дітей необхідних умінь, звички до трудової діяльності і навичок завжди акуратно,

вправно виконувати будь-яку роботу; розуміння дитиною важливості цієї роботи.

Усі форми родинного виховання в Китаї впродовж його історії реалізувалися певними методами, які формували суспільну поведінку дитини. Серед них народна педагогіка Китаю виділяє, насамперед, уклад життя та діяльності дітей, неухильне дотримання режиму праці та відпочинку. Серед засобів виховання велика роль відводилася іграм, які були імітацією ритуалів, звичок і традицій, а також системі стимулюючих методів, серед яких особливе місце посідала педагогічна вимога, суспільна думка, напучування, заборона, застереження, заохочення і покарання. Виважено підходить китайська педагогіка до застосування заохочень і покарань. Покарання найчастіше застосовувались у вигляді зауваження, осуду, обмеження окремих прав дитини та ін. [2].

Зміст родинного виховання китайців охоплює фізичний та інтелектуальний розвиток дитини, засвоєння нею моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між людьми, розвиток творчої, працелюбної особистості, передачу їй практичних умінь і навичок, формування естетичних смаків, активної життєвої позиції, високої політичної культури, виховання почуття патріотизму, правильного розуміння громадянського обов'язку, підготовку до сімейного життя. Ці завдання співзвучні із загальноприйнятими у педагогічній науці. Але водночас вони мають на собі відбиток матеріальної і духовної культури китайського народу, пов'язані з особливостями формування самобутнього китайського характеру, головними рисами якого є практичність, діловитість, працьовитість, величезна енергія, сильна воля і практичний розум, любов до своєї Батьківщини, законслухняність, стабільність, консерватизм, мовчазність і стриманість у почуттях.

Отже, якщо в Європі родинна педагогіка є надбанням наукової думки Нового часу, то система уявлень китайців про зміст, засоби, форми родинного виховання сформувалася ще у VI ст. до н.е. Ці уявлення загалом співпадають з загальнолюдськими, але також мають свої специфічні, притаманні лише китайцям, риси.

Конфуціанство несло людям здорові моральні принципи: відданість своєму народові і сім'ї, поблажливість, повагу до батьків, до старших, великодушність, справедливість тощо. Культ предків і норми «сяо» сприяли розквіту сім'ї і клану. Інтересам сім'ї надавалось більшого значення, ніж окремій особі, яка розглядалась лише в контексті сім'ї. Колективізм, породжений типом поземельних відносин, у поєднанні з ідеологією Конфуція, привів до розквіту великої патріархальної сім'ї. Виникав могутній клан

родичів, які міцно трималися один одного й іноді могли утворювати ціле село.

Розроблений конфуціанцями принцип «лі» передбачав дотримання порядку, який встановили давні, регламентував поведінку людини в суспільстві, в сім'ї, стверджував владу вищих над нижчими, старших над молодшими як вічний і природний закон. Виховання було направлене на формування звички до покори. Переслідувались будь-які форми агресивної поведінки.

Жінка традиційно займала найнижчу сходинку в китайській сімейній ієрархії. Відповідно до цього у традиційному Китаї системи виховання хлопчиків і дівчаток дуже різнилися. Хлопчиків змалку виховували як робітників, навіть їх дитяча гра мала характер виробничої підготовки. До дівчат завжди ставились значно гірше, прививали їм рабську покірність і смирення, які згодом втілювалися у «три правила підкорення»: вдома коритися батькові, в шлюбі – чоловікові, у вдівстві – синові, та «чотири правила доброчесності»: старанність у праці, подружня вірність, повага до старших (насамперед до родичів чоловіка), скромність у поведінці [2].

Соціально-політичні процеси, які мали місце в Китаї впродовж ХХ ст., суттєво вплинули на сім'ю, її характер і функції. Починаючи з революції 1911 р., вся система життя китайців сприяла ліквідації і спрощенню традицій. Однак з часом, особливо в роки «культурної революції» (1966-1976 рр.), уряд почав застосовувати для здійснення цієї мети адміністративно-директивні методи. Організатори комун намагались залучити народ до нових форм трудових відносин, суспільного життя, побуту, сім'ї, моралі. Вважалось, що коммуна з часом стане універсальним виробничим і побутовим осередком існування кожної людини, усі інші суспільні і особисті форми відносин, у т.ч. сім'я, будуть зруйновані, а особисті стосунки – контролюватися державою.

Зараз держава намагається укріпити традиційні сімейні цінності, що відбивається в законодавстві країни. Зокрема, з 2000 р. уряд Китаю почав впроваджувати програми з вивчення, збереження і розвитку національних традицій (національна програма «Пізнаємо себе – пізнаємо світ»; «Мешканці басейну Жовтої ріки» – проект Загальнокитайського Фонду Розвитку Дітей та Молоді). Головна увага в них приділяється вивченню моральних та етичних норм конфуціанської моралі. Втім, молодь віддає пріоритет кар'єрі, високій платні, західним цінностям. Владу батьків над дітьми підриває і відсутність майна у старшого покоління. Структура китайської сім'ї трансформується від традиційної форми до нуклеарної, що також змінює відносини між членами сім'ї.

Сучасна китайська родина є багатофункціональною соціальною одиницею.

Її головними функціями є репродуктивна, економічна, комунікативна, рекреативна і виховна, які доповнюють одна одну. Головною завжди була і залишається функція виховання підростаючого покоління. У ній знаходять своє відображення і виявляють свій вплив усі інші функції [2].

Варто також підкреслити, що нині родинне виховання дітей у Китаї переживає скрутні часи. Традиційна система виховання була практично повністю знищена у ХХ ст., а нова ще не встигла скластися. Тільки в останні роки в китайській пресі почали з'являтися окремі публікації, які порушують питання про родинне виховання дітей.

Виховання у дитини любові і поваги до праці споконвіку вважалося у Китаї основним обов'язком родини. Діти з раннього віку допомагали батькам вести домашнє господарство, набуваючи професійного досвіду та навичок. У сім'ях, що належали до середніх верств населення, хлопчики з 14-15-ти рр. залучалися до трудової діяльності. Дівчатка, крім того, доглядали молодших. Китайська народна педагогіка завжди наголошувала, що праця повинна бути творчою, цікавою і посилюююю. Але у бідних сім'ях вона часто була обтяжливою. Важкі умови життя вимагали від батьків залучати дітей до праці уже з 7-8 рр. [2].

Трудове виховання узгоджувалось з основними принципами народної і наукової педагогіки Китаю, зокрема, принципами природовідповідності, тобто узгодженості виховного впливу праці з індивідуальними, віковими особливостями і статтю дитини; гуманізму і поваги до особистості; гармонійного розвитку особистості, тобто поєднання трудової підготовки дітей із вирішенням завдань їх розумового, естетичного, морального, фізичного розвитку.

Трудове і фізичне виховання дитини китайці завжди ставили на перший план. Піклування про здоров'я і нормальний фізичний стан дитини, виховання стійкості, витривалості були предметом постійної уваги батьків. Умови, в яких перебував Китай протягом тривалого часу, вимагали досконалої військово-фізичної підготовки чоловічого населення. У стародавніх китайців з раннього віку діти звикали володіти зброєю, опановували військово мистецтво. Вважалося, що домашнє фізичне виховання важливіше, ніж те, яке пізніше може дати школа. Сьогодні в Китаї досягнення у спорті є обов'язковою вимогою при вступі чи зміні місця роботи (це стосується і приватних структур).

Важливе місце в традиційному родинному вихованні Китаю завжди посідало морально-етичне виховання. Сім'я в Китаї охоплює від 30 до 150 родичів. У країні є дуже бідні люди, але вони впевнені, що сім'я їм завжди допоможе. Завдяки інституту сім'ї відчувають себе захищеними і пенсіонери, бо

в Китаї слабка система пенсійного забезпечення і медичного страхування. Характерною рисою морального виховання в китайській родині є довіра. За дитиною ніколи не стежать, щоб впіймати на місці порушення. Як наслідок, діти виростають впевненими у собі, відповідальними, вміють розрізняти добро і зло, покладатися на власні сили [2].

Особлива увага у китайській сім'ї приділялася розумовому вихованню дітей, яке містить у собі багато цінного і своєрідного: тут діти навчаються самостійно і творчо оволодівати знаннями, – у цьому вона контрастує з китайськими школами, які, як вважається, не дають глибоких знань і спрямоване лише на механічне зазубрювання матеріалів підручника.

Доцільно звернути увагу й на те, що всі види виховання органічно пов'язувались з естетичним вихованням. Батьки завжди, зокрема власним прикладом, намагалися прищепити любов до прекрасного – до природи, мистецтва, самої людини. Хлопчиків і дівчаток навчали гарних манер, мистецтва спілкування, виховували естетичні смаки. Діти допомагали батькам оформляти будинок, опановували мистецтво танцю, співу, музики. Також варто згадати і про екологічне виховання, якому у китайській етнопедагогіці завжди надавалось великого значення. Природодоцільність виховання з найдавніших часів була центром китайської народної педагогіки. Народ вчив молоде покоління жити в гармонії з природою, любити її, орієнтуватися в оточуючому середовищі, знати прикмети погоди, звички тварин і птахів.

Зміни, які відбулися в китайській сім'ї за останні десятиріччя, в цілому позитивно вплинули на характер родинного виховання. Втім, є й негативи. Як зазначають китайські і зарубіжні психологи, китайські діти молодше 15 – це стовідсоткові «маленькі імператори», які дуже добре розуміють, що в сім'ї завжди знайдеться людина, котра швиденько виконає будь-яке їхнє прохання, які дуже рано зрозуміли значення грошей, але не знають, як вони заробляються. Відсутність молодших братів і сестер (наслідок «планування сім'ї») переконує дитину в тому, що вона – центр світу [2].

Китайська традиційна система освіти була сформована ще до початку династії Хань (III ст. до н.е.) і у майже недоторканому вигляді збереглася до середини XIX ст., а потім з незначними змінами (поява приватних шкіл при католицьких церквах та навчальних закладів для жінок) проіснувала до 30-х рр. XX ст. Далі її розвиток пішов шляхом (нерідко механічного) запозичення європейських (британської та французької), а згодом – і радянської систем, при цьому чимало надбань китайської класичної школи було втрачено. Система освіти стала надто бюрократичною і складною. Батьки розділяли виховання дітей з величезною армією інших соціальних інститутів. За Законом про освіту

1944 р. діти фактично ставали власністю нації. Це привело до зниження батьківської відповідальності за наслідки виховання [2].

У 50-х рр. ХХ ст. освіта стала важливим чинником прискорення економічного зростання держави. З огляду на це, у 60-90-х рр. минулого століття організація взаємодії сім'ї та школи у справі виховання і освіти поступово набувала сучасного вигляду. Участь батьків у шкільному навчанні і вихованні була визнана необхідною для забезпечення дітей належними навичками і вміннями. Було усвідомлено, що процес виховання особистості може бути сповна реалізований лише в системі спільної дії всіх суб'єктів виховного процесу. Як наслідок, намітилася тенденція до включення сім'ї у складну систему шкільного життя. Акцент змістився на розширення та реальне здійснення батьківських прав, а не на подальше нав'язування обов'язків. Сьогодні китайська школа і сім'я переглядають свої стосунки і намагаються наповнити їх новим змістом.

10.3. Особливості освіти та виховання в Китаї

У Стародавньому Китаї перші навчальні заклади з'явилися на початку періоду Шань-Інь (1766 р. до н.е.). З часом у країні виник нечуваний культ письменності, ієрогліфа, культ конфуціанських освічених моралістів – начотчиків, вчених – чиновників, які вміють читати, розуміти і тлумачити мудрість священних книг, прошарок письменних інтелектуалів, які зосередили в своїх руках монополію на знання, освіту й управління, зайнявши в Китаї місце, яке в інших суспільствах посідало дворянство, духовенство, бюрократія – разом узяті.

Досконале знання стародавніх текстів, вміння вільно оперувати висловлюваннями мудреців і як взірць вміння писати твори, в яких вільно викладалась і коментувалась мудрість стародавніх – такою була програма навчання в китайській школі: державній та приватній. Протягом тисячоліть саме це вважалося у Китаї наукою.

У сфері освіти в Китаї змогли поєднатися традиції і звичаї з інноваціями і прогресом сучасного світу. За останні сто років система виховання та освіти в Китаї пережила чимало трансформацій під впливом соціально-політичних змін в країні. До початку ХХ ст. конфуціанство було офіційною, панівною ідеологією. Після студентського повстання 4 травня 1919 р. конфуціанство було оголошене пережитком минулого. Прийшовши до влади, Мао Цзедун забороняє його повністю, на всіх рівнях і в усіх сферах життя. Під шаленим тиском нової ідеології опинились не тільки школи й дошкільні заклади, а й

виховання в сім'ї. Від батьків вимагалось не тільки роз'яснювати дітям «утопічність і шкідливість старих традицій», а й рішуче боротись з їх носіями.

Китай – одне з перших вогнищ людської цивілізації, але проблеми успадкованої від минулого малописьменності отримали своє вирішення лише у другій половині ХХ ст. Тому в структурі освіти вражає перевага початкових шкіл над усіма іншими рівнями та видами освіти, а вища школа у сучасному варіанті фактично є зовсім молодою. Другою за вагою особливістю є величезне значення і поширеність усіх форм навчання дорослих, серед яких лишається високий відсоток неписьменних. Управління в руках Державної комісії з освіти, яка виконує роль Міносвіти.

Дошкільні заклади розвинуті недостатньо. Обов'язкове навчання розпочинається з 6 років і охоплює у початковій 6-класній школі (ПШ) майже 100% дітей. Середня школа поділяється на молодшу (СШ-1) і старшу (СШ-2), а повна освіта цього рівня передбачає 12 років навчання. Закон 1986 р. проголосив обов'язковою освіту в ПШ і СШ-1. Кількість учнів у системі обов'язкової освіти невпинно зростає: 165 млн. у 1993 р.; 171 млн. у 1994 р.; 180 млн. у 1995 р.; майже 200 млн. у 2005 р.

Вища освіта у 2000 р. була представлена 1200 закладами, де навчалося 2,25 млн. студентів. У це число входили класичні багатoproфільні університети, політехнічні і спеціалізовані інститути (медичні, аграрні, іноземних мов тощо) і педагогічні технікуми та училища (коледжі).

Незаперечним фактом є також і те, що саме за 50 років з часу утворення Китайської Народної Республіки, і особливо за останні 20 років здійснення в Китаї політики реформ, у сфері освіти було досягнуто значних успіхів. Головною причиною цих успіхів є увага і підтримка освіти з боку держави. Нині китайський громадянин в середньому здобуває освіту приблизно протягом 8 років. Чисельність освіченого населення становить 340 млн. осіб. На кінець 2010 р. в КНР працювало більше 1600 навчальних закладів усіх ступенів і категорій, серед них 860 тис. звичайних і понад 730 тис. вищих навчальних закладів. Учні та студентів налічувалося понад 250 млн. осіб. У навчальних закладах усього було зайнято 16 млн. викладачів, робочих і службовців, з них 13 млн. – викладачі. І, попри складність китайської мови, використання елементів одного ієрогліфа для позначення різних понять, а також багато чисельність населення Китайської республіки, китайський уряд завжди приділяв велику увагу загальній і обов'язковій освіті, а також роботі із ліквідації неписьменності серед молоді. І зараз, певне, не кожен китайський юнак або дівчина знають про те, що до 1949 р. понад 80% населення в старому Китаї було неписьменним. Чого вже давно не скажеш про сучасних жителів КНР, які приїжджають до України і з успіхом

вивчають не тільки державну мову екзотичної для себе країни, але й здобувають авторитет у різноманітних сферах діяльності нарівні з місцевими жителями. У школі та ВНЗ навчання і виховання вкрай політизувалось. З наростанням «культурної революції» ці тенденції посилювались [3].

Система освіти у навчальних закладах Китайської Народної Республіки включає дошкільну освіту, початкову школу, неповну середню школу, повну середню школу, університет, аспірантуру. Відповідно до цієї градації, вік учнів і терміни навчання такі: дитячі садки набирають дітей дошкільного віку від 3-х років і готують їх три роки. Початкова школа і неповна середня школа зараз паралельно практикують навчальну систему «6.3», «5.4» і «9 років підряд» (у більшості районів поширена, в основному, система «6.3»). Тому термін навчання у початковій школі – 6-5 років, у неповній середній школі – 3-4 роки; вік тих, що вступають до початкової школи – 6-7 років, а до неповної середньої школи – 12-13 років [13].

День знань у Китаї відзначають відповідно до світової традиції – 1 вересня: саме в цей час всі школярі і студенти країни починають свій новий етап у опануванні життєвих істин і освоєнні наук. При цьому вони мають тривалі зимові канікули – з кінця грудня і майже до початку лютого. Для іноземців же цілий рік проводяться мовні курси, розраховані на різні терміни – від 1 місяця до 1 року. Отже, якщо ви вирішили здобути освіту в Китаї, за умови особистої посидючості і здібностей, можна оволодіти знаннями на мові країни.

Під час вступу кожен університет висуває свої вимоги: для того, щоб бути прийнятним у вищій навчальній заклад і одержати ступінь «бакалавра», необхідно бути не старшим за 25 років і мати атестат про середню освіту. Для вступу на мовні курси жодних особливих вимог не висувається. А мовній підготовці у китайській системі освіти приділяється чимало уваги, адже гідний рівень знання китайської мови необхідний для всіх мовних програм. Але, якщо ж ви вирішили вступити на мовний курс зі «слабким» знанням мови, особливо хвилюватися не варто – вас запишуть до групи відповідного рівня.

Воістину прекрасною китайською традицією, яка заслуговує на наслідування з боку інших держав, є пошана до вчителя. Не дарма великих людей китайського світу називали словом «дзи» – вчитель, яке викликає зворушення і захоплення. Діючи згідно з цим давнім звичаєм, китайський уряд приділяє також серйозну увагу підвищенню соціального статусу вчителя, а в 1995 р. в КНР було запроваджено свято вчителя, яке відзначається 10 вересня. Ця дата стала в Китаї першою, присвяченою людям певної професії. Для китайців є цілком природним, що така першість належить саме людям сфери освіти.

Своєрідним парадоксом сучасного Китаю є те, що питання освіти і виховання практично повністю перекладені на плечі освітніх закладів – дитячих садків, шкіл, університетів, а також виробничих колективів. І пояснюється це тим, що за часи маоїзму традиційна система родинного виховання була значно ослаблена, а подекуди – і знищена, а нова ще не встигла скластися.

Втім, якість виховної діяльності навчальних закладів також викликає сумніви. Хоча в кожній школі, університеті й т. ін. є посада «вихователя», як правило, основними його завданнями є ідеологічне спрямування студентів, перевірка відвідування ними занять, ознайомлення студентів і учнів з новинами політики і економіки. До того ж роль вихователя в школах, зазвичай, виконують вчителі-предметники, в коло обов'язків яких входить «стежити за емоційним і фізичним станом учнів, проводити необхідну роз'яснювальну роботу, результатом якої є правильне сприйняття учнями подій в країні, суспільстві і за кордоном, не відмовляти в посильній допомозі учням, якщо вони звертаються з питаннями особистісного характеру, припиняти будь-які вимисли і висловлювання учнів, якщо вони суперечать офіційній доктрині КНР і курсу КПК», – так приписує Інструкція державного Комітету освіти КНР від 3 вересня 1999 р. для державних навчальних закладів молодшого, середнього і вищого рівнів.

Таким чином, китайці мають самобутню та оригінальну систему освіти та виховання, вдосконалену і перевірену багатолітнім досвідом. Творче осмислення і запровадження форм, методів, принципів виховання та освіти китайців може стати важливим чинником подальшого вдосконалення всієї системи виховання і освіти у нашій державі в період її національного відродження і розбудови.

10.4. Соціальний захист населення: досвід Японії

Професор Токійського університету Масанао Такеда окреслює національну ідею японців наступним чином: «Загальні почуття, загальне виховання, загальне життя!» Ці слова були девізом об'єднання післявоєнної Японії, коли середній віковий потенціал чоловіків складав 24 роки, жінок – 38 років. Зараз же, ці показники – 76 і 82 роки. Таким чином, Японія стала однією з перших країн у світі за тривалістю життя.

Причини цього полягають у наступному. Державна Конституція Японії, що забороняє ведення війни і утримання регулярної армії, дала можливість зберегти мир протягом більш ніж 60-річного періоду. Завдяки антимілітаристському народному рухові, досягнуті успіхи у відродженні і розвитку економіки шляхом скорочення військових витрат однозначні. Багато

зусиль було докладено до забезпечення і розвитку суспільно-технічного фундаменту, благоустрою і поліпшення здоров'я народу. Зроблено також багато для закріплення у свідомості людей понять про здоровий спосіб життя, про підготовку спеціалістів у галузі медицини і охорони здоров'я шляхом підвищення рівня освіти. Був досягнутий відчутний результат у зниженні проценту смертності дітей, особливо новонароджених (на одну тисячу новонароджених всього 4 випадки смерті) та ін. [1].

Японія пізніше за західні країни вступила до демократичного шляху розвитку, і, відповідно, система соціального захисту населення в даній країні довгий час була не на належному рівні. Люди розраховували в більшості випадків на грошову допомогу родичів, сусідів, приватних підприємств, а не фінансову підтримку держави. Тоді законів в соціальній сфері практично не було.

Демократичні реформи, які почали здійснюватися в Японії, були спрямовані на посилення соціального забезпечення населення. Саме в даний період були розроблені його принципи і відповідна юридична база. Концепція соціального забезпечення гарантувала мінімальний рівень і стабільне життя для всіх членів суспільства. Таке життя досягається сумісними діями держави і приватного підприємництва при координації міністерства охорони здоров'я і соціального забезпечення, як представників уряду.

Велике значення надається підтримці рівноваги між витратами суспільства і кожної людини для того, щоб населення отримувало соціальну допомогу, яка б була пропорційною з середнім заробітком працівника, але не була більшою за неї.

Хоч в соціальній сфері сьогодні Японія має ще багато проблем, проте японці відчувають себе досить соціально захищеними. Безробіття, значна кількість біженців з колишніх колоній, значне число сиріт і жертв війни, масові банкрутства фірм, особливо у військовій промисловості привели до зниження рівня життя більшості населення. Катастрофічний стан країни після Другої світової війни вимагав невідкладного прийняття законів щодо соціального забезпечення, а саме: закону про національну допомогу потребуючим, закону про добробут дітей, закону про забезпечення непрацездатних, закону про профспілки, закону про трудові стандарти, страхування після безробіття, страхування найнятих робітників. Прийняття цих нормативних актів гарантувало працівникам мінімальні умови життя.

У 80-х рр. стійкий економічний стан Японії забезпечив початок реформування всієї системи соціального забезпечення країни. Необхідність таких змін була зумовлена через низку демографічних причин: старінням

населення і виходом жінок на ринок праці. Пов'язаний такий процес з різким збільшенням тривалості життя і великим зниженням народжуваності дітей. Такі демографічні процеси змусили змінювати систему соціального забезпечення в напрямку збільшення додаткових коштів для виплат особам похилого віку і створення гідних умов життя, для тих з них, хто проживає окремо від своїх дітей, як наслідок процесу зміни внутрішніх сімейних відносин.

Реформуючи систему соціального захисту, уряд уніфікував різні форми страхування здоров'я і пенсійного забезпечення, з метою створення приблизно однакових життєвих умов для різних категорій населення Японії. Найбільша увага була приділена особам похилого віку і дітям.

Проблему збільшення кількості людей літнього віку і бажання цієї категорії найнятих робітників продовжувати працювати частково було вирішено шляхом стабілізації найму для таких осіб. Більше того, на державному рівні розроблено програму вдосконалення системи соціального захисту і забезпечення гідних умов життя людей похилого віку. Як результат таких державних дій, особи похилого віку не тільки отримали додатковий заробіток, а й залишились в системі звичних для себе соціальних зв'язків. Для людей, яким стало необхідно змінити свою професію у зв'язку з віком, створили спеціальні центри перепідготовки. Багато літніх людей після перекваліфікації знаходять роботу на малих підприємствах, сфері громадського харчування, роздрібній торгівлі, в ремонтних майстернях.

У Японії в 90-х рр. уряд прийняв стратегію *покращення медичного забезпечення і підвищення добробуту людей похилого віку*, так званий «золотий план», який розрахований на 10 років. Дана стратегія направлена на створення системи обслуговування громадян цього віку як вдома, так і на будівництво будинків-пансіонатів з повним комплексом соціальних послуг. Перед виборами в палату представників в жовтні 1996 р. до програми всіх політичних партій увійшло прийняття закону про обслуговування пристарілих людей вдома. Органи місцевого самоврядування, які включені у виконання «золотого плану», розробили конкретні програми на місцях. Також «золотий план» був розширений і доповнений шляхом збільшення кількості послуг, які б надавалися літнім людям, його було названо «Новим золотим планом».

При міністерстві охорони здоров'я та соціального забезпечення для створення відповідної юридичної бази був утворений Дослідницький центр вироблення комплексної системи надання допомоги особам старшого віку.

Наступним елементом системи соціального захисту в Японії є *захист дитинства і створення належних умов для підвищення народжуваності*. Низький рівень народжуваності мав багато причин, серед яких бажання

багатьох японських жінок здобути вищу освіту, відкласти створення сім'ї на пізніший термін, кар'єрного росту в роботі, а не лише підвищення свого матеріального рівня. Ось чому необхідною для вирішення стала соціальна проблема щодо забезпечення жінці умов, що б дозволяли їй народжувати і виховувати дітей, не залишаючи роботи.

Закон щодо забезпечення рівних можливостей найму для чоловіків і жінок формально створив юридичну базу для вирішення цього питання і покращення соціального захисту жінок. У 1991 р. був прийнятий закон про відпустки по догляду за дітьми, в якому передбачалося надання такої відпустки або батьку, або матері до досягнення дитиною одного року і виплати в розмірі 25% заробітної плати. А з 1994 р. наймані робітники звільнялися від внесків у страхові фонди на період відпустки по догляду за дітьми, що складало 12 % загальної суми заробітної плати робітників.

Часто витрати на соціальне забезпечення обганяли темпи економічного росту, проте Японія на сьогодні за даним індикатором відстає від інших розвинених країн, що насамперед пов'язано з існуванням пенсійної системи в її нинішньому вигляді порівняно недовго, і ось чому високі пенсії отримують не так багато людей. Більше того, в Японії виплати на надання допомоги людям старшого віку, дітям, по безробіттю, зважаючи на їх незначний рівень, значно нижчі.

Фінансова база витрат на соціальне забезпечення складається з таких компонентів: 60% – страхові внески найнятих робітників і підприємців, 20% державні кошти, 12% – доходів від активних фінансових операцій та ін. Така структура фінансових витрат практично не змінилася за останні десять років, окрім збільшення доходів від активних фінансових операцій (за рахунок збільшення пенсійного фонду) і зменшення частини коштів державного бюджету. 88% загальної суми, яка виділяється на соціальний захист населення, спрямовувалось на соціальне страхування, яке в себе включає страхування здоров'я, страхування осіб похилого віку при повторному наймі, пенсії (які за цей час збільшилися у декілька разів), страхування найманих працівників і компенсації при нещасних випадках. Кошти, які залишаються, використовують на виплати допомоги на дітей, програми тимчасового забезпечення прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність, допомоги жертвам війни та ін.

Японію до 2025 р. відповідно до урядової програми, планують перетворити в «наддержаву якості життя». Тобто держава має намір підняти витрати на соціальне забезпечення до 28,5 - 32,5% національного доходу, такий як сьогодні мають такі країни як Німеччина або Франція. Для досягнення такої мети

передбачено збільшити спільну суму податкових виплат на соціальне страхування.

Структура соціального забезпечення має комплексний характер, яка включає в себе виплати, що гарантують мінімальний дохід (пенсії, забезпечення недієздатних), страхування здоров'я, допомоги потребуючим. Концепція системи соціального забезпечення керується тим, що для функціонування необхідні зусилля і бажання зі сторони не тільки держави і підприємців, але і кожного окремого японця.

У структурі соціального забезпечення найбільші кошти виділяються на *пенсійні виплати*. Також сьогодні здійснюється поступове реформування пенсійної системи, яка є доволі складною і неоднорідною. Завданням реформи є її уніфікування і перетворення на двошарову, тобто таку, яка складається з національної пенсійної системи (основна пенсія), що охоплює все населення країни, і пенсій, що виплачуються найманим робітникам.

Основна пенсія виплачується у зв'язку зі старістю, інвалідністю, а також усім потребуючим. Третина її забезпечується з державного бюджету, інша частина - різними страховими пенсійними фондами (такими як, наприклад, фонд базової пенсії через старість або фонд тих, що втратили годувальника). Для створення відповідних пенсійних фондів працює практично все населення Японії у віці від 20 до 60 рр. На початку ХХІ ст. базова пенсія складала 65 тис. ієн (приблизно 600 дол.). Таким чином родинна пара з двох пенсіонерів мала в своєму бюджеті 1200 дол.

Пенсійний фонд найманих працівників приватного сектора складається з таких компонентів: внесків самих працівників, відрахувань підприємств, і доплат з державного бюджету. Пенсія складає близько 70% місячної заробітної плати працівника. В цьому випадку дохід родинної пари пенсіонерів складається з базових пенсій чоловіка і дружини плюс пенсія по страхуванню найманого робітника. Пенсійні фонди працівників державних і муніципальних підприємств і установ формуються з засобів об'єднань взаємодопомоги, яка створюється за місцем роботи, а також виплат самих підприємств і державних дотацій.

Для отримання основної пенсії у зв'язку зі старістю необхідно мати 25-річний страховий стаж і 65-річний вік. Розмір такої пенсії може бути скорочений до 58% встановленого рівня в разі виходу на пенсію в 60 років і збільшений до 188% при виході на пенсію в 70 і більше років.

Другий елемент системи соціального забезпечення Японії – *страхування здоров'я*. Існують шість альтернативних систем, які охоплюють все населення країни: страхування здоров'я найманих робітників приватного сектора;

страхування моряків; асоціації взаємодопомоги по страхуванню працівників державних підприємств і установ; асоціації взаємодопомоги по страхуванню працівників муніципальних підприємств і установ; асоціації взаємодопомоги по страхуванню вчителів і інших працівників приватних шкіл; національне страхування здоров'я осіб, які зайняті індивідуальною працею, а також непрацюючих, що здійснюється муніципалітетами.

Третій елемент системи – *суспільна взаємодопомога*. Вона поширюється на тих, хто сам не може забезпечити собі мінімального рівня життя. Така допомога надається на основі Закону про гарантії прожиткового мінімуму, і виплачується по семи пунктах: на щоденні потреби, освіту, житло, медичне обслуговування, материнство, по безробіттю, на похорон. В середині 90-х рр. її отримували 0,7% населення, що є значно менше, ніж 2,4% в 1951 р., (тоді коли був прийнятий цей закон). Кошти для виплат надаються державними – 75% і місцевими органами влади в пропорції – 25%.

Соціальна допомога надається також ще на підставі шести інших законів, що конкретизують адресатів на здобуття допомоги. Пріоритет у суспільній взаємодопомозі віддається захисту материнства і дитинства, для чого існують спеціальні центри. Крім того, ця система призначена і для розумово відсталих дітей, а також дітей з фізичними вадами. Допомога надається і людям похилого віку, для яких створені реабілітаційні центри і будинки для престарілих, їм надається медична допомога вдома. До цих заходів держава активно залучає волонтерські організації з метою участі населення до активної діяльності за місцем їх проживання.

Щодо соціального захисту Японії необхідно також сказати, що зі всього комплексу проблем у цій сфері найбільшу увагу уряд звертає на створення гідного рівня життя особам похилого віку. Це пов'язано з тим, що чисельність даної категорії постійно зростає. Недаремно Японія входить в складений ООН список, так званих, «старих суспільств», хоча і знаходиться за цим показником позаду Швеції. Крім того, через зростання тривалості життя і збільшення періоду трудової активності цієї категорії населення, а також браку молоді робочої сили літні люди стануть важливим компонентом ринку праці Японії.

10.5. Соціальне обслуговування інвалідів у Японії

Особливу увагу варто звернути на технології соціального обслуговування інвалідів Японії. Соціальна політика цієї країни на стадії формування і реалізації розглядається в загальній концепції державного регулювання національної економіки, що забезпечує умови для її розвитку, зростання добробуту всіх категорій громадян на основі системного підходу у вирішенні

соціальних питань. Під егідою ООН 2003 р. у Японії було оголошено Роком інвалідів. Для японців він став ще одним нагадуванням про те, що турбота про інвалідів повинна носити загальнонаціональний характер, що їх труднощі є справою не лише їх самих, але і кожного співвітчизника [11].

На початку 1990-х рр. в Японії був розроблений довгостроковий план заходів допомоги інвалідам в повсякденному житті, прийнятий пакет відповідних законів, сформована суспільна програма «Політика відносно інвалідів», її мета – створення в містах середовища, зручного для кожного жителя, але в першу чергу – для інвалідів. З обнародуванням цієї програми в японській пресі з'явилося слово «нормалізація», що означає формування таких умов життєдіяльності, де люди, як здорові, так і такі, що мають фізичні недоліки, співіснують в тісній взаємодії, без відчуження і вимушеної ізоляції інвалідів. «Нормалізація» стала новим орієнтиром, що об'єднав усі попередні програми допомоги інвалідам Японії. Наприклад, програмою «За зручні для інвалідів міста» вже охоплено близько 500 міст з населенням понад 50 тис. чол., а всього – близько тисячі адміністративних одиниць, включаючи райони Токіо й інших мегаполісів країни. Фінансування програми на третину бере на себе держава. Передбачається надання податкових пільг при виконанні конкретних замовлень, наприклад, по встановленню ліфтів для підйому інвалідів на платформи станцій міських залізниць. Уряд Японії спеціально створив Раду, компетенцією якої є створення зручних умов для проживання інвалідів. Відповідно було розроблено комплексну програму заходів, спрямовану на покращення життя і побуту інвалідів Японії. Потреби інвалідів враховують у всіх сферах побутового обслуговування, починаючи з самостійного пересування інвалідів по місту, в будівлях театрів, музеїв, універмагів, лікарень тощо. Для прикладу, всі входи і виходи, сходи, коридори і холи новобудівель Японії пристосовані для пересування інвалідів, в деяких установах передбачається обов'язкове розміщення табличок з написами шрифтом Брайля [11].

Працевлаштування інвалідів у Японії – важливе для держави питання. В Японії ухвалений закон, відповідно до якого, кожна компанія і фірма повинні забезпечувати певне число робочих місць для інвалідів залежно від чисельності персоналу. Виховні технології спрямовані на усвідомлення необхідності гуманного ставлення до людей з обмеженими життєвими функціями. Велика увага в Японії приділяється вихованню гуманного відношення до інвалідів. У школах 35 годин на рік відводиться так званій моральній освіті і вивченню правил поведінки в суспільстві. Технології соціального обслуговування інвалідів включають не тільки державний захист прав інвалідів, але і залучення

населення, волонтерів, організацій до програм поліпшення життя інвалідів. У Японії функціонує група «Спостереження за якістю життя», головним завданням якої є облік потреб інвалідів (в галузях спорту, туризму, культури) і відповідна співпраця з різними компаніями. Практично жоден інвалід в Японії не залишається без уваги. У русі «Нормалізація» активно беруть участь організації волонтерів – добровільних суспільних помічників. Вся транспортна мережа Японії проектувалася з врахуванням пересування інвалідів, пандуси є практично в кожній будівлі, будинки укомплектовані ліфтами. За відсутності ліфта інваліди можуть жити лише на першому поверсі.

Головна проблема інвалідів в Японії – платне лікування. Але при цьому інваліди-японці отримують виплати по інвалідності, а інваліди-пенсіонери – ще і дві пенсії: обов'язкову державну і з пенсійних фондів, куди вони добровільно перераховували гроші. Якщо розмір першої фіксований, то друга залежить від об'єму перерахованих грошових коштів [11].

Працевлаштування інвалідів Японії регулюється відповідними законами, які передбачають певну оплату при влаштуванні на роботу. Соціальні технології обслуговування інвалідів Японії передбачають наявність спеціальних освітніх закладів для навчання людей з фізичними вадами, які можуть потім працювати навіть в сфері медичного обслуговування (наприклад, інваліди зору опановують курси масажу). Законодавча Японія встановлює, що держава і місцеві органи управління повинні забезпечити інвалідам (розумово і фізично хворим людям) пільги в сфері медичного обслуговування для відновлення втрачених життєвих функцій. Для утримання дітей-інвалідів законодавчо передбачено надання всіх послуг, зокрема освітньої, вдома за фінансової підтримки держави. У Японії інвалідам надаються пільги по сплаті податку на прибуток. Організацією соціального захисту інвалідів в Японії займається Міністерство охорони здоров'я і соціального забезпечення. Медична реабілітація інвалідів Японії проходить в рамках загальнонаціональних медичних страхових програм.

Таким чином, значну роль у здійсненні соціального обслуговування інвалідів виконує держава. При цьому державні інститути не виступають суб'єктом соціального партнерства. Держава лише встановлює єдині стандарти, обов'язкові для виконання усіма суб'єктами соціальної політики щодо соціального обслуговування інвалідів.

10.6. Підготовка фахівців у Японії

Свої перші заклади освіти японські вчені датують VIII ст. Академія для підготовки вищих державних службовців створена у Токіо (тоді – Едо) 1633 р.

Указ про запровадження тристадійної освіти з'явився аж у 1872 р. За життя одного покоління рівень освіченості населення майже досяг середнього для тогочасної Європи рівня. За кілька років з'явилося близько 10 університетів, що й досі є лідерами японської вищої освіти. Та пройшло кілька десятків років, доки запозичена інформація була перекладена на японську мову і зрості покоління професорів створили національні підручники для вищих закладів освіти (ВЗО).

Перехід від елітарної до масової освіти відбувся в Японії вже після її поразки у війні, коли енергія і впевненість нації були скеровані на розбудову рідного дому, а не на перенесення своїх парканів у найвіддаленіші кутки Азії і Океанії. Основною стала американська модель освіти, яку японці істотно модифікували на основі власного спадку і традицій. За 50-60-ті рр. кількість студентів збільшилася в 7 разів, досягнувши 1,5 млн., а обсяг докторських студій – у 215 разів! Японські стажисти заповнили наукові лабораторії більшості ВНЗ розвинутих країн світу. Істотну роль відіграла та обставина, що уряд створив дуже сприятливі умови для розвитку недержавного сектора вищої освіти [9].

Обов'язкова освіта триває 9 років і розпочинається з віку 6 років. Японська школа передбачає відповідну працьовитість учнів, бо вже у першому класі мінімум 45-хвилинних уроків за рік складає 1015, а в США – 1050 (тривалістю 50 хвилин кожен). Як відомо, надвечір більшість японських школярів відвідує додаткові (репетиторські) заняття у закладах різної підпорядкованості. Наслідком є успішне складання вступних екзаменів у старшу США-2, яка охоплює понад 90% вікового контингенту. За навчання в США-2 необхідно платити, як і за підручники та інший навчальний матеріал. Не дивно, що в цих умовах чимало учнів обирають для навчання приватні заклади.

Перший на Японських островах державний університет був створений у 1877 р. в Токіо. У нього на правах коледжів включили гуманітарну і медичну школи. У формуванні університету взяв участь запрошений зі США радник з вищої освіти Д. Мюррей. Мабуть, з цієї причини японська система вищої освіти із самого початку несла на собі відомий вплив американізму. До кінця XIX ст., як відомо, в американську педагогічну науку і шкільну діяльність активно впроваджувалися ідеї прагматизму. Ці ідеї переносилися й у Японію [9].

У 1895 р. почав роботу університет у Кіото. У 1907 р. оголосив про початок своєї діяльності університет у Сендае, а в 1910 р. – університет у Фукуока. У 1918 р. зробив перший набір студентів державний університет на о. Хоккайдо (у м. Саппоро). Усього в першій чверті XX ст. у Японії діяли п'ять

університетів. Для підготовки абітурієнтів на базі середніх шкіл були створені підготовчі вищі школи з терміном навчання в 3-4 роки. До 1918 р. в Японії нараховувалося тільки вісім таких шкіл. Потрапити в них, природно, могли лише представники заможних верств населення. Але економіка наполегливо вимагала нових і більш великих контингентів фахівців вищої кваліфікації, що невблаганно розширювало і мережу університетів, і мережу підготовчих вищих шкіл.

У 1949 р. вищим навчальним закладам Японії було вмінено в обов'язок дотримувати однакових систем підготовки фахівців. За прийнятим у той час законом багато спеціальних шкіл переводилися в розряд університетів чи коледжів. Поряд з цим у країні з'явилися десятки приватних університетів, коледжів і молодших коледжів, а також ряд вищих жіночих навчальних закладів. Загальне число університетів і коледжів (державних і приватних) перевищило за кілька сотень. В усіх цих закладах здійснювався урядовий нагляд за змістом і методами навчання. Японський уряд у прагненні вивести країну в розряд лідируючих держав світу робило велику ставку на вищу освіту. До цього кроку його спонукувала й економічна ситуація.

Науково-технічний прогрес різко підсилив потреби в персоналі вищої кваліфікації, що викликало гострий нестаток у розширенні мережі вузів, у першу чергу, звичайно, університетів. Але, оскільки організація університетів була пов'язана зі значними труднощами, уряд спочатку пішов по шляху форсованого збільшення числа коледжів. Проте, оскільки найжорстокіший конкурс у край лімітує доступ у державні університети, більшій частині молоді (чотирьом з п'яти студентів) приходиться користуватися послугами приватних університетів. Абітурієнти приватних вузів, як правило, роблять вступні внески, а ставши студентами, оплачують лекції, користування навчальним устаткуванням і т. ін. Самі великі внески встановлені в медичних закладах, де перший навчальний рік обходиться студенту в 7,1 млн. ієн. Така сума більш ніж у два рази перевищує річний дохід рядового японського робітника. Звідси – економія, матеріальні жертви, борги і т.ін.

Варто звернути увагу читача на той факт, що представлення про вищий навчальний заклад у Японії трохи відрізняється від нашого. Там до вузів відносяться університети, коледжі з чотирирічним, медичні коледжі із шестирічним, молодші коледжі з дворічним і спеціалізованого училища, тобто технічні коледжі, з п'ятилітнім навчанням. Але, справді вищим закладом самі японці вважають тільки університетську освіту.

У Японії близько 600 університетів, включаючи 425 приватних. Загальна чисельність студентів перевищує 2,5 млн. чоловік. Самими престижними

державними університетами є Токійський (заснований у 1877 р., має 11 факультетів), університет Кіото (1897 р., 10 факультетів) і університет в Осаці (1931 р., 10 факультетів). За ними в рейтингу стоять університети Хоккайдо і Тохоку. З приватних найбільш відомі університети Тюо, Нихон, Васеда, Мейдзи, Токай і Кансайський університет в Осаці. Крім них є значна кількість «карликових» вищих навчальних закладів, що нараховують 200-300 студентів на 1-2 факультетах [8].

Система вищої освіти Японії містить у собі: університети повного циклу (4 роки); університети прискореного циклу (2 роки); професійні коледжі; технічні інститути.

Прийом іноземних студентів здійснюється на тих же підставах, що і японських абітурієнтів. Претендент повинний пред'явити документ про те, що він провчився 12 років у своїй країні. Стосовно до Росії, чи України це означає, що він повинний закінчити школу (11 років), потім відучитися в коледжі, чи інституті на підготовчих курсах ще рік. Претендент повинний бути не молодшим 18 років. До навчання допускаються й ті, хто здав екзамен за програмами International Baccalaureate, Abitur і ін.

Іноземні студенти зобов'язані здати загальноосвітній іспит. Наприклад, його варіант для гуманітаріїв включає перевірку з математики, всесвітньої історії й англійської мови. Варіант для природничо-наукових спеціальностей містить питання з математики, фізики, хімії, біології й англійської мови.

Однак найважливіше – це тест з японської мови, що проводить Асоціація міжнародної освіти в 31 країні світу. Він включає три блоки: перевірку знання ієрогліфів і лексики; сприйняття на слух, читання і перевірку знань в області граматики. Цей іспит проводиться за чотирма рівнями складності. Перший рівень припускає вивчення японської мови протягом 900 годин. І знання 2000 ієрогліфів, другий – 600 годин і 1000 ієрогліфів, третій – 300 годин і 300 ієрогліфів, четвертий – 150 годин і 100 ієрогліфів.

Офіційний документ про успішно зданий іспит першого рівня є достатньою підставою для надходження в будь-який ВНЗ Японії (навіть на магістерський ступінь). Для окремих ВНЗ досить здати й іспит другого рівня. Наявність документа про зданий іспит третього рівня дозволяє влаштуватися на роботу в японську фірму [9].

Плата за навчання в японських ВНЗ для іноземних студентів варіюється від 380 тис. ієн у рік і вище в державних закладах, до 900 тис. ієн у приватних ВНЗ (\$1 дорівнює 122 ієнам). Дорожче всього коштує навчання по економіці, медицині, філології, педагогіці. Витрати на проживання складають приблизно 9-12 тис. ієн у рік у залежності від міста, у якому розташований ВНЗ.

80% іноземців навчаються в Японії за свій рахунок. Іншим виплачуються різні види стипендій. Вони можуть претендувати на урядову стипендію (Japanese Government Scholarship), стипендію Японської асоціації міжнародного освіти, стипендії в рамках програми «Міжнародного взаєморозуміння», стипендії Міністерства освіти в рамках програм стажувань й ін. Можна одержати і стипендії приватних фондів – наприклад, фонду Такаку.

Для одержання звання магістра студент повинний закінчити 2-річну освіту, представити магістерську дисертацію й одержати за неї позитивну оцінку, а також здати екзамен зі спеціальності. Термін перебування в аспірантурі складає 3 роки, але після 2-літнього навчання в магістратурі. Аспірант вважається закінчившим аспірантуру, якщо він представить докторську дисертацію з позитивною оцінкою і здасть екзамен зі спеціальності.

У 1991 р. Міністерство освіти відповідно до нової політики повністю переглянуло стандарт і надало адміністрації університетів і факультетам можливість розробляти і здійснювати власні програми. Подальші реформи торкнулися в основному державних університетів (хоча приватні ВНЗ також залучалися до модернізації – у першу чергу в зв'язку з демографічною кризою, що почалася).

У 2000 р. був створений Національний інститут моніторингу діяльності університетів з метою підвищення ефективності розподілу засобів на освітню і дослідницьку роботу. У 2001 р. відбулося об'єднання Мінпромнауки і Міністерства освіти Японії в Міністерство освіти, культури, спорту, науки і технології. У липні 2003 р. був уведений у дію закон про «Національні університетські корпорації», що стимулює перехід національних університетів до більш незалежних форм організації. 1 квітня 2004 р. кожний з національних університетів, щоб перетворитися в «Національну університетську корпорацію», одержав статус юридичної особи. Корпорації мають у власності землі і будівлі університетів. Штатні співробітники вже не є цивільними службовцями.

Мета цієї реформи сформульована потрійно ростою: конкурентоздатності у дослідженнях і освіті; передової системи фінансової звітності разом із введенням змагальності; стратегічного і функціонального менеджменту університетів.

Реформа дійсно сприяла розвитку автономії і полегшила вирішення питань бюджету, організаційної структури і кадрів національних університетів. Проте нові корпорації залишаються «національними» у тім змісті, що держава продовжує нести відповідальність за їхні функції, надаючи університетам основну частину фондів, яких вони потребують, у виді блоків-грантів (а не

кошторисного фінансування, як колись), використовуваних кожним університетом за своїм розсудом. Гранти можна переносити на наступні роки. Окремо, для зручності національних університетів, розміщаються «основні фонди розвитку».

Як наслідок, зростає автономність університетів в управлінні, а уряд, визначаючи мету й оцінюючи досягнення, тепер більший наголос робить на контролі результатів, не прибігаючи до управлінського нагляду. Цю зміну можна охарактеризувати як крок від попереднього регулювання до контролю за результатами.

На інституціональному рівні в національні університети, щоб зробити їхній менеджмент більш динамічним і оперативним, вводиться більше управлінських методик, що виникають у приватному секторі. Очікується, що ці зміни приведуть до пожвавлення організаційної діяльності й менеджменту національних університетів і піднімуть якість їхньої освіти і досліджень.

Таким чином, проведений огляд становлення і розвитку вищої освіти в Японії показує, що в його системі панує принцип пріоритету загальноосвітньої підготовки студентів. Цей принцип буде визначати його характер і в майбутньому.

Загальна освіта в Японії є найвищою цінністю з усіх видів освіти. Одержуючи освіту, вважають японці, людина готує себе не до якоїсь конкретної вузької сфери діяльності, а до життя. І оскільки життя сьогодні особливо динамічне і мінливе, японці переконані, що, тільки володіючи широким кругозором, людина може успішно орієнтуватися в усіх її нюансах.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте особливості соціальної політики в КНР.
2. Як забезпечується робочими місцями молодь Китаю?
3. Розкрийте чим відрізняється економічне становище робітників Південного та Західного і Східного Китаю?
4. Назвіть, що забороняє Конституція Японії?
5. Розвиток виховної роботи в японській сім'ї.
6. Традиційність національного виховання в Японії.
7. Робота Уряду Японії по підтримці молодих сімей.
8. Що означає здоровий спосіб життя по-японськи?
9. Що таке «ідзіме»?
10. Що таке «нуклеарні» сім'ї?

Тестові завдання для самоперевірки

1. Забезпечення соціальної стабільності у КНР – це:

- а) жорсткий контроль за засобами масової інформації і придушення політичної опозиції, суворе додержання лінії партії, а в ідеологічній сфері – пропаганда патріотизму, загального добробуту і соціалізму;
- б) зниження бідності, скорочення безробіття, боротьба з корупцією, злочинністю, тобто забезпечення такого життя народу, коли кожен громадянин буде знати, що чекає його завтра і через декілька років, коли можна жити без потрясінь і страху;
- в) збереження суспільного порядку і згоди;
- г) усі вірні відповіді.

2. Вкажіть три основні проблеми у соціальній сфері Китаю ... .

3. Основні напрямки розвитку системи соціального страхування в Китаї – це:

- а) створення страхових пенсійних фондів у містах за рахунок внесків держави, підприємств і самих робітників та службовців;
- б) створення єдиних фондів страхування по безробіттю;
- в) розширення соціальної бази страхування в містах, включення в систему страхування сільських підприємств плюс розподіл пенсійних фондів і внесків;
- г) усі вірні.

4. Який специфічний механізм забезпечення робочим місцем молоді людини практикується у Китаї?

5. Система освіти у навчальних закладах Китаю включає:

- а) дошкільну освіту, середню школу і вищу освіту;
- б) дошкільну освіту, початкову школу, неповну середню школу, повну середню школу, університет, аспірантуру;
- в) дошкільну освіту, середню школу, вищу освіту, аспірантуру;
- г) усі варіанти вірні.

6. Чим пояснюють науковці різке зростання тривалості життя японців у післявоєнні роки?

7. Проблема «ідзіме» в Японії – це:

- а) система оздоровлення школярів, молоді, що навчається;
- б) дитяча жорстокість, яка проявляється у ставленні деяких дітей до своїх слабких однолітків;
- в) надмірне захоплення напівфабрикатами і напоями із автоматів, пристрасне захоплення комп'ютерними програмами і телевізійними коміксами, зменшення кількості прогулянок і відпочинку на свіжому повітрі, рухливих ігор з дітьми на

вулиці, тобто все те, що відображається на зорові і кістковому розвитку молодого організму;

г) підготовка спеціалістів у галузі медицини і охорони здоров'я шляхом підвищення рівня освіти.

8. Здоровий спосіб життя по-японськи означає ... .

9. Система вищої освіти Японії включає:

а) коледжі, інститути, університети ;

б) університети повного циклу, університети прискореного циклу, професійні коледжі, технічні інститути;

в) державні та приватні коледжі, інститути, університети;

г) підготовчі школи, коледжі, інститути, університети.

10. Назвіть, яка освіта в Японії є найвищою цінністю з усіх видів освіти і чому?

Темі рефератів

1. Особливості соціальної політики в КНР.
2. Поняття сімейної взаємодопомоги в Китаї.
3. Система соціального страхування в КНР.
4. Система підготовки соціальних працівників у КНР.
5. Соціальний захист населення в Японії.
6. Особливості соціального забезпечення в Японії.
7. Система підготовки соціальних працівників в Японії.

Література

1. Власов В.А. Японская промышленность: Научно-технический прогресс и его последствия / В.А. Власов. – М., 1979.

2. Калашник Л.С. Педагогічні засади родинного виховання в китайській сім'ї: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.С. Калашник. – Харків: Харківський нац-й пед-й ун-т імені Г.С. Сковороди, 2005. – 20 с.

3. Китай. Под ред. Цинь Ши. – Пекин: Изд-во «Синьсин», 1998. – 170 с.

4. Китайська народна педагогіка в ХХ-му сторіччі. – Пекін, 2002. – 37 с.

5. Ковчина І.М. Сучасні технології соціальної роботи за рубежом: Навч.-метод. посібник / Ліга соціальних працівників м. Києва; Соціальна служба для молоді м. Києва / Під заг. ред. А.Й. Капської. – К., 2001. – 95 с.

6. Козлов А.А. Социальная работа за рубежом: состояние, тенденции, перспективы: Сборник научных очерков / А.А. Козлов. – М., 1998. – С. 3-12.

7. Кубіцький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубіцький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
8. Озерська О.Ю. Професійна підготовка вчителів у вищих навчальних закладах Японії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О.Ю. Озерська. – Харків: Харківський нац-й пед-й ун-т імені Г.С. Сковороди, 2005. – 20 с.
9. Пронников В.О. Освіта в Японії. Пер. з рос. / В.О. Пронников, І.Д. Ладанов. – К.: Видавництво т-ва «Знання» України. 1991. – 32 с.
10. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. – К., 2000, – 264 с.
11. Соціальні технології: світовий досвід та тенденції розвитку в Україні: Монографія / За ред. В.В. Барабаша. – Херсон: Вид-во ПП Вишемирський В.С., 2008. – 340 с.
12. Циткилов П.Я. История социальной работы: учеб. пособие для студентов вузов / П.Я. Циткилов. – Ростов н/Д: Феникс, 2006. – 448 с.
13. Чжан Мінчжан. Зародження та діяльність комун як стимул розвитку країни на початку минулого сторіччя / Мінчжан Чжан. – Пекін, 2004. – 578 с.
14. Ю Чунцзе. Хрестоматія з педагогіки Китаю / Ю Чунцзе. – Гуандун, 1985. – 247 с.

Тема 11: Соціально-правова політика в Ізраїлі

План:

- 11.1. Передумови підвищення рівня соціалізації в Ізраїлі.
- 11.2. Захист прав дітей.
- 11.3. Підготовка соціальних працівників у Ізраїлі.

Ключові поняття та терміни

Аліменти, бідність, дитинство, компенсація, прожитковий мінімум, соціальне забезпечення.

11.1. Передумови підвищення рівня соціалізації в Ізраїлі

У кінці 90-х – початку XXI ст. в Ізраїлі, у порівнянні з країнами Західної Європи, скоротилася чисельність громадян, що живуть за межею бідності. Але поняття «межа бідності» дуже відносна, бо той, хто вважається бідним в одній країні, в іншій належить до середнього класу і має їжу, житло, машину і т. ін. Біля 35 тис. ізраїльтян отримують мінімальну заробітну плату, яка коригується раз на рік і складає 47,5 % від середньо ізраїльської. Мінімальна зарплата в три рази менша від зарплати у промисловості, найбільш високий рівень життя у працівників, що займаються випуском телекомунікаційного знаряддя, найнижча – в текстильній галузі, деревообробній, меблевій промисловості. За останні три роки грошові позики отримали 8 відсотків осіб, молодші 24 рр., 69 відсотків – у віці 25-44 рр., 20 відсотків – 45-54 рр., з них 2 відсотки мають ступінь кандидата наук (третю академічну).

У той же час *державна витрачає на освіту 9,4 %* від внутрішнього валового продукту, тоді як у США цей показник складає 5 %, Канаді і Франції – 5,8, Японії – 3,6. Ізраїль посідає перше місце у світі за витратами на освіту із державного бюджету – 7,1 %. Разом з тим, він відстає від Франції (5001), Японії (4991) та США (7905) за витратами на одного учня – 4923 доларів на рік.

Ізраїльська система соціального забезпечення ставить перед собою три основні завдання: забезпечення прожиткового мінімуму малозабезпеченим групам населення, підтримка рівня життя працівника і його сім'ї в екстраординарних ситуаціях і зміна розподілу доходів у напрямку великої рівності [7].

Основи ізраїльської системи соціального забезпечення були закладені в 1953 р. ухваленням першого закону про національне страхування. Нині система включає економічне і соціальне забезпечення практично кожного жителя Ізраїлю впродовж усіх етапів його життя. Система соціального забезпечення в

Ізраїлі схожа з системами в інших промислово розвинених країнах, що дотримуються політики, так званого, загального добробуту, і побудована за трьома основними типами програм: соцстрахування, бюджетні урядові асигнування та соціальна допомога.

Соціальне страхування складається з двох видів програм: перша включає програми національного страхування, що здійснюються державою відповідно до законів про національне страхування через посередництво спеціально створеного з цією метою в 1953 р. Відомства національного страхування, яке надає соціальний захист жителям країни. Його основною функцією є забезпечення прожиткового мінімуму для жителів Ізраїлю, які не в змозі заробити його своїми силами [7].

Відомство національного страхування відповідає за практичну реалізацію закону про забезпечення прожиткового мінімуму, закону про виплату аліментів, закону про компенсації постраждавшим від ворожих акцій, а з 1995 р. – і закону про державне страхування здоров'я. Відділення і представництва Відомства національного страхування працюють більш ніж в сімдесяти населених пунктах по всьому Ізраїлю.

Відомство національного страхування стягує страхові внески зі всіх жителів країни, залежно від статусу і рівня доходів кожного з них, а також виплачує допомогу, передбачену законом. Крім того, з 1 січня 1995 р. Відомство національного страхування відповідає за стягування податку на охорону здоров'я і за переказ отриманих коштів в лікарняні каси. В 2005 р. громадяни Ізраїлю заплатили до бюджету Відомства національного страхування на потреби охорони здоров'я 10 млрд. 900 млн. шекелів, переведених лікарняним касам.

Право на більшість допомоги, передбаченої в рамках національного страхування, обумовлено виплатою страхових внесків. Національне страхування – це обов'язкове страхування, яке поширюється на всіх жителів Ізраїлю.

Державне страхування здоров'я забезпечує медичне обслуговування всім жителям Ізраїлю і також є обов'язковим. Відповідно до вимог закону, кожен житель Ізраїлю у віці 18 років і старше повинен бути застрахований у Відомстві національного страхування і зобов'язаний сплачувати страхові внески (для працюючих їх сума складає 4,8% від заробітної плати). Усі застраховані громадяни Ізраїлю повинні бути записані в будь-якій (за їх вибором) лікарняній касі (всього їх існує в країні чотири) і мають право на отримання медичних послуг, визначених законом. Лікарняна каса зобов'язана приймати будь-якого громадянина країни, який бажає вступити в число її членів [7].

Відомство національного страхування виплачує допомогу наступним категоріям населення: безробітним; жінкам, які знаходяться в декретній відпустці; інвалідам; особам з обмеженою рухливістю; особам, що отримали виробничу або іншу травму; особам, що беруть участь у військових зборах резервістів; вдовам і сиротам; особам з недостатнім рівнем доходів; працівникам збанкрутілих компаній; добровольцям і т. ін. У цих рамках здійснюється і виплата допомоги через старість, а також сім'ям, в яких є діти.

З 1975 р. в Ізраїлі діє система допомоги на дітей до 18 років, метою якої є забезпечення мінімального доходу кожній сім'ї відповідно до її розміру (останніми роками, проте, відбувається різке скорочення сум допомоги на дітей). Забезпечити прожитковий мінімум малозабезпеченим групам населення повинна програма страхування загальної інвалідності, що вводилася в дію поступово з початку 1970-х рр. і нині охоплює всіх осіб з обмеженою працездатністю. Програма страхування виробничих травм і професійних захворювань охоплює все працездатне населення, як найнятих робітників, так і підприємців. Для потерпілих під час аварії на роботі проводиться професійна реабілітація. Оплата професійної реабілітації (навчання, купівля навчальних посібників, купівля інструментів і т. ін.) оплачується Відомством національного страхування.

Програма страхування материнства і дитинства включає: одноразову допомогу у зв'язку з пологами, тобто суму, що виплачується породіллі Відомством національного страхування під час її перебування в лікарні, відповідно до кількості народжених дітей, і оплату декретної відпустки – грошова допомога працюючій жінці, яка пішла у відпустку в зв'язку з народженням дитини (12-тижнева допомога на період відпустки у зв'язку з пологами у розмірі 100% від заробітної плати або звичайних доходів). Умовою для оплати декретної відпустки впродовж 12 тижнів є виплата внесків у Відомство національного страхування не менше 10 місяців з 14, або 14 з 22 місяців, передуючих дню припинення роботи під час вагітності. Частина часу декретної відпустки може бути виплачена батькові дитини (через 6 тижнів після пологів і на протязі не менше 21 дня).

Охорона здоров'я. Головний принцип системи охорони здоров'я Ізраїлю – відповідальність суспільства в цілому за надання медичної допомоги всім його громадянам. Рівень медичного обслуговування відбивається на стані здоров'я населення. Середня тривалість життя: жінок у Ізраїлі – 81 рік, чоловіків – 77 років. Цей показник – один з найвищих у світі, тоді як рівень дитячої смертності – один з найнижчих. На 340 мешканців країни приходить один лікар, а чисельність лікарів - фахівців відповідає рівню самих розвинутих країн.

Населення обслуговується широкою мережею медичних установ – 161 лікарня, 1600 поліклінік і 900 центрів матері і дитини [2].

Близько 95% населення країни охоплені різними видами страхових програм, що надають їхнім учасникам можливість госпіталізації, а також широкий спектр різноманітних медичних послуг.

Тісна взаємодія медичних дослідницьких інститутів веде до значного прогресу в створенні складного медичного устаткування.

Керівними органами системи охорони здоров'я Ізраїлю є Міністерство охорони здоров'я і Фонд страхування на випадок хвороби для працюючих (ФСПХ), який знаходиться у веденні Федерації праці. Міністерство охорони здоров'я несе відповідальність за розробку національної політики в сфері охорони здоров'я; здійснює керівництво службами охорони здоров'я країни; фінансує деякі служби довготривалого догляду в стаціонарі; в його веденні знаходиться майже половина лікарняних ліжок країни для пацієнтів з гострими захворюваннями. Воно також грає важливу роль в управлінні іншими організаціями в системі охорони здоров'я. ФСПХ є головним постачальником і страхувальником основних медичних послуг. Приблизно 70% населення Ізраїлю застраховані і отримують медичну допомогу в рамках ФСПХ, якому також належить приблизно 1/3 лікарняних ліжок для пацієнтів з гострими захворюваннями.

Програми соціальної допомоги в Ізраїлі. Важливу роль відіграють і програми соціальної допомоги, що не засновані на страхуванні (виплатах застрахованих) і фінансуються безпосередньо з державного бюджету. Ці програми покликані надати засоби існування тим особам і сім'ям, які не в змозі забезпечити собі прожитковий мінімум трудовою діяльністю їх годувальників, або через право на допомогу системи соціального страхування. Програми соціальної допомоги забезпечують мінімальний дохід або доповнюють існуючий дохід до рівня мінімального людям похилого віку і вдовам, що не мають іншого джерела доходу, окрім допомоги національного страхування; непрацюючим жінкам, які згідно судовому рішенню мають право на аліменти; і особам, що не мають доходу для підтримки свого існування і не здатним знайти такий дохід самостійно [7].

Окрім цього, Відомство національного страхування надає послуги з професійної реабілітації і підвищення кваліфікації інвалідам і вдовам, послуги з догляду за людьми похилого віку і консультаційні послуги літнім людям. У роботі з людьми похилого віку приймають участь більше чотирьох тисяч добровольців.

У результаті виплати допомоги відбувається перенаправлення частини доходів забезпечених груп населення до соціально незабезпеченої частини. Найменш забезпечені 20% населення країни вносять лише 1,5% до бюджету Відомства національного страхування, отримуючи приблизно 40% всіх виплачуваних сум. Найбільш забезпечені 20% населення країни вносять близько 70% до бюджету Відомства національного страхування, отримуючи приблизно 10% всіх виплачуваних сум. Таким чином, Відомство національного страхування забезпечує справедливіший розподіл національного доходу країни і зменшення рівня бідності в Ізраїлі.

Державна допомога гарантує базову фінансову захищеність будь-якого жителя Ізраїлю і його сім'ї, хто відчуває тимчасові або постійні труднощі. Хоча витрати на виплати допомоги складають значну частину державного бюджету (у 2005 р. вони склали більше 43 мільярдів шекелів), рішення уряду про скорочення бюджетного дефіциту, прийняті починаючи з 2001 р., привели до повсюдного «урізування» розмірів допомоги і посилювання критеріїв на право їх отримання. Вся допомога була скорочена на 4%, різко зменшилася допомога щодо забезпечення прожиткового мінімуму, допомога з безробіття, допомога на дітей та ін. [7].

Відомство національного страхування, також, заснувало фонди для фінансування проектів по розширенню соціальних послуг для груп населення, що мають особливі потреби. Ці проекти забезпечують повернення вказаних груп населення до суспільного життя і на робочі місця. Гроші з фондів використовуються для забезпечення добробуту інвалідів і осіб з обмеженою рухливістю, людей похилого віку, що потребують допомоги, проблемних підлітків й інших верств населення.

Відомство національного страхування бере участь в міжнародних угодах, що направлені на збереження прав на національне страхування для громадян, які переїзять з однієї країни в іншу, і на запобігання подвійній виплаті внесків ізраїльтянами, що працюють за кордоном. Список країн, що підписали угоду про соціальне страхування з Ізраїлем, включає: Великобританію, Нідерланди, Францію, Бельгію, Австрію, Німеччину, Швецію, Швейцарію, Данію, Фінляндію, Уругвай і Чехію. Підписана також обмежена угода з Італією, що запобігає подвійній виплаті внесків на національне страхування.

Інший вид соціального страхування включає програми пенсійного страхування і страхування на випадки інвалідності, обумовлені в трудових угодах. Ці програми є складовою частиною соціальних прав працівників і здійснюються в основному страховими і пенсійними фондами, а частково – пенсійними касами або через пенсійні програми підприємств. Частина таких

програм здійснюється банками і приватними страховими компаніями. Програми такого роду діють паралельно з державними програмами національного страхування. Програми соцстрахування переважно фінансуються внесками застрахованих, а для найнятих робітників – також працедавців. У фінансуванні ряду програм національного страхування бере участь також уряд [7].

Бюджетні урядові асигнування складають значну частину державної системи соціального забезпечення. Серед допомоги цього типу – пенсії інвалідам Армії оборони Ізраїлю; особам, які постраждали внаслідок проживання в прикордонній смузі або ворожій діяльності; інвалідам - борцям проти нацизму і інвалідам - жертвам нацизму; допомога через старість; допомога у випадках втрати годувальника для осіб, не охоплених законом про соцстрахування (в основному нових репатріантів); виплата особливих пенсій інвалідам з частковою втратою працездатності; грошове відшкодування колишнім в'язням Сіону і їх сім'ям й ін. До теперішнього часу пенсія державним службовцям виплачується цілком з бюджетних асигнувань.

11.2. Захист прав дітей

Ізраїль – специфічна країна. У ній релігія не відокремлена від держави. Тому поруч із світською системою захисту великий вплив має релігійна, до компетенції якої належить шлюб, розлучення і яка діє за принципом нерівності чоловіка та жінки [9].

Розглянемо соціально-правовий аспект захисту дитини, що діє в Ізраїлі з 1951 р. У Ізраїлі кожна дитина, незалежно від того, народилася вона у шлюбі чи поза ним, вважається законною (але разом з тим, дитина, яка народилася у заміжньої жінки не від її законного чоловіка, вважається мамзером, тобто за релігійним законом мамзери та їх діти можуть вступити у шлюб тільки між собою).

Закон про рівність прав жінки від 1951 р. встановив, що мати і батько рівні у правах на своїх дітей як їх «природні опікуни». Закон про право, дієздатність та опіку від 1962 р. окреслює та пояснює обсяг прав та обов'язків батьків щодо своїх дітей. Він також урівнює чоловіка і жінку у відношенні до дитини. За цим Законом, якщо відсутня згода між батьками у питаннях виховання, остаточне рішення виносить суд. Якщо батьки мешкають окремо, наприклад, розлучилися, вони можуть між собою укласти угоду про те, з ким із батьків буде знаходитись дитина і які права матиме інша сторона. Діти у віці до 6 років, як правило, проживають з матір'ю. Права батьків можуть бути обмежені тільки у виключних випадках – невиконання батьківських обов'язків [1].

Коли дитина достатньо доросла, щоб сказати, з ким із батьків хоче жити, вона має право висловити своє бажання у суді особисто, без присутності батьків.

Цікавим є той факт, що за релігійним, тобто раввінатським судом, батько має першочергове право на синів, дівчатка лишаяються з матір'ю, але питання освіти вирішує завжди батько. У світському суді при розгляді питань із захисту прав дитини завжди присутні психолог та соціальний працівник. Соціальний працівник проводить обстеження життєдіяльності батьків дитини і подає свій висновок, який впливає на рішення суду.

11.3. Підготовка соціальних працівників у Ізраїлі

Навчання соціальної роботи в Ізраїлі розпочалося з 1934 р. Через два роки Єврейська община в організації системи навчання в галузі соціальної роботи почала орієнтуватися на західноєвропейські та американські зразки навчання. Перший директор департаменту Генрієтта Зальд, колишня американка, була добре обізнана із соціальною роботою в Сполучених Штатах Америки. Вона додержувалася того погляду, що сучасну систему соціальної служби не можна побудувати, розраховуючи лише на добровольців. Ця система потребує, щоб усі завдання розв'язували підготовлені для різних програм кадри. Вона успішно провела комплектування перших об'єднань соціальної служби професійно підготовленими працівниками, які іммігрували до країни на початку 30-х рр. Трьома роками пізніше було утворено департамент соціальної служби. Зальд відкрила дворічний курс навчання для соціальних працівників, потім вона знайшла досвідченого викладача соціальної роботи з Німеччини Сіді Вронські, колегу Аліси Соломон. До Вронські приєдналися підготовлені соціальні працівники, які прибували до країни в 1936-1938 рр., підвищуючи таким чином академічні стандарти і гарантуючи професійне керівництво студентами.

На початку 40-х рр. школа мала неформальні контакти з Хебру-Університетом в Єрусалимі, деякі професори якого погодилися брати участь у радницькому комітеті та читати лекції. Наприкінці 40-х рр. деякі провідні фахівці з соціальної роботи вважали, що зв'язок школа – університет має бути більш тісним і формалізованим, але умови для подібного розвитку ще не дозріли.

Перші випускники школи наймалися на роботу в місцеві відділення соціальних служб. Деякі з цих служб були організовані у зростаючих навколо країни общинах, де укомплектовувалися штати із числа організацій, залучених до роботи з емігрантами. Потреба в соціальних працівниках швидко зростала після другої світової війни. Декого було відправлено на допомогу соціальним-

працівникам у табори бездомних в Європі; інших – на Кіпр, де Великобританія у 1946-1947 рр. влаштувала табори, куди були переміщені тисячі людей, яким було відмовлено у в'їзді до Палестини через відсутність необхідних еміграційних документів.

Зі встановленням держави Ізраїль у травні 1948 р. департамент соціального забезпечення Єврейського Національного Комітету став Міністерством соціального забезпечення. Школа для навчання соціальних працівників працювала у рамках програми Міністерства соціального забезпечення протягом наступних десяти років. Величезна і непередбачена імміграція за чотири роки вдвічі збільшила єврейське населення.

Неоднорідність імміграції, соціально-культурні корені іммігрантів, травмоване минуле європейців та іммігрантів з мусульманських країн – усе це поставило перед соціальними працівниками нові вимоги. Підготовка соціальних працівників вимагала все більшої уваги, розуміння культурних, етнічних і психологічних відмінностей людей. Значний вплив на освітню програму справило також прибуття до країни професійно підготовлених, досвідчених працівників зі США, більшість яких були спеціалістами в питаннях вирішення специфічних проблем клієнта. Одні стали викладачами, інші – керували практикою студентів у закладах. Керівництво з боку американських спеціалістів сприяло тому, що зарубіжні підходи стали основними в соціальній роботі та соціальній освіті в Ізраїлі.

До американських викладачів згодом приєдналися ізраїльські соціальні працівники, які від'їжджали за кордон для навчання соціальної роботи і стали ядром викладацького складу. Наприкінці 1950 р. освіта в соціальній роботі в Ізраїлі стала в основному реалізовуватися за американською моделлю, де акцент робився на соціальній роботі в специфічних ситуаціях.

З часом відповідальні за соціальні служби особи зрозуміли, що невелика кількість випускників цієї школи соціальної роботи не зможе задовольнити швидкозростаючі потреби в цих службах. З метою задоволення вимог у кадрах, особливо у своїх власних службах, муніципалітет Тель-Авіва заснував свою власну школу. Обидві школи мали подібні навчальні плани і стандарти і, як уже зазначалося, перебували під значним впливом американської моделі соціальної роботи. Проте обидві школи намагалися знайти можливість пристосувати існуючі методи соціальної роботи до конкретних (специфічних) умов життя населення країни, хоч навчальний матеріал залишався в основі своїй американським (принаймні упродовж трьох десятиліть).

У 1950 р. не було жодного чіткого критерію для визначення кваліфікаційних вимог до соціального працівника. Членство в об'єднанні

соціальних працівників було відкритим для кожного, хто мав будь-яку підготовку в соціальній роботі, в тому числі короткочасні курси від шести до дев'яти місяців, засновані Міністерством на момент масової імміграції. Умови членства в об'єднанні змінилися після підписання першого закону із соціального забезпечення, в якому передбачено критерії діяльності соціального працівника із сертифікатом.

Прийом у школі здійснювався на основі слів, бесіди з абітурієнтом. Вважалося, що існують особистісні якості, позиції і цінності, які є суттєвими для практики соціальної роботи. Успіхи у навчанні враховувались, але переважна увага приділялася готовності до проведення практичної роботи. На початку 50-х рр. практично всі студенти були жінками, хоч школи були відкриті й для чоловіків.

Недостатня кількість соціальних працівників на початку 60-х рр., невелика кількість випускників університету, намагання випускників шукати роботу у великих містах, спричинили необхідність забезпечувати підготовленими кадрами нещодавно засновані міста, розкидані по всій країні. Міністерство соціального забезпечення заснувало інститут з навчання соціальної роботи, з програмами навчання у чотирьох географічних областях. До інституту приймали студентів, які мешкали у цих містах або селах. На відміну від навчання в університеті, що вимагало плати за навчання і забезпечувало обмеженою стипендією, інститут соціальної роботи був безкоштовним. Випускників цього інституту визнавали професійними, але не академічними соціальними працівниками. Існували також інші форми практичної підготовки. Однак із створенням великої кількості університетських програм у соціальній роботі інструктори з соціальної роботи в університетах все рішучіше вимагали припинення поза університетської підготовки. Об'єднання соціальних працівників також вимагало академічної підготовки. У результаті наприкінці 1979 - на початку 1980 р. три з чотирьох центрів припинили основну професійну підготовку. Програма, що залишалася у Бер-Шеві, теж припинила своє існування у зв'язку з розвитком університетської програми. Інститут не припинив свого існування, але став більше займатися підготовкою соціальних працівників без відриву від основної роботи.

Тепер слухачами курсів стають соціальні працівники, які мають ліцензії. Навчальний план соціальної роботи встановлюється кожною школою самостійно у рамках основної університетської програми з академічного навчання. Якщо ж школа бажає додати нову програму або ввести нову послідовність навчання, тоді необхідно дістати схвалення ради університету. Варто зазначити, що уряд не контролює навчальний план за допомогою

законодавчих актів і не встановлює жодних обмежень, як це практикується в деяких країнах [12].

Сьогодні роль соціального працівника в Ізраїлі багатогранна. Держава приділяє належну увагу навчанню цій спеціальності. До роботи готують студентів на рівні бакалаврів та магістрів у Школі соціальних працівників. Соціальні працівники несуть громадську та професійну відповідальність за допомогу потерпілим з різних причин, сприяють їм у подоланні різноманітних життєвих труднощів та допомагають виявленню їх особистого потенціалу.

Навчання у Школі соціальних працівників поєднує в собі теоретичні заняття та практичну роботу на місцях. Школа намагається пов'язати принципи та норми соціальної роботи з сучасними науковими знаннями, що здобуваються у ході дослідної роботи на місцях та в науковому закладі. Особлива увага приділяється використанню комп'ютерів.

Підготовка керівників для громадських центрів – на додаток до загальноприйнятої програми у рамках занять на першу ступінь (бакалавра) – проводиться за програмою підготовки керівників справами для громадських центрів. Заняття за цією програмою спеціально готують студентів до роботи з групами та організаціями на рівні общини, а також майбутніх керівників справами громадських центрів (районними будинками культури, організаціями взаємодопомоги і т. ін.).

Заняття на першу ступінь тривають три роки. Всі студенти, які підготовлені за загальною програмою, а також за програмою підготовки керівників справами для громадських центрів, отримують ступінь бакалавра із соціальної роботи.

Випускники школи працюють у різноманітних державних та громадських закладах: дитячих, юнацьких, відділах громадської допомоги, лікарнях, психіатричних закладах, консультаціях з питань шлюбу та сім'ї, промислових підприємствах, службах абсорбції нових репатріантів [12].

Структура занять наступна. Звичайна програма – програма першого курсу – складається з вступних предметів групи суспільних наук та біхевіористики (вивчення поведінки людини залежно від її психологічного стану), предметів дослідницького характеру та вступних предметів основної спеціалізації соціального працівника. На другому та третьому курсах програма приділяє основну увагу предметам професійного характеру, які включають теоретичні та практичні заняття з соціальної роботи, дослідження в цій галузі та вивчення системи соціальних служб, а також факультативні предмети за різноманітними темами. На третьому курсі студенту надається можливість сконцентруватися на

предметах, що безпосередньо відносяться до соціальної роботи з індивідуумами та сім'ями, або до соціальної роботи в общинах.

Практичні заняття, що включені в програму другого та третього курсів, дають можливість студентам безпосередньо ознайомитися з різноманітними соціальними службами під індивідуальним керівництвом викладачів та поєднують академічні заняття з практикою соціальної роботи.

За програмою підготовки керівників у справах для громадських центрів заняття починаються вже на першому курсі та продовжуються три роки паралельно з предметами цієї програми із соціальної роботи. Частина програми є загальною для всіх студентів Школи, а частина – специфічна, тільки для студентів програми підготовки керівників у справах.

Студенти, які зацікавлені навчатися за програмою підготовки керівників, повинні звернутися у письмовій формі до секретаріату у справах студентів Школи соціальних працівників.

Бакалаври інших спеціальностей, що мають намір отримати ступінь магістра із соціальної роботи, можуть займатися за скороченою дворічною програмою. Ця програма складається з вибраних курсів програми на ступінь бакалавра з соціальної роботи та необхідних додаткових курсів, які студент не вивчав за іншою спеціальністю. Крім того, програма включає обов'язкову дворічну професійну підготовку.

Програма другого ступеня (магістра) надає спеціалістам з соціальної роботи можливість вивчити новітні методи, які допоможуть їм в подальшому поглибити теоретичні та практичні знання, дозволять взяти участь у розробці нових методів у практичній роботі та керівництві службами соціальної допомоги, правильно оцінювати продуктивність цих служб, сприяти покращенню соціальної роботи та підвищенню її ефективності. Програма призначена для розширення інтелекту, розвитку систематичного аналітичного мислення з метою розуміння та визначення суспільних проблем і шляхів впливу соціального працівника на середовище клієнта. Програма надає студентам можливість ефективного використання особистого досвіду для вирішення соціальних проблем. Крім того, програма готує студентів до викладацької та дослідницької роботи, роботи у системі розвитку соціальних служб, планування та управління системою соціального забезпечення. Програма другого ступеня прагне навчити студентів методам розвитку і прогресу професії соціального робітника з тим, щоб він міг виконувати завдання, що ставляться перед соціальними працівниками і службами соціального забезпечення Ізраїлю.

Розглянемо структуру занять.

У Школі можливі програми спеціалізації на ступінь магістра з соціальної роботи.

Перша – дослідницька, її мета – набуття знань та навичок дослідження практичних аспектів соціальної роботи, соціальних служб та служб громадської допомоги.

Друга – програма підвищення рівня в галузі практичної соціальної роботи та керівництва. Завданням програми є розширення теоретичної та емпіричної бази знань соціального працівника з тим, щоб надати йому засоби, які дозволять використати особистий досвід для вирішення практичних проблем в інструкторській роботі взагалі, в роботі з тими, хто звертається за допомогою.

Заняття направлені на поглиблення розуміння та способів вияву потреб населення, на розробку систематичного планування професійної діяльності, оцінки її ефективності та виправлення недоліків у роботі. Програма дозволяє студентові навчитися виявляти певні ознаки, характерні для соціальної служби відповідно запитів різних верств населення.

Третя програма – програма підготовки керівників справами для громадських центрів. Завданням програми є підготовка слухачів до роботи у керівництві програмами соціальної допомоги, службах соціального забезпечення та організаціях, що працюють в цій галузі. В рамках програми пропонуються два напрямки:

- теорії та дослідження організацій, де основна увага приділяється вивченню організаційних теорій, які необхідно впроваджувати у служби соціального забезпечення;

- дослідження вибраних аспектів у діяльності цих організацій: практичного керівництва, де особлива увага приділяється підготовці адміністративних працівників системи соціального забезпечення, які мають широку основу теоретичних знань, узгоджену з досвідом управління.

Усі ці програми готують майбутніх професійних керівників, здатних поєднати сучасні наукові досягнення з практичними навичками і тим самим сприяти підвищенню рівня якості обслуговування населення, що має певні проблеми.

Студент може навчатися не більше п'яти років, навіть за дворічною програмою. В термін навчання входить робота над дипломним дослідженням та складання випускного іспиту.

І ще одна цікава програма. Це програма підготовки керівників справами та керівних працівників для громадських центрів імені д-ра Йосефа Шварца, що поділяється на дві групи:

- програма підготовки керівників справами та керівних працівників для громадських центрів;

- програма управління та розробки програм для дітей дошкільного віку.

Розглянемо першу з них. Програма, що передбачає одержання диплома, проводиться на базі Школи соціальних працівників та Школи педагогіки і призначена для підготовки висококваліфікованих кадрів керівних працівників районних громадських центрів. Заняття продовжуються протягом одного навчального року, із закінченням якого студенти отримують диплом про завершення програми. Завданням програми підготовки керівників справами для громадських центрів є підготовка висококваліфікованих кадрів для керівництва цими організаціями.

Матеріал для самоперевірки

Завдання для самостійної роботи

1. Охарактеризуйте економічний стан сучасного Ізраїлю.
2. Розкрийте основні завдання системи соціального забезпечення в країні.
3. Назвіть основні програми соціального страхування Ізраїлю.
4. Який головний принцип системи охорони здоров'я в країні.
5. Розкрийте програми соціальної допомоги в Ізраїлі.
6. Які права мають діти при розлученні батьків?
7. Оцініть правовий захист дітей в сучасному Ізраїлі.
8. Охарактеризуйте роль соціального працівника в Ізраїлі.
9. Особливості виховання молоді в країні.
10. Специфіка підготовки соціальних працівників в Ізраїлі.

Тестові завдання для самоперевірки

1. Основними завданнями системи соціального забезпечення Ізраїлю є:
  - а) забезпечення прожиткового мінімуму малозабезпеченим групам населення;
  - б) підтримка рівня життя працівника і його сім'ї в екстраординарних ситуаціях;
  - в) зміна розподілу доходів у напрямку великої рівності;
  - г) усі вірні відповіді.
2. Державне страхування здоров'я в країні забезпечує ... .
3. Відповідно до вимог закону, кожен житель Ізраїлю у віці 18 років і старше повинен:
  - а) бути застрахованим у Відомстві національного страхування;
  - б) платити страхові внески, якщо він працює, у сумі 4,8% від заробітної плати;
  - в) бути записаним у будь-якій лікарняній касі і має право на отримання медичних послуг;

г) усі відповіді вірні.

4. Відомство національного страхування виплачує допомогу наступним категоріям населення ... .

5. Керівним органом системи охорони здоров'я Ізраїлю є:

- а) Міністерство охорони здоров'я;
- б) Фонд страхування на випадок хвороби для працюючих;
- в) усі вірні відповіді;
- г) Ваш власний варіант відповіді.

6. Головний принцип системи охорони здоров'я Ізраїлю – ... .

7. Бюджетні урядові асигнування мають на меті – надання допомоги наступним категоріям населення:

- а) тим особам і сім'ям, які не в змозі забезпечити собі прожитковий мінімум трудовою діяльністю їх годувальників;
- б) пенсії інвалідам Армії оборони Ізраїлю; особам, постраждавшим унаслідок проживання в прикордонній смузі; інвалідам – борцям проти нацизму і жертвам нацизму; не охоплених законом про соцстрахування;
- в) усі вірні відповіді;
- г) Ваш власний варіант відповіді.

8. В Ізраїлі кожна дитина, незалежно від того, народилася вона у шлюбі чи поза ним, ...

9. Підготовка соціальних працівників в сучасному Ізраїлі здійснюється за наступними рівнями:

- а) молодший спеціаліст, бакалавр і магістр;
- б) бакалавр і магістр;
- в) бакалавр, магістр і доктор філософії;
- г) усі вірні відповіді;
- д) Ваш власний варіант відповіді.

10. Головним завданням системи освіти країни є ... .

Темати рефератів

1. Характеристика системи соціального забезпечення в країні.
2. Програми соціальної допомоги в Ізраїлі.
3. Особливості національного страхування.
4. Система підготовки соціальних працівників в сучасному Ізраїлі.
5. Особливості виховання молоді в країні.
6. Захист прав дітей в Ізраїлі.

Література

1. В помощь неполным семьям. – Иерусалим. – Вып. 2. – 1998. – 84с.
2. Галь-Ор Ю. Эта нормальная повседневная жизнь / Ю. Галь-Ор // Взгляд на Израиль, 1997. – № 2. – С. 5.
3. Горизонты. Вестник израильской молодежи. – Иерусалим, № 10, сентябрь 1998. – 15 с.
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
5. Корнюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы / Р.В. Корнюшина. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 85 с.
6. Кубицький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубицький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
7. Национальное страхование на защите ваших прав. – Иерусалим, 1998. – 21 с.
8. Пащенко Д.І. Зарубіжний досвід гуманізації соціального середовища та виховання / Д.І. Пащенко. – К., 1999. – 208 с.
9. Первые шаги. Информационное приложение к журналу «Взгляд на Израиль». – 1998, № 5. – 24 с.
10. Соціальна педагогіка: словник-довідник / За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. – Вінниця: Планер, 2009. – 542 с.
11. Социальная работа: теория и практика / Под ред. А. Сорвина. – М.: МГСУ, 1994.
12. Учебные программы Еврейского университета (экспериментальное издание на русском языке). – Иерусалим, 1992. – 92с.
13. Фирсов М.В. История социальной работы: учебное пособие для высшей школы / М.В. Фирсов. – Изд. 2-е. – М.: Академический Проект; Константа, 2007. – 608 с.

ГЛОСАРІЙ

Авторитарність – соціально-психологічна характеристика особистості, яка відображає її прагнення максимально підкорити своєму впливові партнерів по взаємодії і спілкуванню.

Агент змін – суб'єкт, який стимулює, забезпечує зміни в житті клієнтів соціальної роботи.

Агенти соціалізації – діючі соціальні суб'єкти (люди, групи, установи, організації), за допомогою яких людина соціалізується у процесі навчання, виховання, комунікації, прилучення до культури тощо.

Адаптація (соціальна) – соціальне пристосування, процес або результат процесу, який передбачає гармонійне з точки зору індивідуальних прагнень людини задоволення її потреб, створення умов для її здорового, щасливого життя в суспільстві.

Адиктивна (залежна) поведінка – поведінка особи, якій притаманне прагнення до відходу від реальності штучної зміни свого психічного стану завдяки прийому різноманітних хімічних речовин чи постійної фіксації уваги на певних предметах чи видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій.

Активність особистості – здатність людини до свідомої трудової і соціальної діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури.

Аліменти – кошти, які у встановлених законом випадках одні члени сім'ї зобов'язані виплачувати на утримання інших членів сім'ї.

Алкоголізм – хронічне захворювання, яке розвивається в результаті систематичного вживання спиртних напоїв, і яке проявляється у фізичній і психічній залежності від алкоголю, що веде до соціальної і психологічної деградації особистості.

Альтруїзм – напрям поведінки і діяльності людини, який ставить інтереси іншої людини або загальне благо вище особистих інтересів. Як правило, використовується для визначення властивості приносити свою вигоду в жертву, заради загального блага.

Аніматор – фахівець з організації дозвілля.

Анімація (лат. animation – одухотвореність) – свідомо діяльність, спрямована на усвідомлення і розкриття прихованого потенціалу індивідів, груп, громад, створення умов для повнішої реалізації потенціалу різнобічних

людських можливостей, здійснення соціокультурних та соціоосвітніх програм і проектів.

Аномалія – це різноманітні відхилення від прийнятих природних норм, норм перебігу психічних процесів і функцій, від загальних закономірностей розвитку і поведінки.

Антидискримінаційна практика – комплекс настанов і реальних заходів для подолання порушень прав клієнтів соціальної роботи за класовими, національними, релігійними, статевими, віковими та іншими ознаками.

Апеляція – оскарження ухвали, постанови нижчої інстанції (звичайно судової) перед вищою.

Арттерапія – використання творів мистецтва (музики, скульптури, живопису та ін.) для корекції поведінки людей із емоційними проблемами, стимулюваннями їх активності.

Асоціальна сім'я – сім'я, яка порушує права і інтереси суспільства, що виявляється у протиправних діях та поведінці.

Батьківство – процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку, виховання та навчання дітей.

Бездоглядні діти – діти, не забезпечені належними умовами для фізичного, духовного та інтелектуального розвитку.

Безпека – відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливою шкодою для життя, здоров'я, майна людини, навколишнього природного середовища.

Безпритульні діти – діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ї або дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання.

Бездомність – відсутність постійного житла в індивідів, сімей, що унеможливорює осілий спосіб життя, повноцінне соціальне функціонування.

Безробіття (незайнятість) – відсутність роботи для працездатних. Б. тісно пов'язане з поняттям «зайнятість», яке значно ширше за поняття «робота». Виділяють три основні форми Б.: поточне, приховане, застійне.

Бібліотерапія – розділ психотерапії, який з допомогою спеціально дібраної літератури (переважно художньої) надає лікувальну і профілактичну допомогу людям із соматичними (тілесними) і психічними захворюваннями.

Бідність – показник прибутку сім'ї (або людини, що окремо мешкає) з урахуванням числа її членів, віку її голови і кількості дітей до 18 років, відповідає мінімальному рівню споживання. Б. визначається як нестача коштів, прибутків, покликаних задовольняти матеріальні і інші потреби людей.

Біженець – особа, що покинула місце постійного мешкання внаслідок військових дій, переслідування або інших надзвичайних обставин.

Благодійність, також **доброчинність** – безкорисливе надання допомоги потребуючим такої допомоги, які не є пов'язаними з благодійником.

Благополуччя – стан фізичного здоров'я, емоційного комфорту і економічної забезпеченості; життя в задоволенні; соціальне благо, яке виявляється у високій якості життя членів суспільства.

Брокер (англ. broker – посередник) **соціальних послуг** – організатор контактів клієнтів, які потребують допомоги і не володіють інформацією після посиленого медичного лікування.

Будинок на півдорозі – медико-соціальний заклад тимчасового проживання, де людина проходить соціальну реабілітацію після посиленого медичного лікування.

Важковиховуваність – у широкому розумінні – поняття, що пояснює випадки труднощів, з якими стикається педагог при організації і здійсненні виховного процесу.

Валовий національний продукт (ВНП або ВНП) – сукупність усіх вироблених у країні товарів та наданих послуг за рік незалежно від місцезнаходження національних підприємств.

Ведення випадку (робота з випадками) – метод соціальної роботи, який полягає у забезпеченні представникам вразливих груп населення (людям похилого віку, із функціональними обмеженнями, проблемами психічного здоров'я тощо) необхідної індивідуальної підтримки для продовження життя у громаді.

Взаємодія – взаємозалежний обмін діями; система взаємо обумовлених індивідуальних дій суб'єктів, спрямованих на реалізацію їх спільної діяльності.

Взаємодія соціальна – процес взаємодії і взаємовпливу індивідів, соціальних груп або спільнот у ході реалізації спільних інтересів, розв'язання соціальних проблем.

Вигорання – стан вираженої втоми та емоційного виснаження, який характеризується негативним або байдужим ставленням до колег і клієнтів, зниженням продуктивності внаслідок хронічного стресу та внутрішньо особистісного конфлікту під час виконання професійних обов'язків.

Випадок у соціальній роботі – ситуація особи чи родини, які звернулися до соціальної служби і мають право на отримання допомоги від неї.

Витіснення – механізм психологічного захисту, який передбачає усунення зі свідомості неприємних, травмуючих або несумісних із самооцінкою особистості спогадів і думок.

Виправно-виховний процес – цілеспрямований виховний процес з дітьми та підлітками в умовах спеціального освітнього закладу, спрямований на їх виправлення та перевиховання.

Виховання – цілеспрямоване передавання і засвоєння певної системи норм, уявлень, цінностей (сімейних, шкільних), вплив на індивіда всієї системи соціальних зв'язків з метою засвоєння ним суспільного досвіду.

Виховна система – цілісна виховна структура, що включає в себе цілі, суб'єктів, які реалізують ці цілі; відносини, що виникають між учасниками і об'єднують їх; середовище, яке освоєне суб'єктами виховного процесу; процес керування, що забезпечує єдність компонентів виховної системи, зміст виховної роботи.

Вища освіта – рівень освіти, що її одержують на базі середньої у вищих навчальних закладах і який підтверджується офіційно визнаними документами (дипломами, сертифікатами тощо).

Віктимна (лат. *victima* – жертва) **поведінка** – поведінка потенційної жертви насилля, яка провокує його вчинення.

Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану, неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги.

Волонтерство (лат. *voluntaries* – воля, бажання; англ. *voluntary* – добровільний, доброволець, іти добровільно) – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги.

Вразливі групи – групи людей, що зазнають чи можуть зазнати негативних впливів соціальних, економічних, екологічних чинників або захворіти.

Вторинна профілактика – обмеження поширення певних негативних явищ, що вже наявні в суспільстві чи соціальній групі, запобігання загостренню таких явищ та їх наслідків, запобігання поглибленню соціальної дезадаптації осіб, яким властива девіантна поведінка.

Втручання – переведення плану в практичні дії із застосуванням різноманітних стратегій і теоретичних моделей діяльності.

Вулична соціальна робота – інноваційний метод соціальної роботи, суть якого полягає в наданні соціальними службами послуг своїм клієнтам на вулиці.

«Гайденс» (англ. *guidanse, big guide* – вести, керувати, спрямовувати) – психолого-педагогічна консультативна служба в системі освіти США.

Гендерна (англ. gender – рід) **демократія** – законодавчо закріплена рівність прав і можливостей чоловіків і жінок щодо участі в діяльності суспільних і державних структур.

Гетерогенна (грец. heteros – інший і genes – народжений) **група** – неоднорідна група, що складається з людей, різних за віком, статтю, інтересами, проблемами та ін.

Гомогенна (грец. gomos – рівний, однаковий і genes – народжений) **група** – група, утворена з людей, об'єднаних спільною ознакою.

Громада (община, спільнота) – населення певної географічної місцевості, яке має спільні органи самоврядування; будь-яка соціальна група, об'єднана спільною належністю до території, релігії, культури, етносу тощо.

Громада за інтересами – громада, що об'єднує людей, які мають спільні запити, проблеми, зв'язки і характеристики.

Громадське представництво – діяльність спеціально підготовленого волонтера щодо захисту, забезпечення прав і гідності інвалідів або людей, які з певних причин не можуть повноцінно себе представляти.

Громадянське суспільство – структуроване суспільство, яке є механізмом неформального соціального партнерства, спрямованим на забезпечення балансу суперечливих інтересів різних груп суспільства.

Група – відносно стійка сукупність людей, об'єднаних спільними цінностями, нормами, цілями, системою взаємин, взаємовплив і включених до типових для них різновидів та форм діяльності.

Група ризику – категорія людей, чиє соціальне становище за певними критеріями не є стабільним, які не можуть самостійно подолати власні труднощі, що може спричинити втрату соціальної опори в житті або навіть життя.

Група самопомоги (взаємодопомоги) – група, учасники якої, поділяючи певні особистісні інтереси, маючи подібний досвід, об'єднуються для співпраці з метою реалізації власних потреб чи потреб громади через обмін інформацією, взаємопідтримку, іноді – представництво.

Група, орієнтована на дію – група, учасники якої співпрацюють задля розв'язання певних соціальних проблем, проведення політичних і соціальних кампаній з метою досягнення соціальних змін і колективного наснаження. Ними можуть бути групи мешканців мікрорайону, групи людей, які відчувають дискримінацію за якоюсь ознакою.

Група, орієнтована на процес – зосереджена на завданні група, яка дотримується структурного підходу до конкретних завдань і результатів.

Групова соціальна робота – форма соціальної роботи, під час якої відбувається допоміжна діяльність через групові форми взаємодії. Її метою є надання допомоги клієнтові завдяки передаванню групового досвіду для розвитку його фізичних і духовних сил, формування соціальної поведінки.

Гуманітарна допомога – матеріальна, фінансова, економічна добродійна підтримка людей, що надається міжнародними державними, громадськими організаціями і приватними особами у випадках стихійного лиха і соціально-економічних зворушень, воєн і іншого лиха, що осягли країну і її громадян.

Гуманність – любов, увага до людини, повага до людської особистості; добре ставлення до всього живого; людяність, людинолюбство. Система установок особистості по відношенню до людини, групі, живій істоті, обумовлена моральними нормами і цінностями, представлена у свідомості переживаннями жалю і реалізована у спілкуванні і діяльності в актах сприяння чи допомоги.

Гуманістична модель соціальної роботи – модель соціальної роботи, спрямована на пробудження резервів особистості людини, її сил добра, психічного здоров'я і бажання до самовдосконалення. Клієнтам відводиться при цьому роль активних творців власного життя, стиль якого може бути обмежений тільки фізичними або соціальними впливами.

Громада – соціальна спільнота, члени якої мають спільні ознаки (місце проживання, інтереси, віросповідання, цінності, національність тощо) та взаємодіють між собою з метою задоволення певних потреб чи розв'язання проблем.

Девіантна поведінка – поведінка, що має характер відхилення від загальноприйнятих, соціально схвалених, найбільш поширених і усталених норм у певних спільнотах у визначений період їх розвитку.

Девіант (лат. deviation – відхилення) – особа, яка не дотримується існуючих у суспільстві норм поведінки.

Дезадаптація особистості – порушення процесу пристосування індивіда до соціального середовища внаслідок хибного або недостатньо розвиненого уявлення про себе, свої соціальні можливості і зв'язки. Проявляється у девіантній поведінці (алкоголізм, наркоманія, суїцид), неадекватних психологічних станах особистості (депресія, гіперактивність тощо).

Деінституціалізація – звуження сфери впливу соціальних інститутів.

Делінквентна (протиправна) поведінка – дії особи, що порушують норми громадського правопорядку, загрожують благополуччю інших людей або суспільству загалом та можуть бути правомірно покараними; до

протиправних дій зараховують проступки (провини), правопорушення та злочини.

Делінквентна поведінка підлітків – сукупність дій та вчинків, які характеризуються порушенням правил поведінки, дисциплінарних вимог, соціальних норм та правопорушеннями некримінального характеру.

Денний центр – заклад, у якому клієнти перебувають впродовж певної частини дня і дотримуються певного розпорядку.

Депресія – хворобливий стан приголомшеності, пригнічення, скорботи, відчаю.

Депривація (лат. *deprivatio* – втрата, позбавлення) – психічний стан, виникнення якого обумовлено життєдіяльністю особистості в умовах тривалого позбавлення або істотного обмеження можливостей задоволення життєво важливих потреб.

Детермінанти – причини, умови, події, що впливають на інші події або явища чи обумовлюють їх.

Десоціалізація – порушення процесу соціалізації, тобто засвоєння індивідом певних систем норм та правил життя, які дозволяють йому жити в суспільстві та бути його повноправним членом.

Детройт-план (Detroit Plan) – одна з систем організації шкільної роботи в США.

«Діти вулиці» - діти, які законом не визнані позбавленими батьківського піклування, але можуть бути визнані сиротами, оскільки батьки з певних причин не займаються їхнім вихованням.

Діти з особливостями психофізичного розвитку – особи віком до 18 років, у яких спостерігаються різні порушення центральної нервової системи, функціонування одного або кількох аналізаторів чи органів.

Діти, які опинилися в складних життєвих обставинах, – особи від народження 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їх розвитку, і потребують допомоги держави, громади, фахівців, найближчого оточення, аби упоратися з життєвими негараздами і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами.

Дискримінація – обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян за расовою або національною належністю, політичними і релігійними переконаннями.

Дистанційне навчання – форма навчання, коли спілкування між викладачем і студентом або вчителем і учнем відбувається за допомогою листування, магнітофонних, аудіо- та відеокасет, комп'ютерних мереж, кабельного та супутникового телебачення, телефону чи телефаксу тощо.

Дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом вона не набуває прав повнолітньої раніше.

Дитинство – стадія життєвого циклу людини, на якій відбувається становлення організму, розвиток його найважливіших функцій, активної соціалізації індивіда (тобто засвоюється певна система знань, норм, цінностей, освоюються соціальні ролі, що сприяють формуванню повноцінного повноправного члена суспільства).

Дитячі колонії – спеціальні виховні установи, у яких відбувають покарання неповнолітні особи (особи віком від 14 до 18 років), засуджені до позбавлення волі.

Дитячі притулки (притулок – безпечне сховище, що забезпечує дах і підтримку людям, які потребують допомоги + діти – особи віком до 18 років) – це заклади соціального захисту, створені для тимчасового перебування у них дітей віком від 3 до 18 років.

Дитячий будинок – державний виховний заклад для дітей-сиріт та дітей з неповних сімей, які потребують допомоги держави внаслідок хвороби батьків чи позбавлення їх батьківських прав.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, що не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Добродійність – 1) у вузькому значенні – надання приватними особами або організаціями безвідплатної допомоги людям, що її потребують, або соціальним групам (шарам) населення; 2) в широкому значенні – безвідплатна діяльність по створенню і передачі фінансових, матеріальних, духовних цінностей (благ) для задоволення насущних потреб людини.

Догляд у громаді – метод соціальної роботи, спрямований на забезпечення людям, які мають проблеми фізичного, психічного здоров'я, або особливості, спричинені їх віком, можливості жити незалежно у своєму помешканні чи в наближених до домашніх умовах.

Дозвілля – синонім поняття «вільний час»; сукупність видів діяльності, призначених для задоволення фізичних, духовних і соціальних потреб людей у вільний час.

Допрофесійна підготовка – загальноотрудова підготовка політехнічного і профорієнтаційного характеру учнів загальноосвітніх шкіл, компонент наступної професійної освіти.

Дошкільне виховання – сімейне й суспільне виховання дітей дошкільного віку.

Екзистенційна модель соціальної роботи – модель, яка передбачає допомогу у розкритті й усуненні страху перед усвідомленням кінцевих даностей існування, а також у встановленні контролю над власним життям, поданні екзистенційних тривог шляхом налагодження близьких стосунків, пошуку сенсу життя та ін.

Екологічна модель соціальної роботи – модель, зміст якої полягає у використанні активних методів адаптації і соціалізації клієнта задля досягнення ним особистісних змін, рівень яких відповідав би вимогам навколишнього середовища, а також у впливі на соціальне і фізичне середовище для того, щоб воно якомога більше відповідало правам, потребам і життєвим цілям особистості.

Жертва – особа, яка зазнала насильства, жорстокого поводження внаслідок дій іншої людини або втрат через стихійне лихо чи аварію.

Жорстоке поводження з дітьми – будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального, економічного характеру щодо дитини в сім'ї або поза нею, які порушують права та свободи дитини, завдають шкоди її фізичному чи психічному здоров'ю, а також бездіяльність батьків (усиновителів), опікунів (піклувальників), інших осіб, які їх замінюють, що перешкоджає розвитку дитини, заважає її фізичному або психічному здоров'ю (зневажання основних потреб дитини, відсутність умов для її нормальної життєдіяльності, розвитку тощо).

Завдання втручання – обсяг майбутньої роботи і способи її здійснення.

Завершення стосунків – з'ясування ресурсів, завдяки яким клієнт обходитиметься без допомоги соціального працівника.

Загальна освіта – сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії.

Загальноосвітня школа – масовий тип навчально-виховних закладів, які дають загальну освіту.

Здоровий спосіб життя – спосіб життя, який передбачає уникнення чинників ризику, порушення фізичного і психологічного здоров'я, сприяє його зміцненню.

Злочинність – відносно поширене, статистично стійке соціальне явище, форма поведінки, що відхиляється, яка представляє суспільну небезпеку.

Зосереджена на завданні модель соціальної роботи – комплексний підхід у соціальній роботі, основою якого є чітка послідовність процедур діагностування проблеми, роботи над її подоланням. Охоплює вивчення проблем, узгодження мети і часових меж, виконання завдань.

Ігрова терапія – вільна або керована гра, яка терапевтично впливає на клієнта.

Ідентифікація (лат. *identifico* – ототожнюю) – процес і результат ототожнення, уподібнення себе з іншою людиною. Людина намагається уподібнитися іншій, ставлячи себе на її місце, прагнучи зрозуміти, як би вона вчинила в подібній ситуації.

Імпринтинг (англ. *imprint* – відбиватися) – фіксування людиною на рецепторному і підсвідомому рівнях особливостей об'єктів, що впливають на неї.

Інвалід – особа, яка має порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму, обумовлених захворюваннями внаслідок травм чи дефектів, що призводять до обмеження життєдіяльності і викликають необхідність її соціального захисту.

Інвалідність – стан людини, коли вона не може самостійно забезпечити (повністю або частково) потреби нормального особистого або соціального життя внаслідок недоліку (вродженого або надбаного) його фізичних або розумових здібностей.

Індивідуалізм – прагнення до яскравого вираження своєї особистості незалежно від колективу, а також поведінка, що виражає таке прагнення.

Індивідуальна робота – метод соціальної роботи, спрямований на надання допомоги індивідам і сім'ям у розв'язанні їх психологічних, міжособистісних, соціоекономічних проблем шляхом безпосередньої взаємодії з ними. Найпоширенішими стратегіями втручання є консультування, втручання в кризу, представництво інтересів, брокерство соціальних послуг.

Індивідуальна терапія – надання соціально-психологічної допомоги індивідам, сім'ям у розв'язанні їх проблем шляхом взаємодії з ними.

Індивідуальне навчання – одна з форм організації навчально-виховного процесу, при якій здійснюється педагогічний вплив учителя на учня, котрий перебуває поза колективом.

Індивідуальний підхід – передбачає особливу увагу до особистості, урахування умов розвитку й формування особистості; її потреб, інтересів, статевовікових особливостей, особистісних якостей, здібностей; урахування впливу родини, довкілля, референтних груп.

Індиферентність – відсутність інтересу до оточуючого, байдуже, нейтральне ставлення до когось або до чогось; пасивність у трудовій і соціальній діяльності.

Ініціативність – морально-психологічна риса особистості, яка характеризується здатністю і схильністю до активних і самостійних дій.

Інклюзивна освіта – система освітніх послуг в умовах загальноосвітнього закладу, що ґрунтується на принципі забезпечення основоположного права для дітей на освіту та права виховуватись у родинному середовищі та навчатися за місцем проживання.

Інсайт – миттєве, цілісне розуміння проблеми, ситуації загалом.

Інститут соціалізації – відносно стійкі типи і форми соціальної практики, завдяки яким організовується процес соціалізації особистості в межах соціальної системи суспільства.

Інституціоналізація соціальної роботи – процес формування системи установ для осіб, які потребують спеціального нагляду чи догляду. Інституціональна допомога є протиположною допомозі сімейній, догляду в громаді тощо. Характерними її ознаками є розташування установ за містом, що забезпечує ізоляцію від суспільства; наявність примусу, жорсткий режим і контроль з боку персоналу; передача функцій обслуговування, які під силу клієнтам, спеціальному обслуговуючому персоналу; велика кількість (200-300) осіб, які перебувають у закладі одночасно, тощо.

Інтеграція (соціальна) – наявність упорядкованих відносин між індивідами, групами, організаціями, державами.

Інтернат – гуртожиток для учнів і студентів навчального закладу або закритий шкільний заклад, у якому учні навчаються та живуть.

Інтенсивний догляд (опіка) – стратегія втручання, яка передбачає перенесення відповідальності за стан клієнта на професіоналів, які здійснюють догляд, організацію розв'язання його проблем, вилучення клієнта із стресогенного оточення, зниження рівня збудження і стресу, налагодження відповідних стосунків з ним, вияв турботи, теплого ставлення.

Інтеріоризація (лат. interior – внутрішній) – перенесення суспільних уявлень у свідомість окремої людини.

Інтерпретація (лат. interpretation – пояснення, трактування) – забезпечення клієнта альтернативною системою координат, в якій можна розглядати життєві ситуації.

Інформаційна компанія – цілеспрямований інформаційний вплив на громадську думку з метою переконання, зміни ставлення і поведінки громадськості або певних її кіл.

Інформована згода – процедура одержання від клієнта чи його законного представника згоди на отримання послуг після роз'яснення йому особливостей їх надання.

Кампанія з представництва інтересів – групові зусилля щодо переконання системи, на яку спрямовані зміни, в необхідності цих змін і виділенні потрібних ресурсів.

Карта соціальних мереж – перелік організацій, які діють на території району, міста, із зазначенням конкретних осіб, до яких можна звернутися по допомогу чи залучити їх до роботи з клієнтом.

Клієнт – 1) постійний покупець або замовник; 2) особа, що користується послугами адвоката, нотаріуса тощо.

Клієнт соціальної роботи – особа, група людей, їхніх родичів, сім'ї, громади, які не можуть самостійно подолати свої проблеми, вийти з життєвої кризи, функціонувати самостійно і тому є адресатами соціальної роботи.

Клієнтоцентрований підхід – консультування, особливістю якого є провідна роль клієнта, з яким емпатично взаємодіє терапевт, використовуючи прийоми активного слухання. Це допомагає клієнтові прийняти свої досвід і почуття, стати більш цілісним.

Клубний будинок – різновид організації діяльності групи самопомоги людей з проблемами психічного здоров'я, із надмірною вагою, які зазнали насилля, втратили близьких родичів та ін.

Когнітивна (лат. cognition – знання, пізнання) **модель соціальної роботи** – модель соціальної роботи, яка ґрунтується на тому, що більшість емоцій і форм поведінки людей зумовлені їх думками, уявленнями, переконаннями, тобто когнітивними процесами («мислення формує поведінку»).

Когнітивно-біхевіористська (лат. cognition – пізнання, англ. behavior – поведінка) **модель** – модель, яка передбачає врахування при наданні допомоги клієнтові особливостей його мислення, установок, які спрямовують його дії, а також набуття клієнтом адекватних соціальним умовам навичок поведінки.

Коллективне наснаження (імпаурмент) – розвиток у спільній діяльності почуття належності до громади, яке посилює відчуття безпеки й актуалізує взаємні зобов'язання.

Коллективне представництво – представництво інтересів осіб (іноді в межах певної організації) з метою на політичному рівні відстоювати розв'язання проблем соціально вразливої групи.

Компенсація – метод регулювання рівня життя людей. Означає відшкодування витрат тих або інших шарів і груп населення органами влади внаслідок наступаючого або очікуваного підвищення цін, міжнаціональних конфліктів, катастроф (землетрусів, повеней тощо).

Консультація соціально-психологічна (каунселінг) – процес, під час якого спеціаліст дає рекомендації з розв'язання соціальних і психологічних

проблем клієнта. Допомагає людині обирати рішення і діяти на власний розсуд, опанувати нові моделі поведінки, сприяє розвитку особистості.

Конфлікт (лат. conflictus – зіткнення) – взаємодія двох або більше суб'єктів, які мають взаємовиключні цілі і реалізують їх на шкоду один одному; зіткнення протилежних елементів.

Корекція – виправлення, усунення, подолання недоліків чи послаблення порушень, вад психічного або фізичного розвитку; система соціально-педагогічних заходів з метою усунення відхилень у розвитку та поведінці особистості.

Криза (вікова) – період у житті людини, коли протягом відносно короткого часу (кілька місяців, рік) виявляються різкі і суттєві психологічні зрушення і зміни особистості, розвиток набуває бурхливого, стрімкого, кризового відтінку.

Кризове втручання – модель соціальної роботи, до якої вдаються у роботі з клієнтом, який перебуває у стані глибокої психологічної кризи, що вимагає оперативного втручання. Спирається на використання елементів психодинамічної моделі, короткострокової когнітивної терапії, бехевіористських підходів (теорії соціального наuczіння), а також соціологічних підходів, зокрема теорії систем.

Кризове консультування – консультування, спрямоване на полегшення вираження афекту (сильної негативної емоції), налагодження спілкування, досягнення розуміння клієнтом його проблем і відчуттів, демонстрацію турботи й емпатії, підвищення самооцінки, підтримку поведінки, зорієнтованої на подолання його проблем.

Кримінальна (злочинна) поведінка – протиправне суспільно небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права.

Лобіювання у соціальній роботі – діяльність соціальних груп, які відстоюють свої особливі політичні інтереси, намагаються впливати на органи законодавчої та виконавчої влади.

Логотерапія (грец. logos – слово, вчення) – спосіб аналізу ситуацій і метод консультування з метою допомоги людині знайти сенс і мету життя, подолати сумніви та відчай. При цьому особливе місце належить формуванню уявлень про майбутнє.

Локальна соціальна система – мережа взаємопов'язаних соціальних установ, що охоплюють усі властиві географічній місцевості аспекти соціального життя (сімейного, релігійного, правового тощо).

Людський потенціал – інтегральна характеристика життєздатності суспільства (країни, держави) як суб'єкта власного відтворення, розвитку і взаємодії з іншими товариствами.

Маніпулювання – система способів ідеологічного і соціально-психологічного впливу з метою зміни мислення і поведінки людей всупереч їх інтересам.

Маргінали (лат. *margo* – край, межа) – окремі особи, соціальні верстви, групи, які опинилися поза межами характерних для суспільства структур, соціальних норм, політичних традицій.

Мета соціальної роботи – задоволення потреб клієнтів. М.с.р. залежить від специфіки об'єкта (клієнтів, груп) і напрямів соціальної роботи.

Методи соціальної роботи – сукупність прийомів, способів діяльності соціальних працівників, використовуваних для розв'язання соціальних проблем клієнтів, стимулювання розвитку їхніх сил, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації.

Міграція населення – соціально-економічний і демографічний процес, що являє собою сукупність переміщень, що здійснюються людьми між країнами, районами, селищами. Виділяють епізодичну, маятникову, сезонну і безповоротну міграцію.

Мікрорівень (мікросоціум) середовища – конкретні умови життя особистості (сім'я, сусіди) та умови в середовищі найближчого оточення (вулиця, тип поселення, навчальний або трудовий колектив, громадські організації, формальні та неформальні об'єднання).

Місцева громада – спільнота людей, які проживають на визначеній території й об'єднані певними економічними, соціальними, культурними зв'язками та самоусвідомлюють себе як цілісність й окремішність.

Милосердя – термін, що вживається для опису м'якості, поблажливості або співчуття, виявленого однією особою в стосунку до іншої. Це – одна з підставових чеснот лицарства і християнської етики, милосердя також відноситься до концепцій справедливості та моральності в поведінці між людьми.

Милостиня (від старослав. *милисть* - любов) – виявлення турботи до ближнього, знедоленого, жебрака, каліки, до людини іншої культури в скрутному становищі, у вигляді допомоги у різних формах, переважно у вигляді матеріальної допомоги.

Модель соціально-педагогічної роботи з інвалідами – це сукупність теоретичних положень і технологій практичної діяльності соціального педагога.

Існують чотири моделі інвалідності: медична, соціальна, політична, модель культурного плюралізму.

Мозковий штурм – техніка групової дискусії, яка заохочує учасників до активного обміну інформацією та досвідом.

Мультидисциплінарна команда (багато профільна бригада) – форма організації роботи в соціальних службах, за якої експерти з різних галузей знань працюють скоординовано над наданням послуг клієнтові.

Набута безпорадність – психологічний стан людини, за якого вона, не маючи впливу на події і процеси свого життя, починає вірити, що жодна діяльність не матиме для неї корисних результатів, унаслідок чого втрачає здатність засвоювати корисні моделі поведінки. Втративши мотивацію, людина стає стурбованою, пригніченою тощо.

Наркоманія – захворювання, що виникає як наслідок зловживання наркотиками й речовинами, які мають наркотичну дію.

Наркотик (narcotic) – це така речовина або суміш речовин, що докорінно відрізняються від усіх речовин, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. Прийом наркотиків спричиняє зміну функціонування організму в цілому, серйозно ускладнює діяльність внутрішніх органів, центральної та вегетативної нервової системи.

Насильство в сім'ї – будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї стосовно іншого, які порушують конституційні права і свободи людини та громадянина, завдають моральної шкоди, а також шкоди фізичному, психічному здоров'ю.

Наслідування – особлива форма поведінки, яка полягає у відтворенні – більш чи менш трансформованому – дій, ідеалів, рис характеру, манери творчості інших осіб.

Неблагополучна сім'я – сім'я, яка в силу об'єктивних або суб'єктивних причин втратила свої виховні можливості, внаслідок чого в ній склалися несприятливі умови для виховання дітей.

Неврастенія – нервове виснаження, нервова слабкість – захворювання, що виникає при тривалому або надмірно сильному напруженні нервової системи.

Неврози дитячі – група функціональних захворювань нервової системи, які виникають внаслідок дії психотравмуючих факторів, що зумовлюють схильність до захворювань.

Недержавні організації – добровільні об'єднання громадян, утворені на основі єдності інтересів з метою спільної реалізації прав та свобод.

Неурядові організації – громадські організації, благодійні фонди, сформовані на принципах добровільності, що не мають на меті отримання

прибутку, незалежні та не підпорядковані урядовим структурам, захищають інтереси певних груп людей відповідно до статуту.

Нове виховання, нові школи (франц. education, англ. new education) – міжнародний педагогічний рух за оновлення школи й виховання, за побудову всієї навчально-виховної роботи виходячи з інтересів дитини в даний момент.

Об'єкти соціально-педагогічної роботи – окремі особи (дитина, підліток, молода людина, доросла людина) чи соціальні групи (сім'я, дитяча та молодіжна група чи колектив, неформальне об'єднання), які потребують допомоги та підтримки в процесі їхнього соціального становлення і розвитку, інтеграції в суспільство та яким адресовано цілеспрямовані чи стихійні соціально-педагогічні впливи.

Опіка (підклування) – особлива форма державної турботи про неповнолітніх дітей, що залишилися без підклування батьків.

Освіта – духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини.

Особистісний потенціал – динамічна самокерована система можливостей особистості, які можуть бути задіяні для розв'язання певних завдань і досягнення поставлених цілей: інструментальних, пов'язаних із забезпеченням необхідних умов життєдіяльності, і екзистенціальних, що передбачають розширення самих потенцій людини і можливостей її самореалізації.

Особистість – індивід як суб'єкт соціальних відносин і соціальної діяльності; соціалізований індивід, який утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості, посідає певне місце в суспільстві та виконує певну роль.

«Паблік скулз» (Public schools) – приватні привілейовані середні школи в Англії, які зберігають аристократичні традиції і доступні через дуже велику платню за навчання лише заможним батькам.

Пенітенціарні установи – виправно-трудова установи, в яких відбувають покарання люди, що здійснили правопорушення або злочин.

Первинна профілактика – комплекс заходів, спрямованих на запобігання негативному впливу біологічних, психологічних, соціально-педагогічних та інших чинників, що можуть спричинювати поведінку, яка відхиляється від норми.

Перевизначення ситуацій – етап структурної сімейної терапії, який передбачає створення можливостей для членів сім'ї оцінити свої стосунки в новому ракурсі.

Перевиховання – двосторонній виховний процес, спрямований на подолання негативних рис характеру і виявів у поведінці важковиховуваного; відновлення соціальних зв'язків.

Перенесення – особливий тип об'єктивних стосунків, якому властиве переживання клієнтом певних почуттів стосовно особистості соціального працівника, однак за своєю природою ці переживання стосуються іншої людини. Воно є повторенням, новим «виданням» попередніх об'єктивних стосунків.

Підліток із делінквентною поведінкою – особа віком 11-15 років, яка порушує норми громадського правопорядку, що за певних обставин може загрожувати благополуччю інших людей.

Піклування – увага, участь, співчуття, милосердя; надання будь-кому притулку / правова форма захисту особистісних і майнових прав та інтересів громадян, що встановлюється над неповнолітніми у віці від 15 до 18 років.

План втручання – документ, який складає к соціальних службах соціальний працівник разом із клієнтом з урахуванням проблем, потреб, переваг та обмежень клієнта. Відображає основні потреби клієнта, цілі та завдання роботи, конкретні дії для досягнення мети, графік їх здійснення, відповідальність соціального працівника і клієнта, форми моніторингу та оцінки. Може мати різну назву – план догляду, програма реабілітації, індивідуальний план роботи, план-угода співпраці з сім'єю тощо.

Посередництво – співробітництво представника клієнта з іншою стороною (опонентом).

Потреби – те, що необхідне для підтримання життєдіяльності організму особи, соціальної групи, суспільства в цілому; внутрішня спонука активності; стан людини, соціальної групи, суспільства, що виражає залежність від об'єктивного змісту умов їхнього існування та розвитку; умови, що змушують до чогось, спричиняють щось; ситуації, що вимагають державного регулювання.

Податковий фонд – джерело засобів, що отримується від податків, які стягуються державою з фізичних і юридичних осіб до державних і місцевих бюджетів.

Правопорушення – недотримання правил поведінки, встановлених законом та іншими нормативними актами.

Практика соціальної роботи – діяльність соціальних служб і працівників щодо вивчення потреб клієнтів, надання необхідних послуг і консультування, розвитку їхньої самостійності тощо.

Превентивна (профілактична) допомога – вид соціальної допомоги, що полягає у попередженні негативних явищ, проблем професійної діяльності чи особистого життя індивіда, які можуть призвести до кризової ситуації чи критичного загострення проблеми.

Представництво (адвокатування) – процес захисту прав, реалізації інтересів індивідів, груп людей уповноваженими особами з метою отримання ними доступу до послуг установ, на які вони мають право, але не можуть їх мати; взаємодія від імені клієнта з юридичними і фізичними особами.

Представництво рівних – діяльність організацій самопомоги, в яких люди працюють разом, представляючи особисті проблеми.

Принцип активізації (імпаурменту, наснаження) – складова сучасної філософії соціальної роботи, яка полягає в підтримці клієнтів, підвищенні їхньої впевненості, самооцінки, компетентності для того, щоб вони могли сказати більше від себе та своєї родини в існуючих службах та об'єднатися з іншими для створення служб, які їм потрібні.

Принцип нормалізації («соціальної валоризації») – підхід в організації соціальної роботи, який ґрунтується на переконанні, що перебування в установах закритого типу небажане для людей із будь-яким типом патології; майже всі особи, навіть зі стійкими вадами, можуть і повинні мати якомога нормальніше і повноцінне життя у спільноті, отримувати необхідну для цього індивідуальну підтримку.

Принцип реципрокного (лат. recíprocus – взаємний) гальмування – формування в індивіда конкуруючої реакції, яка поступово гальмує (пригнічує) небажану реакцію (наприклад, тривоги або страху). Гальмування має відбуватися за наявності стимулів, що зумовлюють небажану реакцію.

Прийомна сім'я – сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Притулок для дітей – заклад соціального захисту, створений для тимчасового перебування в ньому дітей віком від 3 до 18 років.

Притулок – 1) місце, де можна врятуватися або відпочити; 2) соціальна установа, в якій дитина забезпечується харчуванням і необхідною допомогою.

Проблемне навчання – один з типів розвиваючого навчання, істотною відмінністю якого є зближення психології мислення людини з психологією навчання.

Програма втручання – структурне втручання задля поліпшення добробуту людей, груп, організацій або громад.

Програмне консультування – допомога консультанта соціальним організаціям та їх працівникам у налагодженні роботи.

Прожитковий мінімум – бюджет, складений виходячи з необхідності забезпечення нормальної життєдіяльності людини; грошова оцінка (з розрахунку на одного члена сім'ї на рік, місяць) набору товарів і послуг в кількості і якості, достатньої для нормальної життєдіяльності.

Професійна освіта – підготовка в навчальних закладах спеціалістів різних рівнів кваліфікації для трудової діяльності в одній з галузей народного господарства, науки, культури; невід'ємна складова частина єдиної системи народної освіти.

Професійне представництво – діяльність найманого працівника незалежної організації від імені клієнта з метою отримання ним необхідних послуг.

Процес соціальної роботи – послідовність, за якої відбувається втручання соціального працівника в ситуацію клієнта.

Психодинамічна модель соціальної роботи – модель соціальної роботи, яка фокусується на внутрішньому житті індивіда і послуговується психічним детермінізмом, згідно з яким дії та поведінка людини породжується її мисленням, а не впливами міжособистісних відносин або навколишньої ситуації.

Психодрама – ігрова методика, що передбачає створення умов, за яких індивіди, виконуючі ролі, можуть творчо працювати над особистісними проблемами та конфліктами.

Психічний розвиток – формування і вдосконалення пізнавальної діяльності й рис особистості людини на різних етапах її життя.

Психологічна реабілітація – система заходів, спрямованих на відновлення, корекцію психологічних функцій, якостей, властивостей особи, створення сприятливих умов для розвитку та утвердження особистості.

Психосоціальна терапія – комплексний підхід у соціальній роботі, який передбачає тривалий соціальний супровід клієнта соціальним працівником і приділяє особливу увагу оцінці та взаємостосункам. Основою моделі є прагнення вичленити проблеми із середовища, зміцнюючи при цьому сильні сторони Я клієнта та механізми, за допомогою яких він може подолати проблеми за достатньої підтримки соціального працівника.

Психотерапевтичні групи – консультативні групи, для роботи з якими використовують певні психологічні (психоаналітичні, транзактного аналізу), когнітивні (нейролінгвістичне програмування, арттерапія) теорії. Вони

зосереджені на стосунках, почуттях, досягненні особистісних змін завдяки груповій взаємодії.

Психотерапія – комплексний лікувальний вербальний і невербальний вплив на емоції, думки, самосвідомість людини при багатьох психічних, нервових і психосоматичних захворюваннях.

Профілактична програма – спеціально розроблений комплекс (система) заходів, спрямованих на запобігання конкретній соціальній проблемі (або декількох пов'язаних між собою проблем).

Профілактичний захід – спеціально організована взаємодія виконавців профілактичної роботи (фахівців або волонтерів) і представників цільової групи, спрямована на запобігання соціальній проблемі чи подолання окремих її чинників.

Реабілітація соціальна – відновлення основних соціальних функцій особистості, суспільного інституту, соціальної групи, їх соціальної ролі як суб'єктів основних сфер життя суспільства. Р.с. в змістовному плані по суті включає в концентрованому вигляді всі аспекти реабілітації.

Ресоціалізація неповнолітніх – комплекс дій, спрямованих на повторне засвоєння культури відносин у соціумі, формування (або відновлення) і закріплення у вихованців певних соціальних норм та ролей, стійкої просоціальної мотивації для усвідомленої відмови від норм кримінального середовища на користь загальноприйнятих цінностей; здобуття умінь та навичок, необхідних для їх успішного повернення в суспільство.

Рефлексія (лат. reflexio – відображення) – процес самопізнання, споглядання і розуміння власного внутрішнього світу, а також сприйняття і розуміння психічного стану, можливого перебігу думок іншої людини у спілкуванні, усвідомленні того, як партнер сприймає та оцінює співрозмовника.

Ризик – ступінь імовірності негативної події, яка може відбутися в певний час або за певних обставин.

Робота в громаді – процес розвитку як колективного та індивідуального досвіду, який відбувається у територіальних громадах і громадах за інтересами. Головна мета його полягає у роботі з громадами, які перебувають у не вигідному становищі, задля колективного з'ясування ними своїх потреб і прав, визначення і досягнення цілей демократичним шляхом, за поваги потреб і прав інших.

Розвиток громади – впровадження позитивних змін у громаді за рахунок активної участі у внутрігромадських справах її членів. Передбачає планування діяльності, залучення виконавців і членів громади, зокрема волонтерів,

інформування громадськості про реалізацію запланованого та її наслідки, оцінювання проміжних і кінцевих результатів.

Розвиваюче навчання – спрямованість принципів, методів і прийомів навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей школярів: сприймання, мислення, пам'яті, уяви тощо.

Розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його соціалізації і виховання.

Розвиток особистісного потенціалу – цілеспрямований процес розгортання потенційних і прихованих до певного часу задатків, можливостей, умінь, якостей особистості.

Роль соціального працівника – модель поведінки, детермінована фаховою культурою; виробнича функція, що передбачає використання певного підходу; завдання, виконання яких очікують від працівників.

Рольова дистанція – розмежування соціальними працівниками особистісних ставлень і поведінки та ставлень і поведінки, обумовлених їхньою роллю.

Самоакталізація – прагнення людини до найповнішого прояву та розвитку особистісних можливостей.

Самоосвіта – освіта, яка набувається у процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі.

Самопідкріплення – фактор розвитку особисті, який полягає у схваленні своєї нової поведінки, в емоційній самовинагороді.

Самопредставництво – процес, в якому особа або група людей діють у власних інтересах, задовольняючи власні потреби.

Самореалізація – реалізація активності, яка задовольняє людину у значущих для неї сферах життєдіяльності і (або) взаємовідносин.

Самотність – сукупність емоцій, які виникають у відповідь на дефіцит соціальних контактів; болісне, гостре переживання, яке виражає певну форму самосвідомості і свідчить про порушення системи відносин і зв'язків особистості з зовнішнім світом.

Сексуальне насильство – протиправне посягання однієї особи на статеву недоторканість іншої, дії сексуального характеру по відношенню до іншої людини.

Середня спеціальна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, необхідних для роботи спеціаліста середньої ланки в різних галузях народного господарства; одна з форм професійної освіти.

Середовище – все те, що оточує річ, рослину, тварину або людину і впливає на них безпосередньо чи опосередковано.

Сетльмент – особливий район міста, що створювався в залежних країнах великими державами-метрополіями для проживання їх підданих; не підлягав юрисдикції місцевих властей.

Сирітство – це соціальне явище, виникнення якого обумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишились без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісти зниклими.

Система державного захисту дітей та молоді – це сукупність заходів та державних закладів, спрямована на забезпечення правових та економічних гарантій, взаємопов'язаних з усіма законодавчими й виконавчими рішеннями різних рівнів, дотримання найважливіших соціальних прав кожного молодого громадянина.

Системна модель соціальної роботи – модель соціальної роботи, яка ґрунтується на ідеї, що задовільне життя людини залежить від систем, які її оточують, а сім'я є системою, всередині якої існують відносини між подружжям, дітьми і подружжям, дітьми і родичами і яка включена у взаємодію з різноманітними соціальними інститутами – державою, системою освіти і виховання, економічними та іншими організаціями.

Сімейна терапія – галузь теоретичної і практичної діяльності, направленої на нормалізацію сімейних відносин, зміну дисфункціональних моделей сімейної взаємодії з метою відновлення психологічного і психічного здоров'я членів сім'ї.

Сімейне консультування – психологічний вплив на сім'ю і її членів, мета якого – відновити і оптимізувати її функціонування, поліпшити відносини між її членами, створити сприятливі внутрішньо сімейні умови для розвитку сім'ї і її членів.

Сім'я – динамічна соціальна група людей, котрі разом проживають, пов'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю, виконанням певних функцій у суспільстві тощо.

Складні життєві обставини – несприятливі для людини події, життєва скрута, коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в т.ч. від держави, громади, фахівця, найближчого оточення, щоб упоратися з проблемами і відновити свою нормальну життєдіяльність.

Служба зайнятості (центр зайнятості, біржа праці) – соціальна служба, покликана забезпечувати послуги населенню в області занятості.

Служба пробації – соціальний заклад, співробітники якого за рішенням закладу здійснюють нагляд за особами, що скоїли правопорушення, але не були засуджені до першого ув'язнення.

Служби в справах дітей – це уповноважений орган виконавчої влади, який створюється органами виконавчої влади та місцевого самоврядування для забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей на відповідній території.

Соціалізація – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвитку як цілісної особистості.

Соціальна адаптація – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища.

Соціальна активність – характеристика способу життєдіяльності соціального суб'єкта (індивіда, групи), спрямована на зміну умов середовища відповідно до його потреб, інтересів, цілей та ідеалів, проектування і реалізація соціальних інновацій, формування в особистості необхідних соціальних якостей.

Соціальна дезадаптація – процес, що характеризується порушенням взаємодії індивідуума з середовищем, невідповідністю соціопсихологічного або психофізіологічного статусу (можливостей) людини вимогам ситуації життєдіяльності, оволодіння якою за певних причин ускладнюється або стає неможливим, нездатністю чи неможливістю здійснення індивідом в конкретних мікросоціальних умовах своєї позитивної соціальної ролі.

Соціальна депривація – відсутність або дефіцит економічних і психологічних умов розвитку людини (забезпеченість житлом, грошима, турбота близьких людей тощо).

Соціальна діагностика – вивчення причинно-наслідкових зв'язків, ставлення до соціальних цінностей суспільства, сутності соціальних проблем, котрі утворюють складну життєву ситуацію індивіда, родини, групи.

Соціальна допомога – система соціальних заходів у вигляді сприяння, підтримки і послуг, що надаються окремим особам або групам населення соціальною службою для подолання або пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу і повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві.

Соціальна корекція – подолання або послаблення вад психічного, фізичного розвитку в дітей, порушення функції у дорослих.

Соціальна освіта – багатовимірне поняття, яке розглядається як: а) компонент загальної і професійної освіти з підготовки фахівців для соціальної сфери; б) процес і результат соціалізації особистості; в) соціокультурний феномен, який забезпечує засвоєння і відтворення індивідами цінностей, традицій, соціального досвіду, норм й установок, необхідних для соціальної стабільності та нормального функціонування суспільства.

Соціальна педагогіка – галузь педагогічної науки, яка вивчає особливості соціального виховання, виховні можливості соціального середовища й умови соціалізації особистості, розглядає закономірності взаємодії та взаємозв'язку особистості у мікро- та макросоціумі.

Соціальна підтримка – система заходів по наданню допомоги деяким категоріям громадян, що тимчасово опинилися в тяжкому економічному становищі (частково або повністю безробітні, молодь, що вчиться й ін.), шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових коштів, кредитів, навчання, правозахисту і введення інших пільг.

Соціальна політика – діяльність держави й інших політичних інститутів по управлінню розвитком соціальної сфери суспільства.

Соціальна профілактика – напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на запобігання, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів для відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин унаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність), зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці).

Соціальна реабілітація дітей з інвалідністю – процес і результат створення умов для формування в таких дітей здатності до самостійної родинно-побутової і суспільної діяльності.

Соціальна робота як вид діяльності – вид професійної діяльності, направленої на задоволення соціально-гарантованих і особистісних інтересів і потреб різних груп населення, на створення умов, які допомагають відновленню або поліпшенню здатності людей до соціального функціонування.

Соціальна робота як наука – вид діяльності, функція якої складається у виробленні теоретичної систематизації знань про соціальну сферу.

Соціальна робота як навчальна дисципліна – вид діяльності, мета якої дати цілісне уявлення про зміст соціальної роботи, її основних напрямків, інструментаріїв, технологій і організації, навчити методам цієї роботи.

Соціальна роль – суспільно схвалений відносно стійкий зразок поведінки людини залежно від її соціального статусу чи позиції в системі соціальних, суспільних чи особистісних відносин.

Соціальна система – особливий тип системи, сформованої з людей, груп людей, котрі взаємодіють і взаємно впливають на поведінку одне одного. Системи бувають неформальними, або природними (родина, друзі, колеги); формальними (групи в співтоваристві, профспілки); суспільними (лікарні, школи) тощо.

Соціальна справедливість – соціоекономічна цінність суспільства, реалізація якої супроводжується утвердженням рівності соціальних прав кожної особистості.

Соціальна сфера – область життєдіяльності людського суспільства, в якій реалізується соціальна політика держави, шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу усіх сторін суспільного життя, поліпшення положення людини праці.

Соціальна терапія – допомога на емоційному, когнітивному чи поведінковому рівнях у визнанні й розв'язанні клієнтом власних поточних труднощів.

Соціальне виключення – реальне або уявне, повне або часткове вигнання суспільством зі своїх лав людини чи групи людей, позбавлення їх доступу до суспільних благ.

Соціальне виховання – забезпечення умов у певних соціальних інститутах для розвитку цілісної особистості, внаслідок чого вона стає повноправним членом суспільства.

Соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо захисту прав та свобод дітей та молоді шляхом з'ясування причин, які призвели до виникнення складних життєвих обставин, та забезпечення права на отримання своєчасної допомоги, у т.ч. вжиття негайних заходів для подолання складних життєвих обставин.

Соціальне забезпечення – державна система допомоги, підтримки і обслуговування старих і непрацездатних громадян, а також сімей, що мають дітей.

Соціальний захист – система заходів і гарантій, які реалізують державні та недержавні організації, спрямованих на виявлення, попередження та

нейтралізацію впливу на життєдіяльність людини негативних чинників з метою дотримання прав людини, забезпечення гідних умов та рівня життя кожного члена суспільства.

Соціальний супровід – різновид соціально-педагогічної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного терміну надання комплексу послуг конкретній особі чи сім'ї.

Соціальне навчіння – соціально-когнітивна модель поведінки, яка перебуває на межі поведінкового і когнітивного підходів, згідно з якою поведінку розглядають за формулою $S - O - R$, де S – стимул, O – опосередковані організмом когнітивні реакції, R – реакція. Це означає, що люди мають соціально-когнітивні здібності (до символізації, передбачування, опосередкування, саморегуляції і самоаналізу), які дають їм змогу навчатися поведінці і модифікувати її.

Соціальне обслуговування – комплекс заходів по наданню соціальної допомоги потребуючим їй громадянам, який сприяє збереженню соціального здоров'я і підтримці життєдіяльності, подоланню кризових ситуацій, розвитку самозабезпечення і взаємодопомоги.

Соціальне обслуговування сім'ї – забезпечення сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою у законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки, оздоровлення членів сім'ї тощо); психологічна підтримка сім'ї; створення мережі організацій для надання культурно-освітніх та фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення їх змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молоді сім'ї, тато-школи тощо).

Соціальне обслуговування неблагополучної сім'ї – надання сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою в законодавчому порядку.

Соціальне партнерство – визначення форм ефективного та взаємовигідного співробітництва різних соціальних груп людей, які не завжди розділяють ідеї та інтереси одне одного, для розв'язання загальних проблем.

Соціальне середовище – складне багаторівневе утворення, конкретний прояв суспільних відносин, що має місце в суспільстві, у якому живе та розвивається особистість; сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість і поведінку.

Соціально-педагогічна допомога – гармонізація відносин особистості і суспільства через педагогізацію середовища дитини.

Соціальний гуртожиток – заклад для тимчасового проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком від 15 до 18 років, а

також осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віком 18-23 роки.

Соціальний досвід – єдність різних умінь і навичок, знань та способів мислення, норм і стереотипів поведінки, ціннісних установок, відчуттів і переживань, досвід взаємодії з людьми, адаптації, відокремлення, самопізнання, самовизначення, самореалізації та самоствердження.

Соціальний захист – система пріоритетів і механізмів по реалізації законодавчо-закріплених соціальних, правових і економічних гарантій громадян, органів управління всіх рівнів, інших інститутів, а також система соціальних служб, яка повинна забезпечити певний рівень соціальної захищеності, що допомагають досягнути соціально прийнятний рівень життя населення відповідно до конкретних умов суспільного розвитку.

Соціальний працівник – спеціаліст, що працює в державних органах соціального захисту та підтримки. Його діяльність спрямована на надання індивідуальної допомоги людині, сім'ї чи групі осіб, що знаходяться у важкій життєвій ситуації шляхом інформування, консультування, організації різних форм підтримки та обслуговування хворих чи самотніх людей.

Соціальний педагог – спеціаліст, який організовує соціально-педагогічну діяльність з дітьми, молоддю та дорослими в різних соціокультурних середовищах (сім'я, навчальний заклад, трудовий колектив, дитячі та молодіжні об'єднання, клуби тощо) з метою створення для них сприятливих умов соціалізації.

Соціальний супровід (соціальне супроводження) – різновид соціально-педагогічної діяльності, що є формою соціальної підтримки та передбачає впродовж певного (іноді досить тривалого) терміну надання конкретній особі чи сім'ї комплексу правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних послуг соціальним педагогом/працівником, а також, у разі потреби, спільно з іншими фахівцями (психологами, педагогами, юристами, медичними працівниками тощо) з різних установ та організацій.

Соціальний центр матері та дитини – заклад тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми віком від народження до 18 місяців, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку.

Соціальні відносини – тривка система зв'язків індивідів, яка склалася в процесі їх взаємодії в конкретному соціальному середовищі.

Соціальні інституції – групи, установи, організації, що мають певні людські, матеріальні, духовні та інші ресурси і реалізують покладені на них суспільством функції.

Соціальні послуги – правові, економічні, психологічні, освітні, медичні, реабілітаційні та інші заходи, спрямовані на окремі соціальні групи, індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відсторонення їх життєдіяльності, соціальної адаптації, повернення до повноцінного життя.

Соціальні служби – сукупність державних і недержавних органів управління, структур і спеціалізованих установ, що здійснюють соціальну роботу по обслуговуванню населення, що надають соціальну допомогу і послуги з метою подолати або пом'якшити складну ситуацію.

Соціальні технології – сукупність наукових знань, засобів, прийомів та організаційних процедур, спрямованих на оптимізацію процесу впливу.

Соціальність – сукупність набутих людиною якостей, що забезпечує їй можливість існувати в суспільстві, виконувати у ньому різні соціальні ролі та функції.

Соціально-педагогічна діагностика – спеціально організований процес пізнання, під час якого відбувається збирання інформації про особистість, соціум та про вплив на них різних факторів.

Соціально-педагогічна діяльність – різновид професійної діяльності, спрямованої на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Соціально-педагогічна корекція – здійснення соціально-педагогічних заходів для усунення відхилень в індивідуальному розвитку, поведінці дітей та учнівської молоді.

Соціально-педагогічна модель соціальної роботи – модель, яка фокусується на ідеї допомоги шляхом виховного впливу на процес соціалізації індивіда, соціальної групи, який здійснюється через систему соціальних інститутів (сім'ю, школу, позашкільні заклади), покликаних коригувати формування соціальних якостей особистості відповідно до суспільно значущих цінностей, обмежувати або активізувати виховний вплив конкретних соціальних факторів.

Соціально-педагогічна підтримка – надання допомоги особистості фахівцями та суспільством у здійсненні процесу соціальної адаптації, соціальної автономізації і соціальної інтеграції з метою розкриття індивідуально заданих здібностей та талантів за умови прийняття нею вимог

суспільства для участі у подальшому активному перетворенні.

Соціально-педагогічна просвіта – напрям соціально-педагогічної роботи, спрямований на підвищення загальної компетентності учнів, вчителів та батьків.

Соціально-педагогічна профілактика – прогресивні зусилля, спрямовані на попередження соціальних проблем, життєвих криз, подолання вже наявних труднощів школяра.

Соціально-педагогічна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму учня (інвалідність) з метою повернення, включення, реінтеграції дитини в суспільство (сім'ю, школу, клас, колектив однолітків), що допомагає її повноцінному функціонуванню як соціального об'єкта.

Соціально-педагогічна робота – різновид соціально-педагогічної діяльності, спрямованої на визначений об'єкт впливу, що здійснюється в певній соціальній інституції.

Соціально-педагогічна робота з профілактики насильства щодо дітей – соціально-педагогічна діяльність, яку здійснюють уповноважені структури, спрямована на: запобігання, усунення чи подолання чинників ризику виникнення насильства щодо дітей; раннє виявлення насильства; організування системи заходів, спрямованих на надання допомоги дитині, яка постраждала від насильства, а також на роботу з агресором з метою недопущення повторних випадків насильства.

Соціально-педагогічне консультування – професійна допомога учням, учителям, адміністрації, батькам (особам, які займаються вихованням дитини) з метою відновлення та оптимізації соціальних функцій і умов життєдіяльності, розв'язання проблемних ситуацій.

Соціально-педагогічна дезадаптація – неготовність, нездатність неповнолітнього адекватно реагувати у відповідь на вимоги, висунуті до нього, що засновані на очікуваннях, відповідних його соціальному статусу і виконуваний ним соціальній ролі у конкретній системі міжнародних відносин, зокрема його нездатності застосовувати на практиці способи діяльності, оволодіння якими відповідає його індивідуальним можливостям і необхідне для задоволення власних потреб.

Соціально-психологічний тренінг – різновид психологічного тренінгу, орієнтований на використання активних методів групової роботи з метою розвитку компетентності у спілкуванні.

Соціально-радикальна модель соціальної роботи – модель соціальної

роботи, яка, спираючись на марксизм і радикальний фемінізм, заперечує психологічні пояснення проблем клієнтів і закликає до розгляду балансу влади, використання структурних засобів розв'язання проблем, колективних дій.

Соціум – специфічна стабільна системна організація соціальних зв'язків і соціальної взаємодії, яка поєднує матеріальне й духовне виробництво, різні форми суспільних відносин, соціальних взаємодій і зв'язків.

Спілкування – спричинений потребами у спільній діяльності складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що включає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії та розуміння іншої людини.

Співчуття – 1. Чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чиїхось переживань. // Почуття жалю, викликане чийм-небудь нещастям, горем. // Жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь. 2. Доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь; підтримка, схвалення.

Справедливість – основний принцип рівноправного і недискримінаційного ставлення, який передбачає однакове ставлення до всіх людей, крім випадків, які потребують застосування диференційованого підходу.

Стратегія (грец. *strategia* від *stratos* – військо, і *ago* – веду) – взаємопов'язані заходи, що мають спільну мету або спільний підхід.

Стратегія втручання – загальні підходи до процесу надання допомоги. Мають на меті допомогти індивідам змінити своє життя, поліпшити середовище, в якому вони функціонують.

Страхування – система соціально-економічних відносин, при яких за рахунок внесків підприємств, організацій і населення створюються страхові фонди, призначені для відшкодування збитку від стихійного лиха й інших несприятливих випадкових явищ, а також для надання громадянам або їх сім'ям допомоги при настанні певних подій в їх житті, що є предметом страхового договору.

Структурне представництво – діяльність певних об'єднань (груп, спільнот) на політичному рівні щодо відстоювання найактуальніших питань свого життя.

Суб'єкти соціально-педагогічної діяльності – державні, громадські організації, фізичні особи, що здійснюють соціальне виховання та надають соціальну допомогу різним категоріям дітей та молоді.

Суїцидальна поведінка – різні форми активності людей, які зумовлені прагненням позбавити себе життя і слугують засобом подолання особистісної кризи, що виникла при зіткненні особистості з перешкодами на шляху

задоволення її найважливіших потреб.

Супервізія (англ. supervision – нагляд, наставництво) – система організації професійної підтримки працівників соціальної служби, за якої їм надається можливість працювати зі своїми більш досвідченими колегами або запрошеними консультантами. Метою її є допомога супервізованим якнайефективніше виконувати свої завдання.

Т-група – група, діяльність якої спрямована на вдосконалення навичок міжособистісного спілкування як одного з важливих чинників поліпшення соціального самопочуття, розвитку особистості, реалізації її потенціалу (у таких групах усі навчаються в усіх, кожне питання обговорюється «тут і тепер»).

Телефон довіри – форма соціально-терапевтичної допомоги, адресованої особам, які перебувають у кризових станах і звертаються по допомогу через телефонний зв'язок.

Теорія активізації – теорія, яка спрямована на підвищення впевненості і компетентності самооцінки клієнтів у відстоюванні власних прав.

Теорія соціальної роботи – сукупність сформованих у процесі пізнавальної, практичної діяльності уявлень, концепцій, понять, які відображають закони, закономірності, принципи, тенденції розвитку соціальної роботи, обґрунтовують моделі практики і техніки втручання.

Територіальна громада – громада, що об'єднує людей, які мешкають в одній географічній місцевості.

Технологія – сукупність способів, спрямованих на оволодіння системою знань, досвідом, уміннями, і практика роботи суб'єктів превентивної діяльності.

Технологія адаптації – навчання новим професіям, можливостям забезпечення власного існування і життя своєї сім'ї за допомогою засобів, адекватних умовам, що змінилися, завдяки проведенню шкіл лідерів, виборців, молодих бізнесменів тощо.

Торгівля дітьми (людьми) – здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передача, переховування чи отримання дітей шляхом загрози силою або іншими формами примусу для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу.

Традиція – елементи соціальної і культурної спадщини, які передаються з покоління в покоління і зберігаються в деяких товариствах, соціальних і інших групах протягом тривалого часу.

Тренінг (англ. training) – вид групової роботи, яка ґрунтується на використанні активних методів формування нових навичок, самопізнання і саморозвитку.

Тривожність – постійний, болісний, нескінченний стан, який супроводжується неприємними фізичними відчуттями.

Трудові мігранти – особи, що внаслідок погіршення економічної ситуації виїжджають на певний час за межі своєї батьківщини для того, щоб влаштуватись на роботу та матеріально забезпечувати сім'ю або робити заощадження для свого існування після повернення з-за кордону.

Урбанізація – історичний процес швидкого зростання старих і появи нових міст та підвищення їхньої ролі в економічному й культурному житті суспільства.

Усиновлення – прийняття на виховання неповнолітніх дітей, що позбавилися піклування батьків, з встановленням між усиновленим і усиновлювачем правових (особистих і майнових) відносин, існуючих між батьками і дітьми.

Фандрейзинг (англ. fund – кошти, raising – пошук) – пошук організацією ресурсів, необхідних для реалізації її програм та досягнення цілей.

Фасилітатор – соціальний працівник, який допомагає індивідам або групам людей виразити свої потреби, ідентифікувати (з'ясувати) свої проблеми, розробити і використати стратегії їх розв'язання.

Фемінізм (лат. femina – жінка) – соціальний рух, що закликає до ліквідації патріархату (концентрації влади чоловіків, їх привілейованого становища у суспільстві).

Філантропія – любов до людей, доброзичливе ставлення до людини взагалі, благодійність, жертвування своїм часом, грошима, репутацією задля благочинності, заступництво нужденних, людинолюбство, безкорислива допомога.

Хесед (івр. – доброта, добротинність) – благодійна соціальна служба єврейської громади, орієнтована на надання послуг людям похилого віку.

Холістичний (англ. whole – цілий, цілісний) підхід – підхід, який передбачає ставлення до користувачів соціальних послуг не як до патологічних суб'єктів, а передусім як до особистостей. Відповідно оцінювання, складання і реалізація плану втручання мають враховувати різні особистісні потреби (фізіологічні, когнітивні, потреби у само актуалізації та ін.)

Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді – спеціальні заклади, уповноважені державою реалізувати соціальну політику шляхом проведення соціальної роботи з дітьми, сім'ями та молоддю.

Цілеспрямованість діяльності – спрямування енергії для оптимального функціонування, досягнення мети діяльності.

Цінності соціальної роботи – ідеї та переконання, на які спираються

соціальні працівники під час прийняття фахових рішень.

Шкільна дезадаптація – процес зниження і порушення здатності дитини до навчання внаслідок невідповідності умов та вимог навчального процесу, найближчого соціального середовища її психофізіологічними можливостями і потребам, який характеризує нездатність дитини виконувати запропонований обсяг завдань і досягати бажаної якості навчальної, поведінкової, ігрової діяльності.

Школа-інтернат – загальноосвітній заклад, у якому живуть і навчаються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Юридичне представництво – методи і дії, які адвокати та інші особи, котрі мають юридичну освіту, використовують, щоб допомогти людям реалізувати свої права відповідно до чинного законодавства.

Я-концепція – уявлення людини про себе, яке формується у процесі її взаємодії із зовнішнім світом.

Наукове видання

Сергій Олегович КУБІЦЬКИЙ

**Технології соціально-педагогічної роботи
в зарубіжних країнах**

Навчальний посібник

Підписано до друку 06.12.2016 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Ум. др. арк. 22,5 Обл. вид. арк. 6,18
Тираж 300 прим. Зам. № 595

Видавець ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20. Тел.: (067) 4412124
E-mail: milanik@land.ru

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.